

Egy lapkiadási sikertörténet a 19. századból: a *Vasárnapi Újság*

**Egy lapkiadási
sikertörténet
a 19. századból:
a *Vasárnapi Újság***

Egy lapkiadási sikertörténet a 19. századból: a *Vasárnapi Újság*

Szerkesztette:

Hites Sándor,

Radnai Dániel Szabolcs,

Rózsafalvi Zsuzsanna

MNMKK Petőfi Irodalmi Múzeum

Budapest, 2024

A kötet „A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana”
MTA Lendület Kutatócsoport 2022. február 5-én a Petőfi Irodalmi
Múzeummal közösen rendezett konferenciájának anyagát
tartalmazza.

A PIM Studiolo

az MNMKK Petőfi Irodalmi Múzeum Tudományos könyvsorozata
Sorozatszerkesztő: Parádi Andrea

Szerkesztő: Hites Sándor, Radnai Dániel Szabolcs,

Rózsafalvi Zsuzsanna

Olvasószerkesztő: Melhardt Gergő

A bibliográfiát összeállította: Tóth Dóra Ágnes

Borítóterv, tipográfia, tördelés: Rimanóczy Andrea

HUN
REN

Magyar Nemzeti Múzeum
Közgűjteményi Központ

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

Kiadó: Magyar Nemzeti Múzeum Közgűjteményi Központ

Petőfi Irodalmi Múzeum

Felelős kiadó: Demeter Szilárd elnök

Online kiadás

Budapest, 2024

www.pim.hu

ISBN 978-963-658-007-0

ISSN 2064-7581

© Szerzők, szerkesztők, 2024

© MNMKK Petőfi Irodalmi Múzeum, 2024

Tartalom

Előszó / 7

Császtvay Tünde: Kapavágások a nép- és hírlapirodalom
„parlag ágán” / 15

Rózsafalvi Zsuzsanna: Nagy Miklós, aki lábbal szerkesztette
a lapot / 63

Sárai Szabó Katalin: A nemzeti panteon megteremtése
– Szász Károly élet és jellemrajzai a *Vasárnapi Újságban* / 97

Radnai Dániel Szabolcs: Utazási és tájleíró szövegek
a *Vasárnapi Újság* első éveiben / 137

Klestenitz Tibor: Hagyomány és modernizálódás:
a zarándoklatok a *Vasárnapi Újság* tükrében / 173

Száz Pál: Bosnyák képek – A *Vasárnapi Újság* cikkei
Bosznia–Hercegovina megszállásáról és a Bosznia-kép
változásai (1878–1890) / 199

Bollók János: Iparnépszerűsítés a *Vasárnapi Újságban*
– Az 1885-ös Országos Kiállítás és előzményei / 239

Borbás Andrea: „Arról se beszélek, hogy megérek-e nektek
290 frankot” – Ady és a *Vasárnapi Újság* gazdasági kapcso-
latáról / 257

Horváth Zsuzsa: Kaffka Margit, Schöpflin Aladár
és a *Vasárnapi Újság* / 269

Wirágh András: „A Vasárnapi Újságból meg lehetett tudni
mindent” / Krúdy Gyula és a *Vasárnapi Újság* / 293

Vörös Boldizsár: Pogány József, Petőfi Sándor
és Szegedi István / Az irodalomkritika és a könyvismertetés
mint a *Vasárnapi Újság* megmentésének eszközei a Magyar-
országi Tanácsköztársaság idején / 311

Bibliográfia / 335

Előszó

Kötetünk *A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana* Lendület-kutatócsoport és a Petőfi Irodalmi Múzeum 2022 februárjában *Egy lapkiadási sikertörténet a 19. századból* címmel megrendezett közös konferenciájának anyagát, az előadások tanulmánnyá bővített szövegváltozatait adja közre.

Tanulmánykötetünk a hosszú 19. század egyik legnagyobb hatású és sikerű, de a sajtótörténeti kutatásokban nem eléggé méltányolt enciklopédikus-családi-ismeretterjesztő hetilapja, a *Vasárnapi Újság* (1854–1921) történetét, irodalmi-gazdasági hátterét, személyi és intézményi ökonómiai kapcsolatrendszerét dolgozza fel változatos esettanulmányok formájában, s egyúttal – a lapot a korszak irodalom-, tudomány- és művészettörténetének legfajsúlyosabb sajtóforrásaként kezelve – irodalom és sajtó korabeli gazdasági vonatkozásainak újrágondolását is szorgalmazza. A *Vasárnapi Újság* különleges és kitüntetett pillanatban született. A szabadságharc leverése a sajtócenzúrában is nagy változásokat hozott: miként Lipták Dorottya Heckenast Gusztávról, a legendás könyvkiadóról írott tanulmányában¹ is hivatkozik erre, 1854-től a gyakorlat-

---

¹ LIPTÁK Dorottya, „Kihívások és vonzások. Heckenast könyves vállalkozásainak története és pályáive az egyéni vállalatától a részvénytársaságig”, in *A vállalkozó és a kultúra: Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)*, szerk. LIPTÁK Dorottya, 44–100 (Budapest: Kossuth, 2012).

ban is életbe lépett hazánkban a már két évvel korábban rögzített birodalmi sajtórendtartás, mely az 1848. márciusi események hatásaként elért sajtószabadságot egy csapásra elsöpörte. A forradalom előtti cenzúrárt egy új protokoll, az utólagos cenzúra váltotta fel: az etikailag vagy politikailag aggályos tartalmú kiadványok megjelenési jogát megvonták, pénzbüntetéssel sújtották a tulajdonosokat. Nehéz volt lapkiadási engedélyt kapni: politikai és etikai értelemben is feddhetetlen előéletű, háttérű kiadó, szerkesztő számára ítélték meg. Az életbe lépő szabályzat szerint: „Ha valamelly időszaki nyomtatványban folytonosan a trón, a monarchiai uralkodásforma, a birodalom álladalmi egysége és épsége, a monarchiai elv, a vallás, a közerkölcsiség, vagy átalában az álladalmi társaság alapjai iránt ellenséges, vagy a közcsend és rend föntartásával össze nem egyeztethető irány követetik, úgy előrebocsátott kétszeri írásbeli sikertelen megintés után az illyes időszaki nyomtatványnak további kiadása azon koronaország helytartója által, mellyben ezen nyomtatvány kiadatik, három hónapra betiltható.”²

1854-ben ilyen sajtószabályozási környezetben alapította meg Heckenast Gusztáv, a róla elnevezett kiadóvállalat vezetője Pákh Albert, Jókai Mór és Gyulai Pál szerkesztésében a *Vasárnapi Újságot*, amely olvasók széles rétegének, szándéka szerint egy alpműveltséggel rendelkező és érdeklődő család minden tagjának kínált elérhető, olvasható, szórakoztató és informatív tartalmat.

Heckenast – a fentiek miatt – politikamentes műfajokkal kísérletezett, és jól megérezte azt is, hogy a piacon nincs jelen a tudományok, a kultúra fejlődését közvetítő, általános ismeret-

---

² „Magyar sajtójogi szabályok 1850–1867. Az időszaki nyomtatványokról. 22. §.”, in *Magyar sajtójogi szabályok annotált gyűjteménye 1848–1989*, szerk. PAÁL Vince, 47–112 (Budapest: NMHH Média tudományi Intézet, 2017), 62.

terjesztő lap. Könnyebb volt lapkiadási engedélyt szerezni egy enciklopédikus és közművelődési profilú vállalkozásra, mely a krízishelyzetben voltaképpen a kultúrateremtés és -örzés által a nemzet ellenállásának és öntudatának erősítését szolgálhatta.³

Az enciklopédikus lapok Nyugat-Európában már a harmincas évektől nagy sikernek örvendtek, ugyanis a műveltségismény megkövetelte a naprakész ismeretek elsajátítását, aminek a statikusabb lexikonok mellett ekkor még ez lehetett a legdinamikusabb és szinte egyetlen forrása. A *Vasárnapi Újság* nyugati mintákat (*Illustrierte Zeitung*, *Illustrated London News*) követve – a későbbiekben hivatkozott módon – tartalom és forma tekintetében egyaránt ötvözte az enciklopédikus és a családi lap profilját.⁴ Struktúrájába ugyanakkor átemelte a Heckenast által is preferált irodalmi lapok szerkesztésmódját, a folytatásokban megjelenő szépirodalmi művek közlését. Bízott az anyagi és olvasói sikerben is, hisz úgy tűnik kiadói gyakorlatából, hogy a 700–800 előfizetés alá eső orgánumokat mindig megszüntette, tartalomtól és a vezérmatikától függetlenül. A *Vasárnapi Újság* – miként a lap műfaji behatárolásával foglalkozó Miklóssy János fogalmazott – főképp az első évtizedben olyan néplap szeretett volna lenni, amely mindenkire szól.⁵ És mindenről, ami tudomány és irodalom, hagyomány és innováció, népszerű és építő, illetve közművelési – tehetjük hozzá.

A kiadó távol tartotta a politikát a lap hasábjaitól, s a közéleti-társadalmi közlendőt a *Vasárnapi Újság* társlapja,

---

3 Kocsy Anikó, „Az enciklopédikus lapok kialakulásának sajátos körülményei Magyarországon a XIX. század közepén”, *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 11, 1. sz. (2002): 39–47.

4 SCHÖPFLIN Aladár, „A legóvatosabb szerkesztő. Nagy Miklós emléke”, *Tükör* 26, 5. sz. (1938): 379.

5 MIKLÓSSY János, „»Organum a nagy közönségért« (A Vasárnapi Újság a Bach-korszak éveiben)”, *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* (1972): 329–342.

párhuzamosan megjelentetett orgánuma, a *Politikai Újdonságok* közegébe terelte. Így a főlapban a népszerű, színvonalas ismeretterjesztő profil vált dominánssá, kiszorítva ezzel a piacról azokat a néplapokat, melyekről joggal írta a *Vasárnapi Újság* egyik névtelen levélírója olvasói üzenetében, „[...] hogy mostanság olly irmodoru olvasmányokat kívánnak a nép által olvastatni, annyira unalom alatti előadási módon, hogy az olvasni szeretők nemcsak megunják, de szégyenlik is. Hozzá tevék egyszersmind, hogy azok, kik olvasni nemcsak szeretnek, de a számukra irt lapokat szívesen olvassák is, az istállói stýlnél feljebb álló, mivel több előadást is megértik, kik pedig meg nem értik, azok holmi Csiziónál egyebet bizonyosan nem is fognak olvasni.”⁶

Ilyen előzmények és indulás mellett állítható, hogy Heckenast élete legsikeresebb vállalkozásaként indította útjára e lapot, melyet cége 1873-as eladásakor a Franklin Társulat nagy sikerrel vitt tovább. Már a passzív rezisztencia korában születő orgánum hetek alatt példátlan olvasottságra tett szert, az 1854-es év végére 7000 előfizetője lett. Heckenast a hiánypótló műfajt hazánkban meghonosítani kívánó innovatív elgondolása mellett garancia volt a sikerre az induló szerkesztőgárda: Jókai Mór, Gyulai Pál és a lapengedélyt biztosító Pákh Albert személye. Három-négy évtized múltán már a részvénytársasági formájú Franklin Társulat kiadványaként 80.000–90.000-es példányszámot ért el, s ekkoriban szinte a teljes hazai irodalmi és tudományos élet írásait közölte, csupán néhány példát kiemelve: Cholnoky Jenő, Mikszáth Kálmán, Pulszky Ferenc és Károly, Rómer Flóris, Szász Károly munkáit. A legkülönbözőbb szellemi-világnézeti háttérű szépírók

---

6 „Vidéki hangok”, *Vasárnapi Újság* 1, 4. sz. (1854): 31. A *Vasárnapi Újság*ból, valamint a korabeli lapokból, visszaemlékezésekből, levelezésekből származó idézeteket a továbbiakban is szöveghűen közöljük.

is szívesen adtak írásokat a nagy olvasottsággal rendelkező orgánumnak Vajda Jánostól Reviczky Gyulán, Ambrus Zoltánon, Eötvös Károlyon át Ady Endréig és Babits Mihályig. Benne a gazdaság hírei, a tudományos élet új eredményei, a technikai innovációk, szépirodalom és kritika terén is naprakész információk jutottak el a nagyközönséghez.

*

A konferencia előadásai számos aspektusból vizsgálták az akkor száz éve megszűnő *Vasárnapi Újság* sikerének titkát. A kötetnyitó tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen gazdasági, szellemi és marketing-erőforrások kellettek az induláshoz, hogyan is vitte sikerre Pákh Albert és Jókai Mór a lapot a dualizmus előestéjére (Császtvay Tünde: *Kapavágások a nép- és hírlapirodalom „parlag ágán”*). A fénykort jelentő Nagy Miklós-éra (1867–1905) szerkesztéspolitikáját és két vezető munkatársának tevékenységét két írás is tárgyalja. Az előbbi Nagy szerepét pozicionálva szól arról, hogy miképp nyerte meg ismeretközlő és tudománynpszerűsítő cikkek írására a korszak vezető tudósait, művészeit a kulturális és információs robbanás idején, s tette ezáltal a közművelődési kategóriában legolvasottabb sajtóorgánummá a *Vasárnapi Újságot* (Rózsafalvi Zsuzsanna: *Nagy Miklós, aki lábban szerkesztette a lapot*). Az utóbbi tanulmány (Sárai Szabó Katalin: *Szász Károly élet- és jellemrajzai a Vasárnapi Újságban*) az új főszerkesztővel egy időben főmunkatárssá váló, de az indulás óta – főképp verseket – publikáló Szász Károly tevékenységét mutatja be, aki a számok elején olvasható élet- és jellemrajzai-val markánsan meghatározta az enciklopédikus lap profilját. Mindkét tanulmány tárgyalja a szerkesztői és munkatársi javadalmazás alakulástörténetét és részleteit is.

Az ötödik szöveg az indulása idején a nemzeti identitás-fenntartó- és formáló témákat előnyben részesítő lap egyik fontos műfaját, azaz a hazai tájakat bemutató utazási és tájleíró szövegeket elemzi (Radnai Dániel Szabolcs: *Utazási és tájleíró szövegek a Vasárnapi Újság első éveiben*). Az irodalom mellett a tudományok – például az archeológiai kutatások, a korszakban éledő turisztika kölcsönhatása, valamint a kísérő illusztrációk elemzése szintén fókuszterülete ez utóbbi írásnak. A véleményformáló sajtóorgánium a későbbiekben is megkísérli a hazai táj, de már az Osztrák–Magyar Monarchiára kiterjesztve értett széleskörű feltérképezését, melyre példa a kötetből Szász Pál tanulmánya, mely a Bosznia-Hercegovina megismertetését célzó törekvéseket tárgyalja a régiót és népeit bemutató cikkeket elemezve (*Bosnyák képek*).

A közművelődési tematika mellett a gazdaság, a közélet és a vallás különböző területeinek alakulása, bemutatása is vizsgázó témái voltak a lapnak. A legelőbbi ismertetésére vonatkozó stratégiát egy konkrét esemény példáján, az 1885-ös Országos Kiállítás megszervezésének történetén, az azt megelőző és kísérő marketingtevékenység áttekintésén keresztül ismerhetjük meg (Bollók János: *Iparnépszerűsítés a Vasárnapi Újságban*). Klestenitz Tibor a gyakran protestáns (azon belül is református) háttérűként minősített sajtóorgánium szélesre tárt vallási toleranciájára hoz példát a katolikus vallásosság fontos hagyományait tárgyaló, köztük a zarándoklatokról is beszámoló írásokon keresztül (*Hagyomány és modernizálódás: a zarándoklatok a Vasárnapi Újság tükrében*). Mindezek a mintavételek is jól mutatják azt a témagazdagságot, amely az olvasói siker biztosítója volt.

Három írás foglalkozik a lap irodalmi profiljával, pontosabban azzal a kérdéssel, hogy mi vezérelte a modern irodalom markáns képviselőit a tradicionálisabb lapként aposztrofált *Vasárnapi Újság*hoz a századfordulón. Miként Wirágh Andrástól

tudjuk, Krúdy 1905-től másfél évtizedig dolgozott a lapnak („A Vasárnapi Újságból meg lehetett tudni mindent”), Ady pedig fő publikációs fóruma, a *Budapesti Napló* és a *Nyugat* mellett is rendszeresen adott írásokat a lapnak, többek között bizonytalanná vált anyagi helyzetének köszönhetően (Borbás Andrea: „Arról se beszélek, hogy megérek-e nektek 290 frankot”). Horváth Zsuzsa tanulmányából pedig azt tudhatjuk meg, hogy Kaffka Margit 1906-tól publikált itt, köztük olyan fontos műveket, mint *Színek és évek* és az *Állomások* (Kaffka Margit, Schöpflin Aladár és a Vasárnapi Újság). A motivációk, a különböző gazdasági kényszerek és lehetőségek feltérképezése mellett közös tanulságként levonható a lap magas színvonala, kiváló szerkesztői háttere – többek között Schöpflin Aladár példaértékű lektori és kritikai munkálkodása – mellett a szélesebb olvasóközönséghez való eljutás motivációja is.

Vörös Boldizsár kötetzáró tanulmánya (*Pogány József, Petőfi Sándor és Szegedi István*) a megszűnés előtti években, egészen pontosan a Tanácsköztársaság időszakában a túléléséért küzdő *Vasárnapi Újság* működését tekinti át; írása az ez időszakban megjelent kritikák és a könyvismertetések viszonyulásait vizsgálja a megváltozott közéleti kontextus, a diktatórikus politikai közeg és a hagyomány, hitelesség és kontinuitás nehezen összeegyeztethető terében.

Az enciklopédikus hetilap számos vonzó vonása reflektálatlanul maradt ugyan, de reményeink szerint a kötet tanulmányai hozzájárulhatnak a lappal való sokszempontú foglalatossághoz, hisz konferenciánk egyik nem titkolt szándéka éppen ez volt.

A lap címhasználatában A magyar sajtó története II/1-2. (Akadémiai Kiadó, 1985) által használt névformát alkalmaztuk. A lapból származó idézeteket betűhíven közöljük.

A szerkesztők

Kapavágások a nép- és hírlapirodalom „parlag ágán”

A *Vasárnapi Újság* és
a mindenféle igények

/

Császtvay Tünde

Bizonyára én is szeretem, hogy magyar embernek
születtem s ha még egyszer újra születhetnék s bele-
szólásom volna, megint magyarnak születnék. [...] A magyar ember bizonyára bir mind azon tulajdon-
ságokkal, mik *becsületet, hírt, és jóllétet* szereznek, de
azért épen semmi szükség sincs arra, hogy e tulajdo-
nokokat másokban el ne ismerje

– kezdte vezéreszméi sorolását a *Vasárnapi Újság* 1854. már-
cius 5-i első számában a szerkesztőtíriász, azaz Pákh Albert
felelős szerkesztő, Jókai Mór és Gyulai Pál munkatársak.¹

---

¹ Lásd: Jókai Mór későbbi, a lap félévszázados jubileumán, 1902. december 20-i dátumozással írott visszaemlékezését: JÓKAI MÓR, „A »Vasárnapi Újság« ötvenedik évfolyama”, *Vasárnapi Újság* 50, 1. sz. (1903): 1–3, 3.

Az idézet így folytatódik:

Semmi sem volna korszerűtlenebb eszme, mintha mai időkben, midőn minden nép a műveltség valódi értéke által iparkodik magát a világban sokat jelentővé tenni, mi magunkat gőgösnek mutatnók mások törekvései irányában. [...] Már pedig nekünk szeretetre van szükségünk. Azért ha a magyar faj életre valóságát be akarjuk bizonyítani (és be is fogjuk bizonyítani) ne kezdjük azt az idegen nyelvű fajok *kigunyolásával*; hanem azzal, hogy tudjunk nekik példát mutatni a közös műveltség felé való haladásban; s ha látjuk törekvéseiket, nyújtunk segédkezet nekik. [...] Azt állítva, hogy Istennek *választott népe* vagyunk, kiket saját törekvésünk nélkül első hely illet a világban, magunkat ámitjuk, másokat elidegenítünk.²

A nemzetkarakterológia felé hajló, de a fals önfelmentést kizáró, feltehetően az európai nemzetekkel (tehát nem a nemzetiségekkel) való egyenrangúságra tett utalás az abszolutista hatalom elnyomása okozta fásultság ellenében a kitartásra, a veszített harc után a nemzeti önbecsülés újrafelkeltésére és erősítésére irányuló óvatos buzdítás. És hogy ez valóban így értendő, bizonyítja, hogy a leírás úgy folytatódik: „Hanem ha azt mondjuk, hogy leszünk *olly jók, mint akárki más*, [...] és ha fáradhatatlanul törekszünk azon ajándékait a természetnek, miket *népünk szívébe, lelkébe s hazánk földébe* gazdagon lerakott, kellőleg felhasználni; – akkor valóban be is bizonyítandjuk azt.”³

2 „Vezéreszmék”, *Vasárnapi Újság* 1. sz. (1854): 2 [kiemelések az eredetiben].

3 Uo. [kiemelések az eredetiben].

Az ekkor induló *Vasárnapi Újság* létrehozói, ahogy évtizedekkel később Schöpflin Aladár, aki egy későbbi korszakban maga is részt vett a lap készítésében, megfogalmazta:

Eredetileg néplapot terveztek, de Pákh ennél magasabb célra tört: olyan lapot akart adni, amely egyaránt szól a néphez, mint a művelt középosztályhoz, s e kettőt egyesíti a magyar művelődés terjesztésére. E cél érdekében indult meg 1854. márczius 5-én a „Vasárnapi Újság”; szerkesztője Pákh Albert, két fő munkatársa: Jókai Mór és Gyulai Pál, kiadója pedig Heckenast Gusztáv voltak. Már az első számok meglepték az olvasó közönséget, a forma, a hang, a szellem újdonszerűségével. Az új lap nem népieskedett minden áron, nem komázott izléstelen módon az olvasóval, mint az akkori néplapok szokták. Cikkei egyszerű, világos és józan hangon voltak írva, érdeklődve olvashatta a művelt olvasó, megértette s okulhatott belőle a nép egyszerű fia is. Szépirodalmi része legjavát nyújtotta annak, a mire irodalmunk képes volt; ismeretterjesztő és időszzerű közleményei jól voltak megválogatva, nagyképűség nélkül s mégis komoly hangon megírva. Jókai „Kakas Márton” álnevű tárczacikkei, Pákh tréfás, gúnyos szerkesztői üzenetei csakhamar országos hírre tettek szert. Az első számokból második és harmadik kiadást kellett nyomtatni, az előfizetők száma már az első években meghaladta a hat-hét ezeret. Pákh vezetése alatt a „Vasárnapi Újság” megtalálta az utat a nemzet szívéhez, kedves vendége lett a nemesi kúriáknak, a falusi paplakoknak s a zsúpfedeles kis házaknak egyaránt.⁴

---

4 SCHÖPFLIN Aladár, „Pákh Albert” *Vasárnapi Újság* 51, 10. sz. (1904): 149–152.

Nem elemelve itt mélyebben a *Vasárnapi Újság* szerkesztői aláírás nélküli, első íránycikkében az aktuális belpolitikai helyzetre⁵ való nyilvánvaló vagy rejtett, merész vagy elővigyázatos utalásokat, itt azt emelem ki, hogy az induló lap első számában a szerkesztők megfogalmazott ethoszát egy kitűnően liberális alapállásból indított, az idegenekkel való békés együttélést és az egymás megbecsülését hirdető akarat hatotta át, melynek eredménye lehet az egyenrangúság és a remélt közös műveltség – és talán egy valamikori egymást értő és segítő összefogás. Nem mellesleg pedig a legsötétebb osztrák elnyomás évei alatt a politikai bezártságból – valamilyen kapunyitási pánikként – kívántak teret nyitni a nagyvilág felfedezésére.

A magyar sajtótörténet egyik – ritka – jól feltárt területének hittük a *Vasárnapi Újságot*. De például a lap induló időszakának ilyen és hasonló önreflexív (vagy önreflexívnek látszó) szerkesztői közléseinek végigolvasása is bizonyítja, hogy nem szükségtelen közelebb hajolni a konkrét szövegekhez, hogy érvényesebb megállapításokat tehessünk. Az indulástól kezdve az évkezdő és évértékelő cikkekben az újság készítői, szerkesztői időről-időre a lap éppen érvényes céljait és üzeneteit fogalmazták meg (kétségtelen, akár félévente vagy évente némi módosulással, és akár szerkesztőnként mást és mást helyezve a fókuszba – igazodva az aktuális napi politikai, hatalmi, közéleti helyzethez vagy nézetrendszerük valamely fontos, közös eleméhez). A változó külső körülmények mellett az olvasói elvárások kémlelése és az annak való megfelelés is mind-mind változást, elkanyarodást, bővülést vagy

---

5 A korabeli viszonyokat jól jellemzi Gyulai Pál visszaemlékezése: GYULAI PÁL, „A Vasárnapi Újság huszonötödik évfordulóján”, *Vasárnapi Újság* 26, 11. sz. (1879): 161–163, 161, 162.

redukciót hozhatott a szerkesztői üzenetekben, ahogy az valóban várható is. Az olvasóknak, azaz a széleskörű, akár iskolázatlan nagyközönségnek címzett, rövid szerkesztői szövegek mellett – melyek a célokat és az elért eredményeket prognosztizálták vagy összegezték – jól kivehető viszont az is, hogy a lap vezetői érzékenyen figyelték az olvasói igényeket, és próbálták keresni, kitapogatni és eltalálni a mindenkori közönséglvárásokat, reklámozni lapjuk egyediségét. Nem melleleg pedig folyamatosan igyekeztek pozicionálni magukat a kurrens médiapiacon is, melyen valóban gyilkos harc zajlott az olvasókért, a túlélésért és a megmaradásért, a nyereséges működésért, majd a lappiac vezető helyéért. Az olvasókhoz szóló szövegek tehát többirányúak: egyfelől minél hatékonyabban igyekeztek meggyőzni közönségüket és átadni a szerkesztők ethosza diktálta üzeneteket, másfelől folyamatosan monitorozták az olvasói elvárásokat és igényeket, harmadrészt okosan mérlegelve figyelték a sajtópiaci helyzetet, hogy a konkurenszek megelőzve megtarthassák optimális helyzetüket.

A bevezető és évértékelő, illetve az időszakonként felbukkanó összegző, évváró szerkesztői üzenetekben, cikkekben elsősorban a *Vasárnapi Újság* nagyon hosszú sikertörténetének receptjét, a csúcsra lendítő egyedi megoldásait és választásait keresem – egy sajátos szöveganyag, a szerkesztői megszólalások segítségével. A korpuszt az 1867-es rendszerváltó évig, azaz a lap nem egész első másfél évtizedében vizsgálom, azokra a kérdésekre keresve választ, hogy ez a hosszú életű lap miként találta meg időről-időre, illetve hosszú távon is a saját hangját, milyen szerkesztői ethosz és lapszerkesztői stratégia szerint indult, merre fordult és fejlődött, milyen közönségigények kiszolgálásával, milyen időszakos vagy alkalmi változtatásokkal maradt évtizedeken át lábon, és vált a 19. század

második felének, a 20. század elejének egyik legnagyobb példányszámú és legolvasottabb hetilapjává. Ebben a vizsgálatban elsősorban ezeknek a szerkesztői hitvallásoknak a végignézésére vállalkozom az újság első korszakából, és más forrásokat ezúttal kevésbé használok fel az értelmezéshez.

A lap történetében az első korszakhatár az első felelős szerkesztő, Pákh Albert 1867-es elvesztése, akinek halála után az új szerkesztő, Nagy Miklós új kérdései mentén és eszméi, szerkesztői stratégiája szerint, a Pákh-hagyományból kiindulva, mégis kisebb-nagyobb változtatásokkal folytatódott tovább az újság Magyarországon páratlan diadala.

Visszatérve a lap indulásához: a kezdő lépéseket megtévő szerkesztők mindenekelőtt azonnal elindították a lap önpromóciós bemutatását. Már a második lapszámtól hozták a saját reklámjukat, melyben hangsúlyozták, hogy érdekes, hasznos és olcsó lapot fognak kínálni, minden lapszámban legalább egy fametszetet közölnek, cikkeiket a legjobb írók írják, az újság „tartalma széles ismeretgazdagságot foglal magában”, mindezt félélénte egy pengőforintért. Kijelentették:

A népet – mellynek pártolására számítunk – nem néz-
zük öntudatlan nyers tömegnek, mellynek jó indulatát
üres szemfényvesztések által szabad kizsákmányolni,
hanem látjuk benne amaz ép, józan fajt, mellynek meg-
vannak nemesebb vágyai s tiszteletreméltó érzelmei.
Azon népet látjuk magunk előtt, melly, hogyha ezentul
is élni akar, ezt csak ismeretek és mivelődés árán vál-
thatjuk meg.⁶

---

6 *Vasárnapi Újság* 1, 2. sz. (1855): 16.

Később újabb marketingötletekkel jelentkeztek, például esetenként a szerkesztők a laphoz való kötődést és a beavatás érzetét erősítő elemeket kínáltak olvasóiknak, mintegy érzelmi többletként:⁷ a szerkesztőség kulisszái mögött zajló dolgokról, a szerkesztőség és a szerkesztők belső életéről, a kiadóról és a nyomdáról, a lapkészítésről közöltek beszámolókat, illetve portrét valamely szerkesztőről vagy munkatársról. Kétségtelen, hogy Jókai személye különösen nagy segítségnek bizonyult, hiszen a lap főmunkatársa egyben a magyar forradalom egyik vezéralakjának, mellette a magyar irodalom legjelesebb írójának számított – nevét, munkásságát igazi vonzerőnek számító márkajegyként lehetett beépíteni a *Vasárnapi Újság*-imázsba.⁸ Az első szám már idézett beköszönő programcikkének bizonyos pontokon még meglehetősen homályos és bizonytalan körvonalú szerkesztői megfogalmazása⁹ és az általános kiegyenlítődés, megbékélés szellemében kifejtett, az abszolutista idők legkeményebb éveiben egyenesen úttörő, együttműködést és békét szorgalmazó gondolatok nem egész egy év elteltével mindinkább körvonalat nyertek, kicsiszolódtak, és már az év végére is sokkal karakteresebben egyedi célképzetű megformálást kaptak. Az 1854-es esztendő utolsó

7 Például P. A. [PÁKH Albert], „Hol és mikép terem a Vasárnapi Újság, 1–2.”, *Vasárnapi Újság* 10, 1. sz. (1863): 4–6; 10, 2. sz. (1863): 15–18. Indoklásul Pákh kifejtette, hogy „A Vasárnapi Újság, már csak koránál fogva is, oly pontot foglal el a magyar sajtóirodalom termékei között, hogy arról beszélni, legalább a képtelenségek közé többé nem tartozhatik.” *Vasárnapi Újság* 10, 1. sz. (1863): 5. Valamint a kétrészes cikket azzal zárta, hogy „Kitűzött célunkat talán mégis elértük, ami nem volt egyéb, mint az, hogy pályánk tizedik évének kezdetén végre közelebről megismertessük tisztelt olvasóinkat az ő megszokott régi házi barátjuk házi ügyeivel is, és röviden elbeszéljük, hol és mikép terem a Vasárnapi Újság.” *Vasárnapi Újság* 10, 2. sz. (1863): 18.

8 Vö.: PÁKH Albert, „Jókai Mór”, *Vasárnapi Újság* 4, 10. sz. (1857): 77–78.

9 Pákh Albert visszatekintve, 1858-ban, egy konkurensnek tűnő lap indulásakor maga is úgy fogalmazott: „A V. U. első évi folyama, ha most innen nézzük, bizonyos határozatlanság színét viseli magán, bizonyos tapogatózást tanúsít az ismeretlen nagyközönség érzelméhez, felfogásához szóló »népies« hang eltalálása körül.” PÁKH Albert, „A »Hirmondó« című új néplap és a »Vasárnapi Újság« (Tájékoztulásul multa s jövőre.)”, *Vasárnapi Újság* 5, 46. sz. (1858): 547–549.)

lapszámában Pákh Albert szerkesztő a *Visszapillantás*¹⁰ című évbúcsúztatójában így tekintett vissza az elmúlt hónapok sikerére:

Tíz hónapi szakadatlan előre-törés után, megállapodunk egy pillanatra s egy futó tekintetet vetünk az utra, melyet magunk után hagyánk, hogy annál jobb kedvvel, ujult erővel folytathassuk ismét a tovább kanyaruló pályát. Mozgásban az élet! S ki mozog s mozdit többet, mint a hirlapíró? Ha egy tisztelt hazánkfia már fel nem találta volna lapunkban az „örök-mozgonyt”, az újságíró t neveznök el perpetuum mobilenak... [...] mozog, mozog, míg – fennakad. [...] S midőn lapjaink első évi folyamára vetjük pillanatunkat, nem tesszük azt sem az önérdék tisztátalan üvegén át, sem egy ránkbeszélt látkör szűk határából, hanem nézünk elfogulatlanul, egyedül az igazság és meggyőződés szempontjából.¹¹

Pákh az abszolutizmus paralizáló légkörében az elfogultságmentes híreivel és aktivitásával a megbénult közéletet meg- és kimozdító, felrázó újságíró állította a centrumba, amivel nem pusztán a saját sajtómunkájuk fontosságát hangsúlyozta, hanem ezzel a gesztussal tulajdonképpen már ekkor nemcsak közvélemény-, de szinte nemzetformáló erőként tekintett a tájékozott, a közönséget híryannyal ellátó sajtóra és művelőire – ami elég meglepő kijelentés éppen az osztrák abszolutizmus politikai viszonyrendszerének a nyilvánosság fórumait legkorlátozóbban és legrigorózusabban felügyelő éveiben. Pákh ezután rátért a lap reklámjában is kifejtett –

10 PÁKH Albert, „Visszapillantás: Az év utolsó napján”, *Vasárnapi Újság* 1, 44. sz. (1854): 402–403.

11 Uo., 402.

néhol szó szerint azonosan megfogalmazott – ökumenikus eszméjére.¹² Majd visszaidézte a beköszönő programcikk ígéreteit, és szembesítette azokat az elmúlt hónapok eredményeivel:

Röviden összefoglalva eljárásunkat:

Láttuk a szűk világot s teremtettünk egy *olcsó* lapot;

Láttuk az élet szaporodó szellemi követeléseit s szerkesztettünk egy lapot, mely ne csak a képzelet tündérvilágával bájolja el az elkényeztetett lelkeket, hanem különösen az élet *gyakorlati* kérdéseinek megpendítése, fejtegetése által ébresszen nemes ösztönöket, önbizalmat és tetterőt. A gyakorlati élet a közel s távolban, ez volt figyelmünk fő tárgya; a költészetet mint fűszert vegyítettük belé... [...]

Láttuk, hogy hírlapirodalmunknak eddigi sokszor dicséretes bár, de egyhangu mivélése mellett a *nagy közönség*, mely őt közelebbről érdeklő s az élet apróbb viszonyaiba beható igényekkel bír, nem találja meg organumát s az organumok nem közönségöket. Éreztük, hogy addig, míg majdan az idők megtermendik a tudományok specíficus folyóiratait, egy a világ általános szellemi mozgalmait s kiválólág a magunkéit figyelemmel kísérő (nem kizárólag politikai, vagy szépirodalmi) vegyes tartalmu lap, a mi közönségünk igényeit leginkább volna képes kielégíteni, [...] szíves fogadásra leljen minden valódi szellemi erő és igyekezet, mely a határai között pártolásra érdemes.

Meg voltunk győződve, hogy e közlönnyel kezünkben, kötelességünk a polgári erények teljesítésére, a hazafiui érzelem ápolására s a kölcsönös békesség, tisztelet és

---

12 Uo.

szeretet indulatára szintugy hatni, valamint más részről a tudomány és ismeretek utáni vágyat, életben-maradásunk föltételét, a mivelődés ösztönét táplálni, s a hol nincs, minél nagyobb mértékben fölébreszteni [...]

Sem személyes hiuságoknak nem akartunk állítani küzdtert, sem a magánérdekek számára ütni vásárt; az ügy, mellyet közös ügynek néztünk, volt szemünk előtt s engednie kellett előtte minden személyes rokon- vagy ellenszenvnek.

Utjában nem állottunk senkinek. Növényiskolája voltunk az olvasóknak s ha ki máshová nőtte ki magát, szerencsét kívántunk hozzá...¹³

Már a cikk kicsit hosszabban idézett részletei is érzékelhetően jelzik, hogy a budapesti Helytartóságtól 1854. február 7-én váratlanul megkapott lapengedély nyomán az 1854. március 5-én megjelenő,¹⁴ sebtében összeállított¹⁵ első számban, valamint a kezdeti előfizetési felhívás szövegében a népnek ígért érdekes-hasznos-olcsó lap hármaskínálattól indulva a szerkesztői koncepció ténylegesen miként kezdett megszületni és részleteiben is kimunkálódni néhány hónap alatt.

Azt mondhatjuk, a gyors és tartós siker talán magát a kiadót is meglephette. Jókaitól tudjuk, hogy az újság ötlete Heckenast Gusztávtól eredt: „Egy ködös reggelen monda nekem Heckenast: »Csináljunk egy olcsó néplapot, képekkel illusz-

13 Uo. [kiemelések az eredetiben].

14 Zuboly, azaz Bányai Elemér az újság hatvanéves évfordulóján úgy fogalmazott: „Magyarországon ostromállapot volt, a politikai kivégzések és bebörtönzések pedig még tartottak, mikor a »Vasárnapi Ujság« Pákh Albert szerkesztésében 1854. január 1-én megindult.” ZUBOLY [BÁNYAI Elemér], „A hatvanéves »Vasárnapi Ujság«”, *Vasárnapi Újság* 60, 2. sz. (1914): 32 [kiemelés az eredetiben].

15 Lásd Gyulai változatát a lap megalapításáról: GYULAI, „A Vasárnapi Ujság huszonötödik évfordulóján”, 162.

ráltat«.”¹⁶ Ha Heckenast gondolatának megfogalmazódásakor már ismert lett volna a SWOT-analízis és azt beillesztette volna tervezett lapjának üzleti tervébe, a várható kockázatok rubrikába sokkal több negatívum került volna, mint remélt pozitív eredmény: a hektikus és kiszámíthatatlan politikai és cenzurális helyzet, a bizonytalan pénzügyi állapotok, az olvasók szűkös anyagi körülményei és kényszerűen bezárkózó társasági élete, más lapok preferálása, a konkurens sajtó és sajtómunkatársak, lapszerkesztők támadásai és lejárató akciói, konkurenciaharca és így tovább. A politikai élet és az elnyomó hatalom – mint meghatározó külső környezet – hiába nem ígért igazán sok sikert, ezeket felülírta az, hogy a kiadó kényszerhelyzetbe került.¹⁷ Nem vitatva persze sem a vállalkozói akaratának,¹⁸ sem a rejtetten, a háttérben működő nemzeti öntudatának hitelességét – Heckenastot mind fojtogatóbban nyomta az osztrák adóívek és az abszolutista hivatalos iratok nyomtatásából befolyt óriási összegek üzleti felhasználásának súlya. Így – szerencsére és szerencsénkre – belevágott ennek az igencsak billenékeny jövőképű lapnak a megindításába. Az újság pedig – bár sok gond sújtotta – megjósolhatatlanul biztosan és gyorsan megvetette lábát a szűk és korlátozott magyar lappiacon, sőt, egyre erősödni kezdett, lappiaci státusza és olvasói népszerűsége mindinkább nőtt.¹⁹ Ahogy azt az –s –s monogramú szerző (Sámi Lajos) később, 1877-ben, tehát

16 Jókai Mór, „Hogy született, hogy dajkáltuk?“, *Vasárnapi Újság* 25, 11. sz. (1879): 170.

17 Erről bővebben: Uo., 170.

18 Jókai úgy jellemezte: „Heckenast volt az a magyar kiadó, akinek eszméi voltak. Messze előre tudott látni s arra, amit előre látott, vállalkozni, abba befektetni.” Uo., 170.

19 Többek közt Gyulainak is köszönhetően számadatokban is kifejezhető a lap váratlan sikeressége: „A lapot nagy részvétellel fogadta a közönség, nagyobb, mint ahogy a szerkesztő és kiadó remélték. Az első számokat második és harmadik kiadásban kellett újra nyomtatni s az előfizetők száma már az első években meghaladta a 6–7000-et.” GYULAI, „A Vasárnapi Újság huszonötödik évfordulóján”, 162.

már a politikai rendszerváltás után *A 25-ik év küszöbén* című „kis visszaemlékezéséfe” írásában összefoglalta:

Ez időben keletkezett a „Vasárnapi Újság”, hogy maga köré csoportosítva a szellemi erőket, sikeresen láthasson súlyos feladatához, mely nála is abban állott, hogy amennyire lehet, életerőt, némi szellemi mozgalmat igyekezzék bevillanyozni a még akkor is dermedt pangásban szenvedő nemzet testébe.

Fődolog volt eltalálni azt a formát, melyen e cél felé biztosan haladni lehessen a nélkül, hogy az ellen az idegen uralom kifogást támaszthatna. És sikerült. Egy encyclopaedikus lap, képekkel. Hisz ennél nem lehet ártatlanabb dolog a világon. Egy hírlap, mely mindenről beszél s az egész világot felöleli, a szellemit úgy, mint az anyagit. Csendes, szelid olvasmányok tára, mely nem izgat, sőt leköti, elcsillapítja a még nem ingerült idegeket s másfelé tereli azok gondolkozását is, a kik még tán most se tudják elfelejteni, hogy volt egyszer egy magyar forradalom s hogy mi arra következett, az rabság, erőszak, elnyomatás.²⁰

„Az ártatlan dolog” azonban a gyakorlatban közel sem volt mindig annyira ártatlan, és még kevésbé egyszerű. A *Vasárnapi Újság* ezekből az elemekből kezdett – elsősorban Pákh szerkesztői tehetsége²¹ és Jókai tolla révén – hónapok alatt igazi brandet építeni. Az angol enciklopédikus lapok példáján

20 –s. –s. [SÁMI Lajos]. „A 25-ik év küszöbén: Egy kis visszaemlékezéséfe”, *Vasárnapi Újság* 23, 52. sz. (1877): 831–832.

21 Pákh szerkesztői elveiről és munkásságáról bővebben emlékezett Ágai Adolf: PORZÓ [ÁGAI Adolf]: „A régi műhelyben. (Visszaemlékezés Pákh Albert-re.)”, *Vasárnapi Újság* 27, 2. sz. (1880): 27–29, 28.

az új néplap diszciplináris sokszínűséget és komoly ismeretterjesztő anyagot kínált olvasásra, ahogyan Sámi megfogalmazta, de az olvasás és műveltségszerzés lehetőségét és kívánalmát nagyon szélesre nyitotta, aminek révén a tömegolvasás és tömegművelődés demokratizálódási folyamatában rendkívüli szerepet kapott és teljesített sikerrel. Jókai Mór 1855. január eleji évkezdő beköszönő cikkében a lapnak ezt a széles társadalmi spektrumát így magyarázta:

Lapunkat néplapnak neveztük, s mint értelmezte a „nép” fogalmát közönségünk, azt olvasóink lajstroma legjobban megmagyarázná, hol hazánk első grófi nevének méltóságos czime mellett láthatók a becsületes mesteremberek s az egyszerű földmivelők nevei. Előttünk a „magyar nép” neve összetartó kapocs, nem pedig elválasztó fal a különböző társadalmi osztályokra nézve. [...] A vallás eszméi kit ne boldogítanának? A keresztyén erény, türelem példái által törekedni fogunk hazánk minden osztályát, felekezetét és népfaját egymáshoz közelebb hozni; mert csak a kölcsönös szeretet tarthat meg bennünket.²²

A *Vasárnapi Újság* 1855-i, Jókai jegyezte évnyitó cikkében a szerkesztői ökumenikus eszmék tovább gazdagodtak, és hangsúlyosan megjelent annak kinyilatkoztatása is, hogy a társadalmi rétegzettség felülemelkedő („nem csupán egy osztály számára vannak írva s törekednünk kell mindenik igényeit kielégíthetni”), a kunyhótól a palotáig mindenkinek szóló, nemzetegyesítő és a nemzeti trauma utáni apátiából

---

22 JÓKAI Mór, „Új év kezdetén” *Vasárnapi Újság* 2, 1. sz. (1855): 2. – a következő mondatban a zárójeles részek idézetei a Jókai-cikkből valók.

felrázó, a népet tanító („oktató cikkeinek, a történetek, természettudomány, világismeret köréből elvont magyarázatok”), a nemzeti történelem kitüntetett időszakainak és hőseinek kultuszformálásában segédkező és előljáró („Kell, hogy fennmaradjon a jók emléke”), szórakoztató („az olvasónak mulatságra, felderülésre is van szüksége”), széles, univerzális és globális témaspektrumú, „a nagy világ napi történetéről való értesülés”-t ígérő, „minden valódi szellemi erőt és igyekezetet” egyesítő orgánus lett, amely hangsúlyozottan távol kívánt maradni a gyilkos vitáktól, a mások lejáratásától és megtámadásától. Ahogy Jókai fogalmaz:

Adja Isten, hogy a nagy világi zivatarban nekünk legyen békességünk, öröm és megelégedés gunyhókban és palotákban. Adja Isten, hogy távol legyen tőlünk minden viszálykodás, perpatvar, a mi lapjaink nem fogják annak magvait hinteni soha. De ápolni fogjuk azt, a mi szép, pártolni, a mi jó, szelid szóval megtéríteni a tévelygőt, kibékíteni a haragvókat.²³

A laptörténet lépéseit – benne különösen a lapalapítás részleteit – többektől ismerjük. Bár készült néhány kiváló modern összefoglalás,²⁴ amelyben a *Vasárnapi Újság* előképét, mintáját, általános jellemzőit, szerkesztői célképzetei mellett az újság specifikus jellegét, tartalmát és szerkezetét, szerzői-szer-

---

²³ Uo.

²⁴ Landgraf Ildikó írásait kell megemlíteni, aki más fókuszú írásaiban érintette a lapot: LANDGRAF Ildikó, „A becses ráma: A Vasárnapi Újság és Mikszáth Kálmán”, *In Medias Res* 7, 1. sz. (2018): 106–123; „Átjárás a regiszterek között. Jókai Mór képes szórakoztató lapjai”, in *A sajtó kultúrák közvetítő szerepe 1867–1945: Tanulmányok*, szerk. PÁL Vince (Budapest: MTA BTK, 2014), 9–20. Lásd még: PÜSKI Anikó, „Jókai Mór jubileuma a Vasárnapi Újság tükrében”, *Limes* 8, 4. sz. (1995): 33–47; érintőlegesen: RÉVÉSZ Emese, „Népeletképek a magyarországi sajtóban 1850–1870 között”, *Néprajzi Értesítő* 92 (2010): 79–144.

kesztői gárdáját, olvasóközönségének rétegzettségét, a lap íróinak és szerkesztőinek mondandóját általánosítva összefoglalták, ugyanakkor ezek az értékelések sokszor más főtéma részeként vizsgálták az újságot, vagy távolabb kerültek a megjelent szövegektől. Az új eredmények összeolvasása és esetleges felülvizsgálata azonban kevésbé történt meg eddig, és igazán új nézőpontot kereső, valamint az összegző, de kevésbé adatolt kijelentéseknél tágabb kontextust felrajzoló elemzések ritkábban születtek. Még elenyészőbb azoknak az írásoknak a száma, amelyek a lap saját körén kívül helyezték viszonyrendszerbe az újságot – közülük talán Lipták Dorottya munkássága emelhető ki, aki közép-európai, vagyis a német mintájú, osztrák közvetítéssel Magyarországra és Csehországba érkező polgári liberális ismeretterjesztő–szórakoztató családi lapok sorában láttatta a lapot²⁵ – igaz, némileg messzebb is sodorva azoktól az angol és a francia mintáitól, amelyről pedig maga Pákh Albert is nyilatkozott. Az évkezdetkor és az év végén rendszeresen visszatérő szerkesztői önreflexív szövegekből sokan idéztek már sokfélét, de transzparens és összegző átnézésük várat még magára – e vizsgálat tanulságai azonban akkor válnak valódi szintézissé, ha az a Nagy Miklós-korszak szövegeit is be tudja majd vonni az értelmezésbe.

Az 1855-ös és 1856-os évben – Pákh betegsége és hosszabb ausztriai gyógykezelése miatt – Jókai szerkesztette a lapot, miután Gyulaival már az indulást követő második hónapban kisiklott a szerkesztői hármasság egyetértése – erről a továbbiakban lesz még szó. Jókai azonban – Pákhtól eltérően – 1855-ben nem adott közre évzáró, évértékelő szerkesztői írást. Áttéte-

---

25 Írásai közül elsősorban: LIPTÁK Dorottya, „A családi lapoktól a társasági lapokig. Újságok és újságolvasók a századvégen”, *Budapesti Negyed* 5, 2–3. sz. (1997): 45–70; „Polgári kulturális gyakorlat és nemzeti jelleg a közép-európai sajtóban”, *Aetas* 16, 3. sz. (2001): 46–83.

lesen – és talán rafináltabban – azonban mégis hangsúlyosan sulykolni tudta szerkesztői véleményét, azzal a módszerrel, hogy másoktól közölt olyan írásokat, amelyek ráerősítettek a lap szerkesztői koncepciójára, illetve maga Jókai a szerkesztőségi rovat kisebb közleményeiben nyilatkozott meg: röviden, de iránymutató üzenetekkel. Egy éves munkálkodása alatt Jókai jól láthatóan a legszélesebb körű olvasókör kialakítását és az irodalom pártolásának ügyét emelte a lapszerkesztői üzenetek középpontjába.

1855 végén Jókai vezető anyagként adta közre Edvi Illés Pál írását, ami jóformán szerkesztőségi promóciós cikként is olvasható. Edvi Illés ugyanis ebben a „nem olvasók”-hoz szólt.²⁶ *Kiáltó szózata* az újságra elő nem fizetőket szólította meg, és feladatának tartotta, hogy agitatív erővel megnyerje őket „e szent ügynek”, azaz az újságelőfizetésnek, különösképpen a *Vasárnapi Újság* prenumerációjának, illetve a magyar irodalom gyámolításának. Az írás Jókai programcikkének párja is lehetne, ugyanis felsorolásában – amelyben megpróbálja jellemezni, hogy kik lehetnek ezek a társadalmi csoportok – Jókainak az előbb ismertetett „a gunyhótól a palotáig mindenkinnek szóló”-konceptiója íródik újra. A főrangúaktól a földbirtokosokon, a lelkészekon, a tisztviselőkon, a nemesekeken, az iskolai tanítókon, a községi vezetőkön, a polgár-gazdákon át a földművesig sorolja azokat a szerző, akikre számít, hiszen „ha hírlapot járattunk, azzal azt is tanusítjuk, hogy jó hazafiak, jó honszeretők és jó keresztyének vagyunk, s megfordítva.”²⁷ December 30-án pedig egy B. F. szignójú cikk jelent meg, melyben a szerző a könyv- és hírlapvásárlás, illetve a könyvkölcsönzési módszer mellett agitált: „Ha önök művelt

26 Edvi ILLÉS Pál, „Kiáltó szózat (Adventi fölolvadás nem-olvasók előtt)” *Vasárnapi Újság* 2, 50. sz. (1855): 401–402.

27 Uo., 402.

magyar embereknek a honfiaknak nemcsak tartatni, hanem valóban azok lenni is ohajtának, jegyezzék meg, hogy ez esetben tartozó, s nemes kötelességek az irodalom pártolása, mitől önöket mi sem mentheti fel.”²⁸

Bár a szerkesztői elvek és a szerkesztői vélemények különbözőségének ügyéhez, az évről mértékhez csak távolabbi köze van, mégis itt érdemes megemlíteni azt a kisebb botrányt is, ami az év végét színezte, és ami polémiasorozattá²⁹ duzzadva áthúzódott a következő évre is. Két egykori alapító-szerkesztő, Gyulai Pál és Jókai Mór akaszkodott csúnyán össze, ami egyrészt alkalmat adott egy bizonyos téma kapcsán kifejezni néhol a személyeskedést súroló magánvéleményüket, máshol a szakmai vélekedésüket a magyar dráma- és színházművészet egyes kérdéseiről. Mindazonáltal a vita mégiscsak rávilágított a két volt szerkesztőtárs, Jókai és Gyulai nézőpontjának és véleményének alapvető különbözőségére, ami megmutatja azt is, hogy mennyire eltérő attitűddel állhattak neki induláskor a *Vasárnapi Újság* szerkesztésének, mennyire különbözött munkastratégiájuk, és ez miként vezetett a szétválásukhoz.

28 B. F., „Szellemi élődség”, *Vasárnapi Újság* 2, 52. sz. (1855): 425–426, 426.

29 A polémia vihart kiváltó írások: GYULAI Pál, „Signora Ristori” és „Még egyszer Ristori I–III” [1856] in GYULAI Pál, *Dramaturgiai dolgozatok*, 2 köt., 1:137–166, és 1:167–218. (Budapest: Franklin Társulat, 1908); JÓKAI Mór, „Egy kis vitatkozás”, *Vasárnapi Újság* 2, 51. sz. (1855): 414–415; és egy nem sokkal későbbi, arcképpel megjelent, vezető cikk: JÓKAI Mór, „Ristori Adéljád”, *Vasárnapi Újság* 2, 8. sz. (1856): 61. – Jókai rövid viszontválasza: KAKAS Márton [JÓKAI Mór], „Kakas Márton a színházban: XXIX. Levél: Ristori és az olasz színészársaság”, *Vasárnapi Újság* 2, 48. sz. (1856): 422; és KAKAS Márton [JÓKAI Mór], „Kakas Márton a színházban: XXX. Levél: Ristori utófájdalmak”, *Vasárnapi Újság* 2, 49. sz. (1856): 429. – A témával egyébként az év során sok más lap sok cikke foglalkozott. Például: „Ristori asszony”, *Pesti Napló* 7, 200. sz. (1856): [1]; *Pesti Napló* 7, 201. sz. (1856): [1–2] stb. – A nyilvános írásbeli üzenetváltásról valamivel hosszabban írt SOMOGYI Sándor, „Gyulai Pál: Tragikumfelfogása”, in *A magyar irodalom története, főszerk. Sőtér István* 6 köt., 4:206–211 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 207. A kézikönyv nem említi viszont, hogy a vitába beszállt Egressy Gábor is, aki főként Gyulai tragédiaelméletét kritizálta. Gyulai válasza: GYULAI Pál, „Még egyszer és utóljára: (Egressy Gábornak)” *Pesti Napló* 7, 190. sz. (1856): 1–3.

Az 1855–56-os Ristori-vitát az robbantotta ki, hogy Gyulai Pál hosszabb berlini tartózkodása alatt Adelaide Ristori szín-
művésznőt dicsérve azt találta írni, hogy „vajon lesz-e oly ma-
gyar színésznő, ki a Ristorira szórt magasztalásaimért meg
nem haragszik reám? [...] Úgy félek a gúnymosolytól, hogy
alig merem kimondani... Hiába büszkélkedünk aranyozott és
koszorúzott színművekkel, nekünk nincs tragédiánk, hiába
ámitjuk magunkat; színészeinkből a tragikai szellem, a pathosz
egészen kihalni készül.”³⁰ Jókai a *Vasárnapi Újság* „Irodalom
és művészet” rovatában – a magyar színésznők és nem melles-
leg saját felesége, illetve a címben is jelzett magyar irodalom
és művészet érdekképviselőjében – válaszolt:

A Pesti Napló utóbbi számaiban Gyulay [!] Pál Berlinből
közleményeket ad Ristori olasz drámai művésznőről,
amikben valódi lelkesüléssel, s a művészettel egyran-
gu költői ragyogással írja le a drámai művészetnek e
méltán ünnevelt tüneményét, s a miket e tárgyról ír,
azok teljesen elismert szép és magas dolgok, a minőket
Gyulay muzsájától megszoktunk. Hanem a mivel e szép
cikket befejezi, hogy az idegen művészetnek teljes
igazságot szolgáltatva, ellentét kedvéért a hazai művé-
szetet és irodalmat kigunyolja, azt sem helyeselni, sem
szó nélkül hagyni nem tudom.

Nevem alatt írva, mint magam is író, és színésznő fér-
je, páncél nélkül jövök, s minden sebzhető részemet
fedetlen hagyom.³¹

30 GYULAI Pál, „Signora Ristori”...; „Még egyszer Ristori I–III.”...

31 JÓKAI Mór, „Irodalom és művészet”, *Vasárnapi Újság* 2, 51. sz. (1855): 414.

Jókai ugyanis – némi túlérzékenységtől és probléma-hiperbolizálástól sem mentesen – úgy értelmezte, hogy Gyulai

Nem kevesebbet mond ott, mint hogy a magyar művészek és külföldiek között még csak összehasonlítást sem lehet tenni, hogy íróink nem érdemlik, miszerint a színészek műveiket megtanulják, a színészek nem érdemlik, hogy számukra műveket irjanak, sem író, sem színész nem érdemli, hogy a közönség rájuk nézzen és a közönség nem érdemli, hogy színészei és írói legyenek. [...] Kicsinynek találja ő azt a szerepet, amire egy magyar költő hivatva van, (amint hogy kicsiny is az) morzsát morzsára hordani egy nagy hangyabolyhoz, mellynek nemzeti irodalom a neve, s nevezetesebb szerepet lát abban, hogy e hangyabolyt széllyelrugja. Nagyön fárasztó és dicstelen pálya előtte az, a mellyen mi járunk, szerény irodalmi napszámosok, a kik gyenge szóval két három embernek dalolgatunk nemzeti nagyságról, önérzetről, balga reményekről s sokkal messzehangzóbb szónak találja azt a gunyakazajt, melly ezt a jámbor működést a külföld magasából lecsufolja.³²

A valamivel későbbi, *Ristori Adelájd* című írásában pedig személyes vitájuk kontextusát Jókai megint tágabbra nyitja, mikor azt írja:

Egyébiránt, ha nincs tudomása arról a helyzetről, mellyben vagyunk, s mellyben hasonló porigalázásai mi a magunknak a legkárosabb visszahatást szülik; ha nem tudja azt, hogy bel- és külföldi lapok mennyire versenyeznek

---

32 JÓKAI, „Irodalom és művészet”, 414.

annak bebizonyításában, hogy a magyar irodalom és művészet a semmiség legalsó fokán áll, s ha mind ennek végcélját és eredményét nem látja, akkor irigylem a boldog lelki állapotját.³³

Összeolvasva ezeket a Jókai-passzusokat a *Vasárnapi Újság* elkötelezett szerkesztői megszólalásaival, kétségtelen, hogy Jókai számára – a személyes megbántottságon túl – a *Vasárnapi Újság* szerkesztői vezérgondolatai is sérülni látszottak, ahol az ilyen hazai–külföldi párhuzamállításnak és egymás elleni kijátszásának, vagy az egymás – pláne saját magunk – leszólásának pontosan az ellentettjét, azaz elkerülését és kizárását hirdették. A vita részletes ismertetésére itt nincs mód, és nem is lehetünk biztosak abban, hogy Jókai értelmezése mindenben helytálló volt, hisz maga is kiosztott jó néhány gúnyos, kemény és fájó oldalvágást Gyulainak.³⁴ Vitájuk azért lehet mégis érdekes, mert még nyilvánvalóbbá tette Jókai és Gyulai nagyon különböző beállítottságát; míg a lap két megmaradt szerkesztője, Pákh és Jókai mindig a nemzeti-társadalmi integráló szerepet és befogadó attitűdöt hangsúlyozta, addig Gyulai oppozíciós struktúrában gondolkozott, a véleményét mindig valami egymás ellen felállított viszonyrendszerben, kevéssé mérsékelt kritikával fejtette ki.³⁵ Jól látható, habitusuk, valamint nézet- és mércerendszerük mint sodorta őket egyre távolabbra egymástól, és megerősíti, hogy Gyulai gyors

---

33 JÓKAI, „Ristori Adelájd...”, 61–62.

34 Vö.: JÓKAI, „Irodalom és művészet”, 414.

35 A Jókai-féle alapállás legjobban talán ezzel a másutt és más témában megfogalmazott gondolattal jellemezhető láttatóan: „tanácsosabb a sovány béke a kövér háborúnál”. JÓKAI Mór, „Nyilatkozat”, *Vasárnapi Újság* 2, 9. sz. (1856): 76.

lefolyású kilépése-kiléptetése a szerkesztői triászból tényleg elengedhetetlennek látszott.

A Ristori-vita (és a továbbiakban majd jelzett Gyulai-kritikák szövevénye) tehát valahová ide, a lap indulásának első hónapjaira nyúlik vissza. Pákh és Jókai mindent és mindenkit befogadó attitűdje és a későbbiekben is szokatlan mediátori szerepe a sajtópiacon *kiáltóan* és *gyökeresen különbözött* a forradalom előtti (valójában a felvilágosodás kori, majd a kora reformkori), illetve a szabadságharc utáni önkényuralmi magyar sajtópia viselkedési technikáitól és bejáratott stratégiai gyakorlatától, ami elsősorban egymás kiszorításában vagy a társlapok lejáratásában látta az előrehaladás útját. A *Vasárnapi Újság* azonban bevezetett egy új versenyhelyzeti módszert, azaz a magyar irodalom- és sajtótörténetben jókor, jól, szokatlanul és váratlanul húzott a politikai kényszerűségek közé szorítva. A szűk lehetőségek felmérése mellett ugyanis tudatosan elutasította azt az 1830-as évektől alkalmazott harcos lapvezetési technikát és stratégiát, amely kizárólagosságot hirdető írói szekértáborokban gondolkodott, amely a közönység, az olvasók megnyerését, az üzleti sikert oppozíciókban, állandó és kiméretlen kenyérharcban, egymás hátritolásában, lejáratásában tudta elképzelni. Ami az ellenség erkölcsi, szakmai, üzleti lebirkózásával, megsemmisítésével vagy karakteryilkosságával vívta a versenyt és remélte a sikert. Ennek a harci technikának volt nagymestere a harmadik induló szerkesztőtárs, Gyulai Pál, aki viszont az önnön felemelkedését, lapjának sikerét, írói és szerkesztői pozíciójának megerősítését, irodalmi értékítéletének, normáinak közvetítését jórészt egy korábbi korszakban már kipróbált módszerrel kívánta kivívni; a másikat kizárólag ellenfélként elgondolva.

A nagyon eltérő versenyattitűd összehajlításának reményét is kizáró felismerésben és így gyors szakításukat eredményező szétválásukban nyilvánvalóan közrejátszott az *Egy kis szóváltás*³⁶ című cikk is, amely még az első lapszámok egyikében jelent meg. *Gyulai ebben a Budapesti Hírlap* szerkesztőjének válaszolt, és önmagához képest ugyan visszafogottabban, mégis vágásokat helyezett el ellenfelén, mikor a lapok egymás közötti versengéséről elmélkedett. Gyulai cikkében a versenytársakról így nyilatkozott:

Mert ugyan mi kár van abban, ha egy téren sokan próbálkoznak, ha verseny kél, a közönség sok közül választ-hat, s végre győz a mi legjobb? Örülni kell ezen, mert lássa tisztelt szerkesztő ur, az mindig jó jel, ha az irodalomnak valamely eddig miveletlenül hagyott ágát sokan kezdik mivelní. [...] A sok kísérlet következménye aztán az lesz, hogy valamelyik sikerül. Egyszerre csak azt veszszük észre, hogy *irodalmunknak e parlag ága felvirágzott*. Ez a világ sora, s ezt igen jól tudhatná a szerkesztő ur, ki jeles történetíró, s mindennap figyelemmel kíséri a világ eseményeit. [...] Ne haragudjék hát szerkesztő ur még most, hogy annyi népies vállalat állott elő, hanem haragudjék akkor, ha e vállalatok nem fognak megfelelni hivatásuknak s haszontalanok lesznek. [...] Az említett esetben nemcsak joga lesz, de kötelessége is kiönteni haragját alapos kritikákban, s erre kérjük is. Kritizálja meg a népies vállalatokat keményen, igazságosan, jó szándékból. Hanem nem úgy, mint most kritizálta a mi eddig megjelent számainkat, mert ez – engedelemmel legyen mondva – nem ér egy fakovát.³⁷

36 A „VASÁRNAPI ÚJSÁG” SZERKESZTŐSÉGE, „Egy kis szóváltás”, *Vasárnapi Újság* 1, 6. sz. (1854): 46–47.

37 Uo., 47 [kiemelések – Cs. T.].

Gyulainak – hogy úgy mondjuk – egyébként ez a gúnyolódó, kellemetlenkedő, máskor erőszakos és támadó konfliktuskelés és konfliktuskezelés volt a szerkesztői-újságírói alapállása;³⁸ már 1850-ben, az egyik első sajtónyilvános fellépéseként a *Pesti Röpívek* betiltása előtti utolsó, 1850. december 1-i számában – mint a lap egyik munkatársa – éles hangon támadt neki a *Hölgyfutár* lírikusainak. Ne feledjük, ez a szinte megmagyarázhatatlanul durva hangú kirohanás egy impériumváltás közepén, az 1849-es összeomlás és trauma után nem sokkal történt. Akkor, amikor például Tompa egy 1851. április 23-án Szemere Miklósnak küldött levelében így fakadt ki: „nemzeti-ségünk s irodalmunk meg fog halni! borzasztó gondolat, de úgy lessz. – Nekem legalább ilyen sejtelmeim vannak a szomorú jelekből, melyeket látok. Illyen körülmények közt aztán, képzelheted magadról, hogy nem igen rugdalózik a pegazus; hogy az embernek kedve, lelke elborúl, – s nem sokat ad arra, hogy ha nem ír, az embert lelépettnek tekintik s elfeledik.”³⁹

Hamar kiderült tehát, hogy a Pákh- és a Gyulai-féle zsurnalizmus és lapvezetői gondolkozás között így átjárhatatlan mély szakadék húzódik, így nem meglepő a lapot elindító szerkesztőtriász harmadik tagjának, Gyulai Pálnak a gyors kitessekelése a laptól. Eltanácsolását maga Gyulai, saját elnevezése alapján: a Duzzogó Achilles emlegette fel 1879 márciusában egy Nagy Miklósnak írt, nyílt levelében:

38 Gyulai később is többször beleakaszkodott egykori lapjába, a *Vasárnapi Újság*-ba, s így volt szerkesztőtársainak helyre kellett őt tenni. A Jókai-val kialakult Ristori-polémia mellett Pákh például a Petőfi születési helye körül kialakult vita kapcsán érezte szükségét annak, hogy elegánsan leállítsa Gyulai fenekedését. Lásd: P. A. [PÁKH ALBERT], „Petőfi Sándor születéshelye s gyermekkora”, *Vasárnapi Újság* 4, 3. sz. (1857): 26.

39 „Tompa Mihály – Szemere Miklósnak” [1851. április 23.], in TOMPA Mihály, *Levelezése*, kiad. BISZTRAY Gyula, 2 köt., A magyar irodalomtörténetírás forrásai 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), I: 134.

A kezdet nehézségeit így legyőzve a lap igen szép jövőnek nézett elébe. De én két hónap múlva mégis kiléptem a szerkesztőségéből. Összezördültünk. Ha jól emlékszem, egyik revisio alkalmával megbotránkoztam egy beküldött kis cikkecskén, mely szertelen dicsért egy nem igen jeles könyvet. A cikk kidobását javasoltam vagy legalább módosítását. Meglehet hevesebben és gunyosabban keltem ki ellene, mintsem kellett volna. Pákh talán azért, hogy szoktasson egy kis türelemhez, csak azért is benne hagyta. Én tüstént beadtam lemondásomat, ő mosolygott s azt válaszolta, hogy kegyelmesen elfogadja.

Duzzogó Achillesként bevonultam szobámba. Hanem azért jó barátok maradtunk, csak a szerkesztésben nem vettem többé semmi részt. De vasárnap reggelenként, midőn a lap megjelent, mindig hiven bementem hozzá, hogy megbíráljam az elolvasott számot. Rendesen ezzel köszöntettem be:

„Jó napot,
Jobb lapot!”⁴⁰

Pákh rendszerében és célképzetében egész működése alatt, sem kezdetben, sem később nem volt helye az ellenfél lebirkózásának és a kisszámú hazai lapok közötti fenekedésnek vagy a másikat gyilkosan megsemmisíteni akaró, polemikus kritikának, és pláne a nyilvános fórumon való „bakafántoskodó kihívások” „fölmelegítésének”.⁴¹ Egy 1854-es olvasói

40 GYULAI, „A Vasárnapi Ujság huszonötödik évfordulóján”, 162–163.

41 Csak két jellemző, egymástól időben igen távoli példát említek, bizonyosságul annak, hogy Pákh mindvégig tartózkodott a harcias és támadó megnyilvánulásoktól: KOVÁCS Ferencz „Némelly észrevételek a »Vasárnapi-Ujság«-ra”, *Vasárnapi Ujság* 1, 14. sz. (1854): 117. Ugyanitt a szerkesztőség válaszai a jegyzetekben. Továbbá: [PÁKH], „Hol és mikép terem...”, 1., 5.

észrevételre például egyenesen azt a szerkesztői választ küldte vissza, hogy „A polemiákkal, a hol csak kikerülhetjük, nem terheljük az olvasó közönséget.”⁴² Pákh még önmagát, szerzői autoritását is csaknem kizárólag a szerkesztői üzenetekre korlátozta. Különösképp az 1850-es évek első felében-közepén, amikor a jóformán alig-alig működő Akadémia, az átmenetileg megjelenő, a cenzúrát nyögő irodalmi orgánumok, az erősen ellenőrzött és a nyilvános helyeken akadályozott társasági élet stb. jóformán leállt, és szűk körű baráti találkozókra szűkült le. Akkor, amikor az irodalmi közélet kevés társadalmi emelkedést ígérő pozíciót kínált, sőt, egyesekre éppen az üldözött társadalmi szerepét osztotta. Amikor a szépirás, az írói produktum egyfelől újra kevésbé volt szabadon mobilizálható jövedelemforrás, másfelől a mégis engedélyezett, cenzúrán áteső lapok megjelenéskényszere miatt a sajtóban megjelenő munkákra óriási igény támadt. A néhány működni engedett lap és kiadvány szerkesztői szinte blokád és ostrom alatt tartották a potenciális szerzőket közölhető verseikért. Igaz, a végül megszülető, silányul és hektikusan fizetett munkák esztétikai színvonala roppant eltérő volt, de az újságoldalakat muszáj volt megtölteni. A szerzők egy része azonban a nemzeti traumából csak nehezen bírt felocsúdni, és volt, aki jó ideig nem is volt hajlandó táplálni a nehézkesen beindult irodalmi gépezetet.

Még triviálisabb bizonyítéka ennek az 1858-as *Hírmondó*-ügy egyik aspektusa. Annak hírére, hogy 1858-ban kiadjuk, Heckenast Gusztáv új néplap indítását határozta el, Pákh – kiegyenlítő szerepéhez híven és a szokott Gyulai-féle eljárásokkal merőben ellentétesen – hosszas érveléssel bizonygatta, „hogy a két lap egymásnak kiegészítője igenis, de versenytársa

---

42 Kovács, „Némely észrevételek...”, 4. jegyzet.

nem lesz." Pákh nem polemizálni, nem legyőzni akart, hanem megértetni, egyeztetni, közösen előre vinni a nemzeti haladást:

De nézzük a dolgot közelebbről, nézzünk egyenesen szemébe az új pályatársnak.

A Hirmondó, mint programjából olvastuk, minden két héten egyszer fog megjelenni egy, néha két iven. Tartalmát illetően – a politikai hírek teljes kirekesztésével – a földmivelő és kézműves osztály szűkebb körű igényei fognak tekintetbe vétetni, kiknek nagy száma megérdemli, hogy rájuk és szükségükre külön figyelem fordíttassék s nekik viszonyaikhoz alkalmazott áron folytonos szellemi táplálék nyújtassék. Azért lesz a Hirmondó egész évi előfizetési ára nem több, mint 1 forint.

Egy ilyen lap miképp lehetne tehát versenytársa a Vasárnapi Ujság- és Politikai Ujdonságoknak, melyek gyakrabban jelenvén meg, tartalmuk bősége s lehető legnagyobb változatossága (mihez képek és rajzok általi illusztráció is járul) egészen külön tért és közönséget biztosítanak nekik? – Azért kétszeresen üdvözljük a Hirmondót, nem a megnyugtatót önérdéknél fogva, hanem mert elég jó tapintata volt, olly tért szemelni ki, mely eddig elfoglalva csakugyan nincs, s ez által egy új elemmel járulni a nemzeti műveltség nagy munkájához, melyben mindnyájan fáradozunk.⁴³

Még az 1855-ös év utolsó szerkesztőségi nyilatkozataként jelent meg az a kis híradás, mely két technikai-üzleti fogásukat is bemutatja: itt harangozták be ugyanis a lap árának növeke-

---

43 ПАХ, „А »Hirmondó« című új néplap”, 548 [kiemelés tőlem – Cs. T.].

dését, és egy „2 in 1” szerű kommunikációs panellel olyan magyarázatot illesztettek hozzá, amely szerint az áremelés valóban nem is tényleges áremelés, hisz ezután két lapot kaphat az olvasó nem teljes duplaáron.⁴⁴ Ennek a népszerűtlen lépésnek a bejelentése és ugyanazon oldalon az újság kihirdetett pályázati hírei azt sejtetik, hogy az újság tőkeerőssége, hitelisége és népszerűsége növekedhetett, hisz egyrészt nem tartott attól, hogy az áremelés miatt visszaesik az előfizetői létszám, másrészt a pályázati akciókkal a megfelelő újságbeli anyagok elkészültét is dinamizálni tudták. Azzal, hogy a vesztélyesebbnek tartott, politikai tartalmú írásokat 1855. január 1-jétől egy melléklapba, a *Politikai Újdonságok*ba csatornázták át, és így a politikai tartalmat leválasztották a főlapról, végül is szélesebb olvasói-vásárlói kört tudott megszólítani a lap. Hiszen – még ha a legtöbb olvasó, árukapcsolással, meg is kapta heti egyszer mindkét újságot,⁴⁵ a szerkesztők olyan előfizetők felé is megnyitották az utat, akik számára – a napilapok standard kínálatával, vagy az irodalmi lapokkal szemben – a *Vasárnapi Újság*ban az ismeretszerzés, a külföldi érdekességek, a szórakozás vagy a belföldi hírek jelentették az érdekességet. Ezt a gyakorlatot egyébként a későbbiekben is alkalmazta a lap, nemsokára egész lapbokrót hoztak létre az olvasói igények minél szélesebb körű kielégítésére.⁴⁶

Az 1856. év eleji, Jókai által jegyzett előszóban viszont nem a korábbi, a lap mindinkább identifikációs elemeivé váló tételek felsorolása következett, hanem az író-szerkesztő más

⁴⁴ A „Vasárnapi Újság” kiadói, „Nyilatkozat”, *Vasárnapi Újság* 2, 52. sz. (1855): 428.

⁴⁵ Az első számtól a fejlécben hirdették: „Megjelennek a »Politikai újdonságok« minden szerdán egy tömött nagy fél íven, mellyen hirdetmények nem foglalják a helyet, hanem azok másik fél ívre nyomatnak.”

⁴⁶ Csak egy-két példa az 1855–1905 között kiadott *Politikai Újdonságok* mellett: *Képes néplap melléklet* 1873–1919; *Világ-krónika* 1879–1917; *Képes Folyóirat* 1887–1910; *Magyar Gazda* 1873–1876 és 1893–1904. stb.

preferenciákat sorolt: a vallásosság és a népnevelés ügyének fejlődését, az akadémiai tetszhalottság megmozdulását, az előző évi 700-ra tehető éves könyvtermést, a napi sajtóélet üdvözlendő változásait, a művészeti élet haladását és a gazdasági ügyek javulását illetve a nemzeti jólét emelésének fontosságát. Csak összegzésében kanyarodott vissza a lap indulásának egyik szerkesztői vezéreszméjéhez:

Ennyi dicséretes törekvés lassankint felemeli népünket azon műveltségi fokra, melyen más, általunk bámult nemzetek állanak. [...] a magyar nemzet boldogságának egyetlen egy útja módja az, hogy önmagát szeresse; hogy a legkisebb, ugymint a legnagyobb érezze annak fontosságát, szükségét, hogy a nemzeti jólét emelésének milly nagy szüksége van minden egyes ember kezére és fejére és szívére. [...] Hogy legyen a magyar nemzet tetteiben, lélekben egy és erős, nagyjaiban büszke, kicsinyeiben szilárd, vagyoniilag gazdag, értelmileg kitűnő, erkölcsiben tiszta, vallásában állhatatos, Istentől megáldott és emberektől magasztalt! – a hogy megérdemli...⁴⁷

Az év végére visszaérkezett a betegágyból Pákh is, és bár az *Adjunk számot* című évösszegzőt a két szerkesztő külön-külön aláírással ellátva jelentette meg, fellépésük mégis közös gondolataik demonstratív bizonyítéka: a betegségből visszatérő Pákh nyilvánosan mondott köszönetet Jókainak a szerkesztői munka múlt évi megkétszereződött feladatainak kiváló intézéséért, míg az együttes cím alatt megjelenő cikk első részében Jókai nagyrészt megismételte az év eleji gondolatait, illetve lis-

---

47 JÓKAI MÓR, „Nemzeti haladásunk 1855-ben”, *Vasárnapi Újság* 3, 1. sz. (1856): 2.

tázta a magyarság 1856-os anyagi és szellemi nyereségeit, valamint rátért a *Vasárnapi Újság* számszerű éves eredményeire:

ez elmúlt évfolyamban 300 *eredeti cikket* közöltek, azok közül a tudományos rovatban 21 közhasznú. Értekezésekben 27. Elbeszélésekben 15. Költeményekben 62. Életírásokban 41. Tájéleírásokban 37. Nép- és országismei szakban 23. Gazdászati és orvosi tárgyakban 25. Hazai intézetek felől 11. Régiségekről 7. Egyéb érdekes tárgyakról 34 cikket. Mindezen munkák *irodalmilag legnagyobb elismeréssel bíró s szaktudományilag legavatottabb* íróink tollából eredtek. Azonkívül a közélet eseményeit, a *mi ujság, tárogató, színház, művészet és tudomány* rovatai alatt folytonos figyelemmel kísértük, vidéki levelezéseket közöltünk hazánknak százhatsvan különböző tájékaról, azon vidékek érdekeinek szolgálva. Ezen cikkekhez mellékelt *metszeteink* száma tesz 203-at, tehát épen két annyit, mint a tavalyiaké, s művészeti kivitelben metszeteink bármelly külföldi lappal kiállják a versenyt. Közöltünk 54 *arczképet*, 80 *tájképet*, 7 *allegorai rajzot*, 17 *technikai ábrát* s 45 *elegy tartalmu* képletet; vettünk ez évben 1886 *levelet*, mik közül 790-ra adtunk *szerkesztői választ*.

Főfeladatunknak tartottuk általában a közönség mindennemű igényeinek megfelelni, az irodalom emelkedését nemes verseny útján siettetni; lapjainkban semmi osztályt és felekezetet, a másik hátratételével nem pártolni, hanem a közmívelődés s nemzeti közszellem tekintetében, mellyben minden érdek összepontosul, közös találkozást szerezni számukra, hogy bárminő párt és felekezet tegyen is különbséget egyik magyar

és a másik között; *a nemzeti érzület és miveltség jelszavainál egység legyen közöttünk!*⁴⁸

A Jókai és a Pákh jegyezte két, időben közeli szöveg jól mutatja a két szerkesztő hasonló attitűdjét, de egészen különböző elvi horizontját. Míg Jókai a hazai közállapotok aktuális kontextusát rajzolta a lap köré, addig Pákh a *Vasárnapi Újság* brandjének és kultuszának szisztematikus építésén és erősítésén munkálkodott, valamint kiemelten hangsúlyozta a lap *befogadó* attitűdjét. Ez a *befogadói alapmagatartás* pedig egyésgesen vonatkozott a bárhonnan érkező szerzői gárdára, a bármilyen rendű és rangú, korú és lakhelyű közönségre, illetve a választott témák globalítására és gazdagságára is. Pákh azonban még feljebb emelte tekintetét: több más, e helyütt most nem idézett írása alapján látható, hogy a lapot kitüntetten a nemzetiségek fölötti nemzetegyesítő *hídszerepbe* helyezte, miközben a nemzeti önerőt is – a mindenkori helyzethez igazodóan óvatosan mérlegelve – folyamatosan stimulálta, ahogy azt többen is megállapították már. Pákh azonban a lapot az adott politikai-hatalmi miliőben nemcsak hazai távlatokba helyezve pozicionálta, hanem egyfajta kitörési és tájékozódási pontként tekintett rá, amely segíthet az elzártságból való kitörésben. Bár paradoxonnak hangzik, de Pákh – aki már önmagában azzal is, hogy a forradalmi szimbólumnak számító és a legnagyobb élő magyar író-szerkesztőtársával vezette az újságot, illetve mesterien működtette a nemzeti érzület fenntartását a jól alkalmazott, rejtett utalásrendszerrel és témaválasztással – legalább annyira a világ megismerésének és megismertetésének befogadó és közvetítő eszközeként

48 JÓKAI MÓR és PÁKH ALBERT: „Adjunk számot”, *Vasárnapi Újság* 3, 52. sz. (1856): 458 [kiemelések az eredetiben].

tekintett a lapra. Az újságot nem csupán a hazai viszonyrendszerben értelmezendő orgánumnak, hanem egy nemzetek fölötti, európai, *világpolgári* mintákhoz hasonló pozícióban kívánta látni és láttatni.

1857-ben a január 4-i első számban újra Pákh szólt az olvasókhoz. *Az új év kezdetével negyedik évfolyamát kezdi meg a „Vasárnapi Újság”* című beköszöntőjében megint szembesítette a lap elért eredményeit az indulás ígéreteivel:

Köz kézen forog a Vasárnapi Újság 3 vastag kötete bőséges tartalmával, s beszélhet már kiki emlékeiről, melyek e laphoz kötvék, élveiről, szellemi nyereségeiről, nemesebb időtöltéséről, melyeket abban talált, s mindenek előtt vallási, polgári s nemzeti érzületéről, melyben megerősödését mellynek igaz utra irányzását lapjaink minden sora czélozá⁴⁹

– aminek egyik mérőszáma a 10.000-re hízott előfizetői kör. Ennek a kétségtelenül páratlan közönségsikernek a visszatérő és nagyon hangsúlyos emlegetése innentől állandósult, és a *Vasárnapi Újság* brandjének fontos részévé vált. Egyrészt hivatva volt az olvasókkal, a nemzet tagjaival a meghirdetett összetartozás-élményt erősíteni, másrészt a lap sikerességének folyamatos és állandóan visszatérő felidézése nagyban gerjesztette az újság formálódni kezdő kultuszát is.

Ezután Pákh a *Vasárnapi Újságnak* a kezdetektől prioritást élvező, visszatérő témájára utalt: „Életben maradásunk első és egyetlen föltétele a mivelődés!” Majd ismét arra emlékeztetett, hogy az újság a zivataros idők tetszhalálából visszatérítette

---

49 PÁKH Albert, „Az új év kezdetével negyedik évfolyamát kezdi meg a »Vasárnapi Újság«”, *Vasárnapi Újság* 4, 1. sz. (1857): 9–10.

az embereket, hogy „ébreszsze a mélyebben alvókat, hogy támogassa nehéz utaikban a bátran előre küzdőket, hogy szolgáljon buzdításul a kétkedőknek, hogy terjessze a tudomány s ismeret áldásait, az emberi és polgári erényeket, hogy legyen tanácsadója, vigasztalója az ügyefogyottaknak.” Zárógondolatként azonban felerősödött egy eddig másodlagos vagy kevésbé hangsúlyozott elem: „Legyen a Vasárnapi Ujság ez új évben is az, a mi eddig volt, *jelenünk tüköre, közös tárházunk*, hol mindenki kamatozókká teheti szellemi kincseit; *irtó vas az eddig parlag mezőkön*; szeretetteljes hódító a még eddig senki által el nem foglalt téreken, mindenek előtt pedig szíves karkot tárjon eléje a ház nagyja, apraja.”⁵⁰

Az 1857-es évváró írásban pedig Pákh sokadszorra ünnepelte a lap fontosságát, és kijelentette, hogy

Négy év óta futjuk az új pályát, mellyre ama kérdések következtében léptünk; négy év óta élünk azon eszközökkel, mellyeket az irodalom iránti részvét fölébresztésére, a kedélyek felvidámitására, az életkedv visszavarázslására, a tetszhalál megszüntetésére kezünkbe ragadni jónak látánk. [...] Ez a mi törekedésünk végpontja s ugyanazért az irodalom egészéhez mérve a *Vasárnapi Ujság nem cél, hanem eszköz; nem kiáltó szó, hanem viszhang; nem pusztító, hanem hódító*. – [...] Mi ismét kiállunk a gátra, azok a kik voltunk, s ott leszünk még akkor is, midőn testi szemekkel kivehetők nem vagyunk, a régi munkakedvvel, a régi lelkesedéssel hazánk és nemzetünk felvirulása iránt. [...] Hogy el ne csüggedjünk, el ne tévelyedjünk s mind együtt legyünk, midőn a hajnal ránk hasad s a fák sűrűjéből a

---

50 Uo., 10 [kiemelés tőlem – Cs. T.].

nyílt mezőre bontakozunk – összefogózva kell haladnunk, a világító lámpa körül összeseregelve. Mi lehetne e világító lámpa más, mint az irodalom?⁵¹

Az irodalompartolás prioritizált ügyét pedig ügyes önpromóciós és manipulatív marketingüzenetbe fordította át, rámutatva arra, hogy életük immár elengedhetetlen része *Vasárnapi Újság*-olvasó létük, a lapelőfizetést és a lap előállítását pedig a nemzeti érzelem felelősségével kapcsolta össze:

S mind ezekből mi a tanulság?

Egyelőre semmi egyéb, nyájias olvasó, mint az, hogy megkérdezd magadtól, nem volna-e érezhető hiány, ha lapunk épen nem léteznék? avagy megbántad-e, hogy négy évig hűséges olvasója voltál annak? nincsenek-e ahhoz máris szép emlékeid kötve, időtöltésednek szebb óráit nem annak köszönheted-e s az eszmék terjedése, tisztulása, ott ahol ránk hallgattak, nem ment-e sokban előre? Szükségesnek fogod-e látni, jövőre is azt a néhány forintot e célra szentelni? vagy nem bánod, ha e lap is a vele egy téren mozgott népkönyvtárak, népkönyvek, könyvesházak, viszhangok, peleskei nótáriusok és más effélék sírjába temetkeznek? Felelj magadnak e kérdésekre őszintén és cselekedjél a szerint.⁵²

Az 1858-as év rövid beköszönőjét Jókai jegyezte, s bár utalt az 1857-es gazdasági világválság hatásaira, reménykedéssel írta:

---

51 PÁKH Albert, „Olvasóinkhoz”, *Vasárnapi Újság* 4, 52. sz. (1857): 574.

52 Uo.

Egész világszerte átalános bukással, összerogyással kezdődik az új esztendő, a romlás bennünket is sujt, tagadhatatlan, a magyar földbirtokos minden értékén sokat veszített, s a pénz, mint mindenütt, úgy nálunk is ritka madár lett... És ezen napjaiban az értéksülyedésnek egy ténytet fog feljegyezni a historia emléklapjaira, a magyar nemzetről, egy öröndetes ténytet, melly ép úgy megérdemli az örök emlegetést, mint Árpád honfoglalása, mint őseink hőstettei; azt, hogy midőn a kényszerítő szükség a magyar nemzetet takarékosagra inté, e takarékoságot nem kezdte szellemi szükségéin, hanem a midőn legsúlyosabbak voltak az idők, nemzeti életének organumát, az irodalmat, akkor pártolta legerélyesebben, a magyar nép tömege inkább megvonta a szájába betevő falatot, és fordítá azt szellemi mivelődésének fentartására!⁵³

Még az év novemberében a már említett Heckenast-féle néplapalapítási akció keltett erős turbulenciát. A szerkesztőség részéről Pákh jelentkezett hosszú szerkesztőségi írással és reflektált az új kihívásra, ami a gazdasági válság közepette még fenyegetőbb árnyként rajzolódott fel. Az újonnan induló lap híre olyannyira dinamizálta, hogy szokatlanul egzaktt argumentációval végzett számadást, írása végén pedig felsorolással konkrét kimutatásokat közölt az 1854–1858 közötti évek lapterméséről.⁵⁴ A fellépő új lappiaci szereplő bejelentkezése

53 JÓKAI Mór, „1858. Új-év napján”, *Vasárnapi Újság* 5, 1. sz. (1858): 9.

54 A felsorolások utáni végső megállapítása szerint: „Először is elég érthetően szólnak a számok – ezeket félremagyarázni nem lehet. A »Vasárnapi Újság« előtt volt összesen volt összesen 8 lap és folyóirat; a »V. U.« után a mai napig támadt 48; jelenleg van a régiekkel s a »V. U.« és »P. U.« valamint a »Hirmondóval« együtt 46 magyar lap és folyóirat!” PÁKH, „A »Hirmondó« című új néplap”, 549 [kiemelések az eredetiben].

arra szorította, hogy kénytelen legyen újrapozicionálni hetilapját, ráadásul úgy, hogy fenntartsa addigi népszerűségét és az előfizetők száma szerinti vezető helyét a lappiacon. Az eddigi összegzésekkel szemben azonban részben más fő jellemzőket és sikerességi mutatókat rajzolt fel, nyilván az induló konkurencia érdekvizonylataihoz és ígéreteihez igazodva. A *Vasárnapi Újság* néplap-jellegéről leszögezte:

Annyit már akkor elismertek, hogy az előtte elszórva megjelent u. n. „népies” munkáknál egy-egy fokkal mindjárt kezdetben magasabban kezdé a hangot, hogy az együgyűsége hibásan számított „kelmed és kigyel-med féle” litteraturánál már születésekor egy lépéssel előbbre volt –, azonban a „népiesség” még sem igen haladt előre, a *Vasárnapi Újság* vagy nem tudott, vagy nem akart „népies” lenni. – [...] Beláttuk, *hogy egy gyakorlati, komoly irányu, mivel módoru, ismeretterjesztő lapra szükség van, s illy lapnak közönsége lesz.* [...] a *Vasárnapi Újság néplap* ugyan (a szó széles, általános értelmében), de nem *népies* lap; s célja: (mint lételének, hatásának biztosító föltétele) a *népszerűség*, de nem a *népiesség*.⁵⁵

A korábbiakban már volt szó arról, hogy Pákh miként igyekezett az új *Hirmondót* és a *Vasárnapi Újságot* egymást kiegészítő lapokként felmutatni, s eszerint a saját lapját nem népies, de népszerű, a „vegyes nagy közönség” számára írt orgánumként, „egy gyakorlati, komoly irányu, mivel módoru, ismeretterjesztő lap”-ként írta le, mely az elmúlt évek alatt állandó

---

55 Uo., 548. [kiemelés az eredetiben].

közönséget teremtett, sőt, „a magyar szellemi mozgalmak ujra ébredő korszakát” indította el:

Mintegy varázsütésre új élet támadt a hirlapirodalom elparlagolt kévéin, új életkedv pezsgett fel az olvasóközönségben. [...]

Az újabbkori lapirodalom, melynek előidőzésében a Vasárnapi Ujság, ha másképp nem, legalább ön hatásának példája, gyakori ösztönzések, figyelmeztetések s ajánlások által tényező részt vett, nézetünk szerint is távol áll a befejezettségtől s alig nevezhetni azt egyébként a kezdet szép lendületénél, a most létező olvasóközönséget pedig az egykor leendő közönség alaposzlopainál. Mindazáltal azt, minden habozás nélkül és teljes meggyőződésünk szerint örömdetes eseménynek ismerjük el. A mai magyar journalistika, létrejötté s elterjedése által hangosan bizonyult be egy részről ama hatalmas életöszton, mely e nemzet keblében kitörülhetlenül él, s mely mindenkor fölkeresi s melegen felkarolja mindazon eszközöket, melyek életének biztosító föltételeit, a nemzeti érzületet, szellemi miveltséget, s anyagi jólétet előmozdítani képesek; – más részről bebizonyítja ez irodalom, hogy feltalálható most is azon út, mely a nemzet legföltékenyebb kincseinek tárházához, a nemzet szívéhez vezet; hogy feltalálható azon hang, modor és mérték, melyek az idők viszonyainak megfelelőleg az emberi boldogság célját sietessék – a nélkül, hogy akár a servilismus uszályait hordozta, akár pedig ábrándok- és utópiákkal ámitotta volna olvasóit.⁵⁶

---

56 Uo., 548–549.

Pákh az év utolsó számában megerősítette még az alábbiakat:

...e lap szerkesztősége folytonosan lépést igyekszik tartani az idők követeléseivel, s a tartalom bővítése s tökélyesítése olly vezérelv, mellyet gyakorlati uton életbe léptetni soha meg nem szűnünk. Lapunk ez évi tartalma még egyszer olly bő mint a tavali, s egyes fontos szakok (mint a hazai történelem, a természettudományok, multunk s jelenünk nevezetességeinek ismertetése) olly bőven vannak képviselve, mint azt korábban – már a tér felényivel kisebb volta miatt is – felmutatni képesek nem leheténk. Hozzájárul rajzaink tökélyes nagyobb száma, sőt nem hallgatható itt azon körülmény, hogy míg lapunk első évi folyamában 41 képnél többet nem közölheténk, mult évi illusztrációink száma meghaladja a 240-et, s még inkább meghaladja tárgyuk hazaisága, változatossága s a művészi kivitel tökélye.⁵⁷

Az 1859. évi utolsó számban Pákh megint felmondta a *Vasárnapi Újság* márkajegy-szerű szerkesztőségi irányelveit. Végző búcsúmondatát azonban meglehetősen talányos hivatkozással, az ekkor még a politikai életbe vissza nem tért Deák Ferenc nevének említésével zárta:

Hat év óta ez volt törekvésünk, ezen célra iparkodtunk, hol nagyobb, hol kisebb, hol komolyabb, hol jelentéktelennek látszó eszközökkel, alkalmazkodva az időkhez s körülményekhez. [...] Kérjük minden jó érzésű hazánkfia további támogatását. Egy kis ismeretterjesztő akademiává nőtte ki magát a Vasárnapi Újság,

---

57 PÁKH Albert, „Az év végén”, *Vasárnapi Újság* 5, 52. sz. (1858): 620.

mellynek nagy számmal vannak az ő levelező és rendes, az ő tiszteletbeli és igazgató tagjai – ezeket hívjuk fel most is, hogy buzgalmuk ne csüggedjen, hogy velünk, ez intézet hivatalnokaival, vállvetve munkálkodjanak azon cél felé, melly nem más, mint hogy a magyar bol-dog legyen s becsülettel szóljon róla a világ. [...]

Hadd mondjuk el a helyett egész terjedelmében Deák Ferencznek mindent magában foglaló asztali imádsá-gát: „Éljen a haza!”⁵⁸

1859-től és az 1860-as évek első két harmadában megritkul-tak a szerkesztői megnyilatkozások. Volt, hogy az év eleji, sőt, az eddig általában fontosabbnak tűnő, hangsúlyosabb üzene-teket közvetítő év végi összegző szöveget is elmaradt, de ha vol-tak is, azok is jócskán megrövidültek, illetve tartalmuk végleg standardizálódott, ezért összefoglalóan szólok róluk. Az eddi-gi legfőbb feladat – azaz az irodalom pártolás (közte az újsá-gelőfizetés) szükségessége, úgy is mint a nemzeti összetartozás záloga – felmondása újra és újra lassan olyannyira általánossá és ismertté vált, hogy nem volt szükség a hosszas agitációra, elég volt időszakonként utalni arra az elvégzett munkára, amit a *Vasárnapi Újság* ezen a téren magára vállalt, és visszatérően emlékeztetni a közönséget a *Vasárnapi Újság* biztosította nemzeti szekértábor erejére.

1860-ban Pákh az év elején⁵⁹ szokásosan megint az iroda-lompártolókat támogatását kérte, majd az év végi rövid írásában így köszönt be az olvasóknál:

58 ПАХ Albert, „A Vasárnapi Újság olvasóihoz”, *Vasárnapi Újság* 6, 52. sz. (1859): 624 [kiemelés az eredetiben].

59 ПАХ Albert, „Mi újság?”, *Vasárnapi Újság* 7, 1. sz. (1860): 11.

Ez év is lefolyik, s mi ismét itt vagyunk, kezét szorítani szíves olvasóinkkal, s a világ bevett szokása szerint, a régi barátságot megújítani. Sok szóra nincs szükség – régi ismerősök vagyunk. [...] Minő különbség a lapunk megjelenésekor uralkodott általános zsibbadtság, s a mai idő lelkesedett tevékenysége között az akkori lázas, iránytalan izgatottság, s a mai megizmosodott, határozott közérzet között!

A számadás nagy napjai megérkeztek –, boldog, aki nyugott öntudattal pillanthat vissza a kisértések nehéz napjaira! Boldogok mi, ha komoly felelősséggel járó állásunkban a nemzet érzületének nemcsak rontására nem működtünk, hanem nemesítésén fáradoztunk, ha a szellemi erő tőkéjét gyarapítanunk sikerült, melyben sorsunk jobbra fordultának egyedüli föltételét láttuk, hirdettük s a mit igazolt az idő, mert ismételve mondjuk s elismeri a nagyvilág, hogy új hajnalának földerültét leginkább szellemi fensőségének s érzülete komolyságának köszönheti a magyar. [...] a megkezdett uton tantorithatlanul tovább haladjanak, s bátran vigyék a tudományszeretet, komoly akarat és honfiúi érzelm fáklyáit, ahova csak eljuthatnak, de a legsötétebb kunyhó homályába is.⁶⁰

A szerkesztői nyilvános közbeszédet azonban ismételten korlátozták az időközben visszaerősödő abszolutisztikus hatalmi viszonyok, s ebben a gúzsba kötött politikai helyzetben egyrészt nem sok hangos agitatív mozgástere nyílt a nemzeti összetartás hirdetőinek, másrészt évekre leginkább mindössze a kitartásra való ösztönzés eszköze maradt a kezükben. 1862-ben

---

60 PÁKH Albert, „Az 1860. év végén”, *Vasárnapi Újság* 7, 53. sz. (1860): 648.

az év első számában például Jókai szólt az olvasókhoz, és a kilátástalan jövőt felfestő, elmúlt évi szomorú politikai eseményekre – az 1861. február 26-án kihirdetett februári pátenstre, és az 1848–49 utáni első magyar országgyűlés feloszlatására – utalva igyekezett némi reménysugarat küldeni a csüggedőknek:

Ez az általános napsötétség árnyéka fekszik mindenben: közélet, magánkedély, üzletek, társadalmi élet be van borítva vele, s mint madarak az erdön szokták, elülnek a napfogyatkozás alatt, azt gondolva, hogy itt az éj. [...] Azoknak, kiknek szavuk messze hallik, a közönséghez beszélő organumok vezetőinek kötelességük a legnagyobb elcsüggedés napjaiban is buzdító hangon szólani, s kedélyük otthon létével tanusítani, hogy nincs itt az idő, melyben már a lélek is elvész. [...] Végre lapirodalmunkra térve, itt is ki kell mondanunk, hogy jóllehet ez időszakban kellemetlenségek fenyegethetik azt, de a ránk nehezülő legnagyobb szigor sem súlyosabb azon rendszabályozó időkénél, a mikben bizonyos tárgyaknak felemlítése is „lehetetlenné” volt téve, midőn e szavakhoz: „nemzet”, „alkotmány”, „szabadság”, „ősjogok” még csak célzással sem volt szabad közelíteni, sőt mikor e lapok szerkesztője kemény dorgálást vona magára azért, mert vakmerő volt azt mondani, hogy: „*a magyar remény!*”⁶¹

Szintén rövid terjedelmű évváró üzenetében Jókai véleményéhez csatlakozott és gondolta tovább azt Pákh is, mikor nyilvánvaló utalással a kora reformkor eszméire és a polgári szabadságjogokra, vívmányokra – felvilágosodás, szabadság,

61 JÓKAI MÓR, „1862!?” , *Vasárnapi Újság* 9, 1. sz. (1862): 9 [kiemelés az eredetiben].

törvényalkotás stb. –, valamint egyértelmű hivatkozással Vörösmarty *Szózatának* soraira, a következőt üzenete olvasóinak:

Oly év után zárjuk most be az ajtót, melyet a történelem nem fog bejegyezni az ország fényes éveinek sorába. Nem tartozik ránk, a politikai helyzetet vizsgálni, csak azon általános jellemvonásokat akarjuk érinteni, melyek a társadalmi élet külsején nyilatkoztak. Az 1851. év végén támadt lehangoltság örökségképen átment utódjára, s csaknem a legújabb időkig – midőn ismét a remény melegebb sugarai jelentkeznek a légkörben – folytonos és már nem is sejtett zsidbadásban tartá a kedélyeket. Egyéb közügyeinken kívül megérzé e fagyos lehetetlet összes irodalmunk is. [...] A haza legfontosabb perczeit talán a közeledő év hordozza méhében – s ki ne élne azon hitben, hogy ha a hon fiait „ész, erő és szent akarat” lelkesíti, a válság a nemzet boldogságára fog eldőlni s áldásdus nyomait a késő kor nemzedékeire is kiterjesztendi? [...]

Műveltségünk, ismereteink, erélyünk s polgári erényeink – ezek legyenek a mi szövetségeseink, ezek biztosítsák számukra a sikert s becsületet. [...]

A Vasárnapi Ujság és politikai társalapja a szokatlan zsidbongás és tolongás között is régi kerékvágásában meg fog maradni, s azon külső új alakban is, melybe újévkor öltözik, mindenkor azon részen fog küzdeni, ahol a *felvilágosodás, szabadság és törvény* zászlóját lengetik.⁶²

---

62 PÁKH Albert, „Az év végén”, *Vasárnapi Újság* 9, 52. sz. (1862): 621 [kiemelések az eredetiben].

Pákh az erőszakos, elnyomó hatalmi rendszerben tehát a lapot immár sokkal hangsúlyosabban a *polgári értékek* képviselte felé navigálta (korábban a polgári *erények* említődtek) és a nemzeti szellemi értékek mellett a polgári értékek szinte egyedüli védőjeként és egy jobb korba való továbbmentőjeként rajzolta fel a *Vasárnapi Újságot*, s innentől a szerkesztői hitvallások sorában mindinkább a nemzeti értékek mellé emelte a polgári értékek képviselését is.

Pákhót a lap fennállásának tízéves évfordulója sem készítette hosszas önünneplésre, 1863-ban csak rövid, nem egész egy hasábnyi évszázó szerkesztői üzenetet fogalmazott:

Nem vetünk vissza hosszú pillantásokat az eddig bevégezett hosszú utra, s bármily örömmel szeret is mulatni emlékezetünk a küzdelem teljes pálya egyes elhagyott pontjainál s elmúlt élményeinél, magán érzelmeink ömlengésével még sem fogjuk itt tölteni a hasábokat. Mi hinni szeretjük, hogy hosszú utunk nem volt áldástalan, s hogy ama sok ezer hajlékba, ahová benyitottunk, nem egyszer hoztunk élvezhető tápot a szellemnek, vigaszt s felvidulást a szívnek, tanulságot és nemesebb szórakozást az élet gondjai alatt kifáradt léleknek. [...]

Nem nézünk vissza, mert még sokkal nagyobb azon ut, mely előttünk van, mint a melyen már áthaladtunk; s nagyobb erőt és kitartást igényelnek az eddigieknél azon célok, melyeket még ezután kell elérnünk, hogy a mivelődés, a szellemi s anyagi fejlődés, s a nemzeti átalakulás nagy munkáját részünkről is becsületesen elősegítsük. Most is csak azon jelszónk mellett kell maradnunk. Előre. [...]

Legyen üdvözölve még egyszer a Vasárnapi Ujság olvasóinak régi hű gárdája, s legyen üdvözölve az új nemzedék, mely mellette s vele nőtt fel – s ha a földi sanyaruság legszomorubb napjai virradnak is fel reá, ne legyen soha fogyatkozása – *hitben és reményben!*⁶³

Ekkortól Pákh – mindehhez hozzájárult állandósult betegsége is – érzékelhetően ki- és megfáradó szerkesztői évváró összegzéseit már nem a múltba kémlelték vissza, hanem egyre inkább a jövő felé fordultak, és a jövő generációjának szellemi építését remélték. 1866-ban, nyilvánvalóan már az érlelődő kiegyezés árnyékában fogalmazta meg a következőket:

Komoly pillantásunk sem a jelenre, sem a múltra, hanem a jövőre irányul, ahol még feladataink nagyobb része várja a megoldást, ahol a szép kezdetnek még szebb és öntudatosabb folytatása következik, ahol pihenni és elfáradni nem tudó jó szándékaink teljes erejével, a nemzeti művelődés egyedül üdvözítő nagy munkáján mi is tovább dolgozni kívánunk. [...]

Ha mi akkor belátunk a jövőbe, ha tudjuk, minő új szenvedések, új meg új provisoriumok fogják megzsibbasztani a nemzet életét; ha sejtjük azon természeti csapásokat, azon példátlan inséget és nyomort, mely az egykori Kánahán boldog földének népét fogja érni; ha gyanítjuk, hogy tizenhárom év múlva is, a küzdelem sikerének felmutatása helyett, még mindig csak a jövő reményével fogjuk megvigasztalhatni türelmetlen közönségünket; ha mindezt tudjuk, akkor talán régen

---

63 PÁKH Albert, „Az év és évtized végén”, *Vasárnapi Újság* 10, 52. sz. (1863): 479 [kiemelés az eredetiben].

elhagyott volna erőnk, s elcsüggedve vonultunk volna vissza az emberi kitartást kemény próbára tevő küzdelem elől. [...]

A „Vasárnapi Újság” megkezdett és elismeréssel fogadott, saját útján törhetlen buzgalommal fog haladni a jövő évben is, nem hagyván magát megzavartatni a gombaként szaporodó hirlapi kuruzslók piaczi lármája és kölcsönös dicsőítése által. Hagyományos szíves bizalommal hívjuk meg az új évfolyamra régi törzsolvasóinkat s az újabb nemzedéket, mely komoly irányu, tanulságos, de nem tudós szárazságu olvasmányokban találja kedvét. S meghívjuk különösen tisztelt munkatársainkat, kiknek nagybecsü közreműködése nélkül a mi legszentebb törekvéseink is régen füstbe mentek volna.

A cél, melyre törekszünk, már nem áll elérhetlen magasságban előttünk, bár talán még távol van azon időpont, melyben a kivivott siker öntudatával, egy boldogabb nemzedék fiának adhatjuk át a szerkesztői tollat⁶⁴.

A toll átadása hamarabb megtörtént, mint arra számítani lehetett. 1867. február 10-én a *Vasárnapi Újság* történelme kényszerűen új fejezetet kezdett. 1867. február 10-én elhunyt Pákh Albert, a *Vasárnapi Újság* felelős szerkesztője. Sírjánál Greguss Ágost búcsúztatta:

...tudjuk, hogy neki kétszeres fáradságába került az igazság fegyvereinek hordozása és forgatása, mert nála – két évtized óta – a legépebb lélek a legroskadtabb

---

64 Pákh Albert, „Az év végén. 1866”, *Vasárnapi Újság* 13, 52. sz. (1866): 640.

testbe volt zárva; tudjuk, hogy ő mégis az első csata-
rendben harczolt s hivatásának valóságos martyrja
volt. Mert nemcsak az a martyr, kit magasabb eszméiért
az emberek rövidlátása üldöz: martyr az is, kit rendel-
tetése teljesítésében a zsarnok testnek reá feszített
kényszerkabátja akadályoz, vagy pedig az ellenségesen
bonyolódó viszontagságok hálója tartóztat. [...] Most
ismét a 48-diki eszmék valósulása kecsegtet, s Pákh
Albert meg nem érheti.⁶⁵

Az 1854-ben Heckenast alapötletére, jó szerkesztői gárdával,
szerencsésen kihasznált politikai csillagzat alatt, jó érzékkel
eltalált brandnek az évkezdő és évértékelő összegző, önre-
flexív szerkesztői szövegekben idővel alapvető és sok minden
mást maga mögé utasító elemei lettek a *folytonosság*, a lap
hosszú meg- és fennmaradása. Ezek egyik zálogaként általá-
ban a kezdeti szerkesztői célok és hagyományok *változatlan-
ságát* és *megőrzését* említették, és visszatérően ismételték
a már többször idézett, kezdeti legfontosabb gondolatokat.
A *Vasárnapi Újság*ot lapozgatva azonban úgy tetszik, a sokat
hangoztatott állandósult és koncepcionális, önérzetes és ne-
mes szerkesztői küldetéstudat hangoztatása mellett, ami a lap
értékeinek biztonságát és fennmaradását valamint az együvé
tartozást jelentette, idővel Pákh (és nyilván az üzletember
Heckenast is) óvatosan, de nyitott szemmel, minden újításra
érzékenyen, apró, de folyamatos üzleti innovációkkal gazda-
gitotta a már a saját korában joggal legendássá és normává
vált lapot. Ahogy Schöpflin Aladár fogalmazott: „[Pákh] Éle-
tének legnagyobb alkotása, a »Vasárnapi Ujság«, fentartja az ő

---

65 „Greguss Ágost beszéde Pákh Albert sírjánál. (Február 12-én.)”, *Vasárnapi Újság* 14, 7. sz. (1867): 79.

szellemi örökségét, mely a lefolyt ötven év alatt nem szűnt meg kamatozni a nemzet javára.”⁶⁶ Mikszáth Kálmán pedig úgy magyarázta:

Az Úri-utczai szerkesztőségihelyiség kicsiben valóságosan az az Archimedesi pont, ahonnan a világot akarják kimozdítani sarkaiból. [...] Csak a siker kezdte aztán egy kicsit melegíteni. A „Vasárnapi Újság” hova-tovább nagyobb tért foglal, az olvasó közönség lassan nő, nagyon lassan, de mégis csak nő, az idő enyhül, a világoság napról-napra hosszabb egy tyúklépéssel, a cenzúra erőtelenebb, a lap is csinosodik, mint egy bakfis, ki levetkezi szögletességeit, kibontja bájait, vézna tagjai megtelnek, kigömbölyödnek s alig észrevehetően fejlődik egyéniséggé. Pákh, mint egy ügyes masamód, még a rongyokból is tetszetős ruhácskákat tud összetákolni, de már a tartalmas cikkek is gyakoriabbak. Jó kai in floribus van, beszélyei, elmés színi kritikái (Kakas Márton a színházban), kedvelt és keresett olvasmányai lesznek a közönségnek. Pákh Albert szerkesztői üzenetei pedig valóságos csemegék, melyekben gúny és igazság összevegyülve nyesegeti a magyar gyomot. [...] Tizenhárom évig tartott ez a lázas pepecselő munka, midőn a „Vasárnapi Újság” egy nagy válság elé került 1867-ben. Pákh Albert meghalt. Azt lehetne hozzátenni, miután egy erős gyermeknek adott életet.⁶⁷

Mégis, a kiegyezés és a Pákh halála éve előtti időszak szerkesztőségi írásainak kifogyó erejét látva nem lehet szabadulni

66 SCHÖPFLIN, „Pákh Albert...”, 152.

67 M-th K-n [MIKSZÁTH Kálmán], „Ötven év”, *Vasárnapi Újság* 51, 1. sz. (1904): 1–3, 3.

attól az érzéstől, hogy szomorú és küzdelmes élete a legjobbkor, sikerei csúcsán és munkájának zenitjén maradt abba. Nagyon más történelmi-politikai idők, nagyon más problémák következtek, amire nagyon más üzenetek és nagyon más szerkesztői válaszok kellettek.

Pákh Albert mégis elvégezte, amire vállalkozott, és irigylésre méltó sikerre vitte a *Vasárnapi Újságot*, elnavigálta a kiegyezés időszakáig. És végül igaza lett a Gyulai-jóslatnak: „Egyszerre csak azt vettük észre, hogy irodalmunknak e parlag ága felvirágzott.”⁶⁸ Még ha nem is feltétlen ugyanarra a parlag ágra kell gondolnunk, amin „Az öreg” álnév alatt rejtőzködő, lelkes *Vasárnapi Újság*-olvasó *Előfizetési pénz mellé* című verse szökkent szárba:

Felhívás özöne borítja asztalom;
Hát mennyit kihordtam immár a zsebemben!
Hogy fogsz megállani „Vasárnapi Újság”!
Ez árverezés közt, e verseny-özönben?

Nem vagy „legolcsóbb” sem, nem vagy „legnagyobb” sem!
„Egyetlen”, „páratlan” mind másoknak maradt;
Nem ígérsz ráadásul sorsjegyet, nem könyvtárt;
Legszabadelvübbnek sem hirdeted magad.

Nem nyomták szózatod rózsaszín papírra;
Nincs nagy piros mondat betüidnek közte,
Egyszerűen szólasz: „Érdekes közönség!
Itt vagyok; szólitlak; hogyha tetszik, jöszte!”

---

68 A „VASÁRNAPI ÚJSÁG” SZERKESZTŐSÉGE, „Egy kis szóváltás” ..., 47.

Ünnepelt közönség, kit úgy simogatnak;
Kinek úgy csókolják kezét, lábát, talpát,
Könnyen elfelejthet, észre sem vesz talán
A minő magad vagy, oly egyszerű fajtát!

Szörnyű zsibaja közt a sok nagy hühónak
Majdhogy megijedtem jövő sorsod felől:
Pedig ha tekintem nyugodtabb eszemmel,
Vigasztaló szó is, valamicske kerül.

Hát régi cselédet, ki ha volt szünetlen,
Hát régi órát, ki pontosan járt mindig,
Eldobnak-e ujért, kétes hitelüért?
El régi barátot, ha jön cifra vendég?

Már én legalább nem, im itt a bizonyosság:
Tizes számu bankó előfizetésül!
Fogadd el a mellé jó öreg barátom,
„Vasárnapi Ujság”, versem üdvözlésül.⁶⁹

Abba pedig végképp ne gondoljunk bele, hogy Gyulai Pál
– joggal – mit szólt volna erre. Remélhetően megelégedett
volna a szokásos, epés „Jó napot, jobb lapot!” beköszönésével.

---

69 Az ÖREG, „Előfizetési pénz mellé”, *Vasárnapi Újság* 15, 52. (1868): 641 [kiemelések az eredetiben].

Nagy Miklós, aki lábbal szerkesztette a lapot

/

Rózsafalvi Zsuzsanna

A szabadságharc bukása után alapított lappróbálkozások közül legmaradandóbbnak, legnépszerűbbnek és leghatásosabbnak tartható *Vasárnapi Újság* sikerének titkáról sokan szóltak.¹ Jelentékeny egyszerűsítéssel élve a szabadságharc leverését követően a lapoknak ismét számolniuk kellett (ezúttal az utólagos) cenzúrával, s a birodalmi sajtórendtartásra tekintettel lévő sajtótermékek alapítása, fennmaradása és sikere abban rejlett, hogy változatos háttérű, életkorú és érdeklődésű olvasókat tudtak megszólítani. Heckenast Gusztáv, a lap tulajdonosa számos kísérlete között jól megérezte, hogy a nyugati

---

¹ MIKLÓSSY János, „A Vasárnapi Újság”, in *A magyar sajtó története*, szerk. KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, 3 köt. (Budapest: Akadémiai, 1985), II/1:448–453; LIPTÁK Dorottya, „Kihívások és vonzások. Heckenast könyves vállalkozásainak története és pályája az egyéni vállalatától a részvénytársaságig”, in *A vállalkozó és a kultúra*, szerk. LIPTÁK Dorottya, 44–100 (Budapest: Kossuth, 2012); KOCSEY Anikó, „Az enciklopédikus lapok kialakulásának sajátos körülményei Magyarországon a XIX. század közepén”, *Könyv, könyvtár, könyvtáros* 11, 1. sz. (2002): 39–47; BÓDY-MÁRKUS Rozália, „»Neki az irodalom eszköz, nem cél«? Heckenast Gusztáv periodikái 1837–1874”, in *A vállalkozó és a kultúra...*, 179–218; TOLNAI Gábor, „A Vasárnapi Újság és a modern magyar irodalom”, *Könyvtári Szemle* 1, 14. sz. (1935): 110–111.

mintákat követő ismeretterjesztő, népszerű lap létrehívása a tartós érdeklődés, tehát a népszerűség záloga. A közéleti-politikai események kötelező marginalizálása mellett a nemzeti öntudat a műveltség terjesztésével fenntartható – vélték az egykori alapítók és szerkesztők; s irodalmunk, kultúránk, történelmünk, földrajzunk megismertetése – miként a lappal foglalkozók is állítják – a nemzeti érzület fennmaradásának alapfeltétele volt.² A *Vasárnapi Újság* a Bach-korszak közegeiben éppen a kényszerű politikamentesség jegyében született. Az elnyomás napjaiban, a cenzúra által uralt és ellenőrzött sajtóban a tudományos ismeretterjesztés, az apolitikus irodalom, az információrobbanás és -szükséglet, a polgárosodás, városiasodás és összességében a fejlődés idején tanította meg olvasni, látni az embereket.³ A Gyulai Pál, Jókai Mór, Pákh Albert által megteremtett, de külföldi mintákat is szem előtt tartó lap a hatvanas évekre mértékadó orgánummá nőtte ki magát, a folyóiratszámok megjelenése eseményszámba ment, benne publikálni, megjelenni rangot jelentett, az 1873-as tulajdonosváltás, azaz a Heckenast jelenlétével is erősített Franklin Társulat stabilabb és kedvezőbb gazdasági hátteret biztosíthatott a lapnak.

Az 1920-as évektől használt *middlebrow* fogalmi konstrukció írja le talán legpontosabban az előző század törekvésének eszközeként használt modalitást: a kultúra és tudományok közérthetőségre, informativitásra és népszerűségekre törekvő közvetítésének fentebb kifejtett együttállását. Nem véletlen tehát, hogy a *Vasárnapi Újság* rögtön indulását követően Pákh

---

2 MIKLÓSSY János, „»Organum a nagy közönségért«. (A Vasárnapi Újság a Bach-korszak éveiben)”, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972* (Budapest: OSZK, 1975): 329–341; SÓTER István, *Nemzet és haladás: Irodalmunk Világos után* (Budapest: Akadémiai, 1963), 106. Kötetünkben a kérdésről lásd Császtvay Tünde írását.

3 LIPTÁK, „Kihívások és vonzások...”

Albertnek és Jókai Mórnak köszönhetően rendkívül népszerű enciklopédikus és családi hetilap is lett, mely az átlagműveltséget, sőt olykor annál többet kínált olvasóinak. S mivel a kulturális, technikai újítások és a sajtóban végbemenő paradigmaváltások idejével esett egybe a lap élete, az évek során egyre színvonalasabb tartalmat kínálhatott a sajtótechnikai változásokat is követő, dinamikusan fejlődő formátumban és megjelenésben. A sajtótörténeti szakirodalom – részben a kortársak visszaemlékezési, részben pedig a tartalmi és kontextuális analízis nyomán – a lap fénykoraként a Pákh halálát követő Nagy Miklós-korszakot nevezi, olykor egyenesen a főszerkesztővel azonosítva a lapot. Nagy Miklós szerepe tagadhatatlanul jelentős, azonban a fenti kontextus nélkül érdemei haloványabbak volnának. Jól példázza ezt a kiemelt respektust a szerkesztői tisztségéről egészségügyi okokból leköszönő Nagyt laudáló és búcsúztató, a *Vasárnapi Újság*ban megjelent írás:

Nagy Miklós életrajza két sorral is teljes volna. Átvette a „Vasárnapi Újság”-ot 1867-ben és szerkesztette egész mai napig 38 esztendőn keresztül, a nélkül, hogy valami egyéb történt volna, minthogy némely héten kisebb, némely héten nagyobb fáradsággal sikerült a számot összeállítania; egyszer a novella volt jobb, máskor a vers [...]. A huszonhét éves Nagy Miklóst olyan forma fejcsóválással fogadták, mint Angliában a huszonegy éves Pitt miniszterelnökségét. Nagy Miklós azonban derekasan állta meg helyét, és nemcsak niveau tartotta a Vasárnapi Újságot, hanem a mint a közönség izlése fejlődött, a lap azzal folyton lépést tartott; együtt nőtt a kettő, mint a szent legenda szerint a gyermek

Krisztussal együtt nőtt a köntöskéje. Nagy kedvvel, ernyedetlen szorgalommal, soha nem lankadó türelemmel végezte a szerkesztés feladatait, melyek kivált képeslapnál nagy utánjárást igényelnek. Nemcsak fésülte a kéziratokat, hanem fogantatásuktól kezdve vette azokat gondozása alá. Nemcsak adminisztratív gépezet volt, nemcsak javító intézet, hanem executiv hatalom is. Utána járt a képeknek, az íróknak, és mint a hammelni varázsló, kiszólitotta, kierőszakolta az írók agyvelejéből azt, amit akart. Járt utánuk, ösztökelte, biztatta őket, mindenütt látni lehetett, ment egyiktől a másikhoz, útban volt örökké, akiket arra a hétre kiszemelt, négyszer-ötször is megnézte, hogy az ígért cikkel mennyire vannak az illetők, – úgy, hogy a megzaklatott írók humora szülte azt a híres megjegyzést, hogy „Nagy Miklós lábbal szerkeszti a lapjait.”⁴

Munkájának hátterében egy sokpólusú paradigmaváltás állt. A dualizmus korának társadalmi-közéleti változása, a főváros és az ország építészeti, infrastrukturális előrehaladása, a technika robbanásszerű fejlődése, a művészetek differenciálódása olyan közeget teremtett, mely értelmezést és reflexiót kívánt, s a jó szerkesztő számára a téma adva volt. A szakszerű ismeretterjesztést szakemberek bevonásával és mobilizálásával lehetett megvalósítani, melyet a lap és annak kiadója mellett működő tudósgárda biztosított. Mindeközben a gyorsajtók elterjedésével, a tipográfia fejlődésével, a többszöri képi fordulat eredményeképpen – gondoljunk csak a fametszetekről, a réz és acélmetszetekre, majd a fotográfia

---

⁴ MIKSZÁTH Kálmán, „Nagy Miklós”, *Vasárnapi Újság* 52, 32. sz. (1905): 506–507, 507.

sokszorosítására való áttérésre – a lap vizualitása is nagyot változott.⁵

De hogyan is sikerülhetett mindezeket kézben tartani és uralni Nagy Miklósnak? Tanulmányom részben erre keresi a választ, megvilágítva a fenti, laudáló idézetet is.

Nagy Miklós

Nagy Miklós tipikus képviselője volt azon rendkívüli műveltséggel bíró, egyetemi végzettségen túlmutató általános tájékozottsággal és szorgalommal, ugyanakkor óriási munkabírással rendelkező sajtómunkásoknak, akikről – az egyébként a századfordulótól szintén a Franklin Társulatnál működő – Schöpflin Aladár mint a 19. században megjelenő értelmiségi-újságíró típusról szolt. A kritikus a korabeli sajtót mint e karakter jellegzetes és lehetséges karrierközegét is jellemzi:

Valamivel jobb lett a sorsa az írónak a hatvanas években, amikor a szabadabb levegőben a sajtó ismét felvehette a fejlődés fonalát ott, ahol a forradalomban elejtődött. Az írók legjobbjai siettek a sajtóhoz hivatalaikból, tanszékeikről, még az anyagi dolgokban szerföllött óvatos és félénk Arany János is fölmerészkedett Pestre, hogy itt lapszerkesztésből éljen. A legjobb írók csoportosultak a lapok köré s addigi hírnevükkel, a nemzet nagy politikusaival való összeköttetésükkel szereztek díszet és tekintélyt a karnak magának.⁶

---

5 RÉVÉSZ Emese, *Az Ország Tükre: A képes sajtó Magyarországon 1780–1880* (Budapest: BTM–OSZK, 2012), 1–33.

6 SCHÖPFLIN Aladár, „A magyar író”, *Nyugat* 1, 21. sz. (1908): 310.

Nagy Miklós prototípusa volt a Schöpflin által leírtaknak. Az erdélyi származású későbbi főszerkesztő 1840-ben született Tordán. Édesapja, Nagy Ferenc Marosvásárhelyen, majd nyugat-európai teológiai akadémiákon képezte magát, s lett a zilahi református kollégium bölcseleti rendes tanára (1834–1836), majd haláláig a kolozsvári református kollégium filozófia tanszékének tanára (1836–1872). Mindemellett jegyzett és aktívan publikáló pomológusként is ismert volt.⁷ Nagy Miklós anyai ágon bihari gazdálkodó, szintén református családból származott, anyai nagyapja Simon András, Torda vármegye alispánja volt. Gyermek- s ifjúkorát Tordán és Kolozsvárt töltötte, majd középiskolai éveit a kolozsvári református kollégiumban végezte. Tanulmányai befejeztével ugyanott a főiskola könyvtárnokaként működött – nagyban segítve az ugyanott tanító Gyulai Pált is.⁸ 1860-ban Kolozsvárról való távozását követően húszévesen a budapesti jogi kar hallgatója lett, de mindemellett irodalmi és történeti tanulmányokkal is foglalkozott. Mint a fentiekből is kiderült, Gyulai, aki a *Vasárnapi Újság* egyik alapítója volt, s ismerhette a pályakezdő Nagy Miklós képességeit, hívta munkatársai közé a laphoz. Nagy 1863-tól a *Vasárnapi Újság* számára életrajzi és történeti témájú esszéket írt, s már ez évben belső munkatárs, majd nemsokára segédszerkesztő lett. A Heckenast kiadóvállalattól közben más, szerkesztői feladatot is kapott: 1867-ben a *Magyarország képekben* című illusztrált honismertető kiadványt szerkesztette, s Pák be-

7 Nagy Ferenc mindemellett a 19. századi magyarországi pomológiai, azaz gyümölcsstermesztéssel foglalkozó szakíró is volt, aki saját gyümölcsösével és borászatával is országos hírnévre tett szert. Pályafutása kezdetén bejárta Erdélyt, útleírásokat és útirajzokat közölt a *Nemzeti Társalkodóban*, az *Erdélyi Híradóban* és annak melléklapjában, a kolozsvári *Vasárnapi Újságban* (1834–1848).

8 Gyulai Pál Szendrey Máriával kötött házassága után költözött vissza Kolozsvárra, s lett 1858-tól 1862-ig a református kollégium tanára. Nagy az ötvenes évek végén könyvtároskodott ott, és ebben az időben rendezte gróf Mikó Imre nagy könyvtárát is.

tegsége idején is jelentős szerepet vállalt a *Vasárnapi Újság* szerkesztésében.⁹

Fiatalon és a fent ismertetett előzményeket követően vehette át az enciklopédikus lap főszerkesztői posztját, melyről Heckenast olvasói levélben tudósította a lap előfizetőit:

Midőn ezelőtt 14 évvel, ama sivár vigasztalanság korában, a hazai olvasó közönség számára egy népszerű ismeretterjesztő hetilap kiadására határoztam magamat, a szerencse úgy akará, hogy annak vezetését oly férfiú kezébe tegyem le, ki az előtte álló föladatot teljes mértékben fölfogni s megoldani is képes volt.

E férfiú Pákh Albert vala.

Tizennégy éven át helyes ítélettel és tapintattal, sokoldalú ismerettel s lángoló hazaszeretettel folytatta munkáját; s nem én, hanem a közelismerés és e lapoknak mindig szélesbülő olvasó köre mondá ki, hogy a felvilágosodásnak s a nemzeti és irodalmi érdekeknek kevés ember szolgált több hűséggel, példásabb kitartással és kézzelfoghatóbb sikerrel – mint ő.

A halál elszólítá őt pályája derekán s megfosztá tőle irodalmunkat, meg ez általa annyi gonddal és szeretettel ápolt testvérlapokat, melyekben munkásságával a legszebb emléket állította magának.

Ez emlék kegyeleti kötelességet ruházott alulírt kiadóra, s épen azért igyekezett *a testvérlapok szerkesztését oly kezekbe tenni le, melyekben kezességet bír, hogy azokat az eddigi szellemben és irányban fogják vezetni, mert ugyanazon szellemi erők, melyek az elhunyt mellett, az elvrokonság és barátság kettős kötelékével*

9 LUKÁCSY Sándor, „Nagy Miklós, a Honismertető album szerkesztője”, *Honismeret* 15, 5. sz. (1987): 17–19.

hozzácsatolva, eddig közreműködtek, fognak ezután is az általa kitűzött cél felé az ő nyomain haladni.

Nagy Miklós ur, a „Magyarország Képekben” című folyóirat szerkesztője, ki a volt szerkesztő alatt lapjaink belmunkatársa és segédszerkesztője volt huzamos ideig, a szerkesztő betegsége alatt és halála óta pedig e lapokat ideiglenesen vezette, veszi át most névleg is a felelős szerkesztői tisztet.

Pálffy Albert ur, ki kilenc év óta a közönség teljes megelégedésére vezeti testvérlapunk, a „Politikai Újdonságok”-ban a vállalat politikai részét, fogja továbbra is az eddigi szellemben, mint főmunkatárs, megtartani e lap vezetését.

Az összes többi szellemi erők megtartása és támogatása mellett, kik helyben és az egész hazában vállalatunkat eddig gyámolították, a „Vasárnapi Újság” főmunkatársául lép be a szerkesztőségbe Szász Károly ur, e lapoknak kezdettől fogva hű munkatársa, ki szépirodalmi és tudományos munkálatairól az egész hazában ismeretes s kinek közreműködése által lapunk újabb gyarapodást nyer.

Igy elérhetni remélem azt, hogy e közkedvességű testvérlapok, az eddigi irányban haladva tovább is, megtartandják, sőt egyre szélesbitendik azon olvasó kört, melylyel eddig dicsekhettek, s melynek szellemi szükségeit kielégíteni, és az előbbi szerkesztő eszméit terjesztetni s emlékét ez által is örökíteni, leend mind a szerkesztőség, mind alulírt kiadónak legfőbb törekvése.¹⁰

---

10 HECKENAST Gusztáv, NAGY Miklós, „A »Vasárnapi Újság« és »Politikai Újdonságok« olvasóihoz”, *Vasárnapi Újság* 14, 11. sz. (1867): 128 [kiemelések az eredetiben].

A nyílt levélben említett Szász¹¹ fordítóként az ötvenes évek közepétől, 1866-tól saját cikkeivel, főként a lapnyitó arcképeisszéivel volt jelen a folyóiratban, melynek szellemi arculatát markánsan meghatározta ismeretterjesztő tevékenysége is. Pálffy munkatársi státusza 1886-ig állandó marad, azonban már a bejelentést követően Nagy Miklós jegyzi a *Politikai Újdonságokat* felelős szerkesztőként, ő pedig az *Esti Lapok* szerkesztője lesz. Heckenast bejelentésével egyidőben Nagy Miklós is üzenetet intézett a *Vasárnapi Újság*ban az olvasókhoz:

Midőn a „Vasárnapi Ujság” és „Politikai Ujdonságok” vezetését, mint felelős szerkesztő, ezennel átveszem, érzem egyfelől a feladat nagyságát: e majdnem másfél évtized alatt közkedvességet kivivott, az irodalomban tekintélyes állást elfoglalt lapokat multjukhoz méltó jövőnek vinni elébe; másfelől a nagy felelősséget, melyet ezzel úgy a nagy közönség, mint az elhunyt szerkesztő emléke irányában elvállalok.

Ily helyzetben nem tehetek ígéretek, de igazolni vélem magamat s reményt nyújthatok az olvasóknak, ha főlemlitem azon szerencsés körülményeket, melyek pályámat mintegy megkönnyítik.

Az új szerkesztőségnek nem kell, nem is akar új ösvényt törni. Főadata, ha azt jól fogja föl, a megkezdett irányban s szellemben haladni tovább, s minden törekvése épen erre lesz irányozva, mert jól tudja, hogy a lelkiismeretesség és buzgóság erőt kölcsönöz a gyöngébbnek is. Főleg munkatársaim közreműködéséből merítem a reményt. Nemcsak a főmunkatársakat értem itt, hanem

---

11 Szász Károly testvére, Szász Domokos erdélyi református püspök Nagy Miklós sógora volt.

értem a testvérlapok mindazon tisztelt munkatársait is, kik e lapokat eddig, annyi éven át becses közleményeikkel gazdagították, s kiket ezutánra is megnyerni szerencsés voltam.¹²

Nagy szerkesztőelődje, Pákh Albert halálát követően harmincnyolc éven keresztül, 1867-től 1905-ig, egészségügyi okokból történő kényszerű visszavonulásáig heti rendszerességgel maga vezette e sajtótermékeket. E heroikus munkában a már említett Szász Károly mellett 1893-tól Szüry Dénes volt segítségére. Ez idő alatt a *Vasárnapi Újság* a legnagyobb példányszámban eladott és egyúttal a legszínvonalasabb magyar nyelvű enciklopédikus, családi lappá nőtte ki magát, mely hazánkban mintát teremtett. Olyan színvonalas követői lettek, mint Méhner-féle *Képes Családi Lapok* vagy a Pallas érdeklési körébe tartozó *Ország-Világ*.

A hetilap népszerűségének záloga a dualizmus korának kiváló munkatársi gárdája volt, akikről a folyóirat évfolyamaiban több, arcképpel illusztrált esszéportré is olvasható volt: sokszor Szász Károly, esetleg Nagy Miklós tollából. A különböző ideológiai háttérrel rendelkező tudósok, művészek, könyves szakemberek töltötték meg írásaikkal és műveikkel a lapot, akikkel Nagy személyesen és levelezés útján tartotta a kapcsolatot. Mégis leginkább szerkesztőként volt övé a lap, miként Buzinkay Géza megállapítja:

Keveset, s akkor is név nélkül publikált, egyénisége az egyes lapszámok háttérében és a kortársaknak, lapja szerzőinek visszaemlékezéseiből rajzolódik ki. Határozott, de tapintatos szerkesztő volt, egyedülállónak

---

12 HECKENAST, NAGY, „A »Vasárnapi Újság«...”

nevezték, mert mindenkivel jó viszonyt tudott fenntartani. Ez a tulajdonsága eredményezte a Vasárnapi Újság nagy szerzői táborát, többek között azt is, hogy bár ő maga Gyulai esztétikai nézeteit vallotta, mégis lapjának állandó, melegen pártolt munkatársa volt Vajda János is. Nagy Miklós sokirányú érdeklődése, általános műveltsége nem a szakemberé, hanem már a modern értelemben vett szerkesztőé volt.¹³

A kortársak és az évnyitó és ünnepi számokban megjelenő írások rendre emlékeztetnek a tudós munkatársakra, akik hozzájárultak a professzionális szerkesztésfolyamathoz és a lap hittelességéhez.¹⁴ A *Vasárnapi Újság* struktúrájával és a tartalmi felépítésével a bevezetőben is hivatkozott tanulmányok, valamint *A magyar sajtó története* vonatkozó kötetei mélyrehatóan foglalkoztak, így jelen tanulmányban a Nagy szerkesztéspolitikájával és az ahhoz háttérként szolgáló anyagi lehetőségekkel foglalkozom.

Nagy Miklós munkamódszere

A lapszerkesztők munkamódszeréről leghatékonyabban levelezésükből nyerhetünk információkat. Nagy Miklós esetében

13 BUZINKAY Géza, „A Vasárnapi Újság a dualizmus első felében”, *Magyar Könyvszemle* 95, 1. sz. (1979): 25–42, 27. Buzinkay Géza állítása a visszaemlékezésekből és a szerkesztői munkájára vonatkozó, sajnos csak törekékesen fennmaradt levelezéséből is visszaigazolódik.

14 Vö.: „A Vasárnapi Újság talán szerénytelenség nélkül dicsekedhetik azzal, hogy huszonöt éves pályáján a magyar írók színejavának rokonszenvét birta, s a legjelesebbek közül sokakat vont maga körébe és számlált, időnként vagy állandóan, dolgozótársai közé. S midőn most fennállása huszonöt éves fordulóján multjára visszapillant, hálával ismeri el, hogy hatását, a mi volt, s a közönség folytonos kedvezését, melyben részesült, dolgozó társainak támogatása és buzgalma nélkül nem érhette volna el, nem nyerhette volna meg.” NAGY Miklós, „A Vasárnapi Újság dolgozó társai”, *Vasárnapi Újság* 26, 11. sz. (1879): 170–175, 170.

azonban ez csak korlátozott módon lehetséges: hagyatéka szétszóródott, az írásos üzenetváltások helyett – miként ezt a fentebb idézett méltatásban is olvashattuk – a személyes találkozásokat és a kéziratoknak a látogatások és találkozások alkalmával történő begyűjtését részesítette előnyben. Fennmaradt levelei hagyatékrészekként vagy szórványként lelhetők fel, a hozzá írt üzenetek töredéke 1932-ben került be az akkor még a Nemzeti Múzeum részeként működő Széchényi Könyvtár Kézirattárába. E korántsem teljes, hanem töredékes forrásokból mégis kirajzolódik Nagy szerkesztéspolitikája és módszertana. Lapszámról lapszámra megtervezte az elődjétől megörökölt, de általa kibővített és megnövelt rovatok tartalmát. Jó arányban reflektált az általános ismertetjesztés által megkövetelt szisztematikus információátadásra és az aktualitások megismertetésének szükségességére. A szakterületek kiválóságait vagy személyesen ismerte, vagy szisztematikusan törekedett megkeresésükre és megnyerésükre. E törekvését emeli ki a *Pesti Hírlap* névtelen publicistájának Nagyról írott nekrológja:

Ő még akkor került a szerkesztők közé, amikor az írók száma kicsi volt s amikor „lábbal” kellett szerkeszteni a lapot. Az a kevés író, aki ért valamit, nem igen járta a szerkesztőségeket, nem úgy, mint most, amikor az író urak szinte megrohanják a szerkesztőket és halomszámra hordják a kéziratokat. Azok, akiknek munkásságát igénybe óhajtotta venni, vagy hivatalban, vagy más lapnál voltak lekötve s így azoknak utána kellett járni. És ezt ő a legnagyobb passzióval tette. Dél tájban, amikor fölkel és a szerkesztői munka egy részét elvégezte, ugyszólván vándorutra indult és író keresett, akit azután ennek vagy annak a cikknek a megírására

kért fel. [...] Azok után az írók után, akiknek munkásságára nagy súlyt fektetett s akik közé első sorban Mikszáth Kálmán tartozott, valósággal vadászatot folytatott. Mindegyikről tudta, hogy az est vagy az éj óráiban melyik vendéglőben vagy kávéházban tartózkodik s őket ott és akkor kereste föl. [...] Órákig ott üldögélt asztaluk mellett és csodálatosan hallgatott [...] Ha azonban a mulatozásnak vége volt és a kiszemelt író távozott, akkor vele tartott, haza kísérté és addig el sem hagyta, míg ígéretet nem kapott tőle.¹⁵

Mikszáth Kálmán és többek visszaemlékezése azt is elbeszélte, hogy néha a kiszemelt szerzők lakására is felment, az előszobában időzött a cikk megszületéséig, más beszámolók szerint olykor éjszakánként a sötét kapualjakban várta íróját, aki ekkor már nem menekülhetett az éber főszerkesztőtől. A számos laudáló portré, visszaemlékezés konklúziója, hogy Nagy Miklós élete a *Vasárnapi Újság* és annak melléklapjai, illetve kiadványai szerkesztésében oldódott fel.

Mielőtt azonban a Nagy által szerkesztett lapról és a hozzá kapcsolódó levelekről szólnánk, fontos áttekinteni, milyen anyagi források álltak rendelkezésre a *Vasárnapi Újság* és társlapjai szerkesztéséhez.

Szerződés

A lapszerkesztés gazdasági háttere a szintén csak töredékesen fennmaradt szerződésekben rekonstruálható nagyvonalakban, hisz úgy a szerkesztő saját honoráriumait illetően, mint

---

15 „Nagy Miklós öngyilkossága”, *Pesti Hírlap* 29, 164. sz. (1907): 8.

a lapszerkesztés költségeire vonatkozóan is tartalmaznak fontos információkat.

Miként köztudott, a Heckenast kiadóvállalat utódjának, a Franklin Társulatnak az irattára javarészt megsemmisült az Egyetem utca 4. alatt található kiadóépületet ért második világháborús kár következtében. A levelezéshez hasonlóan Nagy Miklós töredékesen fennmaradt munkaszerződései közül hiányoznak a koraiak: a segédszerkesztősége idejéből valók és az 1867-es, immár főszerkesztőként jegyezett kulcsfontosságú kontraktusai sem állnak rendelkezésre, az első fennmaradt megállapodás 1886-ból való. Ez a jogi dokumentum nagyvonalú javadalmazásról és Nagy Miklós emberfeletti munkabírásáról vall. Az érintett felek külön pontokba foglalva rögzítették az a *Vasárnapi Újság* és annak melléklék- és társlapjaira vonatkozó faktumokat, kívánalmakat és lehetőségeket. Az enciklopédikus orgánusra vonatkozó első pont a honoráriumot, a periodicitást, a terjedelmet is rögzíti:

A Franklin-Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda igazgatóságának Budapesten.

A „Franklin-Társulat” mint az alatt említett lapok kiadótulajdonosa és alulírott között a következő megállapodás, illetőleg egyezmény jött létre:

I a) Alulírott a jelen egyezmény tartalmára is elvállalom a hetenként egyszer (szombaton), rendszeren két ív terjedelmében megjelenő *Vasárnapi Újság* szerkesztését, Önök által havonkénti előleges részletekben fizetendő évi 7 600 (Hétezer hatszáz) forint szerkesztői díj mellett. A rendes 104 ívnyi terjedelmen felül megengedik Önök, hogy egy év folyamán különös alkalmakból (péld. nagy ünnepek alkalmából) vagy ha egyéb tekin-

tetekből czélszerűnek tartom, húsz félíves rendkívüli mellékletet adjunk, úgy hogy egy évfolyam terjedelme (a hirdetések, valamint a cím- és tartalomjegyzék által elfoglalt résszel együtt) legfeljebb 114 ívre rúghat.¹⁶

Hogy ez a honorárium hozzávetőleg mennyi vásárlóerővel bírt, szemlélteti, hogy a *Vasárnapi Újság* és a *Politikai Újdonságok* együttes előfizetése évi 12 Ft-ba került, s miként Sára Szabó Katalin Szász Károly és a lap kapcsolatát érintő, kötetünkben is megjelent tanulmányából tudhatjuk, Szász főmunkatársként évi 1 200 Ft díjazásért publikált szinte heti rendszerességgel a lapba.

Nagy azonban több, a Franklin Társulat tulajdonában lévő orgánium főszerkesztését látta el egyszerre. Az 1886-os megállapodás szerint még négy kiadványt – a *Képes Folyóiratot*, a *Vasárnapi Újság Füzetekbent*,¹⁷ a *Politikai Újdonságokat*,¹⁸ a *Képes Néplapot*¹⁹ és a *Világkrónikát*²⁰ – kellett organizálnia az amúgy reprezentatív évben. A kontraktus zárópontja szerint a 7 600 forint éves szerkesztői díjazásban azonban benne foglaltatott a munkatársak bére. Az illusztráció beszerzése a laptulajdonos és nem a főszerkesztő költsége volt, azonban a Franklin Társulat ezt szigorú keretek közé szorította: az

16 Nagy Miklós szerződései a Franklin Társulattal. Budapest, 1886. szeptember 17. OSZK Fond 2. 1197.

17 A *Képes Folyóirat* 1887 és 1910 között jelent meg, főszerkesztője azonos a *Vasárnapi Újságéval*. A főlap legjobb írásaiból válogatott évi két kötetben nagyjából összesen 1500 oldal terjedelemben.

18 Hetente jelent meg a *Vasárnapi Újság* közéleti tartalmú melléklapjaként 1855 és 1905 között.

19 Havoként kétszer, kis négyrét íven megjelent, 1873-ban alapított közhasznú ismereteket és politikai információkat egyaránt közlétező néplap, mely 1919-ben szűnt meg.

20 A *Világ-Krónika* 1879–1917 között kiadott külföldi híreket közlétező melléknap volt.

illusztrációk összköltsége nem haladhatta meg a negyedévenkénti 1 600 Ft-os összeget:

A beszerzendő és tényleg közölt képek (valamennyi lapszámára) negyedévenként legfeljebb 1 600 Ftba kerülhetnek, ideértve úgy a rajzoló díjazását, mint a zinkographia előállítását vagy clichék vételét. Beszerzésük közös egyetértésünkkel történik és kiköttetik, hogy az év végén azon képek beszerzési költsége, melyek bármily okból még fel nem használtattak, 1 500 ftnál többre ne rúgjon.²¹

A vizuális ábrázolásokra vonatkozó elképzelések szerződésről szerződésre változtak a képi fordulat dinamikus közege miatt. Miként a megállapodás rávilágít, Nagy Miklós külön díjazás nélkül vállalta el a *Képes Folyóirat* és a *Vasárnapi Újság* Füzetekben szerkesztését, melyekkel csupán technikai szerkesztési feladatai voltak, ugyanis a *Vasárnapi Újság* legjobb írásaiból és illusztrációiból válogatott, s évente 24-szer jelent meg négy íves terjedelemben. Nagy jutalékot azonban kaphatott négyezer példány fölötti eladás esetén, évfolyamonként minden előfizetés után 70 krajcárt, 5 200 példány felett ugyanígy 1 Ft 20 krajcárt.²²

A főszerkesztő a politizálni nem kívánó enciklopédikus lap melléklete, az 1855 óta kiadott, közéleti tartalmú, kéthetente megjelenő, másfél- vagy kétíves terjedelmű *Politikai Újdonságok* számainak szerkesztéséért évi 3 800 Ft-ot, és 2 500 eladott példányszám felett évfolyamonként 50 krajcár jutalékot kapott. A *Képes Néplapot* 1 200 Ft szerkesztői díjazással

21 Nagy Miklós szerződései a Franklin Társulattal. OSZK Fond 2. 1197.

22 A lapok előfizetés útján voltak megvásárolhatók, a kolportázs majd az 1890-es évek elején jelenik meg.

vállalta el, miként a *Világ-Krónika* megjelentetését is. A *Képes Néplap* pozitív mérlege esetében 4 000 előfizetés felett 20 krajcár jutalék is megillette, a *Világ-Krónika* után viszont 2 000 megrendelt évfolyam után kaphatott 20 krajcárt szintén évfolyamonként. Kockázattal is járt a lapszerkesztés: minden 2 000 példány alatti prenumeráció esetén 1 Ft 20 krajcárt kellett visszafizetnie Nagy Miklósnak.

Az öt lap szerkesztéséért 13 800 Ft bevételre biztosan szert tehetett, ha az előírányzott, elvárt prenumeráció alá nem esett a példányszám. A munkatársak bérét is kifizetve legrosszabb számítás szerint is 8–9 000 Ft tiszta hasznon volt kinyerhető a lapokból. Magas előfizetések mellett a jutalékokból ez a bevétel könnyen megduplázható is volt. Érdeemes összevetni a *Vasárnapi Újság* éves 12 Ft-os előfizetési díját a fentebbi honoráriummal: egy hozzávetőleges spekulatív kalkuláció szerint, ha ma 500 Ft-ért árusítanák a lapot, akkor az éves előfizetéshez arányítva a honoráriumot kb. minimum 35–36 millió forintos éves keret állna a szerkesztő rendelkezésére, melyből 20–22 millió Ft saját bevétel lehetne, de akár ez könnyen megduplázható is volna. Tehát még akkor is gazdaságos vállalkozás volt Nagy számára e lapok szerkesztése, ha a szerződés egy hivatkozott pontja a személyi és dologi kiadások jelentős részét a főszerkesztőre ruházta rá: „Az előbbi pontokban említett szerkesztői díjakból én tartozom fedezni a szerkesztéssel járó mindennemű költséget, jelesen munkatársaim tiszteletdíjait, a szükséges hírlapok előfizetését, szerkesztői bérét, irodai szükségleteket, stb.” – szól a kontraktus szövege.²³ A külföldi lapok előfizetése kisebb tételt, néhány száz forintot tett ki, a későbbi szerződésekben ez már a kiadóvállalat büdzséséből került kifizetésre. Ám 1886-ban még a Franklin Társulat

---

23 Nagy Miklós szerződése a Franklin Társulattal. OSZK Fond 2. 1197.

szomszédságában, az Egyetem utca 6-ban bérelt szerkesztőség bérleti díját, sőt, a szerzői és munkatársi honoráriumokat is neki kellett fizetnie. Mindezekből következik, hogy noha jelentős mennyiségű szerkesztői keret állt rendelkezésére, minél több munkát maga végzett el Nagy, annál rentábilisabb volt a vállalkozás.

A szerződések kisebb periódusokban hosszabbodtak. 1888. július 12-én megújították a megállapodást, melynek szövegébe egy záradék került: nyomatékositották, hogy negyedévenként maximum 1 600 Ft-ba kerülhetnek az illusztrációk, beleértve a rajzolókat, a cinkográfia és a klisék megvásárlásának a költségeit is: „Amennyiben egy év alatt – és pedig ez alatt már 1888 július 1-től kezdve számítva – a fent érintett 6 400 Ftos előirányzat meghaladtatnék, a többletet én tartozom Önöknek megtéríteni.”²⁴ Erre azért lehetett szükség, mivel komoly nehézségbe ütközött és növekvő anyagi terhet jelentett lépést tartani az időközben színre lépő lapokkal, amelyek zöme rendkívül színvonalas illusztrációs anyaggal látott napvilágot. Nyilvánvaló, hogy az egyre szebb kiállítású lap képei költségesebbé váltak, és a fotósokszorosítás is emelte a gazdasági terhet, melyet a lap limitálni kívánt.

Az 1888-as szerződés hosszabbítás új eleme, hogy a kiadói veszteségek a korábbinál nagyobb mértékben terhelték Nagy Miklóst: a deficit felét neki kellett viselnie, melyből a nyomda és a lapreklám költségei leszámítottak.

1891-es év fordulatot jelentett Nagy Miklós életében: merész vállalkozásra szánva el magát, alkalmazotti státuszát megszüntetve 1891-től 1895-ig átveszi *Vasárnapi Újság* és melléklapjai kiadását saját költségére. Erről az olvasók

---

²⁴ Nagy Miklós szerződése a Franklin Társulattal. Budapest, 1888. július 12-én. OSZK Fond 2. 1197.

nem értesültek, hisz a címlapon minden maradt a korábbiak szerint: felelős kiadó a Franklin Társulat, főszerkesztő Nagy Miklós volt feltüntetve. Az 1891-es kontraktus rögzíti azonban a megváltozott kötelezettségvállalást:

A Jurany Vilmos igazgató úrral megbeszélte megállapodások értelmében van szerencsém kijelenteni, hogy a tisztelt társulatnak tulajdonát képező következő folyóiratoknak, u.m. 1. a Vasárnapi U; 2. Képes Folyóiratnak; 3. Politikai Ujdonságoknak; 4. a Képes Néplapnak és 5. a Világkrónikának szerkesztését és kiadását 1892. évi január hó 1-től számítandó négy évre, vagyis 1895 évi december hó végeig terjedőleg saját költségemre átveszem olyképen, hogy a fenti lapok szerkesztésével, képekkel leendő ellátásával kinyomtatására és szétküldésével egyszóval az ezen lapok kiadásával járó összes, bármi néven nevezendő költségeket az 1892 évi január hó 1-től 1895 évi december hó végeig terjedő négy év alatt sajátomból fogom viselni s a tisztelt társulat ezen költségekhez csupán az alábbiakban körülírt hozzájárulásokat teljesíti.

Az ezen ügyletnél elérendő tiszta haszon 70%, szóval hetven százaléknyi részében engem, s 30%, szóval harminc százaléknyi részében a t. társulatot illetendi meg.²⁵

1891-től tehát az üzleti mérleg szerint a nyereség 70%-a Nagy Miklóst, 30%-a Társulatot illette. A kiadó nagyvonalúan magára vállalta az esetleges hiányokat az első évben 2 500 Ft, a következő évben 1 000 Ft erejéig. Hogy az éves bevétel

---

25 A Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Részvénytársaságnak Budapest, 1891. október 24. OSZK Fond 2. 1197.

számszerűen hogyan alakult, arról pontos adatok nem állnak rendelkezésre, mivel az üzleti mérlegkönyvek nem maradtak fenn. Hogy Nagy Miklós számítása nem vált be, azt az mutatja, hogy a szerződési idő letelte előtt, már 1894 decemberében kelt szerződés értelmében 1895. január elsejétől hatályon kívül helyezik az utolsó megállapodást, visszatérnek a szerkesztői díjas elszámoláshoz, mely szerint alapjavadalmazása már csupán 3 000 Ft volt. A Franklin Társulat a jutalékot is korlátozta: az 53 000 és 78 000 Ft közötti bevételi sávra vonatkozhatott, de nem haladhatta meg az (újabb) 3 000 Ft-ot.²⁶ Külön díjazás illette meg a főszerkesztőt a lap(ok)ban elhelyezett reklámok után. Összességben mindez az üzleti év zárását követő főkönyvi összesítés szerinti nyereség 25%-ában tetőzhetett. E megállapodás is egyértelművé teszi, hogy még a kilencvenes évek derekán is kifizetődő vállalkozás volt e lapok szerkesztése. Nagy döntése mögött vélhetően a kockázatvállalástól való félelem állhatott, és terhesnek érezhette a megnövekedett adminisztratív feladatokat, melyek a szakmai munka rovására mehettek. Ráadásul ezekkel a vállalkozásokkal párhuzamosan szerkesztette *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* című, huszonegykötetes, a monarchia népeinek történetét és kultúráját bemutató sorozatot, melynek munkálatai szintén hatalmas apparátus mozgatását tették szükségessé.²⁷

A kontraktus azonban korlátozásokat is rögzített. A 3 000 Ft-os honoráriumból kellett Nagy Miklósnak fizetnie a szerkesztési dologi és technikai kiadásait, például a szerkesztőségi szolgáló bérköltségeit, de külön büdzsé rendelkezett a belmunkatársak fizetéséről, melynek felső határa havi 750 Ft volt.

---

²⁶ Uo.

²⁷ Szivós Erika, „Budapesti mesék: Jókai és Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből”, *Budapesti Negyed* 15, 57. sz. (2007): 228–229.

Fel nem használt pénzmaradvány esetén évi egy alkalommal 500 Ft-tal túlléphető volt a felhasználható keretösszeg. A főszerkesztő megrendelhetette ugyanakkor a konkurens hazai, valamint a mintául és a forrásként is szolgáló külföldi lapokat évi 400 Ft értékhatárig. Az illusztrációk költsége havi 584 Ft, azaz évi 7 800 Ft lehetett, melyet a főszerkesztő szintén csak akkor léphetett túl maximum egyszeri alkalommal 1 000 Ft-tal, ha korábbi hónapokból maradványösszeg állt rendelkezésre. Kisebb változtatásokkal ez a megállapodás maradt érvényben Nagy Miklós 1905-ös visszavonulásáig, melynek jogi dokumentációja szintén rendelkezésre áll. Eszerint a leköszönő főszerkesztő – szerkesztői múltjára való tekintettel – visszavonulása után 3000 korona tiszteletdíjat is kapott, mint ez a felek között fennmaradt utolsó hivatalos iratból is kiderül az alábbiak szerint:

Igazgatóságunk méltatván Nagyságodnak a Vasárnapi Ujság és társlapjai szerkesztése körül szerzett nagy érdemeit és fáradozásait, kívánságának minden tekintetben helyt adott. S ennek folytán értesítjük, hogy igazgatóságunk sajnálattal tudomásul vette Nagyságodnak abbéli elhatározását, hogy a Vasárnapi Ujság és társlapjai szerkesztésétől, tekintettel egészségi állapotára, f. évi november hó 1-én visszalép. – Igazgatóságunk ezzel kapcsolatosan elhatározta, hogy: 1.) Ez időtől kezdve Nagyságodnak életfogytiglan évi 3000.- azaz háromezer korona nyugdíjat szavaz meg, mely összeg utólagos, havi 250.- azaz kettőszázötben koronás részletekben lesz folyósítva. 2.- Tekintettel a szerkesztőség átadása körül felmerülő fáradozására a fenti 3000,- korona nyugdíjon felül egyszersmindenkorra még

2000.- azaz kettőezer koronát fog Nagyságodnak 1906 évi február hó 1-én, egy összegben kifizetni. 3.) Nagyságodnak intézetünkkel szemben fennálló tartozását, mely a szerkesztőség részére megállapított budgeten felül felvett összegekből származott, kívánságának megfelelően leírásba hozta. Külön kívánjuk, hogy Nagyságod a jól megérdemelt pihenést évek hosszú során át a legjobb egészségben élvezhesse, maradunk, e sorainak szíves igazolását kérve, teljes tisztelettel Budapest, 1905. május hó 10.²⁸

A nagyvonalú ajánlatot azonban nem sokáig, mindössze két évig tudta élvezni az akkor már betegségeivel küzdő, hatvanöt éves Nagy Miklós, aki nyugalomba vonulását az *Olvasókhoz* címmel nyílt levélében jelentette be:

A „Vasárnapi Ujság” és társlapjai szerkesztésétől a mai nappal visszalépek. Nehéz szívvel válok meg attól a munkakörötől, amelyben dolgozni életem fő feladata volt, de kényszerítve érzem magamat erre előhaladt korom és egészségi állapotom miatt, mely sürgetőleg követeli, hogy a ma oly lázas munkát kívánó szerkesztést ifjabb erőnek engedjem át.²⁹

A fáradtság és a betegség metaforizációja az enciklopédikus lap életének és fejlődésének áttekintése és kontextualizása közepette mutatnak egymásra: a paradigmaváltás, az állandó „lépéstartás” új energiákat követel, s Nagy átengedi brandjét

28 A Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Részvénytársaságnak Budapest, 1905. május 11. OSZK Fond 2. 1197.

29 NAGY Miklós, „Olvasókhoz”, *Vasárnapi Ujság* 52, 32. sz. (1905): 505.

a friss erőknek, a fiatalabb munkatársaknak. A leköszönő szöveg tételmondatait a korabeli sajtóhíradások némi formai módosítással vették át, s majd a 1907-es nekrológszövegekben is megjelennek.

Ugyanez a gondolat tűnik fel a szerkesztőség közleményében is: a fáradhatatlan ember, a tökéletes, hivatásának élő szerkesztő elfáradt, ám egy olyan orgánumot hozott létre és emelte számról számra a színvonalát, melyben a korszak valamennyi szakértője tudása legjavát adta, mintát felmutatva a versenytársaknak is:

Harmincznyolcz esztendőn át folytonosan emelni egy lapot, s azt mindig a fejlődő élet legmagasabb színvonalán tartani, oly feladat, mely egész embert, s egész embernek minden munkáját igénybe veszi.

Nagyobb gonddal, gondosabb lelkiismeretességgel nem is lehet lapot szerkeszteni, mint ahogy Nagy Miklós tette. Meg tudta keresni azt az író, aki egy szükséges cikket legnagyobb alaposággal tud megírni, s meg is tudta azt az író, aki találni. Nem sajnált semmi fáradságot soha, hogy a legaprólékosabb részletnek is utána járjon. Tudtával nem került a lapba semmit, a mi hazug, a mi bántó, vagy a mi a szemérmet sérti. Márpedig az ő tudta nélkül nem jött a lapba semmi. Minden kéziratot elolvastott, és még másokkal is elolvastatott. Neki egész életét betöltötte a szerkesztés munkája. Még a szórakozása is ebből állott. Mikor mások végzett munkájuk után pihenésre szánják idejüket, ő felkereste az írók és művészek társaságát, hogy megkérdezze véleményöket, kikérje tanácsukat, s egy cikk, vagy rajz elkészítését kérje tőlük.

Egész lelkét tette belé a munkájába. Ez szerintünk a legnagyobb dicséret, melylyel emberi iparkodást jellemezni lehet.

Így szerkeszteni egy lapot nem foglalkozás, hanem hivatás. Hivatás a szó legszebb, legnemesebb értelmében. Ebben a munkában elfáradt végre ő is, a fáradhatatlan.³⁰

Nagy Miklóst nyugalomba vonulása alkalmából a lap akkori főmunkatársa, Mikszáth Kálmán³¹ laudálta, s a búcsúzást közlétező lapszámban megjelent róla egy életrajzi összegzés is – vélhetően Szász Károly tollából, mely szinte az egyetlen korabeli hiteles forrás a főszerkesztő életadataihoz. Összességében elmondható, hogy a rejtőzködő, vagy legalábbis önmagát előtérbe sosem helyező Nagy Miklós életrajzi adatai főképp e sajtópublikációkból nyerhetők ki. Az 1907-es nekrológok, búcsúzások fő motívuma Nagy Miklós lappal azonosuló élete. Váratlan, betegségével magyarázott öngyilkossága valójában összefügghetett azzal, hogy életcélját, tulajdonképpen önnön életének lényegét veszítette el a laptól való elszakadással, s szimbolikusan is tekinthető, hogy utolsó napjaiban a lábát támadta meg a kór, melyről már csak a halálát követő híradásokból értesülhetett a nagyközönség.³² Az epilógus tehát rövid lett: a legendás főszerkesztő két év múltán vetett véget

30 A SZERKESZTŐSÉG, [cím nélkül], *Vasárnapi Újság* 52, 32. sz. (1905): 506.

31 LANDGRAF Ildikó, „A Vasárnapi Újság és Mikszáth Kálmán”, *In Medias Res* 7, 1. sz. (2018): 106–123.

32 Erről több lap, köztük *Az Újság* név nélküli beszámolója is tudósította a közönséget. „Nagy Miklós szívbajban szenvedett, érzelmesedése is volt, azonkívül idegrendszere is meg volt viselve a nagy munkától. Nyugalomba vonulása után is dolgozott a fáradhatatlan ember. Legutóbb azon a terven dolgozott, hogy kiad egy nagy képeslapot olyan mintára, mint Angliában vannak. Közben rendezte írásait. Otthon nagy könyvtára és levéltára volt. / Betegségét türelemmel viselte. Sokat járt a Margitszigetre, külföldre is utazott, hogy enyhülést keressen bajára. Az utolsó időben Nagy Miklós daganatot kapott a lábán. Ez nagyon sok kellemetlenséget okozott neki. De ez nem viselte meg annyira sohasem, hogy panaszkodott volna. Soha senki előtt nem említette, hogy meg akar halni. Ellenkezőleg, a legjobb kedélyhangulatban találták mindig rokonai és barátai.” [N. N.], „Nagy Miklós öngyilkos lett”, *Az Újság* 5, 164. sz. (1907): 7.

önkezelével életének. Halála után fiai gondozták hagyatékát, mely három évtized múltán, viszontagságos körülmények között került be a Nemzeti Könyvtárba.

Nagy Miklós levelesládájából és munkamódszeréről

Nagy Miklós számára – a szerződésekben visszatérő anyagi korlátozás jelzése mellett is – fontos volt lapja illusztrációinak kiváló minősége, hitelessége és egyedisége. A szövegközi metszetek mellett a nyolcvanas évek elejétől megjelenik a folyóiratban a sokszorosított fotográfia is. A szerkesztés során többféle forrásból dolgozott, melynek négy jellemzőbb típusát őrizte meg a levelezése.

A lapszámok nyitószövege általában egy kiemelkedő egyéniségről írott esszéportré volt, mely rendszerint egy leíró jellemzést és egy portréábrázolást is magában foglalt. Az esszéportré szövege sokszor reflektált is a portréalany külsejére, így fontos volt annak kiváló minősége. Ilyen előzmények után érthető, hogy Nagy eme nyitóábrázolásokra kiemelt figyelmet fordított, s ebből a háttérből érthető igazán Szász Károlyhoz, lapja főmunkatársához írt kérése, melyben a portréalany családtagjaitól vagy annak munkahelyéről kér képet:

A „V. U” legközelebbi számában ohajtanám közölni Lukács György [miniszteri tanácsos] arcképét és életrajzát.

Életrajzi adat elég jelent meg róla a napilapokban, úgy hogy ezeket csak némi nyomósabb jellemzéssel kellene kiegészíteni, illetőleg földolgozni, a mire kegyedet kérném föl, ha erre vállalkozik. Ismeretsége körében szerezhethet róla tán még némi információt.

De nincs még arczképem, a fényképészeknek, kiknél kerestettem, nincs meg, – azt hiszem azonban megvan a család tagjainál vagy a belügyminisztériumban. Önnek bizonyosan vannak ott ismerősei, akiket e végett telefon utján is fölszólíthat. Kérem erre.³³

Nem riadt vissza attól sem, hogy a portréalanyt jobb fénykép készíttetésével bízza meg, melyhez a lappal kapcsolatban álló műtermeket, legtöbbször Ellinger Edét javasolja. Magukat a lapban bemutatandó kiválóságokat is megkeresi ilyen irányú kéréseivel. Jakab Ödönnek írja:

Az átadott fénykép annyira elütő a többitől, hogy az után nem lehet a többihez találó clichét készíteni. Kérnünk kell tehát legyen szíves és pedig a legközelebbi 3–4 nap alatt Ellingerhez fáradni a régi Posta utcába, ki elkészíti a fénykép fölvételt minden díj nélkül.

Ha megtekintené a nálunk lévő arczképgyűjteményt, a t. Tanár úr is azonnal meggyőződne az új fölvétel szükségességéről.³⁴

A *Vasárnapi Újság* évfolyamainak végiglapozása során feltűnik, hogy a tartalmi sokszínűség mellett a lap vizuális egysége alapvető kíváncsi volt, ezért is kellett mind a portrékra, mind a táj- és városképek egységességére figyelmet fordítani, s amennyire lehetett, saját művészeket és számukra rendszeresen dolgozó alkotókat foglalkoztatni.

---

33 Nagy Miklós Szász Károlyhoz, Budapest, [1892]. augusztus 28. OSZK Kt. Levelestár.

34 Nagy Miklós Jakab Ödönnek [h. n., é. n.], OSZK Kt. Levelestár Nagy Miklós Jakab Ödönnek.

Nagy Miklós főszerkesztősége idején a táj- és épületleírások esetében saját művészeket, rajzolókat, fotósokat küldött³⁵ a helyszínre is. E gyakorlatáról a főszerkesztő Nagy Ivánhoz küldött üzenete is tanúskodik. A tudós genealógiai írásokat és Nógrádra vonatkozó cikkeket, például várleírásokat írt, melyet minden alkalommal szövegközi képek kísérték:

Kedves barátom!

A „Vasárnapi Ujság” legközelebbi számában több Nógrád-megyei képet közlök, melyeket rajzolóim az utóbbi hetekben ott a hely színén készítettek, így B.-Gyarmatról, Szécsényről, a B.-Gyarmat és Szécsény közti vidékről (ahol a hadgyakorlatok lesznek), Kékkőről, Zsélyről, stb.

Némi adatokat és följegyzéseket Pulszky Ágost ígért holnaputánra, Pintértől is várok valamit – a palócokról. Köszönettel venném, ha Te is adnál valami közleményt Nógrádra vonatkozólag, s biztatnád Szontagh Pál ő exc.-ját, hogy ő is – adjon valamit. (Különben levélben is fölkértem erre.)

Persze, amint szept. 13-ig megkapok, csak azt közölhetném e héten, – a mi később érkezik, azt egy héttel később, amikor a 2-ik közleményt adjuk Nógrád megyéről.

Kérésemet szíves figyelmedbe ajánlva, maradok

régi öreg híved

Nagy Miklós

Bpest, 1894 szept. 8.

---

35 Nagy Miklós Nagy Ivánhoz, Budapest, 1894. szeptember 9. OSZK Kt. Levelestár Nagy Miklós Nagy Ivánhoz,

Nagy Iván az 1878-as, horpácsi birtokára való visszavonulása előtt komoly tudományos múlttal rendelkezett: az Egyetemi Könyvtár első őre, azaz igazgatója volt, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes tagja, később a *Képviselőházi Napló* főszerkesztője. A levél kézhezvételekor Horpács bírāja, miközben helytörténeti kutatásokat is folytatott. Nagy Iván a hatvanas évektől a *Vasárnapi Újság* számára saját neve mellett N – n és N. I. álnéven írt tudományos ismeretterjesztő szövegeket, többek között Apponykőről, Bozókról, Szaláncvárról, Füzérről, Leleszről, Zboróról, Hainburg váráról, s emellett folyamatosan publikálta genealógiai kutatásai eredményeit, illetve hely- és vártörténeti összefoglalók sorát jelentette meg a hetilapban, mindeközben elméleti megfontolásait, szakcikkeket az *Archaeológiai Közleményekben* közölte.³⁶ A szövegek mellé romantikus beállítású és hangulatú rajzok, fametszetek készültek illusztrációként és a helyszín bemutatása céljával. Nagy Iván cikkeinek illusztrátora Keleti Gusztáv volt.

Hogy Nagy Iván az említetteknel is többet dolgozhatott a lap számára, mutatja, hogy egy dátálatlan, de minden bizonnyal 1870-ben kelt levélben a főszerkesztő a portréját kéri el, hogy azt a munkatársak között közzétehesse:³⁷ „Én mindenekelőtt egy fényképét kérném, hogy a V. U. munkatársai csoportozatába lerajzoltassam. Azt hittem, megvan nálam, de nem találok; s bár szereztem, megszerezni nem tudtam. Ha postafordultával szíves lenne megküldeni, még idejében

36 Például: NAGY Iván, „Tanulmányok a várrendszer némely viszonyairól”, in *Magyar Akadémiai Értesítő: Philosophiai, Törvény- és Történettudományi osztályok közlönye* 5, 3. sz. (1865): 341–352. Erről lásd bővebben: CSORBA Csaba, „A magyarországi várkutatás története”, *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófia és Történettudományok Osztályának közleményei* 23, 2. sz. (1974): 289–310, 299.

37 [N. N.], „Nagy Iván”, *Vasárnapi Újság* 17, 12. sz. (1870): 141–142.

jőne [...]”³⁸ A Magyarország tájegységeit bemutató ismeretterjesztő cikksorozatokhoz szükséges illusztrációkról a lap számára dolgozó rajzolók – Cserna Károly, Dörre Tivadar, Hány Gyula – gondoskodtak: ez biztosította a stiláris azonos-ságot és egyenletes színvonalat. A témákhoz saját tájékozottságán túl tudós barátai adták az ötleteket, részben javaslataikkal, részben cikkeikkel. Idézett példánknál maradva: Nagy Iván naplójából kitűnik, hogy a főszerkesztővel baráti kapcsolatban is álltak: a genealógus 1868 szeptemberében a bihari Alsó-Toldon látogatta meg Nagy Miklóst, aki viszonzásképpen a fentebb idézett levélben is említett Szontagh Pállal márciusban volt a család vendége.³⁹ Tárgy- és tájfotók esetében amatőr fényképészek munkái is megjelenhettek a lapban, de leginkább Ellinger Ede műtermétől rendeltek portrékat. A már jelzett anyagi korlátozások miatt a szerkesztőségben a fel nem használt vizuális ábrázolások archiválásra kerültek, és a későbbiekben hasznosulhattak.

A folyóirat a művészet(történet)i témákra is gondot fordított, például a Műcsarnok eseményeiről, tárlatokról vagy kiállítások számára készült katalógusképekről is kért másolatokat és kliséket: erre példa Nagy Miklós Benczúr Gyulához írott levele, melyben a mester „Venus galambjai” és a „Kedvenceim” című műveinek reprodukcióit sürgeti:

Kérem szíves engedélyét, hogy a budapesti orvos-szövetség mű-kiállításán levő festményei közül a „Venus galambjai” és a „Kedvenceim” címűeket s eshetőleg

---

38 Nagy Miklós Nagy Ivánnak [h. n., é. n.], OSZK Kt. Levelestár, Nagy Miklós Nagy Ivánnak.

39 NAGY Iván, *Naplója: Visszaemlékezések*, szerk. TYEKVICSKA Árpád, Nagy Iván könyvek 1 (Balassagyarmat: Nagy Iván Történeti Kör–Nógrád Megyei Levéltár, 1998), 213–215. Későbbi találkozásról nincs adatunk: 1868-ban veszíti el két kicsi gyermekét Nagy Iván, ami magyarázhatja további zárkózott életvitelét.

még valamelyiket ezeken kívül is lapunkban bemutathassuk.

A fentebb megnevezett kettő, mint dr. Glischer úrtól értesültem, a katalógusban is benne lesz, s így már van fénykép ezekről.

A „Kedvenceim” című bájos képről, ha tulajdonosa beleegyeznék, színes reprodukciót is ohajtanánk megkísérelni a nyomdánkban ily célra újonnan berendezett intézet által. Ezt az ohajtást ugyan voltaképp csak a kiállítás után kellene nyilvánítani, mert hisz addig a kép ott lesz, s másolat valószínűleg nem készült róla. De mint „ohajtást” talán szabad megemlíteni.⁴⁰

Végezetül egy olyan példát is érdemes idézni, amikor a „gombhoz keresnek kabátot”: azaz a vizuális szöveg, a kép és egyúttal a téma megelőzi a közművelődési céllal közlendő esszét. Madách Aladár Palágyi Lajoshoz írott levele édesapjáról, Madách Imréről, nógrádi környezetéről készített Kimnách László-képek⁴¹ és az azt kísérő szövegek születését világítja meg. A szöveg a képes ismeretterjesztő írás születésének hátterét ismerteti és bírálja:

Igazán furcsák azok a szerkesztő urak. Néha Hübele Balázs módra összetákoltatnak valami tárgyat ha kedvük szottyan reá, máskor ugyan az szépen össze állítva – nem kell. Azt hiszik hogy az írók és művészek csizmadiák vagy szabók. Néhány éve járt itt Kimnách. Felvett szép látképeket a kastélyról, parkról ahol Madách Imre

---

40 Nagy Miklós Benczúr Gyulának, Budapest, 1902. szept. 16. [Részlet], OSZK Kt. Levelestár Nagy Miklós Benczúr Gyulának.

41 Kimnach László (1857–1906) festő- és grafikusművész, Székely Bertalan és Benczúr Gyula tanítványa. Freskókat is készített.

mint ősi tulajdonán az *Ember Tragédiáját* írta, lerajzolta a szobát a hol írta; amelyet akkorra az eredeti bútorral berendeztem úgy mint akkor volt, stb. az egész egy szép összeállításba foglalta s kezdte kínálni a lapoknak. De csak mint a ló kupeczek mert kínálta ingyen akarták. Odaadta hát ingyen, de akkor már nyeret is akartak hozzá! – A *Vasárnapi Újság* kikötötte hogy a képeket megcsonkítva: barbár módra minden művészettől kivetközve közli, de írjon hozzá szöveget is. A festő művész írjon. Szegény Kimnáh mit tegyen, írt szegény! – Így jött ki a kép. Tessék Budapesten kikerestetni. Hozzám fordult szegény akkor levélben hogy írjak néki adatokat – Persze az ilyen adatokból már kéz által össze tákolt czikk egész gyönyörűség a beavatottnak.⁴²

A Madách Aladár által említett eset 1897-ben történhetett, amikor Kimnach László képei megjelentek Palágyi Lajos testvérének, Menyhértnek Madách ifjúságáról írott cikke mellett.⁴³

Miként említettük, a lap a korszak kiemelkedő tudósait foglalkoztatta, sikerének éppen ez volt legfőbb záloga: az, hogy a témák legjobb szakértői írták az ismeretterjesztő cikkeket. S a fenti példa szerint sok olyan eset akadt, amikor szakértő nem volt, azonban bíztak a munkatársak találékonyságában és kapcsolati hálójában.

Nagy Miklós számára főszerkesztői pályája elején a kapcsolati háló kiépítése jelenthette a legnagyobb kihívást: egyrész megtartani a Pákh és Jókai által verbuvált igen nívós gárdát, illetve a későbbiekben újakkal is gyarapítani azt. A respektus

42 Madách Aladár Palágyi Lajosnak, Alsósztrégova, 1895. július 4., OSZK Kt. Levelestár, Madách Aladár Palágyi Lajosnak.

43 PALÁGYI Menyhért, „Madách Imre ifjúsága”, *Vasárnapi Újság* 43, 49–51. sz. (1897): 817–821; 843–846; 857–858.

és a marketing részét képezte, hogy a szerzőkről vizuális és írott portrék is megjelentek a lapban, és egyes munkatársakról összefoglaló írás is született.⁴⁴ A sor Pulszky Ferenctől Szilágyi Sándoron, Gyulai Pálon, Irányi Dánielen át Helfy Ignácig ívelt. E tudósok legtöbbször személyesen tartotta a kapcsolatot Nagy Miklós, s hogy miként szerkesztett lábbal a lapot, arra is érdemes példát hozni. 1889-ből való az a két datálatlan üzenet, melyben a neves kodikológust, kéziratár-vezetőt, az éppen Konstantinápolyba induló Csontos Jánost tanulmányok írására, majd leadására kéri: „Kérem adja át az érdekes cikk folytatását. Hány órákor, melyik vonattal, s a központi indóházról indulnak-e önök ma délben? Ohajtanék ez alkalomra kimenni az indóházhoz.”⁴⁵ – írja névjegyén. Az írások meg is jelentek ugyanezen évben. De idézhetnénk más tudósokkal, például Hampel Józseffel, Szilágyi Sándorral, valamint művészekkel, Prielle Kornéliával, Benczúr Gyulával, Arany Jánossal, Jókai Mórral való hasonló vonatkozású, a szerkesztési metódusról is árulkodó levélváltásokat. Hasonlóan színvonalas a lap képzőművészeti anyaga: Lotz Károly, Markó Ferencz, Jankó János, Keleti Gusztáv, Székely Bertalan, Than Mór munkái is rendszeresen láthatók voltak a lapban. Jó kapcsolatokat személyes szíveségekkel és gesztusokkal is támogatta: például saját maga pótolta a tudós publikálók hiányzó lapszámait.⁴⁶

Nagy Miklós leköszönésével egy új korszak, a Hoitsy Pál-éra köszöntött a lapra. A tudós csillagász Hoitsy elődje örökségét továbbvívve szerkesztette ezután a lapot, azonban az idő-

---

44 NAGY, „A Vasárnapi Újság dolgozó társai...”, 170–179.

45 Nagy Miklós Csontos Jánoshoz [h. n., é. n.], OSZK Kt. Levelestár Nagy Miklós Csontos Jánoshoz.

46 Vö.: Nagy Miklós Nagy Ivánnak, Budapest, 1873. július. OSZK Kt. Levelestár Nagy Miklós Nagy Ivánnak.

közben megszorodó hasonló profilú folyóiratok megváltozott közegében ez egyre nehezebben sikerült. A végső csapást a lapra az első világháború, majd a tanácsköztársaság után kialakult kulturális átrendeződés, anyaghiány jelentette. A lap ezekben az években már csak árnyéka volt hajdani önmagának.

A nemzeti panteon megteremtése.

Szász Károly élet- és jellemrajzai
a *Vasárnapi Újságban*

/

Sárai Szabó Katalin

A *Vasárnapi Újság* fennállásának 25. évfordulóját 1879-ben ünnepelték. A megemlékező számban bemutatták a lap munkatársait, közöttük volt Szász Károly kultuszminisztériumi osztálytanácsos, Trefort Ágoston „jobb keze”, a Kisfaludy Társaság és az MTA tagja, költő, műfordító és számos más újság, folyóirat – többek között barátjának, Gyulai Pál lapjának, a Budapesti Szemlének – munkatársa. A róla szóló ismertetésben lap egyik leghűségesebb szerzőjeként mutatták be:

Szász Károly, talán az egyetlen, a kinek közreműködése nélkül a lap huszonöt éves fennállása óta egyetlen egy évfolyam sincs. [...] számos költeményt, életrajzot, képmagyarázatot stb. közölt; nem is említve [...] kisebb

közleményei nagy számát, melyekkel mint fő- és bel-munkatárs, az irodalmi s más napi rovatok vezetője vagy dolgozó társa járult a lap szerkesztéséhez is. Névvel vagy betűvel jegyzett, többé-kevésbé önálló közleményei száma meghaladja az ötszázat.¹

Szász a munkatársak között

A munkatársak kapcsolata hosszú évekre nyúlt vissza, Szász is ahhoz a baráti és irodalmi körhöz tartozott, amelyhez Pákh Albert, az első felelős szerkesztő és az első főmunkatársak, Gyulai Pál, illetve Jókai Mór. Gyulaival 1845-ben Kolozsváron találkozott először. A 16 éves Szász Károlyt lenyűgözte a 19 éves Gyulai irodalmi tájékozottsága: „ítéletei engem bámulatba ejtettek; s bár tudtam, kívántam is, hogy kritikája életem is mielőbb gyakorolja, egy csöppet sem féltem tőle.”² Levelezésük ettől kezdve folyamatos volt, és Gyulai valóban többször is véleményezte Szász irodalmi zsongait, verseit. 1848-ban Gyulai, Szász és Mentovich Ferenc Nemzeti színek címmel közösen megjelentettek egy kis verseskötetet, amelyről később Szász némi öniróniával így emlékezett a Vasárnapi Újságban: „Én irtam bele a legtöbbet, Mentovich a legérzelme-sebbeket s formásabbakat, Gyulai a legkevesebbet s a legjobb-bakat.”³ Barátságuk ettől kezdve töretlen volt, annak ellenére, hogy számos szakmai vitát folytattak, ráadásul néhányat közülük a sajtó nyilvánossága előtt. „Voltam én már erős

---

1 [Sz. N.], „A Vasárnapi Újság dolgozó társai”, *Vasárnapi Újság* 26, 11. sz. (1879): 170–175, 171.

2 Szász Károly, „Ifjúkori emlékek. Gyulai Pálról”. *Vasárnapi Újság* 42, 7. sz. (1895): 100–102, 101.

3 Uo., 102.

polemiában is Gyulaival, voltunk sokszor, sokban különböző nézetben, meg is szidott néha, de barátságunk egy óráig sem ingott meg.”⁴

Jókaival Pesten találkozott első ízben, amikor 1848-ban apját, id. Szász Károly nagyenyedi professzort, az erdélyi ellenzék egyik vezetőjét Eötvös József meghívta a kultuszminisztériumba. A Szász család ekkor a fővárosba költözött, ahol az ifjú Károly megismerkedett a pesti irodalmi élet szereplőivel, köztük Petőfivel, Vörösmartyval, illetve Jókaival. Pákh Alberttel vagy éppen az időben találkozott, vagy később Nagykőrösön, ahol az 1850-es években együtt tanított Arany Jánossal. Arany számos látogatójának egyike volt ugyanis Pákh is. Az újság későbbi szerzőinek többségével is volt valamilyen közeli, baráti vagy távolabbi személyes, illetve rokoni kapcsolata. A Pákh halála utáni új főszerkesztő, Nagy Miklós a sógora volt, két fivére, Domokos és Béla is rendszeresen publikáltak a lapban, Szász Béla az említett ünnepi számban szintén a munkatársak között szerepelt.

Szász eredetileg – apja tanácsára – mérnöknek készült, ezért matematikai tanulmányokba kezdett. Mindezt megszakította 1848–49-ben. Nemzedéktársaihoz hasonlóan a pályaválasztás kérdése az 1850-es évekre tolódt, amikor a körülmények az ő esetében ellehetetlenítették a további egyetemi tanulmányokat. Így választotta végül a teológiát.

A *Vasárnapi Újság* indulásakor, 1854-ben Szász Kézdivásárhelyen volt református lelkész, 1857-ben tért vissza a főváros közelébe mint kunszentmiklósi pap. Itt, az alföldi városban ismerkedett meg második feleségével, Bibó Antóniával, akivel 1858-ban kötöttek házasságot.⁵ A kézdivásárhelyi években

---

⁴ Uo.

⁵ A *Vasárnapi Újság* ebből az alkalomból közölt róla egy életrajzi cikket: „Szász Károly életében legközelebb ismét egy új korszak állott be. Ő, ki elvesztett házi

özvegy anyját kellett támogatnia, akire – id. Szász Károly 1854-ben bekövetkezett halála után – még három kiskorú gyermek neveltetése hárult. Házasságkötése után pedig természetesen saját családjáról gondoskodott. Jövedelmének egy részét – egész pályafutása alatt – irodalmi munkássága tette ki, amelynek szerves része volt a hírlapi munka is; verseket, műfordításokat és ismeretterjesztő cikkeket írt különböző lapok számára. A *Vasárnapi Újság*ban az ismeretterjesztő cikkek mellett megjelentek versei és műfordításai, többek között Verne-regények, illetve szemelvényeket közölt Dante Isteni színjátékából. A honoráriumokkal kapcsolatban a következő sorokat írta a feleségének 1866-ban: „Áldor ugyan fizetett két versért 10 frtot, s Pákh is ígért a Szemeréhez küldött levélért vagy 8 frtot. De a Hazánk, Hölgydivatlap, Nefelejts, Családi Kör nem fizetnek. Na, Vadnai is fizet két versemért 10 frtot a Föv. Lapokban.”⁶ 1867-ben, Pákh halála után Nagy Miklós mellett belső munkatárs lett. Az új megbízatás anyagilag is előnyös volt az akkor szabadszállási lelkész és országgyűlési képviselő Szász számára. Feleségének szóló levelében mindezt így kommentálta:

Heckenast végre elhatározta magát, hogy Nagy Miklóst teszi a Vasárnapi Újság szerkesztőjévé oly módon hogy én legyek a fő munkatárs. Ezért lesz nekem havonként 80 frt fix fizetésem, azonkívül a mi önálló dolgozatokat

---

boldogságát évek óta siratá [első felesége, Szász Póli költőnő, 1852-ben meghalt, alig egy évvel házasságkötésük után – S. Sz. K], mult héten kötött örök szövetséget szíve új választottjával, egy erényekben gazdag kunszentmiklósi hölgygyel. Adjuk hozzá ez új házikör megalapításához őszinte szerencsekívánatainkat. Ugy halljuk, hogy a k[un]. sz[ent]. miklósi egyház, szeretett papját ez örömnapiján egy értékes aranytollal tisztelje meg. Az erődus és szorgalmas fiatal férfiúnak csak új ösztön lesz ez további lankadatlan munkálkodásra az irodalom, a haza és egyháza javára!” „Szász Károly”, *Vasárnapi Újság* 5, 14. sz. (1858): 157–158, 158.

⁶ Szász Károly levele Bibó Antóniához. Pest, 1866. nov. 28. Nagykőrösi Arany János Kulturális Központ Adattára, Szász Károly iratai, 79.2.720.

írok külön díjaztatik s így kapok havonként mintegy 100 frtot, mi egész évre 1200 frtra megy. Ez igen jó mellékjövedelem és most már, ha számítjuk a képviselői 2200, a szabadszállási 8–900, a vasárnapi újsági 1200 forintot, melyhez még egyéb irodalmi jövedelmet is lehet tenni egy pár 100 frtra, – a hivatal nélkül is fölme gy 4200–300 frtra; a miből azt hiszem jól ki lehet jönni. A hivatalvállalással ezen a számítás on az a változás tenne, hogy elmaradna a szabadszállási 8–9 százfrt, elmaradna (idő hiány miatt) az irodalmi mellékjövedelemre számított egy pár száz is, jöne ezek helyett a hivatali fizetés 2500 frt. Ekkor a számítás tenne 5000 s pár száz forintot.⁷

Végül a hivatal mellett döntött. Először a kultuszminisztériumba került Eötvös József meghívására, majd tanfelügyelő volt pár évig, 1874-től pedig Trefort Ágoston mellett ismét a kultuszminisztériumban dolgozott osztálytanácsosként 1883-ig, amikor megválasztották a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé.

A *Vasárnapi Újság* szerzői a nemzeti elkötelezettségű értelmiségi elithez tartoztak. A lap arculatának alakításában döntő szerepe volt a Salamon Ferenc által irodalmi Deák-pártnak nevezett csoportnak (Arany, Tompa, Lévy József, Erdélyi János, Szász Károly, Kemény Zsigmond, Csengery Antal, Pákh Albert, Gyulai Pál)⁸ és a hozzájuk kapcsolódó szakmai, baráti mikrohálózatok több tagjának is. Ez volt az a kör, amely leginkább meghatározó szerepet töltött be

7 Szász Károly levele Bibó Antóniához, Pest, 1867 márc. 9. Nagykőrösi Arany János Kulturális Központ Adattára, Szász Károly iratai, 79. 2. 720.

8 SALAMON Ferenc, *Irodalmi tanulmányok*, Első kötet (Budapest: Franklin Társulat, 1889), vi–vii.

a szabadságharcot követő évek kulturális életének alakításában, s a lapot is megkísérelte a nemzeti identitásépítés médiumává tenni.⁹ Ehhez hozzátartozott a nemzeti panteon megalkotásának, a kulturális emlékezet előállításának elhivatott gyakorlása. Jan Assmann értelmezésében „a kulturális emlékezésre szakosodott társadalmi tudás-elit tagjaiként”¹⁰ is tekinthetünk rájuk.

A Vasárnapi Újság a panteonizáció szolgálatában

Porkoláb Tibor interpretációjában a panteonizáció „nem csupán a Panthéonba (vagy valamely más, a nemzeti panteon státusára emelt objektumba, nekropoliszba stb.) történő bebocsáttatás szertartását jelölheti, hanem általában panteonképző diskurzust, azaz a ceremóniális kommunikációnak azt a változatát, amely feladatát elsősorban a nemzet kollektív emlékezetét reprezentáló (imaginárius) dicscsarnok felépítésében és működtetésében látja.”¹¹ Porkoláb a ceremóniális kommunikációhoz sorolta az emlékbeszéd, emlékóda műfajait, s hangsúlyozta, hogy az akadémiai emlékbeszédek is alkalmasak voltak arra, hogy „ellássák a tudós hazafiak intézményes megbecsülésének feladatát.”¹²

A hős megkonstruálása fontos szerepet játszott a nemzeti identitás megformálásának folyamatában. A szó mai értelmezése szorosan összefügg a 19. századi nemzetépítő törekvések-

---

9 Szaibély Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után* (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 2005), 252.

10 Jan Assmann, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán (Budapest: Atlantisz Könyvkiadó, 2004), 55.

11 Porkoláb Tibor, „Nagyjainknak pantheonja épül”: Panteonizáció a XIX. századi magyar irodalomban, doktori disszertáció (Miskolc: ME BTK IDI, 2004), 64–65, hozzáférés: 2023.11.23, <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5604/1271.pdf>

12 Uo., 67.

kel, gyökerei viszont egészen a felvilágosodás, sőt bizonyos kontextusokban az antikvitás koráig nyúlnak vissza. Az eredetileg a fényes győzelmet arató hadvezér vagy a vallásos elvekért önfeláldozó mártír alakját jelentő fogalom a reneszánsz és a humanizmus hatására átértelmeződött:

A grand homme társadalmi beágyazódásának folyamata [Franciaországban] az 1750-es évektől indult el azzal, hogy megkezdődtek az aktuális (abszolutista) rezsim által celebrált nyilvános ünnepek és megemlékezések rítusai (szoboravatás/emlékműállítás a köztereken, állami kitüntetés, utcák/terek elnevezése a rezsim hősei után stb.). Ezzel megindult a humanista felfogás társadalmilag hasznos személyeinek [a tudós hazafiaknak] „laikus kanonizációja”, amelynek során bebocsáttatást nyertek a társadalom (a polgárság), majd egyre inkább a későbbi nemzet panteonjába.¹³

A 19. században mindennek eszközül szolgáltak – többek között – a hosszabb lélegzetű emlékbeszédek, és a jellem- és életrajzok rövidebb, hírlapi változatai is. A *Vasárnapi Újság* külön rovatot szentelt ezeknek a „dicsőítő” írásoknak, amelyek állandó szerzői közé tartozott Szász Károly.

---

13 GUSZMANN Gergely, „A hős, a grand homme és a mártír fogalmának történetisége és nemzetivé tétele”, *Performa* 9. sz. (2019), http://performativitas.hu/a_emhosem_a_emgrand_hommeem_es_a_emmartirem_fogalmanak_tortenetisege_es_nemzetive_tetele.

Az élet- és jellemrajzok

A hazai jelességek képcsarnokának összeállítása a korszak „nemzeti értelmiségi – polgári” modelljének megkonstruálását is jelentette. A kiegyezést követő időszakban a professzionizálódó értelmiség a nemzetépítés, a társadalomjobbítás szolgálatában, polgári értékek mentén kísérelte meg felépíteni saját csoportidentitását. Ennek volt egyik eszköze a nemzeti panteon összeállítása. Az életutak bemutatásának elsődleges célja a példakép-konstruálás, mintaállítás volt. A már elhunytakról való megemlékezésnek megvolt emellett az a szerepe is, hogy képes volt a múltat összekötni a jelennel és jövővel.

Az élő nemzetek, minél hatalmasabbak s minél nagyobb a jövő, melyet várhatnak még, annál nagyobb előszere-ttel fordulnak multjok felé s szedik össze és őrzik meg annak legkisebb emlékét is, – egyfelől hogy emlékeztesse őket multjok küzdelmeire és törekvéseire, másfelől hogy jelölje a haladás útját, melyen idáig emelkedtek, s melynek jövőben való emelkedésök összefüggő folytatása kell hogy legyen

– olvashatjuk Szász Károly egy 1870-ben megjelent cikkében.¹⁴ Szász írásaiban gyakran hivatkozott forrásaira is, például tudományos művekre – többek között Horváth Mihály történeti műveire – vagy személyes beszélgetéseire, emlékeire. A hivatkozások egyfelől megerősítették a leírtak hitelességét, másfelől azt is bizonyíthatták, hogy a szerző nem ideált konstruált, hanem a „tényszerűsége” törekedett.

---

¹⁴ Szász Károly, „A rapperswyli lengyel muzeum”, *Vasárnapi Újság* 17, 29. sz. (1870): 361–362, 361.

Szász Károly számos cikkének bevezetőjében megjegyezte, hogy a pályaképek megjelentetésével az újság munkatársai az olvasók igényeinek is meg akartak felelni: „a tiszteletre és szeretetre legméltóbbak egyike azon férfiu, kinek itt arcképét s élete fő vonásait mutatjuk be közönségünknek, régi tartozást róva le ezzel is azon olvasó-kör iránt, mely tőlünk a magyar közélet s politikai világ nevezetességeinek minél teljesebb képcsarnokát várja.”¹⁵

Az ilyen típusú felütesekkel arról is biztosítani kívánták az olvasókat, hogy a lap irányelvei a társadalmi elvárásokat szem előtt tartják, illetve a *Vasárnapi Újság* munkatársai az újságírást az olvasókért – a közönségért, a közösségért – való szolgálatként végzik. Annak a homogénnek tekintett – a nemzeti értékek megőrzését és egyben a nemzeti haladást támogató – „olvasó-körnek” a szolgálatát, amely az újság készítőihez hasonlóan szükségesnek tartotta a panteonizációt. Mindenképpen olyan közönséget feltételeztek, amelynek tagjai számára a műveltség nemcsak a külföldi kultúra, a külföldi „nagy emberek” megismerését jelentette, hanem ugyanilyen fontossággal bírt számukra a magyar érdemesek körének feltérképezése, a magyar kultúra megismerése, a magyar „dicscsarnok” létrehozása. Erdélyi János úgy fogalmazott, hogy a nemzeti önismeret számára elengedhetetlenül szükséges a „történeti arcképcsarnok” összeállítása:

míg történeti képcsarnokunk hiányzik, addig könnyű lehetőség a múltnak feledése, árnyékba borulása, elalkonyodása; és míg hazánkiai jobban tudják összevetetni Cromwell és Robespierre karakterisztikáját, mint például Széchenyi és Wesselényi politikai pályáját,

---

15 Szász Károly, „Bónis Sámuel”, *Vasárnapi Újság* 14. sz. (1867): 173–174, 173.

míg egy Goethe és Schiller szellemi arca hamarabb fel-
tűnik az említésre szemünk előtt, mint Vörösmartyé és
Eötvösé: addig nincs hazai tiszta tudat, nemzeti önisme,
meleg honiség.¹⁶

Szász Károly barátjáról, közeli munkatársáról, Szilády Áron-
ról¹⁷ szóló cikkét így kezdte: „A magyar tudományosság egyik
diszének arczképével és életrajzával régóta adósok vagyunk
olvasóinknak, kik a «Vasárnapi Ujság» arczkép-csarnokában,
a külföld legjelesbjei mellett hazai jeleseinknek is minél teljesb
gyűjteményét méltán követelik.”¹⁸

A haza–külföld párhuzam mellett a korban „misszióként”
interpretálták azoknak az irodalmi, tudományos jeleseknek
a visszaidézését – megmentését a végleges felejtéstől –, akik
a 19. század második felére valamilyen okból már kihullottak
a nemzeti emlékezetből. Orczy Lőrincről szóló megemléke-
zésében például Szász rávilágított arra, hogy Orczy nevét és
műveit a kortársak közül már csak az elszánt irodalom-
történet-búvárok ismerik; ezen a helyzeten azonban a lap készí-
tői mindenképpen változtatni kívánnak. Azt javasolta, hogy
ne csak a kortárs szerzők műveit „olvasgassa a kedves olvasó”,
hanem foglalkozzék azokkal az elődökkel is, akik például, mint
Orczy, a nemzeti nyelv és irodalom újjászületésének kezdemé-
nyezői és kiváló munkásai voltak.¹⁹

16 ERDÉLYI János, „Magyar szónokok és státusférfiak: Politikai jellemrajzok”, in ERDÉLYI János, *Válogatott művei*, szerk. T. ERDÉLYI Ilona (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1986): 309–357, 310.

17 SÁRAI SZABÓ Katalin, „Riválisokból szövetségesek és barátok. Szász Károly és Szilády Áron kapcsolata”, in *Hagyomány Identitás Történelem*, szerk. Kiss Réka – LÁNYI Gábor, Reformáció Öröksége, 10 (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2022), 145–163.

18 SZÁSZ Károly, „Szilády Áron”, *Vasárnapi Újság* 28, 11. sz. (1881): 161–162, 161.

19 SZÁSZ Károly, „Báró Orczy Lőrincz”, *Vasárnapi Újság* 15, 29. sz. (1868): 341–342.

Az irodalom és tudomány érdemes férfiai

Az szépirodalom és a különböző tudományok óriási tárházát jelentették a „grand hommes”-nak. Szász költőként, az Akadémia és Kisfaludy Társaság tagjaként valójában elődeiről vagy pályatársairól érkezett, amikor ebből a körből írt valakiről. Nem véletlen hát, hogy ezekben az életrajzokban érzékelhető egyfajta bennfentesség, otthonosság és egyben irodalomtörténeti jártasság.

Virág Benedeknek is lett volna esélye Orczyhoz hasonlóan a feledés homályába veszni, miután úgy látszott, hogy saját írásai nem állták ki az idők próbáját. De ő mint „iskolaalapító” – aki nagy hatással volt a követőire, „szellemet ébresztett és irányt adott” – a halhatatlanok sorába lépett. Tanítványai bekerültek a nemzeti kánonba, nemzeti emlékezetbe (költőként Berzsenyi, Vörösmarty, történetíróként Szalay László, Horvát István) és így rajtuk keresztül Virág emléke is megőrződött.²⁰

Szász a tárgyalt életművekből kiemelte azokat a területeket, amelyek az irodalomtörténetben irányváltást jelentettek, fordulatot hoztak. Úgy vélte például, hogy Kriza János nevét a feledéstől elsősorban az fogja megőrizni, hogy úttörőként kezdett el a népköltészettel foglalkozni, „az Erdély keleti bércei közé rejtett székely nép költészetét” bevezetni az irodalomba. „Kriza költészetének demokrát iránya feltűnt már akkor, mikor nemzetünk politikájában és irodalmában még az arisztokrata szabadelvűség iránya volt az uralkodó.”²¹ Szász Károly az irodalmi népiesség „demokrát irányának” híveként és képviselőjeként egyértelmű szimpátiáját fejezte ki azon szerzők iránt – így Kriza iránt is –, akik a népies irányhoz

20 Szász Károly, „Virág Benedek”, *Vasárnapi Újság* 27, 37. sz. (1880): 605–606.

21 Szász Károly, „Kriza János”, *Vasárnapi Újság* 22, 14. sz. (1875): 209–210.

tartoztak. Irodalomtörténeti fejtegetésekkel is szívesen élt személyükkel kapcsolatban, ezzel a lap ismeretterjesztő funkciójának is eleget téve. Csokonai debreceni szoboravatásával kapcsolatban azt a folyamatot is bemutatta, amelynek során Csokonai lokálisan elismert költőből országos hírű poétává vált. Kivételes szerepet tulajdonított annak a fordulatnak, amelynek következményeképpen a tekintéllyel rendelkező irodalmi alakok elfogadták őt és költészetét, illetve maguk is a nép-nemzeti irány követőivé váltak.²²

A kortársak közül jónéhány egészen közeli barátjáról is írt, ezek között találunk megemlékezéseket is szép számmal. Barátairól szóló írásait igen személyes hang jellemezte. Arany János halálára írt méltatásából is érződik például a közöttük lévő szoros kötelék. Közeli kapcsolatuk Nagykőrösön kezdődött. Szászt már kinevezték magyartanárnak 1851-ben, amikor felmerült Arany János neve. A nagykőrösi presbitérium tagjai nagyon kényszerben érezték magukat, nem tudták, hogyan lehetne diplomatikusan megoldani ezt a helyzetet. Szász ekkor lemondott Arany javára és a magyar irodalom helyett elvállalta a matematika oktatását. „Mert bár azon szerencsések közé tartozom – vagy tán éppen azért – kik nem csak lángelméjét bámulták s szelleme dicső műveiből gyönyört meritettek (ebben milliókkal osztozom), hanem a kik szívéhez is közel állottak (harminczkét évi barátság kötvén hozzá), e perczben a sokszoros vesztes súlyától lenyomva, arról sem tudok számot adni, a költőt és tudóst, vagy az embert kell-e jobban siratnunk benne?”²³

---

22 Szász Károly, „Csokonai”, *Vasárnapi Újság* 18, 42. sz. (1871): 521–522.

23 Idézi: „Arany János temetése”, *Vasárnapi Újság* 29, 44. sz. (1882): 701–703, 702.

Gyakorta színezte életrajzait személyes, anekdotikus részletekkel, ezekkel kapcsolatrendszerébe is bepillantást engedett az olvasóknak.

Életrajzait – rövidségük ellenére – gyakorta helyezte történeti kontextusba. Az irodalom mellett a másik modern nemzeti tudományról, a történettudományról is kifejtette nézeteit. Szövegei jól tükrözik széleskörű olvasottságát, fordítói munkásságát (pl. Macaulay), illetve valószínűleg azoknak a baráti beszélgetéseknek a hatását, amelyeket Csengeryvel, Eötvössel, Treforttal, Lukács Móriccal folytathatott, akik már az 1840-es évektől kezdve olvasták a legújabb társadalomtudományi, történettudományi szakmunkákat. A korszakban meghonosodó nézeteket a történelmi múlt feltárásnak és megismertetésének szerepéről kiválóan reprezentálják Szász szövegei. Azt az elköteleződést, miszerint a nemzeti identitás konstruálásához elengedhetetlen „a történelemmé vált múlt felidézése, és örökségének tudatos és programszerű vállalása,”²⁴ az elődökre, az elődök tetteire való hivatkozás. David Lowenthal ezt a múlt „örökségközpontú” felidézéseként definiálta, amelynek az az elsődleges feladata, hogy azonosulásra készítse a jelen embert. „A nemzeti múlt mint közös örökség tehát jelenközpontú célokat szolgál: meggyőz, megerősít, mozgósít.”²⁵

Botka Tivadar jogtörténész pályafutásának ismertetése során Szász magáról a diszciplináról is értekezett. Megkülönböztette a források adatszerű feltárását és az események egyszerű leírását a valódi történetírástól, amelyet az okok feltárásában, a folyamatok elemzésében, a „hatásvizsgálat”-ban definiált:

---

²⁴ GYÁNI Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2000), 85.

²⁵ Idézi: KESZEI András, „Az emlékezet rétegei”, *Korall* 11, 41. sz. (2010): 5–34, 13.

Elősorolni a történelem száraz adatait: még nem történettudomány. Kitisztázni a kutfőkből a homályos s egymással ellenkező adatokat s teljes világosságba helyezni a történelem anyagát, a kritika rostájával kiválogatni a valót a hamistól, nagy érdem, de még ez sem a történetírás. Behatni az időszakok vezéreszméibe, megvilágosítani a nemzeti életet alkotó intézmények eredeti okait, keletkezése és fejlődése történetét, befolyását egymásra s a nemzet egész köz- és magánéletére, hogy a mult élő tanúságokat szolgáltatson a jelennek s a korszakok iránya a jövőnek irányt adjon: ez a történetíró feladata, ha akarja, hogy tudománya, a klasszikai történetírás egyik nagy mestere [Cicero] szerint „az idők tanuja s az élet mestere” legyen.²⁶

A tudomány – főként a természettudomány – jeleseiről szóló életrajzaiban hangsúlyozta, mondhatni sulykolta azt a szemléltetváltást, miszerint a modern tudományosságban a specializáció elengedhetetlenné vált. Rendszeresen érvelt amellett, hogy a szaktudományoké a jövő, a polihistorok felett pedig már eljárt az idő. Két erdélyi bányamérnök, Debreczeni Márton és Szentkirályi Zsigmond életrajzában is azt fejtegette, hogy a nemzet számára hasznos munka eredményességéhez elengedhetetlenül szükséges a szaktudományokban való jártasság. „Minél inkább halad a világ, minél magasabb fokot ér el a tudományok fejlődése: annál jobban érvényesül benne a munkafelosztás elve. [...] Az universal geniek kora lejárt; a specialisták kora elérkezett [...] Tanuságos s nemes példa által buzdító két élet!”²⁷

26 Szász Károly, Botka Tivadar, *Vasárnapi Újság* 19, 28. sz. (1872): 341–342, 341.

27 Szász Károly, „Két erdélyi bányász”, *Vasárnapi Újság* 18, 33. sz. (1871): 413–414, 413.

Azt is fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a szaktudóshoz nem elég a tudományos felkészültség, folyamatosan követni kell a diszciplína fejlődését, új eredményeit, módszereit.

Pólya József orvos, természettudós halálára írt megemlékezésében egyértelműen megfogalmazta: a gyorsan fejlődő tudományos világban – főként a természettudományokban – nehéz megfelelni az újabb és újabb kihívásoknak, ezért egy-egy tudóssal a pályája során az is megtörténhet, hogy elakad, korszerűtlenné válik, nem tud lépést tartani a változásokkal; ez történt Pólyával is. Az ő esetében azt azonban méltatta, hogy ennek ellenére orvosi praxisát élete végéig áldásosan folytatta.²⁸

A hazai viszonyok realitását mindemellett jól ismerte, és egy-egy cikkében rávilágított a magyar tudományosság elmaradására, a szaktudományok fogyatékoságaira, miképp a Nagy László pedagógus, pedagógiai szakíró, tanfelügyelő életútját bemutató cikkében is tette a neveléstudománnyal kapcsolatban.²⁹

Megállapításai ellenére a 19. század második felében is eléggé nyitottak – vagy Bourdieu szavával: „áteresztőek” – voltak még a társadalmi mezők, a politika, a tudomány, az irodalom világa átjárható volt, és a „szaktudósság” követelményének még igen kevesen tudtak megfelelni. Szász Károly is azok közé tartozott, akik számos területen működtek egyszerre; ő maga foglalkozott irodalomkritikával, irodalomelmélettel, irodalomtörténettel, történelemmel, politikával, irodalom- és tudományszervezéssel, teológiával, egyháztörténettel, vallásüggyel, egyházzervezéssel. Mindemellett költő volt, főként műfor-

---

28 Szász Károly, „Pólya József (1802–1873)”, *Vasárnapi Újság* 20, 25. sz. (1873): 293–294.

29 Szász Károly, „Nagy László”, *Vasárnapi Újság* 22, 21. sz. (1875): 321–322, 321.

dítóként alkotott maradandót, de írt imádságoskönyvet, drámát és történelmi műveket is.

1874-től kultuszminisztériumi osztálytanácsosként az oktatásügy volt a területe. Pedagógusokról, neveléssel foglalkozó szakemberekről számos élet- és jellemrajza megjelent a lap hasábjain. Ők is azok közé a „nagy emberek” közé kerültek, akiknek tevékenysége a nemzeti identitás megerősítését szolgálta. Miután az oktatásügyet is belülről ismerte, számos pedagógus barátja, ismerőse volt. Szőnyi Pál pedagógus, református iskolaalapítóról szóló cikkében számba vette mindazt az általános haladást is, amit elértek a pedagógia, a nevelésügy területén az 1870-es évek végére.

A tanügy óriási lendületét, melyet az kivált az utóbbi évtizedben vett, semmi sem bizonyítja kézzel foghatóban, mint a minden rendű és rangu úgynevezett „tanférfiak” számának roppant felszaporodása. Ezerekre és ezerekre megy azok száma, kik a tanügygyel, hivatalosan vagy magánérdeklődésből, zajtalanul vagy több-kevesebb zajjal, foglalkoznak hazánkban. A tanárok és tanítók száma is tetemesen növekedett. Ezekhez járul egy sereg tanfelügyelő, iskola-széki s iskola-tanácsi tag, iskolalátogató-vizsgálati biztos, s mindennemű iskola-bizottság. Az iskola-ügy forog mindenkinek a száján, s többé-kevésbé mindenki ért, vagy legalább hiszi, hogy ért ahhoz, a mi azelőtt csak keveseknek volt hivatalos, s még kevesebbeknek a kötelességen kívüli foglalkozása. Tankönyvek, vezérkönyvek és módszerek gomba-módra szaporodnak. S ámbár kétségtelen, hogy sok szónak sok az alja, és sok szemnek még több a polyvája: annyi bizonyos, hogy a közoktatásügy iránti általános érdeklődés gyümölcstelen még sem maradhat,

s a tanügy érdekében az utolsó tíz év alatt csakugyan több történt, mint az előtt egy század alatt.³⁰

Ezalatt a tíz év alatt ő is részese volt minisztériumi hivatalnokként ennek a folyamatnak, valójában saját szerepe is felértékelődött ebben az áttekintésben.

Státuszférfiak

Az irodalom és a tudomány jelesei mellett a politikai élet szereplőinek életrajzai is megjelentek a lap hasábjain. A *Vasárnapi Újság* életrajzi rovata azonban nemcsak a múlt hőseinek szentelt dicsőítő sorokat. A hagyományos nemzeti emlékezetkonstrukció – azaz a történelmi alakok, a múlt „nagyjainak,” hőseinek panteonba állítása – együtt járt ugyanis egy új típusú, a modern sajtóra (is) jellemző törekvéssel, nevezetesen, hogy a kultúra jelesei, hírességei mellett a kormányzás, az államigazgatás, a közigazgatás egyes területeinek „szakférfiait”, a közélet szereplőit, „grand homme”-jait szintén közismertté tegyék. Sőt, nemcsak szakmai tevékenységükről, szereplésükről tájékoztatták az olvasókat, hanem életútjukat, pályájuk alakulását, családi kapcsolataikat is megismertették a nyilvánossággal.

Egyes kinevezések alkalmával Szász a nemzet szószólójaként kifejezte az új státuszférfiakkal szembeni elvárásokat is. Trefort Ágoston, újonnan beiktatott kultuszminiszter számára – akit egyébként „valódi státuszférfiúi készségű hazánkfia”-ként aposztrofált – a következő követelményeket fogalmazta meg: „Mi nem szűkkeblű bureau kormányzatot,

---

30 Szász Károly, „Szönyei Pál”, *Vasárnapi Újság* 25, 27. sz. (1878): 421–422, 421.

hanem eszméket, s azok kivitelében azt a szívósságot és erélyt várjuk tőle, mely nemcsak tárczája fontosságának, hanem e téren óriási szükségünknek is megfeleljen.”³¹ Egyébként alkalmasnak találta erre a pozícióra, úgy vélte, Trefort életútjának korábbi szakaszaiban is megcsillogtatta már felkészültségét, kiváltképp mint az általa nagyra tartott centralisták egyike. Szász ebből a körből Csengery Antallal, Kemény Zsigmonddal is jó barátságot ápolt. Eötvös Józseffal pedig, ha nem is álltak olyan közeli kapcsolatban, pályájuk során többször keresztezték egymás útjait, illetve Szász fiatalkorának egyik meghatározó olvasmányélménye Eötvös *A karthauziája* volt.

A közéleti férfiak életrajzaiban – főként a státuszférfiak esetében – Szász fontosnak tartotta hangsúlyozni, ha valaki nem származása okán, hanem egyéni érdemei alapján került magas pozícióba, épült a karrierje. Ezt beleillesztette abba a narratívába, amely történelmi fejlődésként hivatkozott az elmúlt néhány évtizedre. Úgy vélekedett, hogy annak ellenére, hogy voltak borús időszakok, a kiegyezés és az azt követő új állami berendezkedés a társadalomban is változásokat eredményezett. Szász világossá akarta tenni, hogy nemzedékének tagjai számára ennek az időszaknak a demokratizálódási folyamat tette lehetővé, hogy befuthassák azokat a karriereket, amelyekre 1848 előtt a rendi korlátok miatt nem lett volna esélyük.

**A demokrat állam roppant előnye az aristokratái fölött, hogy az erőket és tehetségeket a társadalom bármely rétegében találja, kellő helyökre állítja és hasznosítja. [...]
Kerkapoly Károly aránylag rövid pályája a politikai téren**

---

31 Szász Károly, „Trefort Ágoston”, *Vasárnapi Újság* 19, 37. sz. (1872): 449–450, 450.

s gyors emelkedése, a legjobb bizonyíték erre. Bár nemes családból származott s forradalom előtti államszerkezetünk szerint is nyitva lehetett előtte a közélet minden pályája: az irodalom és tudomány egyszerű munkásából, a pápai református professorból bizony csak újabb viszonyaink között lehetett pénzügyminiszter.³²

Tisza Kálmán, a korszak politikai életének egyik kulcsfigurája azok közé a státuszférfiak közé tartozott, akiknek a lap is figyelemmel kísérte politikai pályafutását, többször is jelent meg róla életrajz. Szász 1867-ben Tiszát mint ígéretes fiatal ellenzékít mutatta be az olvasóknak, akire „[e]gy hazafias és loyalis ellenzék élén [...] még sok teendő vár”.³³ Tisza és Szász egy nemzedékhez tartottak, generációjuk tagjai az abszolutizmus éveitől is tanultak, érlelődtek és készültek azokra a jobb időkre, amikor majd hasznosak lehetnek hazájuk számára. Jövőjével kapcsolatban még jóslásokba is bocsátkozott, előrevetítve, hogy Tisza az alkotmányos élet megszilárdulása során akár még a kormány élére is kerülhet.³⁴ 1885-ben, tízéves minisztersége alkalmából a *Vasárnapi Újság* több írást is közzétett róla. Ebből az alkalomból Szász Károly egy személyes visszaemlékezést jelentetett meg.

Az 1880-as években Szász cikkeinek száma a korábbi időszakhoz képest igencsak megfogyatkozott. 1884-ben megválasztották a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé, amiben fontos szerepet játszott kormánypártisága.³⁵

---

32 Szász Károly, „Kerkapoly Károly”, *Vasárnapi Újság* 17, 22. sz. (1870): 269–270, 269.

33 Szász Károly, „Tisza Kálmán”, *Vasárnapi Újság* 14, 43. sz. (1867): 525–526, 526.

34 Uo.

35 SÁRAI SZABÓ Katalin, „Szász Károly püspökké választása”, in *Hagyomány Identitás Történelem*, szerk. KISS Réka és LÁNYI Gábor, Reformáció Öröksége, 8 (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2021), 127–151.

Ezért sem véletlen talán, hogy ebben a kevéssé termékeny időszakában Tiszáról mégis jelent meg írása.

Tisza Kálmánnal kapcsolatos személyes emlékeit első találkozásuk felelevenítésével kezdte. Nagyenyeden történt, ahol a Tisza fiúk nevelőjükkal – a már említett Szőnyi Pállal – látogatást tettek Szász Károly apjánál, id. Szász Károlynál. A professzor ugyanis szoros barátságot ápolt a Teleki családdal, Tisza Kálmán anyját – Teleki Júliát – pedig kislány kora óta ismerte. 1848-ban, amikor Szászék Pestre költöztek, látogatást tettek a Tisza családnál is. Ezekben a hónapokban a két fiú összebarátkozott: „Elég sokat voltunk együtt (s később Debreczenben még többet), hogy barátságunk bensőbbé s bizalmasá váljék.”³⁶ Fiatalkori naplójába is feljegyezte kettejük beszélgetéseit: „Épen most jövök Tisza Kálmántól kivel az egész délutánt töltém. Ő is költő féle fráter, s így kölcsönösen verselgettünk egymásnak; a régi nóták, a boldog és bús szerelem dalai járták. Két fiatal szív hamar megnyílik egymásnak s mi is kölcsönösen elbeszéltük szerelmi históriáinkat, természetesen nevek nélkül. Ezeket is megmondani, tiltott valami érzete a gyöngéd delicatessnek.”³⁷

Debrecenben Kossuth kinevezte a fiatal Tiszát fogalmazóvá, az ifjú Szász Károlyt pedig segédfogalmazóvá. „Kálmán és én egy szobában dolgoztunk s napról-napra bensőbb és elvárhatatlan barátok lettünk. Közöltük egymással gondolatainkat, reményeinket s fájdalmainkat, aggódtunk és lelkesedtünk a haza dolgán. Olvastunk, tanultunk, terveztünk és emlékeztünk.”³⁸ Később elváltak ugyan útjaik, de 1859-ben

---

36 Szász Károly, „Tisza Kálmánról. Emlékezések”, *Vasárnapi Újság* 32, 48. sz. (1885): 767–770, 767.

37 Szász Károly, *Napló*, Debrecen, 1849. január 22., 332. verso, OSzK, Oct. Hung. 1080.

38 Szász Károly, „Tisza Kálmánról. Emlékezések”, 767.

a protestáns pátens ügyében tartott megbeszélésen, Ráday Gedeon lakásán újra találkoztak. 1865-ben mindketten bekerültek a képviselőházba – Szász mint fülöpszállási képviselő –, igaz, különböző padokban ültek, de viszonyuk emiatt nem romlott meg, továbbra is méltányosak voltak egymás irányában. Tisza miniszterré való kinevezése után sem szakadt meg a kapcsolatuk, ezt néhány fennmaradt levél is bizonyítja,³⁹ még ha ezek hangneme nem is olyan bensőséges már, mint amilyenek fiatalkori beszélgetéseik lehettek.

„Ő magas polczra emelkedett – én alant állottam. De szivessége, a régi barátság jogán, soha sem változott meg irányomban.

Alkalmam volt családi körébe sokszor betekinteni. Pongyolában láttam az államférfit – s a kit messziről ridegnek láttak mások, én közelről gyöngédnek s a sziv és kedély emberének ismertem.⁴⁰

Szász, mint osztálytanácsos támogatta a Tisza által képviselt politikai irányt, elég csak azt megemlítenünk, hogy az 1883. évi középiskolai törvény előkészítésében Trefort Ágoston mellett ő is szerepet vállalt. A protestáns egyháziak körében ezt a közreműködését egyébként sokan árulásnak tartották. 1892-ben ismét közzétett egy cikket Tiszáról, amely ezúttal az államférfi egyházi-egyházpolitikai tevékenységét (dunántúli református egyházkerületi gondnokságát) méltatta. Ebben példaértékűnek ítélte – többek között – Tisza felekezeti elfogulatlanságát.⁴¹

39 Az OSzK Kézirattárának Levelestárában található 20 db levél az 1878–1898 közötti időszakból, amelyet Tisza Kálmán írt Szász Károlynak.

40 Szász Károly, „Tisza Kálmánról. Emlékezések”, 770.

41 Szász Károly, „Tisza Kálmán: A Dunántúli Református Egyházkerület főgondnoka”, Vasárnapi Újság 39, 36. sz. (1892): 611–615.

A magyarországi egyházak jeles férfúi

Érdemes Szász Károlynak azokról a méltató írásairól külön szót ejteni, amelyeket a református egyház kiválóságairól közölt. A kiegészést követő évek, évtizedek az állam és a protestáns felekezetek viszonyában egészen új korszakot jelentettek. A korábban számos területen autonómiát élvező, de jogilag sok tekintetben alárendelt egyházak a dualista államban „tárgyalópartnerekké” váltak. A „református panteon” a reformáció korának hőseiből, illetve az irodalmi, tudományos élet református férfiúiból állt össze. Szász Károly közleményeiből jól látszik az a törekvés, hogy a köztudatban melléjük kerüljenek azok a papok, teológusok, illetve világi tisztségviselők is, akik szerepet vállaltak egyfelől a protestáns autonómiát csorbitó 1850-es évekbeli intézkedések elleni fellépésekben, 1867 után pedig a különböző érdekek egyeztetésének vitákkal teli időszakában, az újjászervezés munkájában.

Török Pál dunamelléki református püspök (1860–1883) – Szász Károly elődje a püspöki székhelyen – a korszak emblematikus figurája volt. Szász Károlyal nem volt felhőtlen a kapcsolatuk, számos – főképp egyházigazgatást érintő – kérdésben volt véleménykülönbség közöttük. Elvi ellentéteik azonban nem akadályozták Szászt abban, hogy méltányos legyen vele szemben, és a nyilvánosságban elismerje Török mindazon törekvéseit és erőfeszítéseit, amelyeket egyháza érdekében kifejtett.

Azok közé a ritka emberek közé tartozik, a kikről a halál csak külső ruhájukat, viselt hivatalaikat vetkeltette le, de valójukhoz nem férközhetett; hatásuk és értékük nem csökken a halálban, sőt halálukkal kezdődik halhatatlanságuk.

[...]

Török Pál, hogy nagysága jellemét egy szóval kifejezzük, nem a toll és nem a szó, hanem a *tett*, az *alkotás* embere volt.⁴²

Az 1860-as években, amikor Szász kunszentmiklósi lelkész (néhány hónapig esperes is) volt, a legszemélyesebb viszonya Fördös Lajos kecskeméti, Dobos János ceglédi, Könyves Tóth Mihály laskói, majd később kunszentmiklósi lelkésszel alakult ki. A róluk írt életrajzokban célzásokat tett az egyház belső vitáira, ellentéteire is. Könyves Tóthnál megjegyezte, hogy őt a korszerű és szabadelvű haladás emberének tartja (utalva ezzel azokra az ellenfelekre is, akik meg akarták őrizni a régi, megszokott egyházi világot). Dobost úgy jellemezte, mint aki a „vaskalaposságot azzal a csipős szarkazmussal üldözte, mely szellemi téren hatékonyabb fegyvernek bizonyult a bunkós botnál”,⁴³ illetve Fördösről elismeréssel jegyezte meg, hogy az egyházi tisztújítás elvének híveként lemondott egyházi tanácsbírói hivataláról. Szász is a tisztújítás mellett állt, azokkal ellentétben, akik ragaszkodtak a halálig tartó tisztségekhez.⁴⁴ Török Pál és Fördös Lajos a református jogi és teológiai akadémia elhelyezésének ügyében folytatott vitáját is diplomatikusan és tényszerűen ismertette.⁴⁵ Azt is mondhatjuk, hogy kontextusba helyezte az élettörténeteket. Az adott történelmi helyzet megvilágítása vagy az irodalomtörténeti folyamatok-

42 Szász Károly, „Török Pál (1808–1883)”, *Vasárnapi Újság* 30, 42. sz. (1883): 673–675, 673. (Kiemelések az eredetiben.)

43 Szász Károly, „Dobos János (1804–1887)”, *Vasárnapi Újság* 34, 7. sz. (1887): 109–110, 110.

44 Az 1840-es évektől folyt a vita a református egyházon belül arról a kérdésről, hogy a legfontosabb tisztségviselőket, mint az espereseket vagy püspököket, élet-hosszigan válasszák vagy 3–4 évenként tisztújítást irjanak ki.

45 Szász Károly, „Fördös Lajos”, *Vasárnapi Újság* 15, 22. sz. (1868): 257–258. Ez a vita akörül zajlott, hogy a református teológiai, jogi és tanárképzés egy helyen, Kecskeméten legyen-e vagy Pestre kerüljön. Végül a jogi maradt Kecskeméten, a tanárképzés Nagykőrösre, a teológiai pedig Pestre került.

ban való elhelyezése, a kultúr- és egyházpolitikai összefüggések felvázolása – tehát a kontextus-teremtésre, valamiféle értelmezésre való törekvés – legtöbb életrajzában tetten érhető. A korszak liberális teológiai irányzatára is jellemzően ezekben az életrajzokban nem igazán esik szó a lelkivezetői „tálerumokról”, annál inkább az egyházvezetői, szervezői, szónoki képességekről, egyházpolitikai elvekről.

Fördös Lajos pályájának ismertetésében találjuk a következő megjegyzést: „Méltó azért, hogy e lapok közönsége is, mely az érdemet felekezetesség nélkül tanulta becsülni mindig, szintén megismerje és méltányolja Fördös Lajos érdemeit.”⁴⁶ Erre a felekezeti toleranciára törekedett Szász Károly is, amikor bemutatta a tudós katolikus egyházi méltóságokat (többek között Ipolyi Arnoldot, Fraknoi Vilmost) vagy más, nem református felekezetű papokat (például Ferenc József unitárius papot, püspököt). Kruesz Krizosztom pannonhalmi apáttal kapcsolatban kiemelte, hogy az apát a szegények istapolójaként soha nem volt elfogult a katolikusok irányában. „E sorok írója, protestáns létére, hálásan emlékszik róla, hogy őt barátságára, szeretetére méltatta, s keblére ölelte egy alkalommal.”⁴⁷

Méltányolta az ultramontán elveket valló Hoványi Ferenc nagyváradi kanonok olvasottságát, „mély tudományát”. Sőt, bírálta a protestáns teológusokat, mert Hoványi *Felsőbb katholicismus elemei* (1853) című művét agyonhallgatták ahelyett, hogy tudományos polémiát folytattak volna vele. Annak ellenére ugyanis, hogy szélsőségesnek ítélte a kanonok

---

46 Uo., 257.

47 Szász Károly, „Kruesz Krizosztom (1819–1885)”, *Vasárnapi Újság* 32, 3. sz. (1885): 37–38, 38.

elveit, őt magát méltó vitapartnernek tekintette, műveit pedig vitára érdemesnek tartotta.⁴⁸

A zsidósággal kapcsolatos nézeteit többek között a központi rabbiképző megnyitása alkalmával osztotta meg a *Vasárnapi Újság* olvasóival. Az ortodoxiát kultúra- és nemzetellenesnek tartotta, ezért velük kapcsolatban (például egy máramarosi körútja kapcsán is) kemény kritikát fogalmazott meg. A neológiaiával szimpatizált, úgy gondolta, hogy a nemzeti közösségbe egyedül a magyar nyelvet és kultúrát elfogadó, a modern művelődés és az oktatás felvilágosító szellemét, a rabbik tudományos képzését előmozdító irány tagjai képesek integrálódni.

Toleranciát tükröző írásai elsősorban azt sugallták, hogy Szász Károly az egyes személyek megítélésében az egyéni teljesítményre helyezte a hangsúlyt, háttérbe szorítva az elvi, személyes vagy közösségi előítéleteket, tehát a nyilvánosság előtt azt a polgári attitűdöt képviselte, amely minden felekezeti, nemzeti vagy akár társadalmi csoportban az egyéni érdemet méltányolta. Hivatalnokként, tudósként – akár a Kisfaludy Társaságban vagy az Akadémián, de az élet más területein is – saját felekezete, a reformátusság érdekeit próbálta érvényesíteni, de úgy, hogy az – elsősorban a közvélemény előtt – mindenképpen az alkotmányosság és a törvényesség keretein belül maradjon.⁴⁹

48 Szász Károly, „Hoványi Ferencz (1816–1871)”, *Vasárnapi Újság* 18, 53. sz. (1871): 665–666.

49 „Mint tudod – én az orthodox zsidóságnak barátja nem vagyok s soha sem helyeseltem, hogy 1873-ban Ófelsége az orthodoxoknak a külön alakulást megengedte, de miután megvannak és törvényes alapon állanak, legyen nekik is igazság. Már pedig abban nincs igazság, hogy a majsai zsidók a távolabb levő félegyházakhoz tartozzanak anyakönyvi tekintetben, holott azelőtt is a nekik közelebb levő Halashoz tartoztak. Még kevésbé igazságos, hogy orthodoxok lévén a félegyházi neológokhoz csatoltattak, holott Félegyházán orthodox hitközség is van. Most úgy áll a dolog, hogy ők minden szertartás miatt Halasra jönnek s anyakönyvezésük mégis Félegyházán van, s már a harmadik és legnagyobb abszurdum.” Szász Károly levele vejéhez, Zseny Józsefhez. Halas, 1888. XII.11. DRER Gy Ráday Levéltár, C/97 görzsönyi Vargha család iratai. 63. doboz.

Generációs emlékezet

Szász Károly élet- és jellemrajzait elemezve azt láthatjuk, hogy többféle motivációja is volt ezeknek az írásoknak. Jan Assmann szempontrendszere kitűnő alapul szolgál e célképzetek értelmezéséhez. Assmann kétféle emlékezetet különböztet meg, a kommunikatív és a kulturális emlékezetet. Az első „a közelmúltra vonatkozó emlékeket öleli fel, olyan emlékekről van tehát szó, amelyekben az ember a kortársaival osztozik. Jellemző példája a kommunikatív emlékezetnek a nemzedéki emlékezet.” Ezzel szemben „A kulturális emlékezés a múlt szilárd pontjaira irányul. [...] A múlt itt szimbolikus alakzatokká alvad, ezekbe kapaszkodik az emlékezés.”⁵⁰ Szász Károly élet- és jellemrajzai egy része Assmann kategóriái szerint a kommunikatív emlékezés biografikus típusát idézik. Szász, miközben megosztotta emlékeit, a közölt életrajzokkal egyfelől betöltötte a lap közösségstilárdító és nemzeti panteonépítést szolgáló funkcióját (emellett természetesen az ismeretterjesztés funkcióját is). Másfelől generációjának, illetve a saját közegét jelentő értelmiségi körnek a csoportidentitását is erősítette a közös történetiség, a nemzedéki tudat stilárdításával.

„A régi gárda fogy” – kiáltott fel Szász 1882-ben, Szentkirályi Móricz halálakor.⁵¹ Saját generációjáról beszélt, amelynek tagjai részt vettek az 1830–40-es évek reformküzdelseiben, az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban, a bukást követően különböző retorziókban részesültek – börtönbüntetésben, illetve az üldözöttek egy része emigrált vagy az országban bujdosott, voltak, akiknek megtiltották, hogy elhagyják a lakóhelyüket. Szász is részt vett utászhadnagyként a szabadságharcban, Bem hadseregében is harcolt. A szabadságharc

50 ASSMANN, *A kulturális emlékezet...*, 51–53.

51 SZÁSZ Károly, Szentkirályi Móricz, *Vasárnapi Újság* 29, 3. sz. (1882): 33–34, 33.

bukása után apját halálra ítélték, ellene is elfogatóparancsot adtak ki, ezért mindketten bujdosásra kényszerültek. Az ifjú Szász Gömörbe került nevelőnek, ahol barátságot kötött Tompa Mihállyal. Ő támogatta abban az elhatározásában, hogy lelkész legyen.

A *Vasárnapi Újság*ban közölt élet- és jellemrajzaiban, megemlékezéseiben ezekre az évekre gondos részletességgel tért ki. Az 1850-es években követett stratégiák bemutatását egyfelől az emberi tartásnak, a méltóság megőrzésének, az elvűségnek az illusztrálására, másfelől a további életpályák alakulása szempontjából tartotta különösen fontosnak. Saját életében a későbbiek egyértelműen meghatározó események történtek ezekben az években: választások, találkozások. Elég nagykőrösi tanári működésére gondolnunk, amelynek nemcsak Arany János barátságát köszönhetette, hanem Tanárky Gedeontól kezdve számos tudósét és irodalmi emberét, akik Nagykőrösön éltek, dolgoztak vagy Aranyt látogatták. Tovább építhette családjából örökölt kapcsolati hálóját, ami a későbbiekben is igen hasznosnak bizonyult.⁵²

Szólamná vált köztünk, kivált egy időben, szidni, átkozni a Bach-korszakot, s igazunk is van, politikai és alkotmányos, állami és szabadsági szempontból. De e szomorú korszaknak társadalmilag sokat köszönhetünk; nemzeti összeforrást, igen sok jó napot társadalmilag, sok nemes és közhasznú kezdeményt, mely ma is gyümölcsöző. A közös szerencsétlenség és elnyomatás e szomorú korszaka megtanított bennünket arra, a mit

---

52 SÁRAI SZABÓ Katalin, „»Az volt ám a tanári kar! A Fiastyúkban nincs annyi csillog, mint akkor Nagykőrösön«: Szász Károly nagykőrösi tanársága és kapcsolati hálója”, in. „.....tanácsaid hűség és igazság” Tisztelgő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára. szerk. CSORBA Dávid – SZATMÁRI Emília (Budapest – Sáros-patak: Károli Gáspár Egyetem – Tiszáninneni Református Egyházkerület, 2021), 121–139.

jobb napokban megtanulni nem tudtunk: az össze-
tartásra és egyetértésre.⁵³

A Bach-korszaknak egyéb pozitívumát is említette; volt, aki-
nél ez az időszak az érés, a tanulás ideje volt (erre utalt Tisza
Kálmán kapcsán is). De akadtak olyanok is, akik ezeket az
éveket arra használták fel, hogy elmélyüljenek valamely
tudományban, akár külföldi tanulmányúton, akár otthon
a szakirodalom olvasásával, tehát önképzéssel, ami azután
későbbi pályájukat is meghatározta, elősegítette.

Az érdeemesek sorába kiválasztottak között számosan voltak
ebből a nemzedékből. A lap munkatársai is szerepeltek közöttük
egy-egy aktualitás – kitüntetés, jubileum, új munkahely, mun-
kakör – kapcsán. (Magáról Szász Károlyról is többször írtak
egy-egy életesemény apropójából.)⁵⁴ Szász Károly élet- és jel-
lemrajzaiban előforduló személyes emlékek, személyét érintő
kiegészítések, a bemutatott személyekhez fűződő kapcsolat
feltárása egyébként saját életútjának megismeréséhez is hoz-
zájárultak.

Szász önmagáról való „megemlékezésének” kiváló példája
Thomas Moore-ról szóló visszaemlékezése. Ebben ugyanis
előkerült Petőfihez fűződő viszonya, illetve annak a története,
hogy hogyan kezdett angol szerzőket – többek között Moore-t
– fordítani. 1849-ben, amikor a kormánnyal Debrecenbe
menekültek, nem vihetett magával könyveket. Petőfi ekkor
megajándékozta őt egy angol nyelvtannal, ezzel is ösztönözve
nyelvtanulását. Amikor pedig Petőfi hazalátogatott Bem
táborából feleségéhez és fiához Debrecenbe, kölcsönadott
Szásznak egy Moore-kötetet, amelyből néhány verset le is

53 Szász Károly, „Rosti Pál”, *Vasárnapi Újság* 21, 51. sz. (1874): 813–814, 813.

54 „Szász Károly”, *Vasárnapi Újság* 2, 5. sz. (1855): 157–158.; Szűry Dénes, „Szász
Károly”, *Vasárnapi Újság*, 45, 18. sz. (1898): 293–294.

fordított; Béranger mellett ezek voltak az első műfordításai. „Rám nézve, hogy műfordítói pályámat vele kezdhettem meg, s Goethén és Shakespearen át most Dantevel készülök befejezni, talán elég szerencsés sortartásnak nevezhető. S azért e kezdeményre mindig örömmel emlékezem vissza.”⁵⁵

Apák és fiúk

Szász Károly cikkeiben nemcsak saját személyét érintő részleteket említett, hanem az apjával, id. Szász Károllyal kapcsolatos epizódok is rendszeresen előkerültek írásaiban. Elsősorban az erdélyi arisztokrácia tagjairól (Kemény Zsigmond, Bethlen János, Teleki Domokos, Kemény Gábor, Bánffy János stb.), illetve azokról az értelmiségiekről, sok esetben barátairól (Salamon Ferenc, Jánosi Ferenc, Zeyk Miklós) szóló írásaiban idézte fel apja alakját, akik Nagyenyeden tanultak vagy tanítottak. Elsődleges célja az volt, hogy bemutassa nagy tiszteletnek, megbecsülésnek örvendő személyiségét. Id. Szász Károly mindenekelőtt tanítványaira volt nagy hatással, akik között nem egy erdélyi arisztokratát is találunk. Szakmai érdemeiről, természettudományos, pedagógiai talentumairól láthatóan nagy büszkeséggel emlékezett. Teleki Domokosról szóló életrajzában – akivel id. Szász Károly az 1840-es években angliai körutazást is tett – a következőképp idézte föl apja és Teleki kapcsolatát:

Domokos már 10 éves korában a nagyenyedi főiskola növendéke volt, hol Köteles, Hegedüs Sámuel és Szász

---

⁵⁵ Szász Károly, „Emlékezés Moore Tamásra. (1779–1852)”, *Vasárnapi Újság* 26, 26. sz. (1879): 418.

Károly tanárai voltak fejlődésére a legnagyobb befolyással, kivált ez utóbbi, kihez korban is legközelebb állott s kivel az iskolából kilépve, egy egész életre szóló benső barátságot kötött. Már az 1834-iki erdélyi országgyűlésen amaz mint Vizakna, ő mint Küküllő vármegye követe, együtt küzdöttek az alkotmányos ellenzék mérsékeltebb árnyalatában, melynek gr. Bethlen János és Szász voltak vezérei.⁵⁶

Az apa-fiú viszony más írásaiban is előkerült, elsősorban a gondoskodó, támogató apák és a szorgalmas, az elvárásoknak megfelelő fiúk esetei nyomán. Mindemellett Szászt az a kérdés is foglalkoztatta, hogy egy tehetséges, hírnévvel bíró apa árnyékában – főként, ha hasonló pályát választ a fiú – hogyan lehet eredményt elérni, sikert aratni. Elkerülhetetlen ugyanis az összehasonlítás, illetve a fiúk érzik a nyomást; a velük szemben állított valóságos vagy vélt magasabb elvárásoknak mindenáron meg akarnak felelni. Széchenyi Ödön (Széchenyi István fia) sem volt könnyű helyzetben, de Szász szerint ő jó stratégiát választott, ugyanis csak egy területre – a tűzőltőügyre – összpontosított, és ott sikeresen tudott működni:

A világ, már ifjan sokat követel az embertől, mindjárt apja mértékével méri, tehát a legmagasabbal, s önkénytelenül feltolakodik a kérdés: méltó fia-e apjának? Közöséges halandókban elismerésre méltóknak talált érdemek és jelességek még nem elégítik ki a közvároskozást, s az ily módon bíralt könnyen alul marad a közvéleményben tulajdonképi érdemén is.⁵⁷

⁵⁶ Szász Károly, „Gróf Teleki Domokos (1810–1876)”, *Vasárnapi Újság* 23, 20. sz. (1876): 307–310, 307.

⁵⁷ Szász Károly, „Gróf Széchenyi Ödön”, *Vasárnapi Újság* 18, 38. sz. (1871): 473–474, 473.

Ez a probléma Szász Károlyt is érintette, apja tehetsége, múltja, a köztiszelet, amelynek örvendett, esetenként rá is nyomasztóan hathatott. Hiszen bemutatott félresiklott történeteket is: Lendvay Márton színész pályája például éppen azért sem lett igazán sikeres, mert ő megpróbált apja – id. Lendvay Márton – nyomdokaiba lépni. De Szász szerint

nem érte utol apját, kit példányul választott magának; s ez utóbbi körülmény, valamint általános művészi sikerének hátrányára szolgált, mert a határozott példány után induló művész soha sem fejtheti ki tehetségét teljes önállósággal, úgy az igazságos ítéletet is megnehezítette irányában, a kritika sem kerülhetvén el az összehasonlítást. Kitűnő atyák fiai, minden téren, kénytelenek küzdeni e nehézséggel; a világ többet vár, többet követel tőlök, apjokért, mint várna különben, önmaguktól.⁵⁸

A jeles férfi ismérvei – új férfieszmény

Mely jellemvonásokkal, tevékenységi körrel volt esély bekeverülni a nemzet jeles férfiúi közé? A jellemrajzokban a hagyományos harcias, bátor férfiideál mellett megjelentek az új férfieszményt megtestesítő „nagy emberek”, akikre elsősorban az 1867 után kiépülő új állami berendezkedésben, kulturális és oktatási intézményrendszerben várt szerep. Ezek az új terepek polgári mentalitást képviselő „férfiasságot” követeltek, azoknak a képességeknek a kondicionálását, amelyek a hivatali ranglétrán való emelkedést, vagy bármely választott

---

⁵⁸ Szász Károly, „Lendvay Márton (1830–1875)”, *Vasárnapi Újság* 22, 29. sz. (1875): 449–450, 449.

hivatásban az előmenetelt segítették. A visszafogottság és önuralom az 1850-es évek viszonyai között is hasznos eszköznek bizonyult amellet, hogy a polgári mentalitás alapvető elemének tekintették. Példaértékűvé kezdtek válni azok az attitűdök, amelyeket a tisztességes polgári lét megvalósításához nélkülözhetetlennek gondoltak. Az együttműködő magatartáshoz a közéletben és a hétköznapi életben egyaránt elengedhetetlennek ítélték a férfias bizalmat. A polgári foglalkozásokhoz szükséges volt a szakértelem, a hivatástudat, a pontosság, az összeszedettség, a kiszámíthatóság, a szorgalom és a kötelességtudat, illetve az önmérséklet gyakorlása, a viták, ellentétek diplomatikus kezelése. A lovagiasság eszményének már nem a harci küzdelemben, hanem a közélet, a nyilvánosság színterein volt szerepe. Jól látszik a tendencia, amelyben a férfiasság eszménye abban az irányban mozdult el, amelyben a kötelességtudás, a megbízhatóság kezdett normatívává válni, a hivatal, a választott hivatás tökéletes elvégzése példaértékűnek számítani (az alkotói tevékenységben is). Az eszményi férfiasságot az az egyén képviselte, akire a munkahelyén (munkájában) és a családi életben egyaránt lehetett támaszkodni.⁵⁹ Mindezt Szász Károly Kriza Jánossal kapcsolatban a következőképp fogalmazta meg: „Mert magán életében is, mint közpályáján, a valódiság, természetes egyszerűség, hiúságtól ment igénytelenség, a közhasznú buzgó munkásság, mely a sikeren kívül más jutalmat nem vadász – voltak jellemvonásai.”⁶⁰ A nyilvánosságban a hiúságtól való mentességet találták rokonszenves vonásnak, elutasították a csupán szereplésért, figyelemért való fellépést; a polgári mértékletes-

---

59 SÁRAI SZABÓ Katalin, „»Van határa a két nemnek«: Férfi- és női eszmény Gyulai Pál és körének szövegeiben” in *Angyal vagy démon: Tanulmányok Gyulai Pál írónőink című írásáról*, szerk. TÖRÖK Zsuzsa (Budapest: Reciti Kiadó, 2016), 97–115.

60 SZÁSZ Károly, „Kriza János”, 210.

séget, a puritanizmust pedig egyre nagyobb elismerés övezte. A megemlékezésekben a szaktudás mellett a széleskörű műveltséget (elsősorban a bölcsész tudományok terén), a többféle területen való jártasságot eszményítették azért továbbra is, illetve a „hasznosság”, a hasznos élet kulcsszavá vált.

Szász köréből többen is ahhoz az új hivatali elithez tartoztak – közülük többenek is megírta a pályafutását –, akik 1867 után az államigazgatásban vagy a közigazgatásban, illetve a kulturális intézményekben vállaltak hivatalt. Az új hivatalnoki réteg tagjainak életrajzaiban megjelent a kialakulóban lévő hivatalnoki ethosz, az új munkaetika. Voltak közöttük igazán elhivatottak, akik a nevelésügy vagy államigazgatás, illetve a kultúra valamely területén találták meg hivatásukat, de sokuk számára kényszerpályát jelentett a hivatalnoki karrier, miután az irodalmi, tudományos munka nem jelentett egzisztenciális biztonságot. Ennek ellenére a legtöbben megfeleltek az új elvárásoknak, szívósan dolgoztak a közügyekért, és haladtak előre a hivatali ranglétrán. Megfeleltek a tevékeny, közhasznú, sok területen aktív, munkás élet követelményének, ahogy maga Szász Károly is. Szüry Dénes kultuszminisztériumi osztálytanácsos így jellemezte 1892-ben korábbi kollégáját, az akkor már református püspököt:

a gépies munkát is ép oly kedvvel, hévvel, ügyszeretettel végezte szükség esetén még miniszteri tanácsos korában is, mint a milyennel megalkotta sikert aratott költői műveit, mint a milyennel készítette a reábizott közoktatásügyi törvényjavaslatokat és szervezeti munkákat, s mint a milyennel megírta a «Vasárnapi Újság»-nak szállított rendes heti járulékát.

Nem válogatott a munkában. Az neki életszükség volt s irigylésre méltó erővel és tehetséggel is rendelkezett

a végbevitelre; gyorsasága meg egyenesen bámulatra ragadott. [...] Egész lényében a *munka* megtestesítője volt; egy jó indulattal tele kezdő szemében valóságos ideál⁶¹

A bemutatott férfiak mellett, hogy hivataluknak, hivatásuknak elköteleződtek, szorgalmasan dolgoztak, számos egyesületben, mozgalomban, civilizatorikus kezdeményezésben közreműködtek és végeztek a nemzet számára hasznos tevékenységet.

Szász életrajzai is valójában „hősei” szakmai előmeneteléről, és – ha voltak – irodalmi vagy tudományos pályafutásáról, illetve társadalmi tevékenységéről, különböző megbízatásairól adtak áttekintést. Írásaira is érvényes Martin Kohli azon megállapítása, miszerint „az életút a modern társadalom kialakulása során kitüntetett fontosságú társadalmi intézménnyé vált [...] az életút mint intézmény a munkára épülő társadalom szerkezeti, [...] középponti eleme”⁶² lett. A *Vasárnapi Újság* biográfiái is tükrözték azt a fejleményt, miszerint a modern kor emberének fejlődéstörténeti elképzeléseiben az élet elsősorban az én köré, az én által szerveződött, ennek következtében egyre nagyobb jelentőségűvé váltak az életkori kategóriák és az életrajzi információk.⁶³ Az életrajzot az „érvényes”: a sikeresnek, hasznosnak tartott élet modellje szerint szerkesztették. A nyilvánossá tétel elsőrendű célja az volt, hogy egy ténylegesen megtörtént életutat

---

61 Szász Károly, „Török Pál (1808–1883)”, *Vasárnapi Újság* 30, 42. sz. (1883): 673–675, 673.

62 Martin KOHLI, „Társadalmi idő és egyéni idő. Az életút a modern társadalom szerkezetváltozásában”, ford. SCHULCZ Katalin in *Időben élni: Történeti-szociológiai tanulmányok*, vál. GELLÉRINÉ LAZÁR Márta, (Budapest: Akadémia Kiadó, 1990), 175–213: 178.

63 Uo., 179.

a szimbolikus struktúrában megtestesülő életpályamodellek szerint írjanak le.⁶⁴ Szász Károly biográfiáiban – a modern életrajzok követelményei szerint – bemutatta a származást, esetleg a gyermekkori szocializációt, nagy hangsúlyt fektetett a tanulmányok áttekintésére, az intézményes oktatás mellett a sikeres önképzés sokszor egészen részletes ismertetésére. A kortársak életrajzai értelemszerűen tartalmazták a reformkori, illetve a 1848–49-es szerepvállalást, e szerepvállalás későbbi következményeit, illetve az abszolutizmus időszakában alkalmazott stratégiákat, végül a kiegyezést követő karrierépítést. A karrier sikerességét egyfelől az érvényesülés, a státuszemelkedés, az elismerések oldaláról lehetett mérni. Másfelől aszerint, hogy volt-e (van-e) a pályafutásnak politikai, kulturális, tudományos, stb. eredménye, esetleg létrehozott-e az illető a nemzet számára hasznos újításokat, hozzájárult-e a társadalmi modernizációhoz. A karrier köré épített életrajz röviden kitért a családi életre is, ez a rész a jó férj, jó apa képét volt hivatott az olvasó elé tárni, ezzel is megerősítve a modern férfieszmény modelljét. A megbízhatóság, a „megvesztegethetetlen jellem” a tiszteletre- és szeretetre méltóság a magánéletben is követelménnyé vált. Szász minden esetben megemlítette azt is, ha az illetőt kellemes társasági embernek, nyájas társalkodónak tartotta, ami szintén nagy segítséget jelentett a közéletben való forgolódásban, kapcsolatépítésben.

---

64 NIEDERMÜLLER Péter, „Élettörténet és élettörténeti elbeszélés”, *Ethnographia* 99, 3–4. sz. (1988): 376–389, 387.

Kitekintés a nőkre

Az eddig idézett példák egytől egyig férfiakra szólnak. Valóban kevés nőt méltattak a *Vasárnapi Újság* hasábjain, Szász Károly elsősorban színésznőkről írt. Batthyány Lajos özvegyéről szóló megemlékezésében Szász ezt azzal indokolta, hogy a nőknél nehéz megvonni a határt a magán- és a közélet között. Miután nem vehettek részt a közügyek intézésében – azokra csak férjeiken, fiaikon, barátaikon keresztül voltak képesek hatást gyakorolni –, nem is volt hírük a nyilvánosságban, mondhatni, nem volt mit írni róluk. Egyébként úgy vélte, a női erények egyike az, hogy nem is kíváncsiak a nyilvánosság elé. Azt azért elismerte, hogy a történelem igazságtalanul bánt a nőkkel, mert nem fordított elég figyelmet a nők erkölcsére, illetve a nők férfiakra, s így a történelem alakulására gyakorolt hatására sem.⁶⁵ Mint írta, gróf Zichy Antóniának is elévülhetetlen szerepe volt Batthyány Lajos, „e ritka adománnyal bíró jellem teljes öszhangzásra hozásában.”⁶⁶

Megemlékezett egy-két történelmi nőalakról, ezekben azt a „nagyasszony” ideált erősítve, amelynek rekonstruálásában a korszak történészeinek – Szilágyi Sándor vagy Acsády Ignác – döntő szerepe volt. A hagyományos hármas női szerep mellett – kitűnő anyák, feleségek, háziasszonyok – a haza vagy egyházuk érdekében küzdő hősnők, mint Lorántffy Zsuzsanna vagy Zrínyi Ilona, képesek voltak férfiszerepekben is helytállni, ilyen volt például a hatalmas birtokok irányítása. A kortársak közül Batthyányné mellett Damjanichné is megjelent. A róla készült festmény leleplezése alkalmából főként a Gazdasszonyok Egyesületét méltatta, nagyra értékelve, hogy az

65 Szász Károly, „Gróf Batthyány Lajos özvegye”, *Vasárnapi Újság* 17, 25. sz. (1870): 305–306, 305.

66 Uo.

egyesület a női hivatások – anyai, hitvesi, gazdasszonyi, honleányság – „beteljesítését”, a társadalmi anyaság megvalósulását tűzte ki céljául, olyan területeken, mint az elesettek megsegítése, óvodák, bölcsődék, nőneveldek felállítása.

Egy-két külföldi példa kapcsán – például 1867-ben egy amerikai orvosnő angliai felolvasását kommentálva – a nők társadalmi egyenjogúsításáról is kifejtette nézeteit. A nőorvosokat csak egy szabad társadalmi rendszerben tudta elképzelni – tehát Magyarországon nem látta időszerűnek –, azzal a megszorítással, hogy egy nőorvos csak nőket és gyermekeket gyógyíthasson. Úgy gondolta:

Mi európaiak, kivált mi magyarok, bajosan tudnók megizeliteni az efféle amerikai különcz dolgokat. Egy azonban eszünkbe jut e nő orvos s általában a nő-emanczipáció kérdésénél s ez azon nagy elv, mely már rég kimondatott, mint a valódi keresztyénség egyik legszebb erkölcsi vívmánya, – nagyobb részt adni társadalmi életünkben a nőknek, – a nő által hatni a férfira s ez által a társadalomra.⁶⁷

A női munkavállalás kérdésében meglehetősen elutasító volt. Ellenben a nőnevelést, a nők művelődését, illetve később a nők belmissziói egyházi tevékenységét pártfogolta. Veres Pálné intézményét, az Országos Nőképző Egyesületet nagyra tarthatta, mert számos alkalommal szerepelt rendezvényeiken, előadást tartott például a magyarországi nőnevelés történetéről. (Ráadásul barátja, Gyulai Pál volt az első igazgatója Veres Pálné nőnevelő intézetének). Szerzőként megjelent olyan lapokban is, amelyeket nők szerkesztettek, Kánya Emília *Családi Kör* vagy a Wohl nővérek *Magyar Bazár* című újságjában, illetve

---

67 Szász Károly, „Egy nő orvos”, *Vasárnapi Újság* 14, 30. sz. (1867): 372.

utóbbiak szalonját is látogatta. Tanulmányt szentelt a nők alkotói tevékenységének, kiválasztva azokat az irodalmi műfajokat – nevelés, tanácsadás, líra –, amelyekben elismerte a női alkotók létjogosultságát. Első felesége, a költőnő Szász Póli verseit – annak halála után – ő szerkesztette kötetbe *Iduna hagyományai* címmel.⁶⁸

Konklúzió

Szász Károlynak a Vasárnapi Újság élet- és jellemrajz rovatában közölt írásai többnyire saját társadalmi csoportját mutatják be, azt a közeget, amelyről releváns tudással rendelkezett, amelyet belülről látott, ismert, amely számára valójában a „teljes világot” jelentette. Ez a kör elsősorban a református arisztokraták, középnemesek, honorácior értelmiségiek csoportjaiból recrutálódott, akik 1867 után többnyire az értelmiségi elit tagjaiként az államigazgatásban, közigazgatásban, a kultúra területén, a tudományos és irodalmi világban játszottak vezető szerepet, kerültek pozíciókba. Természetesen az elitben jelenlévő más felekezetűek és nemzetiségűek szerepét is hasonló gondossággal ecsetelte, kiemelve tehetségüket, egyéni érdemeiket. Többször előkerült szövegeiben a társadalom demokratizálódásának méltatása, de ezt elsősorban saját közege szemszögéből vizsgálta, értelmezte, más társadalmi csoportok képviselői – illetve a nők – csak néhány esetben kerülhettek be a jövőendő nemzeti panteont alkotó érdemesek közé. Szász mintaállításában egy másfajta „demokratizálódási folyamatot” látunk, nevezetesen azt, amely a „hősöket”, a „nagy embereket” nemcsak

---

68 [Szász Polyxena], *Iduna hagyományai*, kiad. Szász Károly (Pest: Landerer és Heckenast, 1853).

a múltból idézte meg, nemcsak azok közül választotta ki, akiknek nevéhez nagy tettek, látványos, kiugró teljesítmények fűződtek, hanem megtalálta a hivatalokban, iskolákban, különböző kulturális intézményekben, a nemzet és a társadalom számára hasznos munkát végzők körében. Új (férfi) eszmény jelent meg életrajzaiban, melynek középpontjában az az ideális polgári ethosz állt, amelyet a szerző mintául kívánt állítani az olvasók elé. Mindez elmondható a Szász Károlyról megjelenő írásokról, a róla kialakított képről is, amelyet a másokkal kapcsolatban előkerülő vagy róla szóló történetek alapján rakhatott össze a Vasárnapi Újság olvasója. Szász Károly írásai mellett saját pályafutása is azt a kialakuló, az értelmiségi, politikai elittől egyre inkább elvárt polgári értékrendet, mentalitást tükrözte, amelynek a munkaetikában, a társasági életben, a társadalmi tevékenység különböző szinterein, illetve az elfogadásban, az egyéni érdemek értékelésében illet megmutatkoznia.

Utazási és tájleíró szövegek a *Vasárnapi Újság* első éveiben¹ /

Radnai Dániel Szabolcs

Bevezetés

Dolgozatom a *Vasárnapi Újság* első időszakát vizsgálja, a hetilapban megjelent utazási, tájleíró szövegtípusokra és az azokat kísérő illusztrációkra fókuszálva. Gondolatmenetem kiindulópontja a 19. században kiépülő differenciált sajtókultúra hangsúlyos szerepe a modern nemzetépítésben; ennek egy lényeges aspektusát, a tér nemzetiesítését és a sajátos, karakterisztikus tájegységek, turisztikai desztinációk létrejöttét igyekszik megvilágítani az elemzés magyar környezetben, a *Vasárnapi Újság* első tizenöt évében.

Az irodalom- és kultúratudományok mediális fordulata, s a későbbben ebből táplálkozó, megújuló sajtótörténeti kutatások az elmúlt tizenöt-húsz évben messzemenőig bizonyították

---

¹ A kutatást és a tanulmány elkészítését a Pécsi Tudományegyetem László János Doktorandusz Kutatói Ösztöndíja (2021–22) támogatta.

a periodikák, füzetes kiadványok, heti- és napilapok vizsgálatának relevanciáját a 19. és 20. századi irodalom kutatásában, felhívva a figyelmet például kanonikus és népszerű irodalom olvasásszociológiai összefüggéseire, a szöveg materialitásának, mediális megelőzöttségének kérdéseire, valamint a sajtóközeg vizuális kultúrájának (metszetek, karikatúrák, fotográfiák stb.) változásaira.² S hasonlóképpen a nemzeti hagyománytermelés elemei között számon tartott nagyívű kultúrtörténeti koncepcióról, a *földrajzi tér nemzetiesítésének* folyamatáról is születtek már hazai esettanulmányok.³ Az irodalmi nemzetépítés vizsgálatának és a 19. századi változó nyilvánosságszerkezet átfogó elemzésének egyfajta szintéziseként tekinthetünk Révész Emese 2015-ben megjelent *Kép, sajtó, történelem* című monográfiájára,⁴ mely az utóbbi évek magyar média- és sajtótörténeti kutatásainak egyik legjelentősebb fejleménye. A kötet – mely részletgazdag módon tárgyalja a magyar illusztrált sajtó történetiségét, technikai, gazdasági

2 Mindenek egy korai programtanulmánya: SZAIBÉLY Mihály, *A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról*, hozzáférés: 2022.10.12, https://www.mediakutato.hu/cikk/2005_01_tavasz/05_mediatortenet. Azon kutatási eredmények sokaságának ismertetésére, melyek a szűk értelemben vett sajtótörténetből az interdiszciplináris médiatörténetbe való átmenetet fémjelezték a hazai irodalom- és kultúra-tudomány utóbbi húsz évében, e helyütt nincs mód.

3 Lásd ALBERT Réka, *Tájak és nemzetek* (Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 1997); „»Te a magyarnak képe vagy, nagy rónaságunk!«, avagy a nemzeti tér táji reprezentációja”, in *Fehéren, feketén Varsánytól Rititiig: Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*, 2 kötet., szerk. BORSOS Balázs, SZARVAS Júlia és VARGYAS Gábor (Budapest: L'Harmattan, 2004), 1:81–96; „Kísérlet egy esszencialista nemzeti képzet antropológiai megközelítésére”, *Korall* 10, 37. sz. (2009): 26–40; TAKÁTS József, „A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok”, *Regio* 15, 3. sz. (2004): 71–81; T. SZABÓ Levente, „Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén”, in T. SZABÓ Levente, *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom*, 13–99 (Kölcsvár, Komp-Press, 2008); „»Erdély népei«: A tér ideológiai és Erdély képei az intézményesülő erdélyi turisztikai mozgalomban”, in Uo., 100–193; GYÁNI Gábor, „A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás”, *Helikon* 56, 1–2. sz. (2010): 239–257; ESZIK Veronika, „A magyar–horvát tenger mellék mint nemzetiesített táj”, *Korall* 62 (2015): 75–96; RADNÓTI Sándor, *A táj keletkezéstörténetei: „Ők, akik nézték Hannibál hadát”* (Budapest: Atlantisz, 2022), 261–280.

4 RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó történelem: Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között* (Budapest: OSZK–Argumentum, 2015).

és társadalmi feltételeit, a legjellegzetesebb 19. századi laptípusokat és a sajtóillusztrációk művészettörténeti összefüggéseit – mintegy száz oldalon, esettanulmányok formájában dolgozza fel a sajtókép és a nemzetkép viszonyát, többek között a történelmi ábrázolás, a népeletkép és a portré zsánerein (és specifikus altípusain) keresztül.⁵ Noha Révész a kötet bevezető részében s annak számos későbbi pontján is utal a nemzet imaginárius terét reprezentálni kívánó vállalkozásokra, a tájleírásoknak, utazási vagy turisztikai tárgyú szövegeknek és az azokat illusztráló képi ábrázolásoknak nem szentelt külön fejezetet. Jelen dolgozat e területhez szolgál adalékokkal a *Vasárnapi Újság* első éveinek terméséből kiindulva.

Korpusz és korszakolás

Noha a nemzeti tér sajtórepresentációjára irányuló kutatásnak a *Vasárnapi Újság* teljes fennállása alatt – 1854 és 1921 között – megjelent utazási és tájleíró szövegeket lenne szükséges feldolgoznia, a korpusz nagyságára tekintettel ebben a dolgozatban egy szűkebb korszak vizsgálatára szűkítettem az időkeretet. Mindehhez ugyanakkor többféle korszakolási lehetőség is relevánsnak mutatkozott. A Heckenast Gusztáv által alapított, hosszú életű hetilap története tagolható volna a szerkesztőváltások – Pákh Albert (1854–67), Nagy Miklós (1867–1905), Hoitsy Pál (1905–21)⁶ –, a szerzőgárda formálódása, illetve a tulajdonosi kör változása alapján is,⁷ mely

---

⁵ Uo., 263–396.

⁶ SZABOLCSI Miklós, főszerk., *A magyar sajtó története 1705–1892*, 3 köt. (Budapest: Akadémiai, 1985), II/1:448–452; II/2:217–225; II/2:244–254. A lap arculatának változásaihoz lásd: LIPTÁK Dorottya, *Újságok és újságolvasók Ferenc József korában* (Budapest: L'Harmattan, 2002), 67–77.

⁷ Heckenast Gusztáv 1873-ban eladta a lapot az akkor alakult Franklin Társulatnak.

tényezők mindegyike nyilvánvalóan hatással volt az újság profiljára, összetételére.⁸ Egy másik szempontból számításba vehetők a korszak társadalom- és politikatörténeti törései-fordulatai is mint a sajtószövegek tartalmára, diskurzusára hatást gyakorló folyamatok és események (a hagyományos sajtótörténeti munkák leginkább ehhez igazodtak), de amint Révész Emese megjegyzi a 19. század közepének-második felének illusztrált sajtójára nézvést, az 1867-es kiegyezés például „nem jelentett határdátumot a hazai képes sajtó kibontakozásában. A felvirágzás idején, azaz a hatvanas években alapított jelentős képesújságok közül többen tovább éltek az elkövetkező évtizedekben. A kiegyezést követő politikai konszolidációnak betudhatóan rohamosan csökkent a közéleti témák iránti érdeklődés”, ugyanakkor a szórakoztató tartalmak iránt fokozatosan nőtt.⁹ Így a sajtó „lassanként elvesztette azt az értékteremtő funkcióját, mely a sérült nemzeti önállóság helyzetéből fakadt.”¹⁰ Még ha ez a meglátás nem is érvényesíthető valamennyi korabeli periodikára – ahogy a *Vasárnapi Újságra* sem – kritika nélkül. Mivel dolgozatomban leginkább a nemzetiesített földrajzi tér és a hazai utazási kultúra összefüggéseire helyezem a hangsúlyt a *Vasárnapi Újság*ban megjelenő szövegek kapcsán, azon korai éveket – a sajtóképek tömegesedése előtti periódust – jelöltem ki elemzésem időkeretétül, melynek jellemzésére Révész monográfiája is irányult: a lap alapításától az 1860-as évek végéig tartó szűk másfél évtizedet. S amely időszakban a *Vasárnapi Újság* a magyar nyelvű sajtókultúra

---

8 Legalább ilyen meghatározóak a 19. század gazdasági átalakulásai és technológiai fejleményei (gyorsnyomda, litográfia, xilográfia, fénykép stb.) mint lehetséges korszakhatárok (lásd Révész, *Kép, sajtó, történelem*, 167–208), vagy a műalkotások jogi hátterének megszerveződése, mely folyamatban a legjelentősebb fordulópontot a szerzői jogról szóló 1884. évi XVI. törvénycikk érvénybe lépése hozta el.

9 Révész, *Kép, sajtó, történelem...*, 81–82.

10 Uo., 82.

legnépszerűbb, legnagyobb példányszámban terjesztett és fogyasztott lapja volt.¹¹

A korpusz tartalmi lehatárolása szintén nem triviális. Mivel a modern utazási irodalom összességét egyébként sem jellemzik olyan stabil műfaji ismérvek, mint a klasszikus irodalom műformáit (melyre aztán a modern poétikai-műfaji rendszer ráépült),¹² illetve a legkorábbi, középkori és kora újkori útleírások is igen magas fokú formai-tartalmi sokszínűséget mutatnak,¹³ a címbe foglalt „utazási és tájleíró szövegek” meghatározás némileg tág halmazt képez – kapcsolódva a 19. században még erőteljesen jelenlévő *litterae* irodalomfogalmához.¹⁴ Az itt vizsgált szövegek karakterizálásához azonban közelebb kerülhetünk a lap rovatstruktúrájának szemrevételezésével, hiszen azon írások, melyek legtöbbször releváns a számunkra, a *Vasárnapi Újság* (időnként változó elnevezésű) *Táj- és népismertetések, utirajzok* illetve *Nép- és országisme* rovataiban jelentek meg. E rovatokban – melyek a lap megjelenésétől egészen 1914-ig markánsan elkülönülő szövegcsoporthoz képeztek az újság repertoárjában – évente átlagban 30–40, zömmel illusztrált szöveg látott napvilágot 60 év alatt. E szövegek és a hozzájuk tartozó, különböző külföldi és hazai tájegységeket, városokat, épületeket, intézményeket, embercsoportokat ábrázoló képi ábrázolások hatása nehezen túlbecsülhető a Magyarországgal és a világgal kapcsolatos imaginárius tudás 19. századi alakításában.

11 RÉVÉSZ Emese, „A sajtókép mint kereskedelmi termék – az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok példáján”, *Magyar Könyvszemle* 125, 4. sz. (2009): 409–436, különösen: 420–421.

12 BALAJTHY Ágnes, „Egy eredendő Máshol”: Az utazás művészete a közelmúlt magyar irodalmában (Debrecen: Debreceni Egyetemi, 2019), 11–25.

13 KOVÁCS Sándor Iván, „A régi magyar utazási irodalom az európai utazáselméleti művek tükrében”, in KOVÁCS Sándor Iván, *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi: Két tanulmány*, 93–200 (Budapest: Szépirodalmi, 1988), 136–152.

14 SZILI József, *Az irodalomfogalmak rendszere* (Budapest: Akadémiai, 1993), 55–60, 124–132.

Az első két évfolyamban (1854-ben és 1855-ben) megjelent illusztrált leírások között a külföldi tárgyú szövegek voltak túlsúlyban, nem is véletlenül, hiszen ezek jelentős része az 1853 és 1856 között dúló krími háború eseményeihez kapcsolódott, a hozzájuk csatolt képi ábrázolások pedig külföldről vagy másodkézről beszerzett metszetek voltak.¹⁵ Noha már a lap negyedik számában (1854. március 26.) a címlapon jelent meg a fiatal Lotz Károly *Tiszai halászhajók* című életképének nagyméretű metszete¹⁶ – Petőfi *A Tisza* (1847) című költeményének szomszédságában –, a külföldi és hazai témájú tájleíró, népismereti és úti tartalmak aránya csak az 1856-os évfolyamban fordult meg látványosan. Míg az első két évfolyamban 42:13, illetve 23:21 a külföldi és magyarországi tárgyú szövegek aránya a külföldiek javára, 1856-ban ez az arány már 54:23 a hazai témájú írások és illusztrációk túlsúlyával. (Ezen évfolyam tartalomjegyzékében külön rovatba szedték a *Hazai tájleírásokat*, a *Nép- és Országismét* – ez utóbbi megnevezéssel jelölve a nem magyarországi tárgyú szövegeket –, valamint a *Hazai intézeteket* és a *Hazai régiségeket*.) Az 1856-os évfolyamban tapasztalható arány, mely nagy általánosságban a hazai tájleírások másfélszeres többségét tükrözte – bár voltak olyan évek, mikor nagyjából fele-fele arányban voltak jelen hazai és külföldi vonatkozású szövegek (1860, 1869, 1870), és

15 Mint az 1857. július 5-i szám *Szerkesztői mondanivalójában* olvasható egy kevéssé sikerült Nagyvárad-ábrázolással kapcsolatos olvasói levélre válaszként: „Az utóbbi években a rajzolás ezen ága kétségtelen haladást mutat hazánkban is, de még nagyobbára ott vagyunk, hogy különösen a vidékről beküldött rajzokat illetően, ritkán kapunk bevégzett művet, hanem többnyire csak a kevésbé tökéletes rajzok közt lehet választanunk. De, mondjuk, itt is élénk mozgalom vehető már észre. Lapjaink első évi folyamaiban ritkán adhattunk eredeti rajzot s legtöbbször külföldről hozott idegen metszéseket valánk kénytelenek közölni; most csak elvétve láthat önlapunkban – midőn a tárgy úgy kívánja – idegen művet. Erőszben is jobb időket látunk.” *Vasárnapi Újság* 4, 28. sz. (1858): 260. Az említett nagyváradi tájleírás és metszet: *Vasárnapi Újság* 4, 25. sz. (1858): 229.

16 *Vasárnapi Újság* 1, 4. sz. (1854): 25.

olyan esztendők is, amikor a tájleírások több, mint kétharmada hazai tárgyú volt (1857, 1861, 1863, 1866) –, egészen az 1860-as évek végéig jellemző maradt. (Lásd az 1. számú ábrát.) Az 1856-os „fordulat éve”,¹⁷ azaz a hazai tárgyú táj-, nép- és útleírások túlsúlyba kerülése mögött többféle okot is feltételezhetünk. Mint a lap történetéből tudható, ennek az évnek a nagy részében – Pákh Albert elhúzódó betegeskedése miatt – Jókai Mór vállalta magára a szerkesztői teendők legnagyobb részét,¹⁸ s a hetilapnak a magyar nemzeti kultúrát megismertetni, népszerűsíteni célzó törekvése jól illeszkedett Jókai ez idő tájt megjelentetett regényeihez és elbeszéléseihez, melyek témaválasztásukkal szintén hatékony eszközei voltak a nemzeti eszme ébresztésének (*Török világ Magyarországon*, 1853; *Egy magyar nábob*, 1853–54; *Janicsárok végnapjai*, 1854; *Erdélyi képek*, 1854; *Kárpáthy Zoltán*, 1854; *A régi jó táblabírák*, 1856). Mint Fábri Anna fogalmazott 1991-es Jókai-monográfiájában: „Jókaiban erős és leplezetlen vágy élt, hogy korának, a 19. századnak Magyarországot megismertesse közönségével: a tájakat csakúgy, mint eseményeket, embereket, szokásokat. élet-viteleket – vagy éppen társadalmi mozgásokat.”¹⁹ Természetesen arról is szó van, hogy ekkorra találkozott jótékonyan a szerkesztők víziója az olvasók (a művelt magyar középosztály) érdeklődésével, melyhez azt a technológiai kontextust is érdemes számításba venni, hogy nagyjából innentől kezdve volt lehetősége a lapnak nagy számú magyar vonatkozású, itthon készült, s hazai metszők által

17 Ez az év fordulatot jelzett a lap általános arculatát illetően is, kapcsolódva a képes néplaptól az enciklopédikus közművelődési folyóirat irányába való ellépéshez, mely folyamat aztán 1858-ban jutott nyugvópontra, mikor is Heckenast Gusztáv elindította *Hirmondó* című illusztrált néplapját. Vö.: Révész, *Kép, sajtó, történelem...*, 107–108.

18 *A magyar sajtó története...*, II/1:448–452.

19 FÁBRI Anna, *Jókai-Magyarország: A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben* (Budapest: Skiz, 1991), 12.

kivitelezett képet közölni, számonként akár három-négy darabot is, melyek között a legtöbb esetben szerepelt egy-egy táj- vagy városkép is, a hozzá tartozó leírással. Mivel a lap nem rendelkezett saját rajzológárdával, a szerkesztők 1856. június 8-i számukban az olvasókhoz fordultak, arra kérve őket, hogy – díjazás fejében – küldjék be saját rajzaikat:

szerencsések vagyunk [...] minden tisztelt hazánkfiát értesíteni, *különösen azokat, kik vidéken laknak*, miszerint szerkesztőségünk minden olyan rajzért, mely a „Vasárnapi újság” számára beküldetik és kiadásra érdemes, 1–2 darab aranyat fog adni. A képeknél nem a kidolgozás tökélyét, hanem a tárgy érdekességét vesszük tekintetbe; itthon magunk úgy is minden képet művészi kezek által dolgoztatván ki újra; [...] Elfogadjunk ennél fogva *hazai tájképeket, nevezetes épületek és romladékok rajzait*; érdekes régiségeket; élő vagy meghalt hírneves hazafiak és honleányok arczképeit; *tájviseleteket*; figyelemre méltó ritka állatok alakrajzait; eredeti, valamely tájon kizárólag szokásos eszközök, edények formáit, *historiai emlékszobrok vázlatait, földből kiásott leleményeket*; és minden más tanúságos rajzot, bárha csak körvonalazott (contour) minőségben is. A rajzok a szerkesztőséghez küldendőek, ugyan az adja ki a díjakat. Ez nem pályázat, hanem állandó díjazás, mely minden elfogadott munka szerzőjének kiadatik.²⁰

Mint a szerkesztőségi felhívás is mutatja, a képek lehetséges témáit illetően első helyen szerepelnek a „hazai tájképek”,

20 A „VASÁRNAPI ÚJSÁG” SZERKESZTŐSÉGE, „Szerkesztői értesítés!!!”, *Vasárnapi Újság* 3, 23. sz. (1856): 200 [kiemelés tőlem – R. D. Sz.].

„nevezetes épületek” és „romladékok”, Magyarország (sok-etnikumú) vidéki-falusi lakosságának életét tükröző népviseletek, valamint – a nemzeti magaskultúra széleskörű reprezentációjának igényeként – a „hazafiakról és honleányokról” készült arcképek, illetve emlékszobrok. S persze az is beszédes, hogy a szöveg elsősorban a vidéki olvasókat kívánta megszólítani.

Mint Révész Emese írja, felhívásuk „oly sikeres volt, hogy ez az illusztrációs téma [az ország- és népismereti leírás] ezt követően csaknem egy évtizedre a *Vasárnapi Újság* képeinek zömét képezte. A szerkesztésbe ily módon bevont olvasók egyfajta »interaktív honismereti« játék, egy közösen épített »nemzeti enciklopédia« teljes jogú munkatársaivá válhattak.”²¹ Ez az interaktivitás, a szerkesztők és az olvasók (potenciális szerzők) közötti – gyakran igen szórakoztató, s minden bizonnyal Pákh Albert humorát és szakértelmét tükröző – folyamatos párbeszéd jól nyomon követhető a lap *Szerkesztői mondanivaló* című állandó rovatában, mely rendszerint a lap utolsó oldalán kapott helyett. Külön vizsgálatot érdemlénének a kevéssé sikerült költeményeket, beszélyeket és tudományos értekezéseket visszautasító – már-már vicc- és adomagyűjteménybe illő – szerkesztői üzenetek, ugyanakkor a különböző hazai tájakat megelevenítő rajzolatokkal kapcsolatos megjegyzések is sokat elárulnak a szerkesztőség prioritásairól. A sommás visszajelzéseken²² túl gyakran kiderült,

21 Révész, *Kép, sajtó, történelem...*, 109. Pákh Albert sokatmondó megfogalmazása szerint: „Egy kis ismeretterjesztő akademiává nőtte ki magát a Vasárnapi Újság, mellynek nagy számmal vannak az ő levelező és rendes, az ő tiszteletbeli és igazgató tagjai – ezeket hívjuk fel most is, hogy buzgalmuk ne csüggedjen, hogy velünk, ez intézet hivatalnokaival, vállvetve munkálkodjanak azon cél felé, melly nem más, mint hogy a magyar boldog legyen s becsülettel szóljon róla a világ.” PÁKH Albert, „A Vasárnapi Újság olvasóihoz”, *Vasárnapi Újság* 6, 52. sz. (1859): 624.

22 „A munkácsi vár képei elfogadtatnak.” *Vasárnapi Újság* 3, 26. sz. (1856): 228; vagy „A szádelyi völgy a küldött képpel együtt elfogadtatott.” Uo.

hogy a szerkesztőség már rendelkezett egy-egy ábrázolással az adott tájegységről vagy épületről, de válogatott a jobban vagy kevésbé sikerült alkotások között.²³ Jól látható, hogy nem szívesen közöltek kizárólag szöveges tájleírást metszet hiányában,²⁴ de a művesebb leírásokat a rossz kivitelű rajzok nélkül is fel tudták használni.²⁵ Az is előfordult, hogy a szerkesztőség ígéreteket kapott, de képet nem;²⁶ illetve olyan is történt, hogy valaki nem sajátkezű rajzot, hanem már másodkézből származó metszetet küldött.²⁷ S időnként a szerkesztő ábrázolástani tanácsokba is kellett bocsátkozzon: „Keszthely-balatoni fürdő. Tökéletlen rajz. Egy távoli csónak nagyobb, mint a közeli gőzös: a fürdő-alakok ruhástul csizmástul ugranak a vízbe. Az épületekben sincsen semmi távarány!”²⁸ Vagy egy ennél plasztikusabb tanács: „Hiszen szép az az igénytelenség, hanem ha az ember egy szarvasbogarat a kalamárisba dug s akkor azt végig hagyja mászni a papiroson, s azután azt akarja, hogy mi azt tájképnek nézzük, az mégis egy kissé erős kívánság.”²⁹ Továbbá a szerkesztő a rajzolók túlzott múltba révedését is kritika tárgyává tette nem egyszer: „Trencsén vára. Diósgyőri romok. Erdőd vára. – A rajzoknak kevés hasz-

23 „Vajda-Hunyadra. Egy képünk már van a vajda-hunyadi várról; ha azonban az ön által rajzolt jobb és részletesebb, nem volnánk idegenek az alkutól. A föltételeket önnek kell velünk előbb tudatni.” *Vasárnapi Újság* 3, 6. sz. (1856): 52.

24 „Arady urnak. A küldött ismertetést nagyon köszönjük. Mindazon működések, melyek hazánk szépítését előmozdíták, méltók a közzétételre. Szívesen vennők, ha a leírt táj képét rajzban is megküldhetné ön nekünk. Ez iránti becses válaszáat elvárjuk.” *Vasárnapi Újság* 3, 8. sz. (1856): 68.

25 „Aracsi templom a bánátban. A rajz igen tökéletlen, hanem a leírás használható.” *Vasárnapi Újság* 3, 26. sz. (1856): 228.

26 „Gajzágó Lászlónak. A kínált rajzokat előbb látni óhajtjuk, csak azután szólhatunk hozzájuk.” Uo.

27 „A buziási fürdő leírását alkalmilag használhatjuk, a rajzokra nézve azonban figyelemztetjük tisztelt beküldő urat, hogy az illető csőd [értsd: pályázat] csak »kézrajzokra«, nem metszvényekre volt kitűzve, s igen természetes, hogy a mi képet kiadónk bolti áron megszerezhet, azért nem kötelezhetjük őt egy-két arany fizetésére. Csupán kézrajzokat díjazhatunk.” *Vasárnapi Újság* 3, 27. sz. (1856): 240.

28 *Vasárnapi Újság* 3, 28. sz. (1856): 248.

29 *Vasárnapi Újság* 3, 36. sz. (1856): 320.

nát vehetjük; a leírás jobb. Igen kíváncsún volna, ha rajzolóink nemcsak a múlt emlékeinek, hanem a jelenkor nevezetesebb épületeinek, vállalatának, telepítvényeinek is szentelnék figyelmüket. Ez által egyik legkedvesb óhajításunk valósítását mozdítnák elő”³⁰ – illeszkedve a lapnak azon társadalmi víziójához, amit a korszak kontextusában „jövőorientált múltkonstruálásnak” nevezhetünk.³¹

A Magyarország tájegységeinek (városainak, falvainak, természeti kincseinek, jellegzetes népcsoportjainak) ismeretterjesztő és vizuálisan ábrázolt bemutatására irányuló projekt sikeresnek bizonyult. Mindezt nemcsak az erről tudósító, egyre terjedelmesebb, a lapszámokban egyre több helyet követelő szerkesztői üzenetek tükrözik, hanem az éves szerkesztői összegzések, melyekben rendre feltűnik a hazai tárgyú tájleírások népszerűsége és nagy száma mint erény,³² illetve az a tény is, hogy – minden bizonnyal a lapban megjelent metszettek népszerűségére való tekintettel, és a leendő olvasókat, rajzolókat orientálva – az 1857 és 1860 közötti évfolyamok tartalomjegyzékében rendre újraközölték az addigi években megjelent képek lajstromát.³³ Az 1854 és 1860 közötti inter-

30 *Vasárnapi Újság* 4, 43. sz. (1857): 460.

31 Vö.: SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe az irodalmi kánon alakulásában Világos után* (Budapest: Universitas, 2005), 89–98. „Író és közönség egymást szülőkölcsönösen, az idők meghozzák szükségüket. Az időikkel fogunk haladni mi is, azoknak leszünk hű képviselői, nem feledvén mindannyiszor tájékozópillanatokat vetni a múltba s utmutatókat a jövőbe”. „Előfizetési felhívás a Vasárnapi Újság és Politikai Ujdonságok 1860. évi folyamára”, *Vasárnapi Újság* 6, 52. sz. (1859): 628 [kiemelések az eredetiben].

32 1856 decemberében például Jókai Mór azzal büszkélkedik, hogy az évfolyamban közölt 203 metszet közül 80 darab tájkép volt. Jókai Mór és PÁKH Albert, „Adjunk számot”, *Vasárnapi Újság* 3, 52. sz. (1856): 458. A tájképek magas arányát általában csak a jellegzetesen címlapon közölt portrék közelítették meg ebben a korszakban. Lásd még: PÁKH Albert, „Az év végén”, *Vasárnapi Újság* 5, 52. sz. (1858): 620; „Előfizetési felhívás a Vasárnapi Újság és Politikai Ujdonságok 1860. évi folyamára”, *Vasárnapi Újság* 6, 52. sz. (1859): 628.

33 Mint az 1857-es évfolyam tartalomjegyzékének lábjegyzetében olvasható: „A V. U.-ban megjelent képek ez átnézetét azon olvasóink számára közöljük, kik mind a négy évfolyamot bírják, továbbá szükséges tájékozásul mind azok, kik a

vallumban számos olyan helységről, tájegységről közöltek metszettel ellátott leírást, melyek illeszkedtek a nemzeti kultúra és irodalom meghatározó alakjaihoz, narratíváihoz: Dugonics András szegedi síremlékéről (1855. jún. 3.), Kisfaludy Sándor sümegi szőlőjéről és szülőházáról (1856. febr. 10. és 1859. jan 30.), Kisfaludy Károly sírhelyéről (1857. márc. 29.), Vörösmarty nyéki házáról (1856. júl. 6.) vagy épp Csokonai sírjáról Debrecenben (1859. aug. 21.).³⁴ Továbbá városi látképeket,³⁵ e városok jelentős oktatási, kulturális intézményeiről, modern épületeiről vagy természeti környezetéről szóló szövegeket és képeket³⁶ – nem beszélve a számos vidéki templomot, kápolnát és vármotot ábrázoló metszetről és a hozzájuk tartozó leírásokról. A jellemzően egyrészes, rövid, történeti igényű tájleírásból és metszetből álló nyelvi-vizuális tartalmak sorában jól érzékelhető az egyre növekvő népességű Pest és Buda (és általában Pest megye) felülreprezentált jellege: míg ugyanebben az időszakban Debrecen 2, Veszprém 7, Kolozsvár 6, Fiume 5, Pozsony 3 esetben szerepel város- és tájleírások részeként, addig Pest körülbelül 80, Buda pedig 35 alkalommal. Mindazonáltal Magyarország különböző vidékeinek, sajátos régióinak megjelenési gyakorisága nem mutat határozott mintázatot a korszakra nézvést. Minden bizonnyal

---

szerkesztőséghez rajzokat beküldeni akarnak s ez iránt gyakran tudakozódnak.” A *Vasárnapi Újság* 1857. évi folyama, tartalomjegyzék, [3].

34 *Vasárnapi Újság* 2, 22. sz. (1855): 172–174; *Vasárnapi Újság* 3, 6. sz. (1856): 45; BARZÓ J., „Kisfaludy Károly sírja”, *Vasárnapi Újság* 4, 13. sz. (1857): 101–102; *Vasárnapi Újság* 6, 5. sz. (1859): 53–54; JÓKAI Mór, „Vörösmarty laka Nyéken”, *Vasárnapi Újság* 3, 27. sz. (1856): 229; BARZÓ J., „Csokonai Vitéz Mihály sírja Debreczenben”, *Vasárnapi Újság* 6, 34. sz. (1856): 400.

35 Visegrád, Győr, Temesvár, Kecskemét, Nagyvárad, Nyíregyháza, Vác, Arad, Debrecen, Cegléd, Szekszárd, Nagykőrös, Veszprém.

36 Budai várhegyi alagút, Vaskapu, Erdélyi Múzeum; eperjesi kollégium, Lánchíd, Pesti Nemzeti Színház, Budai Királyi Palota, Svábhely, aggteleki barlang, Nemzeti Múzeum, munkácsi vár, óbudai hajógyár, pesti diadalkapu, váci székesegyház, tiszai vasút, debreceni indóház, pesti lovarda, budai gyógyfürdő, Mátyás-templom, nagyenyedi főiskola, pápai főiskola, pesti egyetemi egyház, pesti Városliget.

azért sem, mert ez idő tájt leginkább a rajzot és leírást küldő olvasók által felkínált témák határozták meg e két rovat (*Hazai táj- és útirajzok*, illetve a *Nép- és Országisme*) repertoárját. Ha az ország nagyobb tájegységeire vetítjük az e tájleírásokban bemutatott vidéki és városi tereket, Pest megyén kívül csupán egyetlen nagyobb régió, Erdély megjelenése tűnik gyakoribbnak. Mindezt a sajtótörténeti kézikönyv a *Vasárnapi Újság* politikai irányultsága szempontjából úgy fogalmazza meg, hogy „Budapesten kívül csak Erdély rajzolódott ki határozott körvonallakkal évfolyamaiban, más magyarországi tájak, kultúrájuk és emlékeik alkalmilag és határozatlanul kerültek csak elő”.³⁷ Bár a régió gyakori felbukkanása miatt az előbbi állítás némileg visszaigazolást nyer (például az 1854 és 1860 között megjelentetett, hazai természeti tájakról szóló leírások 9-szer kapcsolódtak a Felvidékhez, 8-szor az Alföldhöz és 7-szer a Dunántúlhoz, Erdély pedig több, mint 12 alkalommal szerepelt ebben az időszakban), persze mindez nem is olyan meglepő, ha az egyes területek nagyságát nézzük. S a későbbi évtizedekben a városismertetések repertoárja is differenciálódik a lapban.

Noha a lap igyekezett aktualitásokhoz kötődő táj- és útirajzokat is közölni – ilyenek voltak a fürdőszezonban megsokasodó fürdőleírások, fürdői levelek,³⁸ illetve a tiszai áradásról

37 Mindezt az akadémiai sajtótörténeti összefoglalás a lap szerző- és szerkesztőgárdájának, illetve olvasóközönségének erdélyi és református háttérrel hozta összefüggésbe: „Ezt megmagyarázza a szerkesztőn kívül a munkatársak jelentős részének erdélyi származása. Társadalmilag ugyancsak egyértelmű volt felekezeti meghatározottsága, református író- és olvasóközönsége (állandó munkatársai között is nyolc aktív lelkész volt).” *A magyar sajtó története...*, II/2:218

38 K. . . LY J. . . s., „Póstyéni fürdő”, *Vasárnapi Újság* 4, 22. sz. (1857): 192–193; PATAI Ferencz, „Sztojka-falvi fürdő Erdélyben”, *Vasárnapi Újság* 5, 24. sz. (1858): 280; dr. KÚN Tamás, „Ajnácskői fürdő”, *Vasárnapi Újság* 5, 24. sz. (1858): 343–344; „Borsod-tapolcazi meleg fürdő”, *Vasárnapi Újság* 6, 21. sz. (1859): 244–246; dr. TURNER F., „A szobránczi fürdő”, *Vasárnapi Újság* 7, 22. sz. (1859): 256–257. Természetesen az illusztrált fürdőleírásokon (vagy sok esetben – reklámokon) kívül a lap időnként eredeti fürdőleveleket is megjelentetett a *Tárház* rovatban. Mint az 1859.

(1855. máj. 13.), az esztergomi vasúti balesetről (1856. jún. 1.), a tiszai vasút felszenteléséről (1857. dec. 6.) a debreceni tűzoltó deákokról (1858. dec. 12.), vagy a füredi Kisfaludy-szoboravatásról és a niklai Berzsenyi-ünnepről (1860. jún. 24.) szóló írások³⁹ –, a legtöbb ide sorolható szövegtípus, illeszkedve a századközepi nemzeti romantika középkor- és romkultuszához, jellemzően vidéki vár- és kolostorromokat, templomokat és kápolnákat mutatott be. Érdekes összefüggésre világíthatna rá a korpusz további társadalomtörténeti, szociológiai elemzése – például, hogy miképp reprezentálódnak az egyes szövegekben Magyarország korabeli néposztályai, néprajzi csoportjai, etnikumai vagy felekezeti meghatározottságai –, ahogy a felsorolt tájegységek és jellegzetes képtémák is bővíthetők volnának, kitekintéssel a monarchia országainak és más európai vagy azon kívüli államok reprezentációjára.

Szövegek, műfajok, beszédmodok

A következőkben a táj- és útleíró szövegek nyelvi-poétikai megformáltságát, műfaji és mediális sajátosságait jellemzem röviden.

A sajtóközegben megjelenő táj- és útleíró szövegek formai kategorizálása nehezen képzelhető el a modern műfaji rendszer analógiájára, hiszen itt sok esetben nem (vagy nem csak)

---

júl. 10-i számban olvasható: „Reméljük, hogy a nyár folytán, hazánk minél számossabban fürdőhelyeiről fogunk hozhatni e rovatban tudósításokat. Kérjük illető ügybarátaink e részbeni támogatását. – Szerk.” *Vasárnapi Újság* 6, 28. sz. (1859): 332–333, 332.

39 „Tisza-áradás az alföldön” [kép], *Vasárnapi Újság* 2, 19. sz. (1855): 149; „Az esztergomi-nánai vonalon történt baleset”, *Vasárnapi Újság* 3, 22. sz. (1856): 188–189; Sz. J., „A »Tiszai vasút« fölszenteltetése”, *Vasárnapi Újság* 4, 49. sz. (1857): 232–233; „A debreceni tűzoltó deákok”, *Vasárnapi Újság*, 5, 50. sz. (1858): 592–593. (Képmagyarázatul.) „Költők ünnepei Füreden és Niklán. (Junius 11-én és 14-én.)”, *Vasárnapi Újság* 7, 26. sz. (1860): 311–313.

esztétikai érdekeltségű írásokról van szó, melyek az irodalmi művekre jellemző poétikai-retorikai és narratológiai megoldásokon túl igen sokféle diskurzust, elsősorban a történetírást, a néprajz, a statisztika és a geográfia tudásformáit mozgósítják. Ugyanakkor a cikkek témái, tartalmi-formai jegyei és mediális sajátosságai alapján meghatározhatók bizonyos visszavisszatérő szövegtípusok.

Azt a fajta szövegcsoporthoz, melyben a *Vasárnapi Újság* leginkább bővelkedett, *egyszeri illusztrált tájleírásnak* nevezhetnénk. E típushoz olyan szövegek sokasága tartozik, amely egy adott alkalommal mutat be egy-egy jellegzetes tájegységet, várost – annak földrajzi és történelmi vonatkozásait, érdekességeit –, vagy kifejezetten egy-egy épületet, természeti képződményt, rövid (általában 2–3 hasábnyi) terjedelemben, a szöveg közé tördelt kisebb, vagy akár egy egész oldalt elfoglaló metszettel, metszetekkel illusztrálva. Bár a lap első évfolyamaiban gyakran előfordult, hogy nem tudtak képet közölni a leírás mellé (vagy fordítva), illetve az is, hogy a leírás csak néhány lapszámmal követte a már leköszölt metszetet, az 1850-es évek második felétől jellemzővé vált, hogy ezeket a leírásokat képi ábrázolással együtt hozták, lehetőleg egymás mellé tördelve a szöveget és a metszeteket. Az ilyen jellegű szövegek legmeghatározóbb diskurzusai *történetírás* és a *nemzeti emlékezet*, hiszen kép és szöveg együtteséből megképződő hatásmechanizmusuk arra épült, hogy a tájleírás – mely ebben az esetben voltaképp „képmagyarázatnak” minősült⁴⁰ – a képen látható természeti vagy városi táj, intézmény vagy régi épület kultúrhistoriai összefüggéseit tárja fel szabatosan, mégis kompakt, olvasmányos módon. Így aztán – az utazási irodalom 18. század előtti hagyományaira,

---

40 Révész, *Kép, sajtó, történelem...*, 230–243.

a praktikus, nem művészi célú úti jegyzetek tárgyilagosságára vissza utalóan – ezekben a szövegekben csekélyebb szerep jutott a szemlélő (egyben elbeszélő) szubjektumának, egyéni meglátásainak, érzelmi viszonyulásának – ez utóbbiak legfeljebb a szöveg színesítése céljából voltak jelen. Noha a későbbiekben bőséggel találtattak tehetséges és szorgalmas tájleírói és rajzolói a lapnak,⁴¹ e korai korszakban az említett szöveg-típus mestere kétségkívül az a Zombory Gusztáv (1835–1872) volt, aki nem csupán rajzolóként dolgozott a *Vasárnapi Újság*-nak, hanem többnyire a kísérőszövegeket is maga írta.⁴² 1857 és 1870 között mintegy 45 tájelírást közölt a lapban, s a *Szerkesztői mondanivaló* rovatban arról is olvashatunk, hogy kifejezetten a lap kérésére tett hazai körutazást Sterio Károly (1821–1862) zsáner- és arcképfestővel 1860-ban.⁴³

Az ilyen típusú egyszeri ábrázolt tájleírás tartalma, szerkezete és nyelvi megformáltsága jól példázható az említett Zombory Besztercebányáról írt és általa illusztrált cikkével, mely 1857. június 14-én jelent meg. A besztercebányai piacteret és székesegyházat ábrázoló metszet mellett elhelyezkedő, nagyjából egy egész hasábnyi (féloldalas) szöveg első mondatai pontosan lokalizálják a bemutatott helységet: „Zólyom megye főhelye, igen kies vidéken épült régi szabad királyi bányaváros”, melyet aztán azonnal a város történelmének vázlatos áttekintése követ:

---

41 *A magyar sajtó története...*, I/1:452–453, II/2:222.

42 Lásd: ÉBER László, szerk., *Művészeti lexikon*, 2 köt. (Budapest: Győző Andor, 1935): 2:630–631.

43 „Déva-Ványa. L. P. Utóbb küldött rajzaiból ismét munkában van néhány. A megjelentek jegyzékét kérjük öntől, az illető utalvány kiállítása tekintetéből. Az új ajánlatra nézve kérjük önt, hogy a V. U. eddigi évfolyamainak tárgyjegyzékét szem előtt tartani sziveskedjék. – Két pesti jeles rajzoló művésznünk, Sterio és Zombory éppen most utazzák be hazánk egy nagyobb részét. Reméljük, hogy lapunk érdekében tett ezen műtjokban mindenütt szíves magyar vendégszeretettel fognak találkozni.” *Vasárnapi Újság* 7, 29. sz. (1860): 356.

s ezzé már I. Béla király 1255-ben tette; fekszik 18 mérföldre Pesttől északra, a Garan jobb partján. Ez egyike azon régi magyar városoknak, melyek a középkor háborgós idejében nagyobb bátorság végett, s szükség esetében magokat védelmezendő falakkal kerítették be, s bástyákkal látták el, s még mai napig is annyira épen maradtak a falak és bástyák, hogy a városba bejutni csak a kapukon lehet, ámbár a város a falakon kívül is elterjedt.⁴⁴

– mely meg is idézi egyúttal „a kereszténység védőbástyája” (*Propugnaculum Christianitatis*) nagyhatású középkori képzetét. Ezután az útirajzokra, úti levelekre jellemző narrációs eljárások (a szemlélt tér hű leírása és hangulatának megragadása) következnek,⁴⁵ melyek egyszersmind megjelölik a rajzon látható térelemeket: „A belváros többnyire igen csinosan épült házakkal diszeskedik, különösen pedig említésre méltó a vásártér, hol az igen élénk hetivásárok szoktak tartatni, ezen piacz egyik szegletén van építve a csinos püspöki székesegyház, és az északi oldálnak közepén egy magas őrtorony áll.” Ezt követően fog hozzá a szerző a helyi nevezetességek, történeti érdekességek felsorolásához (püspöki lak, papnevelő intézet), átcsapva némileg az országstatisztikai leírás stílusába,⁴⁶ majd két momentumot emel ki emlékezetes eseményként a város történetéből: az 1620-ban itt megtartott országgyűlést „melyen Bethlen Gábor magyar királynak kiáltatott ki”, illetve azt,

44 ZOMBORY G[usztáv], „Besztercebánya”, *Vasárnapi Újság* 4, 24. (1857): 221.

45 „Igen érdekes és meglepő az idegen utazóra ezen régi falak, kapuk és bástyák látása a város körül, miután már olly ritkák az ilyenkép megerősített városok, hogy Magyarországon már alig találkozik egy kettő, példányul az utókornak.” Uo.

46 „Továbbá van papnevelő intézete, három nevezetes rom. kath., és egy evang. temploma, régi vár, gymnasium, bányaigazgatóság, réz és vasolvaszda, vashámor, répaczukorgyár, stb. kézműipara és kereskedése virágzó.” Uo.

hogy „1478-ban Corvin Mátyásnak kedvencz helye levén, gyakran mulatott itt nejével Beatrixsal.”⁴⁷ Végül, a leírás a környékbeli nevezetesebb helységek, települések, természeti kincsek (szintén az országstatisztikákra jellemző) katalógus-szerű rövid bemutatásával zárul.⁴⁸ Érdemes megjegyezni: a hosszabb terjedelmű, akár több metszettel is díszített, bővebb történelmi anyagot feldolgozó tájleírások esetében az elbeszélő a szöveg végén gyakorta visszatér a (változó) látvány, a természet- vagy városkép rögzítéséhez, mozgalmasságot, eseményszerűséget adva a (többféle perspektívából láttatott) térnek. Minderre jó példa lehet ugyancsak Zomborytól az Ungvárt bemutató, jóval hosszabb és részletesebb tájleírás (1858. nov. 28.) zárlatának első fele:

Égészen más panoráma nyílik délfelé. Itt egy a láth[at]áron eltűnő nagy síkságot látunk magunk előtt, mellyen számtalan elszórt helység, falu és erdők festői csoportozatai tűnnek előnkbe, mellyek között az Ung ezüst-szinü kanyarulatai kigyóznak végig, és csak a nyugoti láthatáron kéklenek parányi halmocskákként az ujhelyi hegyek. Jelen képünk Ungvárt délfelől tünteti fel, háttérben (északra) az említett hegylánczolatl.⁴⁹

---

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ „Környékén nevezetesek: Tajova, rézolvasztó és ezüst-választó hutákkal. – Kralova vasedény és kardvasgyárral. – Hermanecz hason nevű hegy alatt, nagy papírgyárral, vidékén Tufna nevű barlang létezik, az ősvilág állatainak csontjaival. – Óhegy, Sturecz tövén, csudatévő Mária képeről híres bucsuhely, rézolvaszddával, réz és ezüst bányákkal. – Urakvölgye bányamezőváros, gazdag rézbányákkal, gálicz vízzel, s egy alagutttal, melly Óhegyig visz, 1500-ra menő lakosai szétszórt házakban laknak. Radván, mezőváros, Besztercze tőzsomszédja délre, a Radván-szky család ősi birtoka, érdekes régi kastélyllyal és templommal, számos posztóssal, fésüssel, kalapossal, s késművessel; vásárai híresek.” Uo.

⁴⁹ ZOMBORY G[usztáv], „Ungvár”, *Vasárnapi Újság* 5, 48. sz. (1858): 568–570, 570.

Mint láthattuk, az egyszeri ábrázolt tájleírások esetében a sajtóközeg vizuális kultúrája (a metszetes illusztrációk jelenléte és gyarapodása) szorosan összekapcsolódott a szöveges tartalmakkal, részévé vált a cikkek jelentésspektrumának és hatásmechanizmusának. Ugyanakkor ebben a korszakban és sajátos mediális környezetben is jelen voltak olyan útleíró szövegtípusok a *Vasárnapi Újságban* (és más lapokban is), melyek az újabb és újabb médiumok versengése közepette, a vizualitás egyre látványosabb felértékelődésének *ellenében*, éppen nyelvi összetettségük révén kívántak hatást elérni⁵⁰ – inspirálódva az utazási irodalom korábbi hagyományaiból, és a 19. század során önállósult műfaj, a *modern irodalmi útirajz* terrénumán belül meg is újítva azokat.

Az efféle (illusztráció nélkül megjelent) akár egyszeri, akár folytatásos útleírásokra jó példa a korszakból a modernizálódó nagyváros tapasztalatait humorosan-ironikusan megjelölt sorozat, az *Egy vidéki ember levelei Pestről* (1859. okt. 23., dec. 11., 1860. febr. 26.)⁵¹ – mely szubzsánernek, a „városi séta” típusú útleírásnak már az 1840-es évek divatlapjaiban megjelentek a korai mintái –; Ordódi István Károly Vág-völgyet bemutató kétrészes írása (1855. aug 19–26.)⁵² vagy épp László Károly amerikai úti levelei, melyek az 1859-es évfolyamban voltak olvashatóak.⁵³ E helyütt azonban egy speciálisabb példával szeretném érzékeltetni az e típusú szövegek jellegzetességeit. 1866. május 6-án jelent meg egy másfél oldalas – alcíme szerint – „utirajztöredék” *Debreczen*

50 Vö.: SZIRÁK Péter, *Ki említ megérkezést? A régi és a két világháború közötti irodalmi útirajzról* (Budapest: Ráció, 2016), 12–14.

51 NAGY Tamás, „Egy vidéki ember levelei Pestről”, I–III, *Vasárnapi Újság* 6, 43. sz. (1859): 513–514; 6, 50. sz. (1859): 595–596; 7, 9. sz. (1860): 105–106.

52 ORDÓDI István Károly, „A Vág-völgye”, I–II, *Vasárnapi Újság* 2, 33–34 sz. (1858).

53 LÁSZLÓ Károly, „Levelei Amerikából”, I–VIII, *Vasárnapi Újság* 6, 1., S., 9., 22., 25., 29., 30., 34., 35., 39. sz. (1859).

egy *dunántuli előtt* címmel. A szöveg feltételezhető szerzője is figyelmet érdemel: az útleírást jegyző „Ráczkevi” nagy valószínűséggel azonos azzal a ráczkevi Eötvös Károllyal (1842–1916), aki több, mint 30 évvel később épp nagyszabású balatoni útirajzával (*Utazás a Balaton körül* I–II, 1900; *A balatoni utazás vége*, 1909) és dunántúli tárgyú memoárjaival futott be kései nagy karriert, s aki az 1860-as évek elején (még pápai diák korában) publikált is már a *Vasárnapi Újságban*.⁵⁴

A szöveg címe – hasonlóképp az önmagát „vidékiént” karakterizáló narrátor fővárosi leveleihez – már önmagában feszültséget teremt, hiszen a meglátogatott vidék (Debrecen) megjelölésén túl hangsúlyozza az utazó patriotizmusát, sejtetve a két karakterisztikus magyarországi régió, a Dunántúl és az Alföld eltérő arculatát, mentalitásformáit és kulturális meghatározottságait. A szöveg kezdete – szemben a helyszínt lokalizáló és nagy vonalakban körbeíró rövidebb szövegekkel – az utazó benső motivációinak feltárását foglalja magában, melyből az is kiderül, hogy voltaképp *visszaemlékezést* olvasunk:

Régóta forró ohajtásom volt már látni a terjedelmes
Debreczent, az Alföld fővárosát, Toldy Ferenczként a
„zsiros magyarság” székhelyét, a magyar kálvinistaság
Rómáját, s a helyet, hol az erőteljes magyar nép ösere-

---

⁵⁴ 1861. augusztus 11-én saját nevén jelent meg korai, *A feltámadott költő* című verse, valamint az 1860-as évek második felében is publikált álneven („-k-y.”, „Carolus”) a lapban. Lásd Eötvös Károly, „A feltámadott költő”, *Vasárnapi Újság* 7, 32. sz. (1861): 374; -K-Y., „A nazarénusokról”, I–II, *Vasárnapi Újság* 16, 2–3. sz. (1869); CAROLUS, „Új adat, Jellachich betörésének történetéhez”, *Vasárnapi Újság* 17, 10. sz. (1870): 122–123. Jóllehet nem zárható ki az sem, hogy a fenti debreceni útleírásnak Eötvös testvéröccse, a fiatalon elhunyt érdemes irodalom- és könyvtártudós Eötvös Lajos (1848–1872) a szerzője, mivel ő is használta a „Ráczkevi” álnevet, ugyanakkor a szöveg hangütése, nyelvi megformáltsága, familiáris beszédmódja – különösképp az elbeszélő emlékezetére hagyatkozó utalások miatt – inkább Eötvös Károlyra vall.

deti typusát még mai nap is sok részben fenntartotta. Vágytam ismerni, miről krónikáink, újabb könyveink és hirlapjaink annyit s annyszor szóltak. Végre a *mult év nyarán* teljesült óhajom s megjártam azt, a mennyire ott töltött csekély időm engedte.⁵⁵

A Debrecennel kapcsolatos, már a korban is igen elterjedt sztereotípiák fenti megsejtetése a továbbiakban is ott munkál a szöveg egynémely mozzanatában, némileg uralva a (magát hangsúlyozottan idegenként aposztrofáló) narrátor perspektíváját. A város korabeli nevezetes „pallós” burkolatán való csodálkozást és a „nagy és szép házak csekély számán” való morfondírozást követően a beszélő figyelme – illeszkedve a klasszikus, *grand tour* és *home tour* típusú utazási irodalom hagyományához – a helyi kulturális emlékezet kiemelt jelentőségű darabjai felé fordul, s ezek nyomait keresi a városi térben: „Debreczenbe érve, legelső dolgom volt a lánnglelkü, de életirányát jórészt eltévesztett Csokonai sirját fölkeresni s hódolattal áldozni a jeles költő emlékezetének” – s még a költő sírfeliratait is közli.⁵⁶ Azt sem hallgatja el, hogy több más nevezetes debreceni tudós férfiú síremlékét is szándéka volt felkeresni, azonban „egyrészt drága időm sem engedte, másrészt meg értelmes vezetőre sem találtam.” Az „akusztikailag roszul” épült nagytemplom leírása és a haranghoz kapcsolódó kis történet⁵⁷ zárata pedig már-már turisztikai érdekltségű megállapításként azonosítható („Kétszeresen megérdemli hát

55 RÁCZKEVI, „Debreczen egy dunántuli előtt (Utirajztörödek)”, *Vasárnapi Újság* 13, 18. sz. (1866): 218 [kiemelés tőlem – R. D. Sz.].

56 Uo.

57 „egyik tornyában a híres Rákóczy-harangot csodálva szemléltem, melyen egyike azon műtékeknek lőn véghezvive, mi a harangjavítás történetében oly igen ritka, hogy t. i. egy nagy darab kivágatván az előbb repedt harangból – e tetemes vesztesége által előbbi hangját nyerte vissza.” Uo.

a fölmenetel fáradságát e becses régi harang”). Az irodalmi emlékezet révén átlelkesített városi tér megteremtésének igényét mutatja Csokonai egykori lakhelyének (s az ott található emléktáblának) a szemrevételezése, illetve a helyi kulturális hagyománnyal való párbeszédbe lépés mozzanatát hordozza a református főiskola, azon belül is a könyvtár meglátogatása. A könyvtári állomány áttekintésébe újabb irodalmi-kultúr-históriai elemek – s amely szintén nem érdektelen: saját olvasmányélmények – vegyülnek:

A könyvtár helyiségében van felállítva Csokonainak Ferenczy által faragott mellszobra, miről Kazinczy Ferencz utazásaiban (Buda 1839. 39–41. l.) oly szép említést tesz; e mellé, ujabbkorban Kazinczy mellszobra járult. Érdekesekek a megtekintésre az olajfestmények is, mik leginkább az iskola tudós tanárai és jótevői arczképeit, az uralkodó család néhány tagját stb. ábrázolják. Itt van Orlai Petrich Somának is egyik jelesebb műve: *II. Lajos feltalálása a Csele patakban.*⁵⁸

Már a fűvészkert és az ifjúsági otthon leírásánál tart az utazó, mikor gondolatmenetét (Eötvösre jellemző módon) anekdotával szakítja meg:

E bennlakásról jut eszembe Kölcseyről egy parányi mese, mely minden valószínűsége mellett is kegyetlen érzelmről tanuskodik. Szilágyban jártamban hallottam ugyanis, hogy Kölcsey még debreczeni bennlakó – vagy mint ott nevezik: *deák*-korában irt egy epigrammot lakszobája gerendájára, mely sajátkezü írásban

---

58 Uo. [kiemelés az eredetiben].

még most is ott látható. Nem szólok ennek lehetlenségéről, miután első pillanatra bárki is megczáfolhatja, de magában az épületben tett kérdéseim után sem tudott róla senki felvilágosítást adni – mindazáltal érdekesnek véltem itt elbeszélni.⁵⁹

A kollégium épületéből való kilépést követően pedig a sajátosan magyar kultúrtájként karakterizált vidék képi megragadására és megelevenítésére tesz kísérletet: „mindenütt történeti földön járunk, minden ház, mi e kis körben szemünk elé tűnik, egy-egy irodalmi fénycsillag vagy másért nevezetes egyén lakhelye volt egyidőben vagy az mostan” – s az irodalmilag átlekesített táj imaginációját a már elhalt és még élő debreceni kultúrhősök hosszú lajstroma hitelesíti.⁶⁰ Jóllehet a helyi nevezetességek elősorolása után újra áhítatos hangvétellel folytatja a megkezdett narratívát a beszélő („Sokáig gondolkodtam e szent helyen és nem voltam képes megválni tőle, leszögezte mintegy lábaimat a régiek dicső emléke, a maiak jelessége!”), a bekezdés zárata remekül tükrözi a korabeli újságíró (ön)reflexivitását, praktikus megfontolásait és a sajtóközeg mediális megelőzöttségének tapasztalatát, hiszen ahelyett, hogy befogna a (valóban meglátogatott, vagy csak kényszerből megemlített) debreceni színház leírásába, inkább a korábbi évfolyamok rajzaihoz irányítja az olvasót.⁶¹ Ahogy a

59 Uo. [kiemelés az eredetiben].

60 „mostan, a bűbájos Hatvani István, az e betűvel verselő Varjas János, a ropant tudományu Sinay, ki Révész Imrekint »mint ritka jeles történetbuvár mind ez ideig sincs kellőleg méltatva közöttünk«, az ékesenszóló Hunyadi szuperintendens, Benedek Mihály, Budai Ézsaiás, Földvári József, újabb időben Péczeli József, Szoboszlai Pap István közel a templomhoz e téren laktak, így Könyves Tóth Mihály, Lugossy József, most a két Révész, Török József, Imre Sándor, Tóth Mihály és annyi más, kik egytől egyig diszei hazánknak, fényei irodalmunknak.” Uo.

61 „Végre eszembe jutott, hogy van e városnak még színháza is, mely méltó éke nem csak Debrecennek, hanem az egész alföldnek. Megnéztem hát ezt is, de miután rajza s leírása a múlt években több ízben be volt mutatva a lapok hasábjain, annál fogva csak azokra utasíthatom e sorok szíves olvasóit.” Uo.

szöveg felütése is az egyéni motivációk megvallására adott alkalmat, a zárlat úgyszintén szubjektív élményt: egy személyes találkozást, a református lelkész, egyháztörténész Révész Imrével (1826–1881)⁶² való megismerkedést örökíti meg, melyben nagy hangsúly kerül a meglátogatott személy erkölcsi nagyságára és szerénységére. Mindehhez képest az útleírás utolsó mondata szinte már-már banális és odavetett – „Elmondhatom végszó gyanánt, hogy Debreczent jó benyomások közt hagytam el” –, ugyanakkor jól érzékelteti a szövegben rögzített utazás eseményszerűségét, illetve a saját élmények szerepét a bejárt tér meglevenítésében.

Az előbbieken vázolt két típus ötvöződéseként tekinthetünk az 1850-es évek második felében igen népszerűvé vált *folytatásos illusztrált útleírásokra*, melyek nagyobb tájegységek és ezzel összefüggésben hosszabb utazások megörökítésére voltak alkalmasak, emellett pedig mind a nyelvi megalkotottságban, mind a vizuális ábrázolásban rejlő lehetőségeket igyekeztek kreatívan felhasználni. A *Vasárnapi Újság* formai szempontból első ilyen típusú publikációja Májer István Esztergomot bemutató cikksorozata volt 1856 augusztusa és októbere között,⁶³ ugyanakkor az efféle illusztrált folytatásos útirajzok leginkább az 1858-as évfolyamtól szapo-

62 Eötvös megemlékezett Révész Imréről annak halálát követően az *Egyetértés* 1881. február 20-i számában, az egykori országgyűlési képviselő Deákkal folytatott 1861-es vitáját s a képviselőségről való lemondását kiemelve: Eötvös Károly, „1861-iki szavazás”, *Egyetértés* 8, 50. sz. (1881): 1. Ennek a cikknek a kibővített változata került be Eötvös 1901-ben megjelent *Magyar alakok* című kötetébe: „Révész Imre haragja”, in Eötvös Károly, *Magyar alakok*, Eötvös Károly munkái 5, 58–65 (Budapest: Révai, 1901), illetve ugyanezzel címmel megjelent a kassai *Felsőmagyarország* 1901. november 19-i számának tárcarovatában is: *Felsőmagyarország* 17, 265. sz. (1901): 1–2 (ez utóbbi sajtópublikáció nem szerepel az 1987-es, Tóth Jánosné-féle *Eötvös Károly bibliográfiában*). Ugyanakkor a hasonló megfogalmazások ellenére („Révész nemcsak mint tudós, hanem mint ember is egyaránt ritkítja párját” [1866]; „Egyénisége hatalmas volt. Esze, tudása, erkölcsi fönsége rányomakodott mindenkre s ellenállhatlan szeretetet és bizalmat gerjesztett mégis mindenkiben” [1901]) ez utóbbi szöveg nem említi személyes ismeretséget.

63 MÁJER István, „Esztergom”, I–VII, *Vasárnapi Újság* 3, 32–37., 40. sz. (1856).

rodtak meg, olyannyira, hogy az ezt követő tág egy évtizedben már évente nagyjából három-négy tájegység vagy város bemutatására vállalkozott a lap.⁶⁴ Ugyanakkor érdemes megjegyezni: azon szövegek között, amelyek ily módon, több részletben és illusztrálva jelentek meg, igen nagyfokú szóródás tapasztalható a felvonultatott témák, a nyelvi megformáltság és az uralkodó beszédmódok szempontjából – így a szóba jöhető szövegek nagyjából a földrajzi-statisztikai tájleírások és az irodalmi-esztétikai érdekű, szubjektívebb útirajzok közötti skálán helyezhetőek el. Az említett Májer István Esztergom-cikksorozata például nem meglepő módon hangsúlyosan történelmi – azon belül is (katolikus) egyháztörténeti – diskurzust működtet, s annak mentén vezeti végig olvasóját Esztergom nevezetesebb részein; Jókai Mór *A magyar Tempevölgy* című (1858. ápr. 25–jún. 6.), a Balaton-felvidéket bemutató útleírása⁶⁵ eredendően egy *irodalmi táj* költői megrajzolásaként ajánlja magát, ugyanakkor azok az alföldi és erdélyi „regényes kóborlások”, melyeket szintén Jókai tett közzé 1858 őszén–telén *More patrio* címmel (1858. okt. 31–dec. 26.),⁶⁶ sokkal inkább a geográfia és az országstatisztika közelítésmódját tükrözik.

Emellett az is feltűnő az e típusú útleírásokban, hogy egyfelől nem csupán regionálisan lehatárolt tájegységek részletes bemutatására vállalkoztak, hanem – a modern irodalmi útirajz vonulatához közelítve – az elbeszélő sajátos (úti)céljainak,

64 Az 1858 és 1870 közötti időszakban egyebek mellett közöltek hosszabb útleírás a Csallóközről, Felső-Vas megyéről, Erzsébetvárosról, Torockóról, a Vág völgyéről, a Fehér-hegységről, Szepes megyéről, Sárospatakról, Felső-Borsodról, Désről, Verőcéről, az erdélyi bányákról, Szlavóniáról, a Tárnok völgyéről, Tarkóról, a Szádelői-völgyről, a Magas-Tátráról, a budai Svábhegyről, Eperjesről, Vajdahunyadról, Vácról, a korondi fürdőről, Gömörmegyéről és Arad-hegyljáról is.

65 JÓKAI Mór, „A magyar Tempevölgy: Regényes tájleírás”, I–VII, *Vasárnapi Újság* 5, 17–24. sz. (1858).

66 JÓKAI Mór: „More patrio: Regényes kóborlások”, I–XIX, *Vasárnapi Újság* 5, 44–52 sz. (1858).

motivációinak alárendelt útvonalakat jártak be; másfelől pedig gyakran esetlegesnek tűnik bennük a szöveg és a képek viszonya. Míg Jókai balatoni útirajzában az író sajátkezü rajzai alapján készült metszetek harmonikus egységet alkotnak a narratív szöveggel⁶⁷ – s nem ritkán ekphrázisszerű leírásokkal találkozunk –, a *More patrio* esetében a vizualitás szerepe kisebb: csak a negyedik, ötödik és hatodik közleményben (nov. 21., 27., dec. 5.) jelenik meg egy-egy metszet, a maradék három folytatás pedig szintén rajz nélkül lát napvilágot. S ugyanígy: a szövegek uralkodó műfaji kódjait, ideológiai tartalmát s esztétikai nivóját is szerzője válogatja. P. Szathmáry Károly *A Tisza bölcsője* (1863. szept. 13–dec. 13.) című egészen hosszú, tizennégy részes, főképp Máramaros megyére fókuszáló cikksorozata,⁶⁸ Szokoly Viktor *Vándorlások Erdély felé* (1861. márc 17–ápr. 14.) című folytatásos rajza⁶⁹ és Jancsik Ede *Pestről a középponti Kárpátok felé és vissza* (1861. szept. 8–nov. 3.) című munkája⁷⁰ például szabályszerű *home tour*-nak tekinthetők, melyek középpontjában a hazai táj megismerésének-megismertetésének (a külfölddel szemben elsőbbséget élvező) igénye, már-már etikai normája áll. Ezzel szemben a francia Georges Perrot 1868-as dél-magyarországi utazását rögzítő hatrészes írást (1870. máj. 8–jún. 5.),⁷¹ melyet Sámi Lajos

67 A szöveg részletes elemzését lásd: SZAJBÉLY Mihály, „Álom Otthon Államról: A magyar Tempe völgyévé rajzolt Balaton”, in *Mester Jókai: A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, szerk. HANSÁGI Ágnes és HERMANN Zoltán, 87–104 (Budapest: Ráció, 2005); HANSÁGI Ágnes, „A víg játéktól a humorisztikus regényig: A humor retorikája és az írói szerep értelmezése Kisfaludy Károlynál és Jókai Móránál”, in *A két Kisfaludy: Tanulmányok*, szerk. HANSÁGI Ágnes és HERMANN Zoltán, Tempe-völgy könyvek 21, 194–226 (Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2016), 196–199.

68 P. SZATHMÁRY Károly, „A Tisza bölcsője (Emléklül a jó máramarosiaknak)”, I–XIX, *Vasárnapi Újság* 9, 37–50. sz. (1863).

69 SZOKOLY Viktor, „Vándorlások Erdély felé”, I–V, *Vasárnapi Újság* 7, 11–15. sz. (1861).

70 JANCsik Ede, „Pesttől a középponti Kárpátok felé és vissza”, I–XIX, *Vasárnapi Újság* 7, 28–36. sz. (1861).

71 SÁMI Lajos, „Egy francia utazó déli Magyarországról”, I–VI, *Vasárnapi Újság* 17, 19–24. sz. (1870).

fordításában olvashatott a *Vasárnapi Újság* közönsége – érthető módon – sokkal inkább az egzotikum iránti fogékonyság, a kulturális idegenség színrevitelére és a magyar társadalom leképezésére irányuló érdeklődés határozta meg, hasonlóképp a századeleji, reformkori külföldi tudós utazók (Matthias Eiss, John Bowring, Francois Beudant, Richard Bright, John Paget stb.) magyar földön tett körutazásaihoz. Illetve e szövegek egynémelyike – az efféle mai, zömmel internetes, a vizualitásra jobban támaszkodó tartalmakkal rokonítható módon⁷² – tudatosan illeszkedett a korban kiépülő *kulturális turizmus* mechanizmusaihoz: túl azon, hogy megjelenítették a sajátosan magyarként karakterizált tájegységek néprajzi kuriózumait, a helyi kulturális gyakorlatokat és mentalitásformákat, gyakran időzítésükkel is idomultak a kifejlődő idegenforgalom kívánalmaihoz. (Beszédes például, hogy Jókai 1858 áprilisától megjelenő Balaton-felvidéki útirajza épp a fürdősszezon kezdetéig, június elejéig szórakoztatta az olvasókat, mintegy előzetes reklámként.)⁷³ Ezzel függ össze az idézett szövegek sajátosan marginális irodalomtörténeti pozíciója is. Mivel legtöbbjük elsősorban aktualitásigénnyel lépett föl, s a sajtóközeg szöveg- és élményéhségét volt hivatott kielégíteni, csak olyan nagyszabású és jelentős népszerűségnek örvendő, kritikai elismerésben is részesülő életművekbe beépülve tudtak részévé válni a kritikai-irodalomtörténeti emlékezet cirkulációjának, mint amilyen Jókai Mór (vagy később Eötvös Károly) – zömmel azonban szinte láthatatlanul süllyedtek el az egyre inkább professzionalizálódó heti- és napisajtó tárca-

72 A műfaj kései rokonaként lásd például Cseri László fotoösszeit a *Jelenkor Online*-on.

73 Szajbély Mihály nem véletlenül minősíti Jókai útirajzainak elbeszélőjét – olyan lokálpatrióta szerzőkkel szemben, mint a hatkötetes Székelyföld-monográfiát író Orbán Balázs – „patrióta turistának” idézett tanulmányában: SZAJBÉLY, „Álom Otthon Államról...”

temetőjében. Ez tovább vezet a dolgozat utolsó egységéhez, melyben az utazási és tájleíró szövegek marketingfunkcióval kapcsolatban teszek megjegyzéseket.

Piaci megfontolások, reklám és promóció

Mint az év végi szerkesztői összefoglalók kapcsán már utaltam rá, az illusztrált út- és tájleírások központi helyet foglaltak el a *Vasárnapi Újság* arculatában. Ezen túlmenően azonban a szövegtípusok gyakran megjelentek a lap reklámtevékenységében is, mely többféle formában is megvalósulhatott.

Egyfelől nem ritkák azok hirdetések, amelyek – jellemzően az év vége felé közeledve – a következő évfolyam tartalmába engednek bepillantást. Az 1856. dec. 7-i számban például a lap szerkesztői „Egy pillanatot” engedtek „olvasóinknak szerkesztőségi titkainkba vetni; a midőn röviden elsoroljuk azon műveket, melyek programmunkban kijelentett felhívásunk eredményeül eddigelé hozzánk beküldettek s lapjaink jövő félévi tartalmát gazdagítani fogják”, s a *Tájleírásokhoz* érve a következő felsorolást tették közzé: „Solymos, Tasnád, Viski vár, Csonkadomb, Felső-Bánya, Dobsína, Buziás, Péczel, Tenkei fürdő, Miskolcz, Enyed, Losoncz, Zala-István, Somoskő, Eperjes, Tokaj, Körömcz, Tata. Szegszárd, Túrkevi, Murány, J.-Berény, Kis-Szeben, Kanizsa, Krasznahorka, Boros-Jenő, Kecskemét, Sz.-Benedek felől, *valamennyien remek képekkel illusztrálva*” – vastagon szedett betűkkel is jelezve a képi ábrázolások fontosságát.⁷⁴ Olyan is előfordult, hogy a lap utolsó oldalain elhelyezett előfizetési felhívás részeként már futó és

---

⁷⁴ „Szerkesztőségi titkok”, *Vasárnapi Újság* 3, 49. sz. (1856): 429 [kiemelés az eredetiben].

a közeljövőben folytatódó illusztrált cikksorozatokra hívták föl a figyelmet,⁷⁵ illetve az év végi felhívásban a lap unikális tartalmai (Jókai-elbeszélések, Kakas Márton-levelek) között említették az illusztrált tájleírásokat.⁷⁶

A lap első hosszabb folytatásos útirajza, a *Csallóközi utiképek* (1858. jan. 3 – márc. 14.)⁷⁷ esetében sajátos promóciós szándékot figyelhetünk meg. E cikksorozat esetében nem jeölték a szövegek szerzőjét, s az év végi – éppen a névtelen szerző soron következő fehérhegységi útleírását reklámozó – előfizetési felhívásban sem közölték nevét,⁷⁸ így végül a két hosszabb részletben, 1859. szeptember 4-től október 23-ig,

75 „Figyelmeztetjük egyszersmind a tisztelt közönséget, miszerint *Esztergom* sz. kir. érseki város történeti leírására, valamint az augusztus 31-dikére kitűzött *országos nevezetességű basilika felszentelési ünnepélyre* vonatkozó igen érdekes cikkek, számos csinos képpel diszítve, – melyekből, a »Vasárnapi Újság« 32., 33. és 34. számában szerencsénk volt a t. közönségnek már is több darabot bemutatni, szeptember havában is folytatgatni fognak.” *Vasárnapi Újság* 3, 35. sz. (1856): 312 [kiemelések az eredetiben].

76 „Eddigi számos jeles dolgozó társunk további szíves ígéreitei részint birjuk, részint kérjük továbbra is; ujak megnyerésére kedvező sikerű lépéseket tettünk a haza minden vidékein. Szerkesztői tárczánk – kiterjedt összeköttetéseinknél fogva – a legkülönneműbb érdekes közlendőkkel kínálkozik. A *Vasárnapi Újság* hívei közé számítandja ezentul is kedves szülöttjét, a magyar humor választottját, *Kakas Mártont*, a ki gyakran örökitendi kedves tollával a nevezetes napi eseményeket, s meg fogjuk örvendeztetni olvasóinkat *Jókai Mór* több nagyobb elbeszélésével, a minőket e hazában csak ő tud írni. – A *Vasárnapi Újság* évenként 200–250 képet és rajzot hoz, a szöveg közé nyomtatva. Nem helyezzük ugyan a fősúlyt a képekre, azonban el van már ismerve, hogy a *Vasárnapi Újság* fametszvényei is olly csinnal és ügyességgel vannak hazai művészeink által kiállítva, hogy azok bármely ilyenemű hazai vagy külföldi vállalattal kiállják a versenyt. „Előfizetési felhívás a *Vasárnapi Újság* és Politikai Ujdonságok 1860. évi folyamára”, *Vasárnapi Újság* 6, 52. sz. (1859): 628 [kiemelések az eredetiben].

77 „Csallóközi uti képek”, I–XI, *Vasárnapi Újság* 5, 1–11. (1858).

78 „Képeink és rajzaink nagy számát és változatosságát különösen ki kell emelnünk. Külföldi szerkesztőségekkel teli összeköttetéseink minden nevezetes világ-esemény gyors közzétételét teszik lehetségessé. Hazai tárgyú eredeti képeink mindig nagyobb tökélyt tanúsítanak, s e részben jelenthetjük, hogy *Jókai Mór* most folyó »Regényes kóborlások« című uti rajzának bevégezte után a jövő év folyamában adandó nagyobb e tárgyú közleményeink lesznek: vasmegyei, – aldunai, – több erdélyi, – középponti kárpáti stb. képsorozatok, mint szintén: »*Fehérhegységi utiképek*« (a jelen évfolyamban megjelent »Csallóközi utiképek« szép tollu és tudós szerzőjétől).” „Előfizetési felhívás a *Vasárnapi Újság* és Politikai Ujdonságok 1859-dik évi folyamára”, *Vasárnapi Újság* 5, 51. sz. (1858): 612 [kiemelések az eredetiben].

majd 1860. március 11-től május 13-ig publikált írásnak minden darabját „A csallóközi uti képek írójától” zárójeles megjegyzéssel tették közzé.⁷⁹ (Lásd a 2. számú képmelléklet.) Nehéz megmondani, mi lehetett pontosan az oka, hogy a szerkesztőknek „nem állt hatalmában”⁸⁰ nyilvánossá tenni a szerző nevét, mindenesetre már az évfolyam cikkeiből is következtethető, hogy a csallóközi és fehérhegységi útirajzot a *Magyar mythologia* (1854) című munkájáról elhíresült püspök és művelődéstörténész, Ipolyi Arnold (1823–1886) írta, akiről a *Vasárnapi Újság* épp 1859-es évfolyamában közölt portrét és életrajzot.⁸¹ Az általa írt útirajzok esetében „A csallóközi uti képek írójától” szerzőmegjelölés leginkább az egymást követő tartalmak minőségét (és a lap stabil, megbízható szerzőgárdáját) volt hivatott mintegy márka-jelzésként hangsúlyozni, hogy tudniillik a következő évfolyam szövegei is hozni fogják az eddig megszokott színvonalat.

Ennél látványosabb, árukapcsolásra és önreklámra épülő piaci logika figyelhető meg Jókai Mór írásai esetében. Már az 1859-es évfolyam tájleírásait promotáló felhívásban is találkozhattunk a lap főmunkatársának nevével – „e részben jelenthetjük, hogy Jókai Mór most folyó »Regényes kóborlások« című uti rajzának bevégezte után a jövő év folyamában adandó nagyobb e tárgyú közleményeink lesznek” –, de Jókait a *Vasárnapi Újság* kiadója, Heckenast Gusztáv más módokon is igyekezett népszerűvé tenni az olvasók számára. Korábban

79 „Féherhegységi utiképek”, I. rész, *Vasárnap Újság* 6, 36–43. sz. (1859); „Féherhegységi utiképek”, II. rész, *Vasárnapi Újság* 7, 11–20. sz. (1860).

80 Ld. „Pozsony K. P. – A »Csallóközi utiképek« szerzőjének nevét nem áll hatalmunkban kimondani. Örvendünk ön megegyező nézetének, hogy ez alapossággal, gonddal s érdekesen írt utirajzok mintául szolgálhatnak minden más e tárgyú közleményeknek. Hány becses monographiára tehetnénk így szert!” „Szerkesztői mondanivaló”, *Vasárnapi Újság* 5, 4. sz. (1858): 48.

81 „Ipolyi Arnold”, *Vasárnapi Újság* 6, 48. sz. (1859): 565–566. Vö.: SZINNYEI Lószef, *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt. (Budapest: 1891–1914), 5:145–158, 150.

említett útirajzait (*A magyar Tempevölgy, More patrio*) – egyes regényeinek tájleíró részleteivel együtt – Heckenast *Magyarhon szépségei* címmel jelentette meg 1862-ben Jókai műveinek népszerű kiadásában,⁸² melyet aztán a *Vasárnapi Újságban* és mellélapjában, a *Politikai Ujdonságokban* is reklámozott éveken keresztül.⁸³ Ebben az összetett promócióban a kiadó azon törekvése nyilvánult meg, hogy lapját a regényíró Jókaival mint húzónévvel népszerűsítse, illetve arra buzdította a *Vasárnapi Újság* és a *Politikai Ujdonságok* olvasóit, hogy fizessenek elő Jókai Mór (szintén Heckenastnál megjelenő) könyvsorozatára is. Ez a piaci logika pedig jól illeszkedett Jókai publicisztikai és regényírói munkásságának azon jellegzetességéhez, hogy cikkei, útleíró szövegei igen gyakran regényeinek előmunkálatai nyomán keletkeztek, s ha nem is egy az egyben kerültek be a sajtóban közölt tájleíró szövegek a regényekbe, feltűnő és számos példával illusztrálható az a motivikus háló, amely a regényeket és az útirajzokat összeköti.⁸⁴ Persze nem csupán Jókai esetében figyelhetjük meg az árukapcsolásra épülő marketingstratégiát: már 1855-ben reklámozza a lap Tóth Lőrinc *Nemzeti Képes Naptárát* az

82 Az eredeti 1862-es kötethez nem tudtam hozzájutni, az útirajzok szövegét is tartalmazó kritikai kiadás jegyzetéből idézem: JÓKAI MÓR, *Magyarhon szépségei*, Jókai Mór Munkái, Népszerű kiadás 27 (Pest: Heckenast, 1862). Vö.: JÓKAI MÓR *Összes Művei: Cikkék és beszédek*, 6 köt., kiad. H. Törő Gyöngyi, SZEKERES László, LÁNG József és RIGÓ László (Budapest: Akadémiai, 1965–1980), 5:491–492, 526. Jókai e gyűjteménye a 19. század második felében és a századfordulón többször újra megjelent bővített formában: a kötet azonos című 1956-os kiadásának szerkesztője, Fazekas László a válogatás 1914-es, 11. (!) edícióját jelölte meg a kötetbe került szövegek forrásaként. (Ez utóbbi, századfordulós kiadásokról a kritikai kiadás jegyzetapparátusa nem ejt szót). Lásd: JÓKAI MÓR, *Magyarhon szépségei (Úti- és tájképek a XIX. századi Magyarországról)*, összeáll. és jegyz. FAZEKAS László (Budapest: Magvető, 1956), 251–252.

83 Lásd: „Irodalom és művészet”, *Vasárnapi Újság* 8, 22. sz. (1862): 261; *Politikai Ujdonságok* 8, 22. sz. (1862): 351; *Politikai Ujdonságok* 12, 31. sz. (1866): 390; *Politikai Ujdonságok* 16, 16. sz. (1870): 194; *Politikai Ujdonságok* 18, 2. sz. (1872): 24.

84 Mindehhez lásd: RADNAI Dániel Szabolcs, „A hazatalálás történetei – a magyar utazási irodalom átalakulása a 19. század közepén: Vázlat egy műfaj- és médiatörténeti kutatáshoz”, *Verso* 5, 1. sz. (2022): 9–34, 25–26.

1856. évre, melynek kiadója szintén Heckenast Gusztáv volt, s amelyben olyan metszetek is megjelentek, amelyeket korábban a *Vasárnapi Újság* közölt.⁸⁵ Emellett a szerkesztőség figyelmet fordított a lap rajzolóinak munkásságára is – több ízben reklámozták például az említett Zombory Gusztáv és a hasonlóan termékeny Keleti Gusztáv (1834–1902) alkotásait⁸⁶ –, műpártolásra ösztönözve olvasóikat.

Összegzés

Révész Emese idézett munkájában a *Vasárnapi Újság* sikerét az eredeti, hiteles és a nemzeti kultúrához kötődő illusztrált tartalmak terjesztésében és az olcsó utánközlések elkerülésében jelölte meg, valamint abban, hogy nem elsősorban művészi igényű, magas színvonalú, hanem az olvasóközönség érdeklődésére számot tartó ábrázolások közlésében volt érdekelt. A *Vasárnapi Újság* arculatának és képi programjának rögzülésétől – az 1850-es évek második felétől, végétől – kezdve e komponensek alkottak egységet a lapnak a nemzeti kultúra terjesztésére irányuló projektjében, amely a változatos kultúrájú-etnikumú városi és vidéki lakosságot megszólító ismeretterjesztő és szórakoztató tartalmak ügyes, kreatív szerkesztésével, a cikkek irodalmi igényű nyelvhasználatával, valamint világnézeti semlegességével szolgálta meg a sikert.⁸⁷

85 *Nemzeti képes naptár 1856-dik szökő évre*, szerk. Tóth Lőrincz, BRASSAY Sámuel és GALGÓCZY Károly (Pest: Landerer és Heckenast, 1855). „A budai királyi palota”, *Vasárnapi Újság* 2, 31. sz. (1855): 245; „Irodalmi ügyek”, *Vasárnapi Újság* 2, 40. sz. (1855): 317; *Vasárnapi Újság* 2, 42. sz. (1855): 340; *Vasárnapi Újság* 2, 52. sz. (1855): 420.

86 Zombory Gusztáv, „Országbirák arczképcsarnoka”, *Vasárnapi Újság* 9, 4. sz. (1863): 35. Előzetes közlemények a Keleti Gusztáv által illusztrált *Tokaj-hegyaljai albumból* (1867): *Vasárnapi Újság* 10, 28–29., 32., 38. (1864).

87 RÉVÉSZ, *Kép, sajtó, történelem...*, 104–111.

Mindezek mellé, jelen tanulmány konklúziójaként, csupán hangsúlyozhatjuk a Magyarország vidékeinek bemutatását célzó elkötelezett törekvést, mely a sokféle műfaji hagyománnyal párbeszédbe lépő táj- és útleírások publikálásában, az olvasókkal való intenzív kapcsolattartásban és a tájképekre irányuló marketingtevékenységben volt tetten érhető.

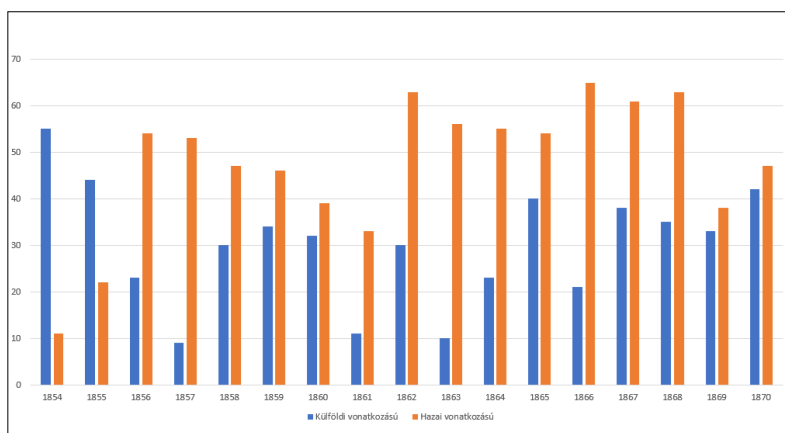
Arra nézvést, hogy milyen lehetőségek rejlenek még a *Vasárnapi Újság* tájleíró szövegeinek és képanyagának vizsgálatában, több lehetséges irány is megfogalmazható. Érdemes lenne például a lapban megjelent ábrázolt tájleírások téma-repertoárját összevetni a korszak további képesújságjainak (*Az Ország Tükre, Hazánk s a Külföld, Magyarország és a Nagyvilág*) felhozatalával, valamint olyan nagyszabású, reprezentatív kiadványoknak a tájábrázolásaival, melyek szintén a nemzet imaginárius terének megjelenítését vették célba (*Magyarország és Erdély képekben, Magyarország és Erdély eredeti képekben, Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen; Az ezeréves Magyarország és a milléniumi kiállítás*).⁸⁸ Ahogy további, részletesebb elemzést kívánnának a lapban megjelent utazási és tájleíró szövegek szociológiai és mentalitástörténeti vonatkozásai (tájegység, osztályszerkezet, etnikai és felekezeti meghatározottságok), különösképp a 19. század második felében intézményesülésnek induló idegenforgalom korabeli (változó) percepciójának kontextusában.⁸⁹

⁸⁸ Egy efféle átfogó vizsgálat természetesen kisebbfajta kutatócsoportok munkabíráását igényelné, és eredményei leginkább olyan adatvizualizációs technikák segítségével képzelhetők el, mint amelyeket Demeter Gábor történész-geográfus és munkatársai használnak a 19. századi Magyarország demográfiai folyamatainak elemzéséhez. Lásd: DEMETER Gábor, *Kisatlasz a dualizmus kori Magyarország regionális társadalmi-gazdasági folyamatainak tanulmányozásához (1869–1910) / A Historical Geographical Atlas of Hungary for the Analysis of Socio-Economic Phenomena (1869–1910)* (Budapest–Debrecen, Kapitális Nyomda, 2020), hozzáférés: 2022.11.14., https://www.gistory.hu/docs/19_GISa_Hungarorum_atlas_vol_1.

⁸⁹ Két előremutató, s kifejezetten a *Vasárnapi Újság* cikkeire fókuszáló tanulmány a témában: CSIKI Tamás, „Kördén és vasúton: Utazók társadalmi tapasztalata

Illetve külön műfajtörténeti kutatás foglalkozhatna a heti és napi sajtóban közölt útleíró szövegek vizsgálatával, integrálva az igen gazdag korpusz jellegzetesebb műformáit az európai és magyar utazási irodalom történetiségébe, hangsúlyt helyezve az utazás és írás, utazás és látás korabeli újszerű tapasztalatának összefüggéseire.⁹⁰ Mindez azonban már túlmutat a tanulmány keretein.

Képmelléklet

↑ 1. ábra: Utazási és tájleíró szövegek a *Vasárnapi Újság*ban 1854–1870 között

a 19. század második felében – a *Vasárnapi Újság* útirajzai alapján”, *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica* 15, 1. sz. (2010): 21–35; PUSZTAI Bertalan, „Isten nem kellemes alkotása vagy a művelt emberiség nemes hajtása? – Turisták a *Vasárnapi Újság* hasábjain”, in *Médiumok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. PUSZTAI Bertalan, 366–380 (Szeged: SZTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012).
 90 Egy ilyen célkitűzésű kutatás kereteit vázoltam fel egy korábbi tanulmányomban, lásd RADNAI, „A hazatalálás története...”

Besztercebányai piac és székesegyház.

↑ 1. kép: Zombory G[usztáv]., „Besztercebánya”, *Vasárnapi Újság* 4, 24. sz. (1857): 221.

Fehérhegyeségi utiképek.
(A CSALLÓKOZI UTIKÉPEK ÍRÓJÁTÓL.)
Első rész.
Pozsonytól Szakolczáig fölfelé.
I.

Utunk célja. Beszék. A Fehérhegy és Morva folyó közötti tér. Hazánk határain. A várlancolat. Magyar előrések. Székely határai. Oszink nyomai. Pozsony vidéke: Virágvilág, Csákerbák, Virágiglet, Székely. Hogyan volt Pozsony városban magyar falu. Helynevek. Hídekkék, Lamos. Egy nép, mely nyelvét elveszti, de természetét megtartja. Beaterce. Máriavölgy: Legelője. Felsőek mesterora. Gót egyház freskói; mit és seregélyek. Báthory Andrásszék. Hercegek Schwarzenberg Frigyes palotája, gyűjteményei és emlékei. Most római várbelje, neopolis.

Mig tavall Pozsonyból Csallókóba rándulva a kocsiúrat keletdélnek, az idén északnak fordítottuk.

Sajátlag tudományos fürkészetnek szánt utunk célja egyébként most is az volt, melyet tavall „Csallókózi utiképeinkből” olvasóink már ismernek; ha mégis hizelegetünk magunknak azzal, hogy igénytelen utivázlatainkra még emlékeznek. Felkeresni, szemről szemre látni és ismerni kívántuk hazánk ezen a vidékén is, azon úgy is csekély számú történeti és műemlékeinket, melyeket még a mostoha sors számunkra fenha-

nem untatjuk. Ezekről majd megint csak lunk tüzetesen, ott a hol illik: az Akadémiában. De mit már itt csak azért is meg azokat is, kik már többet is szomjuhoznának az adatokért kezeséget is kívánnának, oda, hol ezek részletesebben tárgyalatnak biztosítsuk, hogy a mondottakért minden zességet vállalni.

De van abban is talán némi megny

Fehérhegyeségi utiképek: Pozsony.

2. kép: [Ipolyi Arnold], „Fehérhegyeségi utiképek”, *Vasárnapi Újság* 6, 36. sz. (1859): 421–423, 421.

Hagyomány és modernizálódás: a zarándoklatok a *Vasárnapi Újság* tükrében

/
Klestenitz Tibor

A 19. század második felétől a társadalmi és gazdasági változások az élet olyan területein is éreztették hatásukat, mint a válásgyakorlás. A hagyományaihoz ragaszkodó katolikus egyház a természettudományos világnézet és a modern életforma terjedésével szemben egyfajta különtársadalom szervezésével igyekezett megvédeni híveit, ám saját antimodernista értékrendjének képviseletében tudatosan használta a modern kor által nyújtott eszközöket is. A Pápai Állam felszámolása (1870) utáni időszakban pedig az egyház, spirituális hatalmának demonstrálása érdekében, még tudatosabban támogatta a régi vallási szokások felélesztését, sőt új hagyományokat is feltalált. Emellett az iparosodás, bürokratizáció és központosítás révén egyre inkább „elvarázstalanodó” hétköznapi élet komoly társadalmi igényeket keltett a természetfeletti vel való találkozás személyes megélése iránt, ami egybeként a

csodás jelenések számának Európa-szerte megtapasztalt növekedésében is tetten érhető, Lourdes-tól Fatimán át egészen Máriapócsig.¹ Ezek a folyamatok egyfajta reneszánszot eredményeztek a zarándoklat terén is, ami eredetileg vallási indítatású utazást jelentett egy szent helyre, ahol a zarándok hite szerint közvetlen kapcsolatba került a természetfelettil, majd az élménnyel gazdagodva tért vissza otthonába. A tradíció alapját az a vallásos hit képezte, miszerint Isten léte és közelsége a szent helyeken inkább megtapasztalható, és hogy itt Isten különleges kegyelmet ad a híveknek.²

A zarándoklatok jelenségének tudományos vizsgálata során hagyományosan a néprajztudományt illette az elsőbbség, újabban azonban másfajta elemzési kísérletek is teret nyertek. Az antropológián belül megjelenő irányzatok egy modern társadalmi gyakorlat, a turizmus kutatásának tapasztalataiból kiindulva közelítenek a kérdéshez, azzal érvelve, hogy az utazás mint modern szabadidős tevékenység őse a zarándokút volt. E felfogás szerint a zarándoklatok a turizmus társadalmi gyakorlatával analóg módon értelmezhetőek, hiszen a turizmus tulajdonképpen modern, a komplex társadalom különbségeit megjelenítő rítus, melynek célja szintén a hétköznapoktól való eltávolítás: kezdete az elutazás, közepe a változás, a transzcendens megtapasztalása, vége pedig a visszatérés a mindennapokba. A zarándoklatokat ennek következtében egyre több tanulmány vizsgálja a turizmussal összefüggésben, a profán és a szakrális utazás hasonlóságainak és különbségeinek

---

1 Minderről összefoglalóan lásd: ENYEDI Zsolt, *Politika a kereszt jegyében: Egy politikai szubkultúra természetrajza* (Budapest: Osiris, 1998); ÜRS ALTERMATT, *A katolicizmus és a modern kor: A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete*, ford. SOMOGYI Gyula (Budapest: Osiris, 2001); NICHOLAS ATKIN és FRANK TALLETT, *Priests, prelates and people: A History of European Catholicism since 1750* (Oxford–New York: Oxford University Press, 2003).

2 KORPICS Márta, *A zarándoklat mint a szakrális kommunikáció egy szintere*, doktori disszertáció (Pécs: PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 2008), 90.

elemzésével. A modern utazási szokások megváltozása maga után vonta a kegyhelyek vonzáskörzeteinek átalakulását, a zarándoklatok időszerkezetének módosulását, illetve a zarándokok motivációnak átalakulását is.³

A magyar néprajztudomány az elmúlt időszakban számos eredményt mutathatott fel a zarándoklatok és búcsújárások vizsgálata terén, amelyeket jelentős részben az 1990-es években megjelent összefoglaló monográfiák inspiráltak.⁴ A kutatás ugyanakkor nem minden esetben volt képes megfelelően magyarázni a vallási mentalitás megragadása szempontjából fontos tényezőket. A népi vallásosság kapcsán a néprajzi leírások gyakran „változatlanoknak tűnő, tömörszerű, és nem egybevetéseken alapuló képet adtak, még akkor is, ha történeti adatokat idéztek. Ezért a búcsújárásban résztvevők szociológiai szempontú differenciálódását és a mentális különbségeket is időszerű lenne észrevenni.”⁵

A tanulmányban ehhez kapcsolódóan azt szeretném megvizsgálni, hogy – az alapvetően református felekezeti háttérű szerzőket foglalkoztató, de sokszínű és nyitott szellemiségű⁶ – *Vasárnapi Újság* milyen képet alkotott a katolikus vallásosság fontos hagyományának korabeli megjelenési formáiról. A 19. század elején – miután a jozefinista egyházpolitika tilalmai

---

3 KÖRPICS, *A zarándoklat...*, 113.

4 TUSKES Gábor, *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében* (Budapest: Akadémiai, 1993); BÁLINT Sándor és BARNA Gábor, *Búcsújáró magyarok: A magyarországi búcsújárás története és néprajza* (Budapest: Szent István Társulat, 1994).

5 VEREBÉLYI Kincső, „A búcsújárás: hit vagy divat?“, in *Vallásos kultúra és életmód a Kárpát-medencében 10.*, szerk. PILIPKÓ Erzsébet és FOGL Krisztián Sándor, 249–280 (Veszprém: Lackó Dezső Múzeum, 2017), 264.

6 BUZINKAY Géza, „A nemesi értelmiség református színezetű lapja, a *Vasárnapi Újság*“, in *A magyar sajtó története*, szerk. KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla (Budapest: Akadémiai, 1985), II/2:218–219. A lapkészítők az általános ismeretterjesztés fogalmába beleértették a katolikus egyházi események bemutatását, ezért rendszeresen beszámoltak a különböző hazai és külföldi ünnepélyekről, körmenekekről, valamint az egyházpolitika alakulásáról, például a pápaválasztásokról is.

hatályukat veszítették – Magyarországon is újjáéledtek a barokk kori szokások, s az egyes plébániák által szervezett, a hívek tömegeit megmozgató, gyalogos búcsújárások jól ismert jelenségnek számítottak. A technikai fejlődés, az olcsó vasúti utazás lehetőségének megjelenésével a század közepétől a zarándoklatok egyre gyakrabban lépték át az országhatárokat, s kezdték a tömegturizmus jellegzetességeit magukra öltetni.⁷ A következőkben arra keresem tehát a választ, hogy a *Vasárnapi Újság* szerzői milyen képet festettek erről a vallási tradícióról, mennyiben figyeltek fel a modernizálódására, illetve hogyan vélekedtek az átalakulás politikai, gazdasági és kulturális vetületeiről. A *Vasárnapi Újság* igen értékes forrásanyag-nak ígérkezik, hiszen az átlagember művelődési-szórakozási igényeit szolgáló ismeretterjesztő-szórakoztató illusztrált családi hetilap – Lipták Dorottya véleményét idézve – „különbösen alkalmas a polgári kulturális praxis megjelenítésére”, mivel ezek a lapok „az emberi lét és tapasztalat a történeszek által eddig kevésbé figyelemre méltatott tartományait is fel tárhatják”.⁸

A vallási hagyomány és a nemzeti öntudat összefonódásai az 1850-es években

A *Vasárnapi Újság* készítői az induláskor, 1854-ben egyebek mellett azt a célt tűzték ki maguk elé, hogy a hazai polgári

---

7 BARNÁ Gábor, „Zarándokvonaton. Adatok a Mariazellbe, Lourdes-ba és Rómába vezetett vonatos zarándoklatokról a 19–20. század fordulóján”, in *Különvonaton: A vasút szerepe a vallási életben és a turizmusban*, szerk. BARNÁ Gábor és GYÖNGYÖSSY Orsolya, A vallási kultúrákutatás könyvei 31, 41–52 (Szeged: Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2017), 41.

8 LIPTÁK Dorottya, „Polgári kulturális gyakorlat és nemzeti jelleg a közép-európai sajtóban”, *Aetas* 16, 3–4. sz. (2001): 46–83, 46.

családok körében kedvelt és elterjedt német illusztrált lapok, elsősorban a *Gartenlaube* mellett magyar nyelven is elérhető legyen hasonló jellegű kiadvány.⁹ A munkatársak számára a tudományos ismeretek terjesztése és az erkölcs nemesítése mellett nagy jelentőséggel bírt annak deklarálása is, hogy írásaikkal szeretnének hozzájárulni a magyarság megtépázott önbecsülésének helyreállításához.¹⁰ A szerkesztőség a nemzeti irodalom ideáljának megvalósítására törekedett, amivel a társadalom minden osztályát igyekezett megszólítani. Ennek részeként a hetilap rendszeresen bemutatta a korabeli népelet és a népi kultúra számos jelenségét.¹¹ A korszak szigorú sajtócenzúrája következtében ugyanakkor a nemzeti program érvényesítése komoly nehézségekbe ütközött, a szerzőknek gyakran a sorok között üzenve kellett megfogalmazni gondolataikat.¹² A vallási hagyományok tárgyalása ezért alkalmanként nemzeti, sőt politikai jelentőséget is kaphatott. Jó példa erre egy 1856-os, a székely nép életéről szóló cikksorozatnak a csíksomlyói búcsút bemutató része. Ez az esemény éppen ekkoriban szerzett országos ismertséget, s a különböző albumok, reprezentatív, illusztrált kötetek mellett a sajtó is alaposan kivette részét a népszerűsítés munkájából. Nagy Imre cikke ugyan nem tekinthető módszeres beszámolónak, ám azzal,

---

9 BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (Budapest: Wolters Kluwer, 2016), 171.

10 LIPTÁK, „Polgári kulturális...”, 50.

11 LANDGRAF Ildikó, „Átjárás a regiszterek között: Jókai Mór képes szórakoztató lapjai”, in *A sajtó kultúráközvetítő szerepe: Tanulmányok*, szerk. PAÁL Vince, Média-tudományi Könyvek, 9–20 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014), 15.

12 A korszak sajtópolitikájáról részletesen: DEÁK Ágnes, *Suttogások és hallgatások: Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867* (Budapest: Osiris, 2018); DEÁK Ágnes és TAMÁS Ágnes, *Sziszifuszok küzdelme: Kormányzat és sajtópolitika Magyarországon 1860–1875* (Pécs: Kronosz, 2021).

hogy a búcsújárás nemzeti jellegét emelte ki, megalapozott egy tartósnak bizonyuló értelmezést.¹³

A cikk „általános nemzeti ünnep”-ként hivatkozott a búcsúra, és – nagyon óvatosan, a történelmi részletek bővebb kifejtése nélkül – arra is utalt, hogy a székely nép a vallási vonatkozásokon túl ekkor a függetlenségét fenyegető veszélyt elhárító fegyveres győzelem jubileumát is megünnepli. A szöveg emellett jelentős hangsúlyt helyezett a búcsú körülményeinek értékelésére, kiemelte a résztvevők nagy számát, rendkívül pozitív nemzetkarakterológiai portrét festve a székelységről:

Azt gondolhatná a körülményekkel, és a székely vendégszeretettel ismeretlen ember, hogy a pütkösdkori nyughatatlanság miatt a somlyóiak legalább is zúgolódók, békételenek, panasszal kitörők? nem. Velük született őszinte szivességgel, valódi székely vendégszeretettel fogadják mindig a megjelenőket. Házaik, csüreik, esős időben minden zugaik annyira telvék vendégekkel, hogy a nagy sokaság miatt alig ismerhetni meg a háziakat; és mind ennyi nyughatatlanság, zsidongás közepett ők nyugodtak, szivesek, jó indulatuak maradnak osztakozva, és együtt viselve vendégeikkel a napok terheit.¹⁴

Az 1857-ben a Scitovszky János bíboros, hercegprímás által Mariazellbe, a Habsburg dinasztikus vallásosság egyik központjának számító, ugyanakkor Nagy Lajos király révén magyar hagyományokkal is rendelkező kegyhelyre vezetett nemzeti zarándoklat is szert tett politikai jelentőségre. A szer-

13 MOHAY Tamás, *A csíksomlyói pütkösdi búcsújárás. Történet, eredet, hagyomány* (Budapest: Nyitott könyv–L'Harmattan, 2009), 150.

14 NAGY Imre, „A vitéz székely nép ismertetése”, *Vasárnapi Újság* 2, 45. sz. (1856): 390.

vezők a hívek tömegeinek felvonultatásával igyekeztek nyomatékot adni a magyar konzervatív politikai elit kívánságainak, vagyis az 1847-es politikai rendszer helyreállításának. A megfelelő előkészítés, illetve a minél több hívő megmozgatása érdekében a katolikus egyház igyekezett a sajtót is felhasználni, és propagandája részeként tudatosan használta a nyilvánosságot, például számos részvételi felhívást jelentetett meg a lapokban.¹⁵ (1. kép)

Ezekhez az erőfeszítésekhez kapcsolódott a *Vasárnapi Újság* is, amely egy héttel a zarándoklat időpontja előtt, mintegy kedvcsinálóként közölt illusztrált cikket a mariazelli kegytemplomról. A kísérőszöveg nyomatékosította a nemzeti szempontokat: a rajtot nem azért közölték, mert „a háromtornyú templom különös alakjánál fogva meglepő látványt nyújt a szemnek”, hanem mivel az épület magyar nemzeti műemléknek számít (a középső tornyot Nagy Lajos építtette), s az azóta eltelt időben a magyar zarándokok számos művészettörténeti emléket hagytak maguk után a templomban.¹⁶

Az egyik legfontosabb ausztriai kegyhely eredetének magyar vonatkozásai a nemzeti önértzet szempontjából fontos tényezők lehetnek, jöllehet a cikk azt is hangsúlyozta, hogy a kegytemplomot gyakran felkeresték az uralkodóház és a birodalmi arisztokrácia tagjai.¹⁷ A hetilap a nemzeti zarándoklat fénypontjáról, a templomba való ünnepélyes bevonulásról és a nagymiséről is részletes tudósítást közölt, alaposan kidomborítva az esemény reprezentatív voltát, magyar nemzeti jellegét.¹⁸

15 MANHERZ Orsolya, „Az 1857. évi máriacelli zarándoklat a sajtóban”, in *A sajtó kultúrák közvetítő szerepe...*, 27–43, 28–33.

16 J. L., „Máriacell búcsújáráhely Stájerországban”, *Vasárnapi Újság* 4, 35. sz. (1857): 361–362.

17 VEREBÉLYI, „A búcsújárás...”, 258.

18 R., „A mária-czeli bcsújárát”, *Vasárnapi Újság* 4, 39. sz. (1857): 411.

A népi vallásosság ábrázolása és kritikája

A kiegyezés után a sajtószabadságot korlátozó politikai tilalmak érvényüket veszítették,¹⁹ s a vallási ünnepek politikai vonatkozásai egyre kevésbé érdekelték a nyilvánosságot. A *Vasárnapi Újság*ban a zarándoklatok ezután túlnyomórészt a néprajzi vonatkozásokhoz kapcsolódóan kerültek elő, ami jól mutatja, hogy a kérdéskör elsősorban a népi vallásosság fogalmához kötődött.²⁰ Jellemző példája ennek a szegedi származású ügyvéd, műkedvelő néprajzkutató és népszínműíró, Varga János háromrészes cikksorozata. A szerző – mint azt a szerkesztőség a halála alkalmából közölt megemlékezésben megállapította – „a népies irodalomban tünt föl, élénk elbeszélésekkel, népszokások ismertetésével [...]. Egy nagyobb munkájával, a »Babonák könyve« cíművel, pályadijat is nyert. Oly könyv, mely arra van kiszemelve, hogy a nép közt olvasmányul terjesszék.”²¹

Varga 1871-ben közreadott, hangsúlyozottan személyes tapasztalatokon alapuló írása a szegediek máriaradnai zarándoklatait mutatta be. Értelmezése szerint a hagyomány eredete a csodákkal teljes régmúlt, amikor az emberek babonás hittel fogadták a megszólaló szentképekről, Szűz Mária-jelenésekről és csodás gyógyulásokról szóló történeteket, amelyek a népszerű búcsújáróhelyek kialakulásához vezettek. A racionális felfogás szerint a búcsújárásnak a középkorban a gyógyulást kereső résztvevők számára megvolt a maga praktikus haszna is, hiszen a levegőváltozás vagy a természetes gyógyvizekben való fürdés hozzájárulhatott a betegek állapotának javulásához. Varga meglátása szerint azonban az idő

19 BUZINKAY, „A magyar sajtó...”, 179–182.

20 VEREBÉLYI, „A búcsújárás...”, 259–260.

21 „Varga János”, *Vasárnapi Újság*, 28, 47. sz. (1881): 748–749, 748.

múlásával a hagyományra egyre több „káros sallang” telepedt rá, és mára a búcsújárásokat a „babonaság fekete felhője” veszi körül, mivel a vallásos szokások elvesztették hajdani őszinte, „gyermeteg hiten” alapuló jellegüket, s a résztvevők nagy részét már „a vakhit és a babona” vezérli.²²

Varga mindennek legfőbb bizonyítékát a búcsúk elüzletiesedésében látta: élénk leírását adta annak, hogy Radnán a zarándokok a vallásos szertartásokon való részvétel után hogyan vetik bele magukat a vásári forgatagba, hogy emléktárgyakat, alkoholt és élményeket szerezzenek, s hosszasan ecsetelte a visszaállásokat, a rendszeresen előforduló rendbontásokat és bűncselekményeket.

Népünk még nem ért meg odáig, hogy e rá nézve nagy áldozatokkal járó lelki és testi élvezetről (?) lemondjon; az országos betiltás sem vezetne célhoz; de talán nem messze már az idő, midőn a népnevelés áldásdús fénye mellett meg fogja ismerni a nép a helyet, ahol eddig tévelygett.

S míg a búcsújárások betiltása az egyéni szabadság megszorítása volna: addig a fölvilágosított nép lassan-lassan önként hagyja el e természetévé vált szokást, ha belátja a haszon csekélységét, semmiségét, miket nagy anyagi áldozatai árán nyer. Tehát világosságot a népnek!²³

---

22 VARGA János, „A búcsújárások és magyar népünk”, *Vasárnapi Újság* 18, 27. sz. (1871): 343–344.; VARGA János, „A búcsújárások és magyar népünk II.”, *Vasárnapi Újság* 18, 28. sz. (1871): 355–356, 355.

23 VARGA János: „A búcsújárások és magyar népünk III.”, *Vasárnapi Újság* 18, 29. sz. (1871): 367–368, 368.

Varga leírása sok párhuzamosságot mutat egy jóval későbbi és jóval ismertebb cikksorozattal, amelyet 1910-ben Jászi Oszkár publikált a *Világ* című napilapban a máriapócsi búcsúk lezajlásáról. Bár a két szöveg számos hasonlóságot tartalmaz, végkövetkeztetésük jelentősen eltér egymástól. A polgári radikális Jászi ugyan szintén a széles néprétegek gazdasági és kulturális felemelését sürgette, ám kifejezetten azért, hogy ezzel szellemi téren megalapozzák az antiklerikális nézetek terjesztését.²⁴ Varga János ezzel szemben – összhangban a *Vasárnapi Újság* ars poeticájával²⁵ – a felvilágosodott elit szempontjait érvényesítette, a búcsújárásokat pedig a népi vallásosság olyasféle megnyilvánulásaként szemlélte, amelyet racionális szempontok és népjóléti megfontolások miatt szükséges megszüntetni. Ezzel illeszkedett a korszak hivatalos egyházi álláspontjához, amely a búcsújárásokat a népi vallásosság más formáihoz hasonlóan igyekezett a saját ellenőrzése alá terelni és a megfelelőnek ítélt mederben tartani.²⁶

Ezt a hozzáállást leginkább felvilágosult paternalizmusként lehetne jellemezni, amely a megtévesztéstől igyekezett megóvni a jóhiszemű embereket. Egy mariazelli kirándulást elmesélő 1865-ös cikk szerzője felháborodottan tette szóvá, hogy a kegytemplom több pontján a szolgaszemélyzet pénzt gyűjtött a saját zsebére, noha ez „a hosszú utban amugy is eléggé kiköltekezett szegény népnek vajmi terhére esik”.²⁷ Ez a felfogás

---

24 „Csakis a szellemi és anyagi bőségből, a társadalmi fölösleg állapotából születnek meg a vallási babonák nélküli, humánus és igazságos, a büntetés és a jutalmazás reménye nélkül is erkölcsös és munkás emberi együttlét.” Jászi Oszkár, „Pócsi tanulság”, in Jászi Oszkár, *Publicisztikája: Válogatás*, szerk. LITVÁN György és VARGA F. János, 138–142 (Budapest: Magvető, 1982), 138–142, 141.

25 Nagy Miklós főszerkesztő 1878-as megfogalmazása szerint a hetilap szerzői köre fontos feladatának tartotta „a fölvilágosodás és józan haladás” terjesztését. LIPTÁK, „Polgári kulturális...”, 51.

26 George D. GREENA, „What is Pilgrimage?”, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage* 6, 2. sz. (2018): 7–15, 8.

27 KÁPOLNAI B., „Kirándulás a Semmeringre s Nagy-Máriaczellbe”, *Vasárnapi*

időnként olvasói aktivizmus formájában is megnyilvánult a *Vasárnapi Újság*ban. 1865-ben például egy Zemplén vármegyei földbirtokos, Matolay Viktor olvasói levélben fordult a hetilap segítségével a nyilvánossághoz, elpanaszolva, hogy a helyi hatóságok nem a kellő eréllyel léptek fel egy bizonyos Kocserha Mária „közönséges pórő” üzelmei ellen, akinek állítólagos látomásai nyomán a környéken felütötte a fejét a babonáság, s a jelenések színhelye gyorsan valóságos zarándokhellyé vált. A beszámoló szerint „ezen búcsujárások napról napra igen távol vidékekről, s oly nagy tömegekben történtek, a korcsmáros és néhány mézeskalácsos nagy hasznára, hogy elvégre minden jóra való értelmes ember figyelmét” magukra vonták.²⁸

A *Vasárnapi Újság* szerzői ugyanakkor magától értetődőnek vették, hogy egy búcsújáró hely az idegenforgalom fellendítése révén gazdasági hasznot termel. Egy Máriaradnáról adott 1886-os beszámoló morális felháborodás nélkül állapította meg:

Radnát vagyonos helylyé tette a sok búcsú. A templom előtti téren felütött sátrak közt pezsgő élet uralkodik. Olvasók, rózsafüzérek, radnai emlékpénzek, csodálatos históriák, imakönyvek, a köznép izlése szerint kirívóan színezett szentképek, mindenfajta gyermekjátékok, mézeskalácsok, kanták stb. s a mik kiválóan radnai specialitások: a nagy keletnek örvendő, ügyesen font két-fülű kosarak – élénk adásvevésnek tárgyait képezik.²⁹

A búcsújárás anyagi vonatkozásai sok esetben szórakoztató anekdoták alapjául is szolgáltak. 1875-ben a hetilap beszámolt

---

Újság 12, 38. sz. (1865): 471–473, 472.

28 MATOLAY Viktor, „Ki akar csudát látni?“, *Vasárnapi Újság* 12, 38. sz. (1865): 474.

29 –I–R., „Radna“, *Vasárnapi Újság* 33, 40. sz. (1886): 645.

egy történetről, amely szerint egyszer Deák Ferencnél időzött az egyik ismerőse, akinek a birtokán egy csodatevő kút volt található, s idő előtti távozását a következőkkel indokolta:

„Sietnem kell haza, mond a vendég, holnap angyalok napja van: bucsu lesz s még az éjjel lajttal vizet kell hordatnom a szent kutba, mert egészen kiszáradt.” [...] Deák mondá neki, hogy mint okos felvilágosult ember, miért nem hagy fel ezzel a szent kuttal, ha már nincs benne víz? – „Azt én nem tehetem, felelt a tulajdonos, mert az árendásom százhusz forinttal többet fizet a korcsmáért, azért, hogy a szent kut ott van.”³⁰

Ugyanez az összefüggés érhető tetten Rákosi Viktor 1908-ban közölt folytatásos regényében is – egyébként ez az egyetlen eset, amikor a búcsújárás motívuma központi eleme egy, a lapban megjelent regényfejezetnek. A *Kiárendált urak* című mű hatodik része arról szól ugyanis, hogy egy görögkatolikus falu öreg templomának falán repedések keletkeztek, az egyiken egy faág benyúlt az épület belső terébe, s ott kereszt alakban nőtt tovább. Az ájtatos parasztok természetesen csodát láttak a dologban, és tömegesen özönlöttek a templomba, ahol nem a főoltár, hanem a keresztalakú faág felé fordulva imádkoztak. A falu földesura is felismerte a dologban a lehetőséget, ezért kőműveseket hívatott, renováltatta a falakat, a faág alá pedig egy oltárt építtetett szobrokkal és egy olcsó szentképpel. Számítása be is vált, hiszen hamarosan megindult a régióból a görögkatolikus zarándokok áradata, ami egykettőre felvirágoztatta anyagilag a települést.³¹

30 „Mi ujság?”, *Vasárnapi Újság* 22, 37. sz. (1875): 588–589, 588.

31 RÁKOSI Viktor, „Kiárendált urak VI.”, *Vasárnapi Újság* 55, 5. sz. (1908): 87–88.

Új jelenségek: a politikai katolicizmustól a zarándok-turistákig

A népi vallásosságon belül létrejövő babonás szokásokat érintő kritikákkal párhuzamosan a *Vasárnapi Újság* hasábjain az 1870-es évektől felbukkant egy újfajta ábrázolásmód is, ami már a modern zarándoklatok megjelenésére reagált. Az első impulzusok természetesen elsősorban a külföldi híryanagból származtak, hiszen a korszak katolikus megújulása az államhatalommal komoly konfliktusokba bonyolódó nyugat-európai katolicizmus irányából indult meg. 1875 augusztusában jelent meg a *Búcsújárás a pápához* című cikk, amely egyértelműen reflektált a változásokra:

A középkori búcsújárások a katolikus egyház újabb küzdelmei következtében kezdenek ismét divatba jönni. [...] De a mostani búcsújárók útja természetesen sokkal kényelmesebb, mint a középkor zarándokaié, kik legtöbbször gyalog, durva szörköntösben [...] vándoroltak a számtalan veszélylyel fenyegetett zarándok-uton [...] Most a mi ujkori búcsújáróink elhelyezkednek a biztos vasuti kocsikban, még pedig az előkelőbbek és gazdagabbak első osztályu helyeken, utközben beszállnak valamelyik első rangu szállodába s épen ugy utaznak, mint más közönséges halandók.

A cikk külön kiemelte az ekkor zajló németországi kultúrharc³² hatását:

---

32 GÁRDONYI Máté, *Bevezetés a katolikus egyház történetébe* (Budapest: Jel, 2006), 307–314.

az eretnek Németországból, Bismarck hazájából is néhány száz bucsujáró érkezett Rómába. A katolikus világ annyiban sokat köszönhet a „vér és vas emberének”, a mennyiben olyan népszerűvé tette a pápát Németországban, a milyen ott még sohasem volt. A Rómába zarándoklók legnagyobb számát eddig a latin származású népek szolgáltatták, s ime, most egyszerre csak fölébredt Németországban is a bucsujárások után való vágy, s kivált a buzgó német főurak seregestől sietnek egyházuk látható fejének színe elé.³³ (2. kép)

A katolikus megújulás az 1870-es, Poroszország elleni vesztes háború, illetve a párizsi kommün eseményei által megtépázott Franciaországban is jelentkezett. A válság nyomán megszülető III. Köztársaságban a katolikus megújulás szövetségesre talált a politikai konzervativizmusban és a monarchizmusban. A lourdes-i zarándoklatok a katolikus kegyesség nyilvános manifesztációi lettek az „istentelenséggel” szemben és a régi rend mellett, ami jól mutatja, hogy a tömegek spirituális vágyódásai soha nem semlegesek politikai vagy társadalmi szempontból.³⁴ A franciaországi vallásos tömegdemonstrációk híre a *Vasárnapi Újság*ot is elérte, amely 1873-ban említette először a lourdes-i kegyhelyet. Az itteni jelenések 1858-ban zajlottak le, azonban még a magyar katolikus lapok is csak az 1870-es évektől kezdtek rendszeresen beszámolni a Pireneusok lábánál kialakuló zarándokhelyről, elsősorban az egyéni utazóként odalátogató klerikusok beszámolóí nyomán.³⁵

33 „Bucsujárás a pápához”, *Vasárnapi Újság* 22, 34. sz. (1875): 532–533, 532.

34 Stephen F. HALLER és Dane MUNRO, „The Winning Narrative: The Social Genesis of Pilgrimage Sites”, *International Journal of Religious Tourism and Pilgrimage* 9, 3. sz. (2021): 22–35, 28–29.

35 Például: „Lourdes”, *Religio* 31, 2. félév (1872): 175; MASZLAGHY Ferenc, „Utazás Lourdesba”, *Új Magyar Sion* 5 (1874): 687–697.

A *Vasárnapi Újság* arról írt, hogy „a bucsujárások egy idő óta oly nagy mérveket öltöttek Franciaországban, milyenre a nagy forradalom óta nem emlékeznek.”³⁶ A közölt becslések szerint a lourdes-i szentélyt nyaranként naponta mintegy kétezer ájtatos hívő kereste fel, a chartres-i székesegyház pedig csak május havában több mint hétszázezer főt fogadott falai közé.

A híryanagból kiderül, hogy Magyarországon is megjelentek a távoli célpontokra irányuló zarándoklatok, amelyek a magas költségek következtében a társadalom felső köreihez kötődtek, egyfajta exkluzív jelleggel bírtak. 1881-ben például a hetilap rendszeresen megemlékezett a Lourdes-ba indított magyar nemzeti zarándoklat szervezéséről és lefolyásáról. A kezdeményezés arisztokrata családoktól indult, akik egy díszes Patrona Hungariae zászlót kívántak adományozni a kegyhelynek. Az útra, amelynek költségeit előzetesen nagyjából háromszáz forintba becsülték, eredetileg mintegy hetvenen jelentkeztek, de a résztvevők száma végül majdnem kétszázra rúgott. Ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy a szervezők a várható tömeges részvételre hivatkozva, gróf Apponyi György közvetítésével, jelentős árkedvezményt eszközöltek ki a bécsi vasúti igazgatóságnál. Az első osztályon 165, a másodosztályon 138 forintba került az oda-vissza út, a harmadosztályon pedig még olcsóbban lehetett utazni.³⁷

A Nogáll János címzetes püspök által vezetett küldöttség, benne számos Apponyival, Czirákyval és Szapáryval, 1881 júliusában indult útnak, és augusztus 4-én érkezett meg a városba. A résztvevők a pályaudvarról ünnepi menetben, két nemzeti zászlót maguk előtt hordva vonultak a kegyhelyre. A női zarándokok között gróf Szapáry Béláné piros vánkoson

---

36 „Bucsujárások Franciaországban”, *Vasárnapi Újság* 20, 43. sz. (1873): 516.

37 BARNA, „Zarándokvonaton...”, 43.

fogadalmi ezüst szívet vitt magával, a négy fő által hordozott nagy fogadalmi zászlót „fényes magyar díszöltözetben” gróf Apponyi György és gróf Cziráky János kísérte, őket követték a karinget viselő egyháziak, majd a zarándoklatot vezető Nogáll püspök teljes ornátusban, „számos segédlettel”; a menetet végül a világi zarándokok zárták be égő gyertyával kezükben. Az útnak tehát egyfajta országimázs-formáló szerepe is volt, s a *Vasárnapi Újság* nagy súllyal számolt be a zarándoklat visszhangjáról: a tudósítások szerint a franciák jól érezhető rokonszenvet tanúsítottak a magyar csoport iránt, a bevonulást hatalmas tömeg kísérte, és sokan megcsodálták az adományt, amely a közvélekedés szerint a kegyhelynek adományozott mintegy 250 zászló között az egyik legszebbnek számított.³⁸

A 19. század folyamán tehát létrejött egy újfajta, távoli célpontokat kiválasztó, eleinte a társadalmi elitet, később már a középosztályt is magába foglaló, vallási motivációjú utazótípus, a turista-zarándok. Ez az időtöltési forma egyaránt mutatta a hagyományos zarándoklatok, valamint a mai turizmus egyes sajátosságait: a turista-zarándokok motivációi nagyon különbözőek lehettek, de többségüket a vallási igények mellett a kulturális kíváncsiság, az új tapasztalatok szerzésének vágya is ösztönözte. Általában az adott úti cél minden vonatkozása érdekelte őket, például földrajzi, történelmi, építészeti és néprajzi tényezők; a vallási célpontok meglátogatása pedig csak néhányuk számára jelentette az utazás fő célját. Ez még a Szentföld vonatkozásában is igaz volt, ahol a modern turista-zarándokok jelentős része az angolszász országok protestáns elitjéből került ki. Ők általában felkeresték a hagyományos zarándokhelyeket, de gyakran szkeptikusan viszonyultak azok eredetiségéhez. (Bár sokan azt remélték, hogy a látogatás meg-

---

38 „A magyar zarándokok Lourdesban”, *Vasárnapi Újság* 28, 32. sz. (1881): 511.

erősíti a természettudományos világnézet által kikezdett vallásos hitüket.) Ezek az utazók természetesen nem tartották magukat a hagyományos zarándokok puritanizmusához, hanem a lehető legkényelmesebb körülmények között utaztak, igényeikre alapozva pedig különböző turisztikai szolgáltatások jöttek létre.³⁹ (3. kép)

Azzal párhuzamosan, hogy az utazás mint kulturális tevékenység egyre gyakoribbá vált a tehetősebb társadalmi rétegek körében, a zarándoklatokon, illetve vallási célú utazásokon való részvétel indokai is kibővültek. A motivációk között felbukkanhatott például a kegyszobrok, illetve kegytemplomok művészi szépségének értékelése, amint azt a *Vasárnapi Újság*-ban közölt leírások is mutatják.⁴⁰ Az új típusú vallási turista számára tehát a vallási tartalmak sokszor már történelmi és művészettörténeti értékek formájában jelentkeztek, s egyre inkább előtérbe került a természetközelség, a teljesítményre törekvés, az aktív pihenés és a kikapcsolódás hangsúlyozása, a műveltség elmélyítése. És míg a hagyományos zarándokoknak az úti cél elérése, a Szenttel való találkozás jelentette a lényegget, az új típusú vallási utazók számára már az úton levés és az élményszerzés volt az igazán fontos.⁴¹

A vallási turizmus jelenségének terjedésére utal az is, hogy a *Vasárnapi Újság*-ban megjelentek a külföldi, gyakran egzotikus kegyhelyeket bemutató szövegek, amelyek többnyire kifejezetten a modern turista látószögét alkalmazták. Amikor például 1886 nagyhéten illusztrált összeállítást közöltek a

---

39 Doron BAR és Kobi COHEN-HATTAB, „A New Kind of Pilgrimage: The Modern Tourist Pilgrim of Nineteenth Century and Early Modern Twentieth Century Palestine”, *Middle Eastern Studies* 39, 2. sz. (2003): 131–148, 132–139.

40 A kérdést néprajzi szempontból vizsgáló Verebélyi Kincső például a *Vasárnapi Újság* 1861-ben Máriabesnyőről közölt ismertetését idézte ennek alátámasztására. VEREBÉLYI, „Zarándoklat...”, 262.

41 BARNA, „Zarándokvonaton...”, 47.

Szentföldről, nem mulasztották el megemlíteni, hogy a terület önmagában véve nem túl érdekes. „A hajdan tejfel-mézrel folyó Kanaán ma általában rideg, kopár tartomány, hova nem a természet szépségei, hanem csak a multak emlékei vonzzák az idegeneket”⁴² – írták, ugyanakkor elismerően (és a tényeknek megfelelően)⁴³ megjegyezték, hogy buzgó amerikaiak és angolok az utóbbi évtizedekben komoly összegeket ruháztak be a régióban, hogy a Szentföldet ismertebbé és vonzóbbá tegyék. Az olaszországi Loreto kegyhelyének gazdagon illusztrált bemutatásakor a lap szintén kiemelte a turisztikai szempontokat, azt hangoztatva, hogy az utazók érdeklődését a kegyhely mellett a környék néprajzi értékei is kiérdemlik: „Loretto s környékének lakossága, mint azt olvasóink egyik falusi nőt ábrázoló képünkben is láthatják, oly festői öltözetet visel, mely valóban ritkítja párját.”⁴⁴ (4. kép) A turizmus fejlődése természetesen elősegítette a globalizálódás folyamatait, melynek élharcosai az angolszász nemzetek voltak – őket a hetilap szerzői körében egyébként kifejezett rokonszenv övezte.⁴⁵ Ezt 1903-ban megtapasztalta Lampérth Géza is, aki a *Vasárnapi Újság*-ban adta közzé római útjának tapasztalatait. Írása szerint éppen tanácstalanul bolyongott a Szent Péter téren, hiába keresve az utat a vatikáni múzeumokhoz, amikor figyelmes lett egy csoportra, s „a ködös Albion talpraesett baedekeres fiai és leányai”⁴⁶ biztos lépteit követve sikeresen megtalálta a látványosságokat. Az írás ugyanakkor arra a jellegzetességre is rámutat, hogy az Örök Várost felkereső modern turista-zarándokok legfőbb céljának nem a vallási szertartásokon

42 „A szent-földről”, *Vasárnapi Újság* 33, 17. sz. (1886): 264–266, 266.

43 BAR és COHEN-HATTAB, „A New Kind of Pilgrimage...”, 134.

44 „Loretto”, *Vasárnapi Újság* 31, 15. sz. (1884): 233–234, 234.

45 BUZINKAY, „A nemesi értelmiség...”, 222.

46 LAMPÉRTH Géza, „A Vatikán”, *Vasárnapi Újság* 50, 28. sz. (1903): 462.

való részvétel, hanem a „pápa-látás” számított.⁴⁷ Lampérth érezhető irigységgel írt azokról a látogatótársairól, akiknek sikerült bejutniuk az Apostoli Palota előcsarnokába, és saját szemükkal láthatták az egyházfőt.

A hagyományos zárandoklatok vallási turizmussá való átalakulása azt eredményezte, hogy a búcsújáró helyek üzemeltetői igyekeztek minél vonzóbbá tenni a kegyhelyeket, megkönnyíteni azok elérését, s javítani a szolgáltatások minőségét. 1895-ben például a *Vasárnapi Újság* beszámolt arról, hogy a Marseille melletti, meredek hegyoldalon álló Notre Dame de la Garde nevű kápolnát a rossz egészségügyi állapotú zárandokok csak nagyon nehezen tudták megközelíteni. Ezért gőzsiklót építettek a hegyoldalra, amellyel a 84 méter hosszú utat egy óra lefolyása alatt összesen hatszáz ember tehetette meg kényelmesen.⁴⁸

A századfordulótól kezdve a katolikus megújulási törekvések már Magyarországon is jól érzékelhetőek voltak, ami Prohászka Ottokár hatásától a máriapócsi kegykép 1905-ös könnyezéséig sok vonatkozásban tetten érhető.⁴⁹ Ezek a folyamatok ahhoz is hozzájárultak, hogy a századfordulótól kezdve a búcsújárás jelensége jóval kedvezőbb fényben tűnt fel a *Vasárnapi Újság* hasábjain. Annak a hagyománynak ugyanis, amit korábban főleg a népi vallásosság részeként értelmeztek, ekkorra kialakult a polgárinak nevezhető változata

---

47 PUSZTAI Bertalan, „Búcsújárásból vallási turizmusba: A modern turizmus egy formájának kialakulása”, in *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6.*, szerk. S. LACKOVITS Emőke és MÉSZÁROS Veronika, 421–431 (Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2004), 428.

48 „A Marseille melletti »Notre Dame de la Garde« kápolnához vezető gőz-sikló”, *Vasárnapi Újság* 42, 16. sz. (1895): 258.

49 Erről részletesen lásd: KLESTENITZ Tibor, „Modern katolicizmus? Vallási megújulás és politikai törekvések a dualizmus korában”, in *Modernizáció és nemzetállam-építés: Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon: Tanulmányok*, szerk. CSIBI Norbert és SCHWARCZWÖLDER Ádám, 263–282 (Pécs: Kriterion, 2018).

is. Jó példa erre egy cikk 1898-ból, amely arról számolt be, hogy a budapestiek kedvenc búcsújáróhelyének számító Máriaremete kegytemploma (a főváros népességnövekedésének következtében) túl szűknek bizonyult az igényekhez képest. A budapesti katolikusok érzékelték a problémát, amelyet legzetesen polgári módon oldottak meg: egyesületet alapítottak, amely gyűjtést indított a plébániákon, s tizenhét éves munka eredményeként összesen 60.000 forintot szedett össze a célra. A szervezők az adakozókat egyebek mellett a dicsőségtáblák módszerével motiválták, hiszen a kétszáz koronánál nagyobb összeget adományozók nevét márványlapokon kívánták megörökíteni az új templom belsejében.⁵⁰

A zarándoklat kezdett tehát polgárjogot nyerni, ami abban is tetten érhető, hogy a korábban nagyrészt népi babonaságként azonosított hagyomány pozitívabb fényben tűnt fel a *Vasárnapi Újságban*. 1901-ben például egy, a középkori zarándoklatokról szóló írás arra a következtetésre jutott, hogy bár a középkor vallásosságát egyfajta ködös miszticizmus jellemezte, az mégis az „igazi költőiség bájával ruházta fel a hitéletet”.⁵¹ 1895-ben a hetilap egy rövidhírben számolt be arról a felolvasásról, amit a Petőfi Társaság ülésén Lourdes-ről tartott gróf Zichy Géza, aki személyes tapasztalataira hivatkozva azt ecsetelte: „a hit, az igazi meggyőződés és áhitat a testi egészségre is csodás erővel hat”.⁵²

Ezzel párhuzamosan a vallási babonaság, illetve a papság oldaláról jelentkező haszonlesés elítélése egyre inkább az idegen kultúrkörökkel kapcsolatos írásokra kezdett visszahozódni. Az ortodox egyház egyik legfontosabb központja,

50 „A mária-remetei új templom”, *Vasárnapi Újság* 45, 37. sz. (1898): 630.

51 „Nagyheti zarándoklások a középkorban”, *Vasárnapi Újság* 48, 14. sz. (1901): 216–217.

52 „Közintézetek és egyletek”, *Vasárnapi Újság* 42, 50. sz. (1895): 832.

a kijevi Pecszerszka lavra kolostoregyüttes leírásakor például 1887-ben Ballagi Aladár – erősen valláskritikus éllel – azon ironizált, hogy itt még ritkaságszámba menő módon zárándokokkal és imádkozó tömegekkel lehet találkozni.⁵³ Néhány évtized múlva, 1906-ban egy másik szerző, Serényi Gusztáv látogatta meg ugyanezt a nevezetességet, és ő is hasonló fel fogású, de jóval árnyaltabb leírást adott a kegyhelyről. A cikk egysíkú valláskritika helyett az egyházi közeg belső viszonyainak elemzésével igyekezett megmagyarázni a kifogásolt jelenségeket. Serényi szerint az orosz egyház gazdag, a vagyont azonban az egyházi elit teljesen kisajátította magának, arra kényszerítve az alsópapság tagjait, hogy minden lehetséges módon „megvámolják” az egyszerű híveket. Ezért például a szerzetesek a pénzért árult, csak félig-harmadáig leégett gyertyákat titokban rendszeresen beolvasztották és újra eladták a zárándokoknak, amiből állítólag évente egymillió rubel haszon származott.⁵⁴

Ünnepek és hétköznapiak

A *Vasárnapi Újság* – annak ellenére, hogy döntően protestáns szerzői körrel rendelkezett – rendszeresen foglalkozott a zárándoklatok és búcsújárások katolikus hagyományával, és megjelentette az ezek társadalmi megítélésében jelentkező változásokat. A neoabszolutizmus éveiben elsősorban a zárándoklatok nemzeti jelentőségét emelték ki, a dualizmus kor szakában viszont már a népi vallásosság részeként tartották

---

53 „Egy fiatal magyar tudós Orosz- és Finnországban”, *Vasárnapi Újság* 34, 35. sz. (1887): 583.

54 SERÉNYI Gusztáv, „Az orosz batuskák”, *Vasárnapi Újság* 53, 30. sz. (1906): 484–486.

számon a jelenséget, tényként rögzítve, hogy a búcsújárások komoly idegenforgalmi jelentőséggel bírnak. A szerzők ugyanakkor gyakran érvényesítettek egyfajta felvilágosult pater-nalista szemléletet, és azt hangoztatták, hogy az egyszerű embereket meg kell védeni a „népi babonaság”-ból anyagi hasznot húzó élelmes ügyeskedők visszaéléseitől.

Az 1870-es évektől a *Vasárnapi Újság* hasábjain követhető a hagyomány új formáinak kialakulása: a politikai katolicizmushoz kötődő, gyakran közéleti dimenzióval jelentkező vallásos utazások megjelenése, valamint a már a modern turizmus egyes jellegzetességeit is magára öltő, elsősorban a társadalmi elitre jellemző zárandok-turizmus elterjedése. Ahogyan a korszak irodalmi műveiben, úgy a hetilapban is megfigyelhető a hagyományos búcsújárás „elparasztosodásának” tudatosulása: a régi szokásoknak megfelelő, kényelmetlen, megpróbáltatásokkal teli zárandoklatokat jobbára már csak a falvak lakói vállalták magukra, a városiak viszont zárandoklat címén inkább elutaztak egy kellemes kirándulóhelyre. A középosztály számára a búcsújárás nagyrészt egzotikus látványossággá vált,⁵⁵ miközben saját, vallásos motivációjú utazási igényeit a turizmus rendszerében elégíthette ki, amely elfogadható, sőt vonzó formát jelentett a számára.⁵⁶

A *Vasárnapi Újság* szerzői ugyanakkor a 20. század hajnalán örömmel nyugtázták a népi vallásosság terén jelentkező modernizálódási jelenségeket, amiben már a tömegturizmus egyes jellegzetességei is megmutatkoztak. Jó példa erre az a rövid írás, amely 1906-ban az augusztus 20-i budapesti Szent István-ünnepség jelentőségét méltatta. „Erre a napra Budapest nemcsak a fővárosa, hanem bucsujáró helye is lesz a

55 VEREBÉLYI, „A búcsújárás...”, 262–263.

56 PUSZTAI, „Búcsújárásból...”, 427.

magyarságnak. Ez nemcsak igen szép, de igen hasznos tradíció is”⁵⁷ – szögezte le a névtelen szerző, aki magától értetődőnek tekintette, hogy a falvak népe számára rendkívül hasznos a főváros meglátogatása, a nagyváros életébe való időszakos belekóstolás. Ezután arra utalt, hogy évtizedekkel korábban minden augusztus 20-ai ünnepség látványos változást hozott, hiszen a városlakók számára újszerű tapasztalatot jelentett a vidéki emberekkel teli utcák látványa. Mióta azonban az olcsóbb vasút a fővárost hozzáférhetőbbé tette, ez a változás már nem olyan jelentős többé.⁵⁸ Ezután, mintegy az olvasók megnyugtatására kifejtette, hogy a változás nem a hagyomány erejének csökkenését jelenti, hiszen 1906-ban is ötvenezeres tömeg érkezett a városba. A magyarázatot inkább a modernizációs folyamatok hatásában vélte megtalálni, amely már a széles néptömegek életében is kezdett érzékelhetővé válni: „Nem az ünnep vendégeinek száma lett kevesebb, hanem a hétköznapi vendégeinek a száma lett több. Ez pedig nem hanyatlás, hanem haladás, mert nem az ünnepi nap képe lett olyan, mint azelőtt a hétköznapi volt, hanem a hétköznapi lett olyan, mint azelőtt a hétköznapi volt.”⁵⁹

---

57 „A hétről”, *Vasárnapi Újság* 53. 34. sz. (1906): 553–554, 553.

58 A vasút szerepe augusztus 20. kapcsán is jelentős volt, hiszen a vasúttársaságok az 1870-es évektől saját üzleti kockázatukra rendszeresen indítottak különvonatokat a budapesti Szent István-körmenetekre. FRISNYÁK Zsuzsa, „Kéjutazók és zarándokvonatok: A vasúthasználat kultúrája és szokásai a 19. században”, in BARNÁK GYÖNGYÖSSY, *Különvonaton...*, 11–26, 18.

59 „A hétről”, 553.

- ↑ 1. kép: Illusztráció a mariazelli kegytemplomról
Vasárnapi Újság 4, 35. sz. (1857): 361.

SZENT KATOLIKUSOK TISZTELGÉSE A PÁPÁNÁL

- ↑ 2. kép: Illusztráció a *Búcsújárás a pápához* című cikkhez *Vasárnapi Újság* 22, 34. sz. (1875): 532.

- ↑ 3. kép: A máriabesnyői kegytemplomot ábrázoló illusztráció *Vasárnapi Újság* 8, 47. sz. (1861): 557.

↑ 4. kép: Loretoi női népviselet
Vasárnapi Újság 31, 15. sz. (1884): 233.

Bosnyák képek

A Vasárnapi Újság cikkei

Bosznia-Hercegovina megszállásáról
és a Bosznia-kép változásai (1878–1890)¹

/

Száz Pál

Bevezető

Az Osztrák–Magyar Monarchia legfiatalabb tartománya, Bosznia-Hercegovina 1878-as okkupációja, majd integrációja a birodalomba az aktuálpolitika és a közélet szempontjából olyan témának számítottak, amelyek az egész Monarchiát tükrözni tudtak. Az ex-ottomán tartomány infrastruktúrájának, kultúrájának fejlesztése, a vasútépítés, az európai iskola-hálózat, az Országos Múzeum (Zemaljski Muzej) megalapítása, a különféle lapok és periodikák megindítása stb. nemcsak

---

1 A témához az ötletet Fried István adta, aki egy tanulmányában foglalkozott a lap vonatkozó anyagaival: FRIED István, „Egy furcsa Monarchia-történet (Közelítések Jókai A Maglár-család című elbeszéléséhez)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 116, 1. sz. (2012): 71–82.

Bosznia, de a Monarchia önreprezentációja szempontjából is fontos volt, afféle kirakatként szolgált, a sikereket gyakran propagandisztikus eszközökkel mutatva fel. A Monarchia önképe, imázsa mellett azonban a Másikkal, az alteritással való találkozás is fontos terepe az imagológiai vizsgálódásnak. Ezek a heteroimázsok működnek például a sajtó – így a *Vasárnapi Újság* – esetében is, amely feladatának tekintette a vidéki lakosság, s különösen a végképp egzotikusnak tűnő népek (mint a „törökök”, tehát a boszniai délszláv muszlimok) világának reprezentációját. A hatalmi viszonyok hasonlóságai miatt Bosznia–Hercegovina okkupációjának, majd annexiójának korszakát a (kultúr)történetírás az eddigiekben több szempontból is vizsgálta a posztkoloniális elméletek szempontjából. E munkák közül jelen kontextusban Stijn Vervaet monográfiáját érdemes kiemelni, amelyben éppen a Monarchia korabeli (1878–1918) boszniai periódikákat vizsgálja az identitásképzés szempontjából, koloniális hatalmi kontextusban.² Ahogy Edward Said³ és Benedict Anderson⁴ tanulmányaiból is kimutatható, a 19. századi kolonializmus és nacionalizmus a diskurzusok felügyeletéhez a kapitalista piacgazdaságra alapozott nyomdatechnikai és mediális fejlődésben talált támaszt.⁵

Bosznia–Hercegovina és a Novi Pazar-i Szandzsák megszállása a berlini szerződés értelmében, majd a tartomány integrálása a kiegyezéssel megalapozott dualizmus szellemében

---

2 Stijn VERVAET, *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj: Dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova* (Zagreb–Sarajevo: Synopsis, 2013).

3 Edward SAID, *Orientalism* [1978], London: Penguin, 2003.

4 Benedict ANDERSON, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* [1983], London–New York: Verso, 2006.

5 Thomas SMITS, *The European Illustrated Press and the Emergence of a Transnational Visual Culture of the News, 1842–1870*, Routledge Studies in Modern European History (London–New York: Routledge, 2020), 8.

történt. A megszálló katonaság kötelékében több magyar egység (a komáromi, nagykanizsai, pozsonyi gyalog- és a pécsi és a kecskeméti huszárezred) is jelen volt,⁶ s a közös pénzügyminisztériumhoz rendelt kormányzóság eredményeképpen Kállay Béni látta el a kettős hivatalt 1882-től haláláig, 1903-ig. A sajtó, így a *Vasárnapi Újság* Bosznia iránti érdeklődését ez csak erősítette. A kezdeti hadi vállalkozás, s később az ott szolgáló hivatalnokok jelenléte, valamint a turizmus felvirágoztatása is motiválta ezt a folyamatot. Bosznia-Hercegovina okkupációja az enciklopédikus, ismeretterjesztő és a közéletiség felé is nyitott, gazdagon illusztrált hetilapot a legjobb időszakában találta.

Az illusztrált lapok méltán tarthatóak az első vizuális médiumnak, nyugati fénykoruk 1842 és 1870 közé tehető.⁷ Európa társadalmi-politikai-gazdasági átalakulásának követése a *Vasárnapi Újság* prioritásai közé tartozott, különösen a megszállásról való tudósítás. A „képet nyújtani” kifejezés ez esetben nemcsak szó szoros értelmében (illusztrációk közléseként) értendő, hanem átvitt értelemben is: mint képek, imázsok, képzetek retorizálása, narrativizálása – amelyet különféle hatalmak és ideológiák által megalapozott diskurzusok alaktanak. A vizsgált periódus nemcsak a vizsgálat tárgya, a tartomány imázsának alakulása miatt érdekes, hanem a mediális-technikai fejlődés szempontjából is. A korszak retorikai íve – a vizsgált *Vasárnapi Újság*-cikkek alapján – egy vad és ismeretlen tartomány képétől a barátságos és civilizált ország víziójáig jut el, miközben az illusztrációk tekintetében a fa- és rézmetszetek időszakából indul, majd az 1880-as években a fényképközlés és -sokszorosítás technikája révén az egyre

---

6 BENCZE László, *Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban* (Budapest: Akadémiai, 1987).

7 SMITS, *The European Illustrated Press...*, 5.

tökéletesülő fotográfia korába lépünk – amely egyben az illusztrált folyóiratok monopóliumának végét is jelenti.⁸

Cikkek és képek Bosznia-Hercegovina és Szandzsák okkupációjáról – 1878/79

A *Vasárnapi Újság* figyelmének homlokterében 1878-ban ott szerepelt a bosznia-hercegovinai nagy vállalkozás, s ezt, mint néplap, támogató jelleggel (annak hazafias és romantizáló oldalát hangsúlyozva) igyekezett bemutatni. Az új tartomány reprezentációja során igyekezett a kialakult politikai helyzetet a nagyközönség számára világos módon tálalni. Prioritásai között a hadi események összefoglaló követése, mindenekelőtt pedig a magyar egységek sorsa érdekelte. Nagy Miklós szerkesztősége különösképp odafigyelt a képmellékletek, a képek, illusztrációk, illetve több, a katonák által írt „eredeti levelek” közlésére, amelyek a tanúságtétel erejének hatásával bírtak. A vizualitás egyébként még a harcokról tudósító rövidebb cikkeket (például *Csataképek a boszniai hadjáratból* vagy a *Képek a harcterről*) is jellemezte.

A megszállásra vonatkozó tudósítások tárgyalása előtt érdemes az ezekkel párhuzamosan közölt *Bosznia és Hercegovina* című cikksorozatot megvizsgálni. A határfolyót, a Szávát július 29-én lépték át a birodalmi seregek, egy nappal ez előtt jelent meg az évfolyam 30. százában a cikksorozat első része, az utolsó pedig a 35. számában.

A cikksorozat szerzője Erődi(-Harrach) Béla, aki ekkoriban már hazatért isztambuli tanulóéveiből és közel-keleti utazásáról, s a keleti nyelvek szakértőjének számított. Erődi már a

---

8 Uo., 5–6.

sorozat előtti lapszámában közölt egy boszniai tárgyú cikket *Boszna-Szeráj, Bosznia fővárosa* címmel. A város leírása, történelmének, életének és szokásainak taglalása (például a muszlim temetők és kávéházak bemutatása) mellett kiemeli a város szépségét: „az európai török városok között Konstantinápoly után legfestőibb képet nyújt.”⁹

A cikksorozat első részében a történelmi fejlődést foglalja össze Erődi, nem tévesztve szem elől a magyar vonatkozásokat: a Könyves Kálmán királyi címeként szereplő „Rámáról” néhány középkori kapcsolat után kijelenti, hogy Bosznia „a magyar koronának volt alárendelve, s birásáért sok magyar vér vegyült a bosnyák vérrrel”, majd a boszniai eredetű magyar nemesi családokat említve már az oszmán hódítás felé kormányozza mondandóját: „A Verbász mellett fekvő Jajcza, Zvornik s más bosnyák helyek a magyar vér áztatta földön tekintenek vissza a setét multba, mely a magyar és bosnyák nép történetében egyaránt fényesebb betűkkel van beírva a jelennél.”¹⁰ Erődi itt a II. Mehmed által bekebelezett Bosznia északi vidékeinek Mátyás általi visszafoglalására utal. Az oszmán berendezkedést és történelmet taglalva egészen a legutóbbi eseményekig jut (Omer pasa Latas megtöri az ellenállást és Ali Rizvanbegović felkelését), majd a törökországi reformok megghiúsítóinak tartott bégeknek címezve kijelenti, hogy az ország „elmaradottságának és az ott uralkodó tarthatatlan állapotoknak maga a bosnyák nép az oka.”¹¹ A bosnyák arisztokrácia felelős a nép nyomorúságos helyzetéért, a bégek, akik már csak „árnyékai az egykori nagyságnak”, a múlt minden

---

9 ERŐDI Béla, „Boszna-Szeráj, Bosznia fővárosa”, *Vasárnapi Újság* 25, 29. sz. (1878): 455–456, 456.

10 ERŐDI Béla, „Bosznia és Hercegovina, I.”, *Vasárnapi Újság* 25, 30. sz. (1878): 471–475, 472.

11 Uo., 474.

dicsősége elenyészett, arra csak romos „régi kastélyaik és váraik a dombok tetején” emlékeztetnek.¹² A csökönyös és fanatikus muszlimok később majd nagy karriert futó sztereotípiája, vagy pontosabban imagotípiája is felbukkan a cikkben, akik a vallásukhoz és a régi szokásokhoz, előjogokhoz ragaszkodnak. A cikk a felekezeti, nyelvi jellemzés után a muszlim szokásokból villant fel néhányat, majd lezárásul a közleményt három kép kíséri, amelyek közül az egyik *A bosnyák bégek gyűlése* címet viseli, míg a 473. oldalon a *Drina hidja Visegradnál* (Mehmed pasa Szokolović hidja, amelyről Ivo Andrić később regényt írt) valamint a Szarajevótól keletre fekvő török Kecse-hidat (Kozija ćuprija) ábrázolja *Hid a Miljacska folyó fölött Boszna-Szeraj mellett* címmel.¹³

A sorozat második részében a felekezeti megoszlást, az oszmán adózást, s végül a „vad szokást”, a vérbosszút tárgyalja.¹⁴ A harmadik rész, amely a *Bosnyák bég és lánya* orientalizáló kép kíséretében jelent meg, a műveltségi viszonyokat mutatja be, a muszlimok ebbéli előnyét, valamint a ferences rend, s az általuk működtetett boszniai iskolák Bécsből érkező támogatását ismerteti.¹⁵ A vérbosszú mellett a népi hiedelmeket is illusztrálja a szöveg (például a vámpír esetében): „A bosnyák nép babonás szokásai oly számosak, hogy minden lépte, minden tette a babonához van kötve.”¹⁶ A későbbiekben még inkább a „népjellem” kerül a középpontba, különös tekintettel a nők helyzetére:

12 Uo.

13 A képeket a bécsi lapból vették át: *Neue Illustrirte Zeitung* 6, 43. sz. (1878): 680–681.

14 ERŐDI Béla, „Bosznia és Hercegovina, II.”, *Vasárnapi Újság* 25, 31. sz. (1878): 490–491.

15 „Az osztrák-magyar kormány régi idők óta nemcsak az iskolákat támogatja, hanem a szerzetesek némely kolostorait és templomait is subvencionálja, mi által az okkupáció talaját már jó előre megegyengette.” ERŐDI Béla, „Bosznia és Hercegovina, III.”, *Vasárnapi Újság* 25, 32. sz. (1878): 505–506, 506.

16 Uo.

A bosnyák nép a mily műveletlen és tudatlan, ép oly kevés igényű és szegény. [...] alig van nép, mely oly annyira tunya volna és a föld terményeit oly kevéssé aknázná, mint a bosnyák. Könnyen és tétlenül szeret élni, a munka nincs ingyére. [...] Nincs ösztöne, hogy állapotán segítsen; elteng nyomorában és megelégedett sorsával. [...] A munka terhe a nő vállára nehezedik úgy a házban és házon kívül. A nő állapota egyáltalán sokkal szánandóbb a délszlávoknál, mint a mohamedán török szemében; mert míg a török játékszernek, bábnak tartja a nőt, addig a montenegrói, bosnyák és más délszláv rabszolgájának tekinti a nőt, kivel a férfi kezét csókoltat magának.¹⁷

Az írásnak talán az utolsó mondata a leginkább pozitív, amelyben a szerző tudomásul veszi az erős, magas alkatú nép szépségét. Az imagológiai vizsgálat számára is érdekes cikksorozat következő részét a „vadregényes” vidék földrajzi jellemzése tölti ki, ebben maga a táj is a képalkotás retorikai fogásainak áldozatává válik a hercegovinai vidék leírásánál: „Ilyen tevényt csak rossz kedvében adhatott az isten e népnek.”¹⁸

A befejező közleményben Erődi a helyi gazdasággal foglalkozik, valamint az utak katasztrofális állapotát írja le. Majd Bosznia városait tekinti át, különös figyelmet szentelve Boszna-Szerájnak (visszaul korábbi cikkére is) s a középkori magyar vonatkozásainak.¹⁹ A lényegre szorítókozó leírások között

---

17 Uo.

18 ERŐDI Béla, „Bosznia és Hercegovina, IV.”, *Vasárnapi Újság* 25, 33. sz. (1878): 522. A mondatot érdekes eredetlegenda előzi meg: „Olyan sziklás köves vidék ez, melyről azt tartják lakói, hogy az isten, midőn a világot teremtette általvetőzsákkal vonult végig a föld felett; egyik zsákjában, az elsőben volt a termő föld, a hátulsóban voltak a sziklák; mikor Hercegovina és Montenegro felett vonult el, e hátulsó zsák véletlenül kioldódott, s a sziklák mind oda hullottak.”

19 ERŐDI Béla, „Bosznia és Hercegovina, V.”, *Vasárnapi Újság* 25, 35. sz. (1878): 557–558, 557.

a mostari öreg hídhoz kapcsolódó szóhagyomány alighanem az első magyar nyelvű említése e tárgynak.²⁰

Sorozata mellett Erődinek még egy későbbi, *Bosnyák képek* című cikkét szükséges megemlíteni, amely már a kezdet kezdetén a déli-balkáni vonatkozású imagotípiákból indul ki: „Mentől lejjebb megyünk délre, a népnek igénynélkülisége annál inkább szemünkbe ötlük. A nyugoti kényelemhez szokott utazó már Szerbiában is igen sokról kénytelen lemondani, hát még Bosznia-ban és még lejjebb Albánia-ban!”²¹ A cikk a boszniai életmódról szól, a tipikus és szegényes ételekről, a ruházatról és viseletekről, a népdalokról, a piszkos lakhatásról, illetve az ebben tapasztalható társadalmi különbségekről. Ez utóbbihoz tartozik a cikkel együtt megjelent illusztráció, amely a *Bosnyák ház és rajah-kunyhó* címet viseli, rajta egy takaros, emeletes faház, jobb felső sarokban pedig „[a] szegény népnek, az ugynevezett rajahnak kunyhója valóban az elképzelhetetlenségig szegény, nyomorult viskó, milyenben nálunk a faluvégi cigányok laknak.”²²

Erődi sorozata, valamint *Bosnyák képek* című cikke a *Vasárnapi Újság* olvasói számára képet nyújt Bosznia-Hercegovináról és Szandzsákról, a Monarchia által okkupálandó országról, amelynek tájai – a szövegek képisége, képzet-társításai szerint legalábbis – vadregényesek és szilajak, útjai járhatatlanok; népe szegény, sőt nyomorult, életét sötét babonák irányítják, arisztokráciája csökönyösen elmaradott, vallási fanatikus. Erődi – természetesen a valós élményeket

20 „Némelyek szerint e hidat Trajan császár, mások szerint Hadrian építette, míg a törökök az ő mesterművöknek tulajdonítják. A bosnyákok mondája szerint egy Rade nevű fogoly építőmester e híd építésével váltotta meg életét a törököktől. Ezt a mesterművet azonban csak a boszorkány (vila) segítségével tudta fölépíteni, kinek tanácsára egy szerelmes párt falazott be a híd oszlopjába.” Uo., 558.

21 E. B., „Bosnyák képek”, *Vasárnapi Újság* 25, 43. sz. (1878): 679–681, 679.

22 Uo.

sem nélkülöző – leírása az ország olyan imázsát teremtette meg, amelyben a későbbiekre nézve fontos imagémák alapozódtak meg, ilyen például a nők helyzete vagy a muszlimok fanatizmusa. A korabeli olvasó az új tartomány hasznosságát méltán kérdőjelezhetette meg e cikkek nyomán.

Annál is inkább felmerülhetett az olvasókban a kérdés: kell-e az országnak ez a tartomány, mert a fenti cikksorozattal párhuzamosan arról is értesülhettek, hogy a honvédek milyen nehézségek (terep) és milyen veszteségek (a felkelők) árán veszik be Boszniát, holott ez az eseménysorozat a berlini szerződés értelmében végbevitt békés misszió kellett volna, hogy legyen.

Erődi sorozatának utolsó, összefoglaló cikke, amely szeptember 1-én²³ a *Vasárnapi Újság* címlapján jelent meg *Bosznia megszállása* címmel, már a szöveg legelején mozgósítja a régióval kapcsolatos jellegzetes képzeteket: „Nincs most nevezetesebb ország Boszniánál. Egész világ róla beszél. De sehol nem emlegetik annyit, mint Magyarországon. Pedig az előtt, – bár törekvése mindig vizet zavarni volt, – vajmi keveset törődtünk vele mi magyarok”.²⁴ A békétlen ország imagotípiája vészjósló, éppen a vállalkozás árának dilemmáját fokozza: „jöhet idő, a mikor még jobban is, igazi magyar értelemben »megemlegetjük« Boszniát...” A cikk érthető közelségbe hozza a nagypolitikát, képgazdag nyelven magyarázza azt. Például a térképen „a vékony kolbász”-két jellemzi Dalmáciát, amelynek „»Hinterland«-ra van szüksége”, „hogy ez a kolbász megvas-tagodjék s ne legyen oly könnyen átmetszhető.”²⁵

23 A július 29-én megkezdett okkupáció eddigre nagyjából befejeződött, Szarajevót aug. 19-én foglalták el, s a későbbiekben csak a felkelők elleni lokális harcok maradtak hátra.

24 „Bosznia megszállása”, *Vasárnapi Újság* 2S, 3S. sz. (1878): 549–551, 549.

25 Uo.

A folytatásban a nevesítetlen szerző lényegre törően jellemzi a berlini kongresszust és az udvar külpolitikáját illető előzményeket, valamint ironikusan a „bécsi döntő körök”-nek nevezi az osztrák hatalmat: „És ki tenné föl a bosnyák és hercegovai[n]ai félvad, szervezetlen lakosságáról, hogy fegyverrel kezében szálljon szembe egy nagyhatalom rendezett hadseregével? Dehogyan teszi! sőt mint megváltóját, fölszabadi-tóját fogja üdvözölni.”²⁶ Majd nyíltan kimondja, hogy a megszállást a Lajtán inneni és túli közgondolkodás is ellenezte. Olvasunk Tegetthof, Würtemberg, Szapáry és Philippovics hadosztályairól, amelyek a Szávát lépik át, Kosztajnica kapcsán pedig – amelyből magyar és török is van a határ két oldalán – lakonikus összehasonlítást kapunk: a Száva inneni oldalán rendezett, csinos, a túloldalán, noha új település, „oly mocskosan néz ki, mint bármely régi török telepítvény.”

Ugyanez a lapszám két képoldalt közölt a tárgyalt eseményekről, valamint Bosznia-Hercegovina térképét is tartalmazta. Az illusztrációk az egész, ekkorra már nagyrészt lezárult megszállás eseményeiből válogattak. Az egyik oldal három képet tartalmazott (*Maglaj megszállása, Tábor Török-Kosztajniczánál, Átkelés a Száván Bródnál*),²⁷ amelyek a lipcsei *Illustrirte Zeitung* korábbi számában már megjelentek.²⁸ A következő oldalon pedig a *Bosnyák bégek küldöttsége Philippovics táborszernagy előtt* és a *Bosnyák fölkelők tábora* című illusztrációk szerepelnek. Az első kép Franz Kollarz²⁹ korábban

²⁶ Uo., 550.

²⁷ „Az osztrák–magyar hadsereg Boszniában”, *Vasárnapi Újság* 25, 35. sz. (1878): 552.

²⁸ *Illustrirte Zeitung* 71, 1834. sz. (24. aug. 1878): 140–140.

²⁹ Franz Kollarz (František Karel Kolár) cseh rendező, színész, képzőművész és grafikus (1829–1894). Grafikusként például az 1848-as magyarországi eseményekről is közölt metszeteket a lapokba, a magyar olvasó számára talán a *Kossuth Ceglédent*, illetve a *Petőfi apoteózisát* érdemes említeni, de megrajzolta Ferenc József koronázását is, vagy például Ludovit Stúr szlovák nemzetébresztő nevezetes portréja is neki köszönhető.

a stuttgarti *Über Land und Meer*ben közölt metszete.³⁰ Az ábrázolás a viseletek és gesztusok képviselte kulturális különbségek mellett a hatalmi viszonyokat is hangsúlyozza, szemantikai-ikonográfiai hasonlóságokat találhatunk például Brit India koloniális és helyi hatalmának találkozását ábrázoló illusztrációkkal.³¹

Szintén címlapon foglalkozik Bosznia megszállásával a szeptember 15-i szám, amely báró Joseph Philippovichnak, a hadművelet főparancsnokának, gróf Szapáry Lászlónak, illetve herceg Württemberg Vilmosnak a Száván való átkeléséről ír, valamint báró Jovanovićról, aki Dalmácia felől Mostar irányába tartott seregeivel – a cikk az utóbbi két parancsnok arcképével jelent meg. A szöveg különös figyelmet szentel Szapáry Lászlónak, akire mind a vidéket, mind a lakosság ellenállást illetően nehezebb feladat várt. A cikk érdekes spekulációt említ: „Valóban nehéz eldönteni, vajjon a körülményeknek az osztrák fővezényleteknél nem ritka félreismerése, avagy a magyar elem iránti ellenszenv okozta-e, hogy az e terület ellen operálandó parancsnoknak nem bocsátottak akkora haderőt rendelkezésére”.³² A cikk Szapáry érdemeit méltatja, annál is inkább, mivel az ő egységeit érte veszteség a felkelőkkel való összecsapás alkalmával Maglajnál. „Sikertelen, de nem dicsőtelen volt az expedíció. [...] Mindezt elismerik azokban a körökben is, a hol nem mindig hajlandók méltányolni az érdemet, ha az esetleg magyar ember érdeme.”³³ A cikk Szapáryról szóló életrajzi jegyzetet is közöl, majd röviden Jovanović életéről

30 *Über Land und Meer*. *Allgemeine Illustrirte Zeitung* 40, 47 sz. (1878): 995.

31 Példaképp emlithető az 1857-es indiai lázadás leverése után készült kép, amelyen Hodson kapitány előtt látható Delhi turbános, hódoló, foglyul ejtett királya, II. Bahadur Sah. A Montgomery Martin készítette metszetet a London Printing and Publishing Company forgalmazta.

32 „Gr. Szapáry és b. Joannovich”, *Vasárnapi Újság* 25, 37. sz. (1878): 581–582, 582.

33 Uo.

számol be. A lapszám 585. oldala két képet közöl *A boszniai hadjárat* főcímmel, amelyre alább térek majd ki. Természetesen a *Vasárnapi Újság* nemcsak a címlapokon foglalkozott a boszniai helyzet alakulásával. A naprakész tudósításokat a 31–36. számban³⁴ a lap végén található *Tárczaczikkek; napi érdekü közlemények* rovatban követhette az olvasó (ezek ismertetéséről most eltekintek).

A Bosznia megszállásáról való tájékoztatás szándéka nemcsak az illusztrációs anyag gazdagságában, hanem textuálisan is megnyilvánult: A 34. számban (aug. 25.) egy meglehetősen retorizált rövid cikk (*A csatatérről*) már alcímében is irányítja a képszomjat (*Két képpel*).³⁵ A cikk a „békés és barátságos” megszállás elmérgesedéséről ír, a Maglaj melletti augusztus 3-i veszteség tükrében ironikus vitriollal veszi tudomásul, hogy a hadművelet mégsem jelent csupán „egyszerű nyári kirándulást az erdős Boszniába, sziklás Herczegovinába. Igazi kényszerítés katonáinknak, akik látnak szép vidéket, más embereket, még tengert is s mindezt ingyen.” Majd kendőzetlenül mondja ki a vállalkozásról: „Háboru lett, véres, gyilkos háboru, a békésnek mondott expedícióból.” Majd Szapáryt említve markáns retorikával fest eleven képet a „guerilla-háború”-ról, mivel a felkelőkkel való kegyetlen s aljas küzdelembe torkolt a békésnek ígérkező okkupáció: „Embervadászat inkább. Lesből, rejtekből, lopva, rajta ütve támadni meg az ellenséget, ez a boszniai fölkelők taktikája, az u. n. guerilla-háboru, melyet erdős, hegyes terrenumon el lehet huzni esztendőig”. A közölt képekhez csak a cikk zárlatában jutunk el, s ezek

---

34 A megszállásról szóló legfontosabb hírek: *Vasárnapi Újság* 25, 31. sz. (1878): 497; *Vasárnapi Újság* 25, 32. sz. (1878): 511–512; *Vasárnapi Újság* 25, 33. sz. (1878): 528; *Vasárnapi Újság* 25, 34. sz. (1878): 544–545; *Vasárnapi Újság* 25, 35. sz. (1878): 561; *Vasárnapi Újság* 25, 36. sz. (1878): 577.

35 *Vasárnapi Újság* 25, 34. sz. (1878): 543.

mindössze a cikk tárgyában kapcsolódnak az elmondottakhoz, hiszen bosnyák felkelőket ábrázolnak. Az egész oldalt elfoglaló két kép közül a sötét, keleti fegyveres alakokat ábrázoló *Bosnyák felkelők a travniki hegysorosban* című romantikus, orientalizáló metszeten tulajdonképpen semmi helyi vagy kulturális jellegzetesség sem található, bármely közel-keleti vagy muszlim vidéken lehetne a jelenet. Az alsó, a *Felkelő csapat átvonulása Banyalukán* pedig már sokkal konkrétabb, bár nem Szapáryhoz kapcsolódik.³⁶

Hasonlóképpen működik a *Képek a harcztérről* című cikk a 36. számból.³⁷ A közlés tömören sorra veszi a Száván való átkelés hadmozdulatait, majd hagyományos képleirással folytatódik, amely a lapszámban elhelyezett illusztrációkat írja le: *A boszniai hadjáratból* címmel két féloldalas kép látható, a gyatra szekérrel marcona táj előtt vonuló *Bosnyák élelemszállító csapat* és a *Népcsoportosulás Grahovóban* című metszet. A következő oldalon található kép *A boszniai hadjáratból. – Az osztrák zászló kitűzése Török-Gradiskánál* címet viseli, tehát Philippovich átkelését ábrázolása, a parancsnokkal a középpontban. A második illusztráció az oldalon a *Török családok menekülése Szerajevóból* című, amely a Sarajevó keleti részéhez közel eső, fentebb említett Miljackán álló Kecse-híd háttérével mutatja be a muszlim menekülteket, akik az ottomán territóriumok felé menekültek, mivel nem értettek egyet a régi ellenség, a keresztény Habsburg császár uralmával. A cikkben nincs pontos helymegjelölés, bár a kontextusból kitalálható, hogy Sarajevóról van szó. A menekülteket

---

36 Szapáry és emberei a Bosnyákbródnál belépő VI. hadosztály, Banja Lukát a VII. hadosztály 1., 2. és 3. dandárja szállta meg. Elképzelhető, hogy a kép apropóját az adta, hogy Adalbert Sametz vezérőrnagy, a 3. dandár parancsnoka Philippovich parancsára az útépitésre kirendelt, ellenálló helyi lakosságot megbüntette. BENCZE, *Bosznia és...*, 112–116. A képek forrására sajnos nem sikerült rábukkannom.

37 *Vasárnapi Újság* 25, 36. sz. (1878): 570.

Philippovich békét garantáló proklamációjának ellentmondó lázadókként jellemzi az írás:

Seregestől takarodtak ki a megrémült török családok Bosznia fővárosából, Boszna-Szerájából, daczára annak, hogy ez volt a fölkelés középpontja, hová az okkupációt ellenző szláv és török, keresztyén és mohammedán fegyveres erő összegyűlt. Fölérették azt, hogy a megszálló sereg utja erre visz, hogy tehát a város véres összeütközésnek lesz színhelye³⁸

E sorozat következő darabja, a *Csataképek a boszniai hadjáratból* hasonlóképpen működik, mint az egy számmal korábbi *Képek a harcztérről*.³⁹ Antik történelmi példákkal (Xenophón, Hannibál) próbálja hitelesíteni, hogy a visszavonulás is lehet dicsőséges. Szapáry László gróf esetét (a helyi lázadók elleni túl kockázatos küzdelmét, majd visszavonulását) is ekképp értelmezi.⁴⁰ Az események tömör ismertetése a *Gr. Szapáry hadosztályának visszavonulása Doboj felé* című képet így magyarázza a szöveg: „E nevezetes hadi művelet egy részét mutatja be mellékelt rajzunk, melyet egy angol lap rajzolója a hely színén készített. Aug. 13-án, a világosi fegyverletétel évfordulóján volt. A fölkelők lesből, talán az eddigieknél erősebben is megtámadták a hadsereget.”⁴¹ A cikk második részét illusztráló alkotás, az *Utczai harcz Szerajevóban aug. 19-én*⁴² című kép a mozgalmas kép a romantikus festészet hagyományaira épül. Dragan Damjanović tanulmányában a Boszniai

---

38 Uo.

39 *Vasárnapi Újság* 25, 37. sz. (1878): 586.

40 Lásd: BENCZE, *Bosznia és...*, 130–138.

41 *Vasárnapi Újság* 25, 37. sz. (1878): 586.

42 A kép forrása: *Neue Illustrierte Zeitung* 6, 50. sz. (1878): 792. (Szapáry és Jovanović arcképe e szám címlapján látható)

megszállás képi reprezentációit elemezve kijelenti, hogy az osztrák–magyar erők megjelenítésére jellemző a heroizálás, s különösen igaz a szóban forgó festmény reprodukciójára.⁴³ Szarajevó bevételé valóban brutális utcai harcok árán történt meg,⁴⁴ ahogy az expresszív részleteket is közlő cikk írja: „E megszállás egyik jelenetét tünteti fel képünk. A fölkelők a házakba vonultak vissza, s onnan lövöldöztek a benyomuló csapatokra. [...] még a házak belsejében is szobáról szobára folyt a véres küzdelem. [...] Az utcákon is sok nő és gyermek harczolt s ott esett el a küzdelem dühében.”⁴⁵

A cikkek között a maglaji ütközethez kapcsolódók különösen fontos szereppel bírtak, hiszen alkalmat adtak a magyar katonai hősiesség hangsúlyozására. Nem sokkal a hadművelet megkezdése után a derventi táborból Žepče irányába indult egy század pécsi huszár, akiknek a felderítés mellett az volt a feladatuk, hogy élelmet rekviráljanak a lakosságtól. A 144 huszárt Paczona István százados vezette, s Maglajból úton Žepče felé megtámadták őket a felkelők. Előbb a fennsíkról lőttek rájuk, a kocsikat így visszafordították, majd továbbhaladva a szűk völgyben, miközben a házakból is tüzeltek, alig tudott ki menekülni a század – a veszteség 41 halott és 8 sebesült volt.⁴⁶ A *maglaji hős fiuk vezére* című cikk, amely Paczona István portréja kíséretében jelent meg, részletesen leírja az eseményeket, a tárgyszerűség azonban átcsap a jelenetek megragadó

43 Dragan DAMJANOVIĆ, „Austro-ugarska okupacija Bosna i Hercegovine gledana očima hrvatskog slikara: Prijelaz Save kod Broda Ferdinanda Quiquereza” Radovi Instituta za povijest umjetnosti 41 (2017): 199–214, 200.

44 A következő, szemtanúk vallomásait összegyűjtő tanulmány részletesen foglalkozik Szarajevó bevételével: Ljubica MLADENOVIĆ, „Osvajanje Sarajeva 1878. g. u svjedočanstvima očevidaca”, *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva* 2, 2. sz. (1966): 253–264.

45 *Vasárnapi Újság* 25, 37. sz. (1878): 587.

46 BENCZE, *Bosznia és...*, 91–92.

leírásába, különösen a meghátrálást kikényszerítő kiúttalan, bekerített helyzet érzékeltetésébe:

„Utánam, fiuk! Éljen a király!” kiáltja most Paczona százados s kivont karddal rohan a nyitott ösvénynek. Utána a többi huszár, keresztül a golyózáporon s a vitéz társak holttestein. Egy huszár ott fekszik lelőtt lova alatt, nem bír kivergődni alóla s csak esdő szemével kérdi: „Bajtársak, itt hagytok-e?” Ekkor Paczona százados visszarántja lovát, megragadja egy uratlan ló kantárját, fölsegíti a lova alatt fekvő bajtársat, úgy hogy ez a nyeregbe ülhet s újra megindul a csapat tovább. Most egy második ló roskad össze a derék kapitány alatt s jobbra-balra tőle esnek a hős fiuk.⁴⁷

A cikk Paczona hősiességét kiemelve hangsúlyozza, hogy az ő hidegvérének köszönhető, hogy nem érte nagyobb veszteség az egységet. A cikk folytatása, amely Paczona életéről, karrierjéről számol be, a következőképpen zárul: „A maglaji eseményt maga irta meg Ráczalmáson lakó, tavaly özvegyggyé lett édesanyjának, megvigasztalván őt, hogy a halálos veszedelemben neki nem esett semmi baja.”

A következő szám is foglalkozik a témával; épp *A maglaji hősről* című cikkben, amely Paczona édesanyjának levelét is közli. Ebben fia karrierjének adatait helyesbíti, javítva és kiegészítve az előző számban megjelent cikket. Az írás végén az édesanya fia sürgönyét közli, amelyben a maglaji veszteségről számol be. Az édesanyjai helyesbítés a cikk végén így zárul: „Megjegyzem még, hogy fiam nem magas, és nem sugár,

---

47 „A maglaji hős fiuk vezére”, *Vasárnapi Újság* 25, 39. sz. (1878): 621.

hanem közép termetű, vaskos, széles vállu, erős testalkatu férfiú. Özv. Paczona Elekné.”⁴⁸

A heroizáló gesztusok túlhajtásának mulatságos helyre-tétele is mutatja a *Vasárnapi Újság* hazafias igyekezetét. Egy későbbi címlapcikk például, amely *A zvorniki temető* címet viseli, a városban eltemetett Trefort Ervin, Ágoston fiának végtisztességéről számol be. A cikk Róth Jakab távir dai tiszt eredeti rajza után készült metszethez kapcsolódik. A festői táj előtti domboldalba vágott lépcsősor végén elhelyezett sirt a cikk is bemutatja, mint ahogy a temetésről is szól, amelyre a helyi pópa is kivonult, felszólítás nélkül. A cikk második része Márkus István országgyűlési képviselő leírását közli a betegségben elhunyt bajtársról, akit arccal Budapest felé temettek el. Márkus érzékletes leírásának egy érdekes elemére szükséges felhívni a figyelmet:

a képünkön már nem látható – Mramor rideg kupjáig, melynek bozotos lejtőjéről régi „magyar sirok” tekintenek át az „uj magyar sirra”. Mert jó barátunk nem fekszik egészen rokontalanul ez idegen földön. Őseink egykor sokat taposták és áztatták vérükkel e tájékokat. Régibb harczok áldozatai fekszenek ott a Mramor tetején a távol hazáról álmodozva. A vastag granit darabokról, melyek sirjaikat jelölik, az idő lekoptatott minden megkülönböztető jelet; de a nép hagyományában és ajakán megmaradtak azok: „magyar siroknak”. Pihenjenek békével elfeledett régi és felejthetetlen uj halottaink.⁴⁹

⁴⁸ „A maglái hősről”, *Vasárnapi Újság* 25, 40. sz. (1878): 637–638, 638.

⁴⁹ „A zvorniki temető”, *Vasárnapi Újság* 25, 44. sz. (1878): 693–694, 694.

A Márkus által emlegetett régi magyar sírok magyarázatot követelnek, ugyanis szinte kétségtelen, hogy nem magyar sírokról, de a boszniai bánság majd királyság területére jellemző középkori sírokról, ún. *stećir*ről van szó. A helyi lakosság ezeket az ősi temetőket gyakran gyauroknak, pogányoknak vagy más népeknek tulajdonítja, gyakran görögöknek, rómaiaknak vagy magyaroknak.⁵⁰ Az ún. „bogumil-hipotézis”, miszerint a boszniai eretnekek arisztokráciája nyugszik e sírokban, csak később bontakozik ki, elsősorban a hivatalos állampolitikának köszönhetően, amely a megteremteni kívánt modern bosnyák identitást legitimálja a török kor előtti eredetével.⁵¹ Mint még látni fogjuk, az új tartomány integráló ideológiájának egyik mesternarratívája éppen a Magyar Királyság történelmi jogára hivatkozik. Nem csoda tehát, ha az idegenben elhunyt neves honvéd emléke egy efféle képzelt történelmi távlat keretében értelmeződik.

Róth Jakabé mellett más rajz is született a boszniai eseményeket követően, s éppen ezek az eredeti rajzok és levelek alkotják a *Vasárnapi Újság* igazán autentikus anyagát. A más lapoktól rendre jelzés nélkül átvett illusztrációs anyagon túl Róth mellett szintén nevesítve szerepel Bene György, a 32. ezredben szolgáló hadnagy eredeti rajza, amely Stolac várát ábrázolja a 42. szám címlapján, s amelyhez a belső oldalon a város nevét címül viselő cikk járul. A rajz ügyes alkotás, amelyen Stolac szikladombra épült erődje látható egyes helyek megszámozott magyarázataival, amelyet a cikkel együtt olvasva érdemes követni. Az írásból kiderül, hogy Bene rajzát hadnagya, Jámbor György küldte el a lapnak egy terjedelmes

50 Šefik BEŠLAGIĆ, *Stećci: Kataloško-topografski pregled*, Biblioteka Kulturno nasljeđe (Sarajevo: Veselin Masleša, 1971).

51 Lásd: Marian WENZEL, „Bosanska povijest i austrougarska politika: Zemaljski muzej u Sarajevu i bogumilska romansa”. *Erasmus* 15 (1996): 63–72.

levél kíséretében, amelyet a *Vasárnapi Újság* melléklapjában, a *Háború-Krónikában* közöltek.⁵² A két évet megért melléklapból (1877–1878) az olvasóközönség alaposan informálódhatott törökországi és balkáni eseményekről, a teljes berlini szerződésről. A melléklet bosnyák anyaga annyira gazdag, hogy önállóan lenne szükséges vizsgálni. A 32. gyalogezred 2. zászlóalját, a néhány nappal korábban birtokba vett stolaci várat elhagyva, felkelők támadták meg, majd az egység visszamenekülése után körülfalták a várat. A víz- és élelmiszerhiánnyal küzdő várat aug. 21-én mentette fel a 2. és 3. dandár.⁵³ A cikk a megtámadott egység 74 emberének elvesztéséről számol be, a remek rajzot szövegszerűen is kommentálja, s a hadi helyzet jellemzése után a városról is közöl néhány adatot. Például, hogy „a 16. század elején a magyar királysághoz tartozott egészen a mohácsi vészig”.⁵⁴

A képek mellett az olvasók számára alighanem az „eredeti levelek” tarthattak számot nagy érdeklődésre, hiszen azok a tanúság erejével hozták testközelbe a boszniai eseményeket. Az eredeti rajzok mellett kortörténeti jelentőséggel bírnak azon bakák levelei, akik a lap hasábjain számoltak be tapasztalataikról. A *Háború-Krónika* szinten minden, a hadművelettel párhuzamosan megjelenő száma közöl ilyen levelet, a hét oldalas mellékletből gyakran több oldalt is megtöltve. A *Vasárnapi Újság*ba ezek közül csak öt került át, gyaníthatóan az anyagok közti hézag, a cikk érdekessége és szerzőjének jótolúsága is befolyásolhatta a szerkesztői döntést. Az eredeti rajzok és levelek közlésének módszere hatékonynak bizonyult: lap e beérkező anyagoknak köszönhetően képes volt auten-

52 „A 32. (Este) ezred Stolaczban. (Saját tudósítónktól.) . – Képpel. –”, *Háború-Krónika* 2, 77. sz. (1878): 618–621.

53 BENCZE, *Bosznia és...*, 45–150.

54 „Sztolác”, *Vasárnapi Újság* 25, 42. sz. (1878): 662.

tikus anyagot szolgáltatni, s mindezt költségkímélő módon – hiszen saját tudósítót nem küldött ki a hadszíntérre.

A *Levél a bosnyák határról* című közlés a hadműveletet megelőzően, a 29. számban jelent meg. Bár a szerző névtelen, a szöveg egy határra érkező katona kalandjairól számol be: „Utolsó s meglehetősen rövid levelemet Babotáról irtam egy sokacz öreg asszonynak tulipántos ládáján.”⁵⁵ A folytatásból kiderül, hogy abban a ládában valami romlott sajt bűzlött, amelyet a baka is magával vitt. Vinkovcébe tartva a rossz bakancs és egyenruha okozta viszontagságokat részletezi, majd a Száva partján fekvő „Tobornyikra” (Tovarnik, ma Horvátország) megy, amely „[p]iszkos rácz falu”. A folytatásból egész adoma kerekedik. A levélíró a szállásadó gazdát „vadrác”-ként jellemzi. Élelem gyanánt tökmaglevest kapott tőle, „egészen olyan szaga volt, mint a bozotos mocsárnak”, s azért is alávaló dolog ez, mivel „nálunk a malacz megeszi ugyan a tököt, de a magját ott hagyja a földön.” A rátarti baka kérdésére a gazda „hallgat ráczul”, majd, hogy „magyarul nem akart [...] megtanulni”,⁵⁶ nonverbális kommunikációt folytatnak a levélíróval arról, hogy a gazda pénzért s dohányért adjon húst, mire végül a gazda „megértette a dohánynyelvet.” A dölyfös magyar honvéd és a zsugori szerb gazda története happy endbe torkollik, a katona meginvitálja a gulyásra a gazdát is: „Ette a kutya-fülü, mintha tökmagleves lett volna.” A megpróbáltatások tovább folytatódnak, a gazda padlásán a verebek, később a kocsiszínben a kutyák nem hagyják, hogy kialudja magát. A harmadik nap kezdete azonban mindent kárpótol, reggel egy lélekvesztőn kievez a folyóra, s megfürdik benne, hiszen

55 „Levél a bosnyák határról”, *Vasárnapi Újság* 25, 29. sz. (1878): 461–462, 461.

56 Uo., 462.

„[e] piszkos nép között csak a természet maradhat tisztának”
– zárja levelét.

A későbbiekben közölt négy levél tartalmát csak röviden ismertetem. Az október 25-i keltezésű, a *Brcskából* címet viselő szöveg arról szól, hogy a felkelők Brčko városába húzódtak, amelyet csak szétlövése, majd utcai harcok árán sikerült a XIII. hadosztály 25. és 26. dandárjának bevennie.⁵⁷ (Erről az eseményről egy későbbi számban közölt cikk tudósít,⁵⁸ „Eisenhut Ferenc⁵⁹ hazánkfia rajza után, ki mint a müncheni festő-akadémia növendéke, csupán tanulmányozási célból ment Boszniába, s ott jelen rajzást is a hely színén vette föl.”)⁶⁰ A *Brcskából* való rövid levél megragadó leírást ad a folyóban úszó török tetemekről, a lerombolt városról és viszonyairól, a meghódoltatott lakosok alázatáról. „A fő utcán a bazárokból huszárok a fedéllel bíró romok között, a mecsetekben bakák tanyáznak, a minaretteken mi örködünk: a város külső részén a tüzérek táboroznak.”

A *Levél Boszniából* „Török Samácz, november 23” keltezésével az 50. számban jelent meg.⁶¹ A leírásból a romos Bosanski Šamacot (Brčko előtt itt dúltak a harcok) elborító árvívről és a tifuszveszélyről olvashatunk. A szöveg szerzője azt kapta feladatául, hogy a kényszernek nem mindig engedő helyi lakosságtól hajtsa be az adókat. A nyomorúságos helyzetű településről, ahol „csak a földhöz ragadt söpredék maradt, a

57 „Brcskából”, *Vasárnapi Újság* 25, 44. sz. (1878): 703.

58 „Brcska”, *Vasárnapi Újság* 25, 48. sz. (1878): 762.

59 Eisenhut Ferenc/Franz (1857–1903) a Monarchia kiemelkedő képzőművésze, későbbi jeles akadémikus festő korai tanulmányúja az (ex-)ottomán provinciába már csak fejlődése miatt is érdekes lehet, mivel a későbbiekben Eisenhut kaukázusi és közel-keleti úti élményekkel is gazdagodva a 19. orientalista festészetet is képviselte, s keleti érdeklődése a török hódoltság eseményeinek ábrázolásánál is megnyilvánul – például a *Gül Baba halála* című képén.

60 „Brcska”, 762.

61 „Levél Boszniából”, *Vasárnapi Újság* 25, 50. sz. (1878): 798–799, 799.

tehetősebbek idejekorán kereket oldottak”, néhány megragadó megfigyelést közöl. A cikk zárlatában a viseleteket jellemzi:

lassankint kényelmetlennek tűnik fel valószínűleg a lázadás kezdetén rájuk erőszakolt török gunya; a tehetősebbek modern-, a köznép pedig a felvidéki tótokéhoz igen hasonló öltözeteket szed magára és csak az övhöz vagy hátul a gallérhoz szúrt csibuk kölcsönöz e ronda népnek némi keleti jelleget.⁶²

Az 1879-es év elején, a lap 8. számában hasonló levelet olvashatunk ugyancsak „Török-Samác”-ból. A levél szerzője megosztja néhány, a lakosságra vonatkozó megfigyelését. E nép „spekuláns, ravasz”, mert télre elfogatja magát, „hogy adót ne fizessen”. A török, aki „rendkívül féltékeny nejeire”, „hallgató, zártkedélyű, csaknem mogorva”, míg a vidék keresztény lakói barátságosabbak.⁶³

Az 43. számban a *Három fölkelő főnök kivégeztetése* című október 10-én, Bihácsban (Bihać) kelt levél „Dzsaffer Popresenovics, Husszejn Effendi Aga és Hadzsi Musztafa” felkelők kivégzéséről számol be.⁶⁴ Török hitet és elszántságot emleget a levél szerzője a halálba induló vezérek jellemzésekor, hidegvérüket és hősiességüket kiemelve.

Az okkupáció kezdetén közölt boszniai vonatkozású cikkek között érdemes még említeni *A bosnyákok „mérgezett” golyói* címűt, amelyet az ifjú Dollinger Gyula sebész küldött az *Orvosi Hetilap*nak, és amelyben arról beszél, hogy a felkelők kis fegyvereket ütnek lövedékeikbe, aminek köszönhetően azok csúnya

---

62 Uo., 799.

63 „Levél Boszniából”, *Vasárnapi Újság* 26, 8. sz. (1879): 122–123.

64 „Három fölkelő főnök kivégeztetése”, *Vasárnapi Újság* 25, 43. sz. (1878): 685.

sebet ejtenek.⁶⁵ Egy másik tudósítás a Budára érkező hercegovinai küldöttségről számol be, „kiknek legnagyobb része még sose látott európai várost és nyugoti civilizációt.”⁶⁶ A cikk mellé illusztráció is járul a 829. oldalon. Érdekes még egy későbbi írás, az *Adószedés Boszniában*, amely a török adónemekről írva említi: „Hogy a török adózás nem volt terhes a népre, mutatja az a körülmény, hogy a megszállott országoknak katonai kormánya ugyanazon adókat szedi a néptől”.⁶⁷ A cikkhez természetesen illusztráció is társul oldalon, amelyen turbános alakok láthatóak, osztrák–magyar katonák mérik ki javaikat a hordozható mérlegen. A szöveg meglehetősen propagandisztikusan zárul: „Megelégedetten tapasztalják, hogy ezeknek mégis csak igazabb a mértékük [...] Ha igazságosan bánnak el a néppel, lehet vele boldogulni; mert még az önkénnyel és zsarolással szemben is sokáig tud békétűrő lenni.” A 49-ik szám címlapján közölt *Görög-keleti szertartásu bosnyák temetés* című írás megint csak a népi szokásokra, életmódra fókuszál. A pravoszláv temetést írja le, melyhez „egyes babonás szokások járulnak”,⁶⁸ de a muszlim szokások is szóba kerülnek.⁶⁹ Az írást kép kíséri: utcarészlet temetési menettel.

Az illusztrációk kapcsán szükséges még kiemelni az 51. szám kétoldalas képmellékletét, amely több átvett képet is közöl Boszniáról katonákról és a helyi lakosokról egyaránt. Utóbbi

65 DOLLINGER tr., „A bosnyákok »mérgezett« golyói”, *Vasárnapi Újság* 25, 43. sz. (1878): 687.

66 „A hercegovinai küldöttség Budán”, *Vasárnapi Újság* 25, 52. sz. (1878): 831.

67 „Adószedés Boszniában”, *Vasárnapi Újság* 26, 9. sz. (1879): 135.

68 „Görög-keleti szertartásu bosnyák temetés”, *Vasárnapi Újság* 25, 49. sz. (1878): 773–774.

69 „szokásaikat a vallással együtt [a görögöktől] vették; egyes eltérő sajátosságait azonban megőrizték s azok az egész bosnyák nemzetnél azonosak lévén, nemzeti külön sajátságoknak tekintendők. / Ilyen eltérő szokásokat találunk a mohamedán bosnyákoknál is, melyek az izlám szellemével össze nem férnek ugyan, de azért a bosnyák mohamedánság azokhoz mégis csökönyösen ragaszkodik. Hasonlót találunk a görög keletiekénél, kik orthodox vallásuk gyakorlatába nem egy kereszténység előtti vagy később az izlamból átvett szokást vegyítettek.” Uo. 774.

esetben, s különösen a turbános-fezes, inkább beteg ábrázatú hadifoglyokat ábrázoló seregnyi apró portrén szinte a Közel-Kelettel összetéveszthető egzotikus világot tárnak az olvasó elé: egy vad tartományt és szilaj lakóit. Erre utalnak a lap romantizált martalóc- és tolvajábrázolásai is a korszakból (*Montenegrói martalóc lesen és Bosnyák tolvaj*).⁷⁰

Két történelmi vonatkozású, Bosznia címerét tárgyaló cikket szükséges még említeni, amelyek az események során hangsúlyozott magyar történelmi kapcsolatok miatt is számot tarthattak az érdeklődésre. A 38. számban a B-vel szignált szerző két címer reprodukcióját mutatja be, mindkettő „fölváltva tartatik Bosznia czimerének”, ám cikke végén, noha a páncélos kart ábrázoló címer mellett tör lándzsát, azt állítja, nem tudni, melyik valóban címer.⁷¹ A következő számban E[rődi] B[éla] helyesíti a felvetetteket. Erődi tisztázza a címerek eredetét és történelmi hátterét: „Mindkét czimert Dusan Styepan szerb császár alapította 1343-ban.”⁷² Majd világossá válik, hogy a két kulcsos címer Bosznia, míg a páncélos kar Primorje (Hercegovina) címere volt. Erődi saját tapasztalatai mellett a fojnicai ferences kolostor 1443-ban keletkezett címertárára (Fojnički grbovnik) hivatkozik, amely ekkor már közzétett történelmi forrásnak számított.

A monarchia újonnan megszállt tartományáról közvetített kép nem mondható valami barátságosnak a cikkek alapján. A politikai döntés kritikájával együtt is, a lap nem határolódott el a hivatalos kurzustól, s az okkupáció hadmozdulatait követve a vállalkozás áldozataira nézve is a hazafiságot

---

70 A többi boszniai illetőségű kép címe: *Egy hadi dandár bekerítő útja Belovácsnál Boszniában, Boszniai hadifoglyok, Elfogott bosnyák fölkelő bekisérése, Huszár előőrs Boszniában*.

71 B., „Bosznia czimere”, *Vasárnapi Újság* 25, 38. sz. (1878): 605.

72 E. B., „Bosznia czimere”, *Vasárnapi Újság* 25, 39. sz. (1878): 623.

hangsúlyozza a heroizáló, posztromantikus retorikának megfelelően keretezte az eseményeket. Amellett persze, hogy az ex-ottomán tartomány általában olyan vad országgént tűnt fel, amelyet az Isten „rosz kedvében teremtett”, úttalan utakkal, vadregényes természettel, álnok felkelőkkel. A háború ábrázolása az illusztrált lapok fontos témája volt, Thomas Smits monográfiájában azt is megjegyzi, hogy a kor illusztrált lapjait általában jellemezte a sztereotip látásmód,⁷³ s ez alól a *Vasárnapi Újság* sem kivétel.

A lap rendszeres olvasójának elméjében alighanem dilemmaként tűnhetett fel, vajon miért szükséges e sok veszteséget és költséget felemésztő vállalkozás, s miért van szüksége a monarchiának erre a hányattatott történelmű, nyomorúságos országra és a barbár (babonás) lakosságára, amely – az újság beszámolóí szerint – vallásban sokféle, de egyaránt fanatikus, igénytelen életű és tunya, tudatlanságuk pedig egykedvűséggel párosul. A *Vasárnapi Újság* Bosznia-, illetve bosnyákképe kimondottan negatív sztereotípiákból vagy imagotípiákból épült fel. A tartomány éppoly idegen, vad, ellenséges és visszataszító, mintha egy nyugati ország által gyarmatosított távoli vidékről lenne szó. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a *Vasárnapi Újság* szóban forgó számaint átlapozva feltűnhet, hogy a boszniai vonatkozású illusztrációkat gyakran nehéz elkülöníteni az oldalakon a második angol–afgán háborút (1878–80) tárgyaló anyagoktól. Az osztrák–magyar időszak kultúrtörténetét (poszt)koloniális irányból vizsgáló kutatásokban ezt a szempontot is érdemes számításba venni.

---

73 SMITS, *The European Illustrated Press...*, 4.

Bosznia-Hercegovina reprezentációja az 1880-as és 1890-es években

Az okkupációt követő enyhülés időszaka az új tartomány katonai felügyelet alá vonásával (amely egyes régiókban a felkelések lefolyásával együtt elnyúlt) a hivatalnoki berendezkedéssel, az infrastruktúra kiépítésével (vasútépítéssel) és a jogi normák kidolgozásával kezdődött. A megszállás korszakát jellemző retorika mindezek hatására megváltozik, s a sajtotban új Bosznia-kép kezd körvonalazódni. A következőkben ennek megragadása a célom, a két évtized fontosabb Bosznia-ról szóló írásait szemrevételezve.

A Bosznia-kép alakulását jól szemlélteti az akár szimbolikusnak is tekinthető, az 1880. évi első számban található ábrázolás Szelimről (2. kép), a bosnyák felkelőről, amelyet ha összevetünk a felkelőkről készült másfél évvel korábban, a megszállás idején közölt képpel (1. kép), a sötét alakok mellett Szelimünk nemcsak nyomorultnak, de kissé komikusnak is hat. Ez a fajta familiáris viszonyulás jelzésértékű az egész Bosznia-kép változására, megszelidülésére nézve.

A Bosznia-kép alakulása kapcsán megfogalmazható, hogy az 1880-as évek folyamán az integrálódó tartomány a monarchiában az idegenséget, az ismeretlen és megismerendő másikat, az alteritással való megbarátkozás jelentéseit hordozta; a kor újságolvasói az alteritás egy hazai s házasított formáját láthatták meg benne. Ahogy akkoriban emlegették, a monarchia „kis keletje” a másik, a vágy tárgya is, az orientalizáló vonásokkal megrajzolt *egzotikusként* tűnik fel. A hatalom a kultúrmissziós retorikát alkalmazva igyekezett szervezetileg is uralma alá hajtani az áthatolhatatlan vidéket, míg a tudás terepeként a föld- és természetrajzi diszciplínák mellett a

történettudomány, és ami talán a leglátványosabb, az etnográfia számára a koloniális képlet szerint feldolgozandó kutatói terepet.⁷⁴ Ekkoriban jelenik meg egy reprezentatív, a széles közönségnek szánt kötet az okkupált tartományról: a Kállay Bénit kísérő titkár, Asbóth János kétkötetes munkája (*Bosznia és a Hercegovina*, 1887)⁷⁵ amellet is forrásértékű, hogy áthatja a hivatalos hatalmi propaganda. A kiadványról a *Vasárnapi Újság*ban 1886-ban az a Strausz Adolf írt, akinél aligha találhattak volna nagyobb szakmai tekintélyt, s akinek addigra már három kötete és több szaktanulmánya megjelent e tárgyban. Strausz írása ennek megfelelően inkább ismertetés, semmint kritika: bemutatja a Bosznia legjellemzőbb vonásait a könyv által, kiemelve néhány néprajzi vagy történelmi jellegzetességet. Strausz szerint „Szerző nagyon megszerette az okkupált tartományokat, sokszor egész költői lendülettel, lelkesedve és a rokonszenv igaz hangján adja elő ama benyomásokat, melyeket a látottak és hallottak gyakoroltak kedélyére.”⁷⁶

Ugyanezen évfolyam 14. számában Strausz újra feltűnik egy címlapra került cikk, az *Egy magyar expedíció a keleten* szereplőjeként. A kor balkáni politikájának hátterével szemlélendő cikk az expedíció céljait és részletes útvonalát közli, amely persze nem speciálisan Bosznia–Hercegovinára vonatkozik – ugyanakkor említi a szöveg a magyar fél egyet nem értését az 1878-as okkupációt illetően, példázva a magyar balkáni

74 Vö.: Edin HAJDARPASIC, *Whose Bosnia? Nationalism and Political Imagination in the Balkans, 1840–1914* (New York: Cornell University Press, 2015), 176.

75 ASBÓTH János, *Bosznia és Hercegovina. Utí rajzok és tanulmányok*, 2 köt. (Budapest: Pallas, 1887).

76 STRAUZS Adolf, „Bosznia és Hercegovina”, *Vasárnapi Újság* 33, 49. sz. (1886): 791. A lapszám 792. oldalán Asbóth könyvéből származó metszetekből („Képek Boszniából”) összeállított képdalt is közöl. A recenzió tanúsága szerint az Asbóth-mű minden bizonnyal már az 1886-as év végén megjelent, de a kötet címlapján 1887-es évszámjelölés olvasható.

politika nem-expanzív jellegét. A kultúrmissziós retorikával tált külkereskedelmi vállalkozás a reformkori politika (Kossuth, Széchenyi) hagyományainak továbbviteleként („keletre magyar!”) állítja saját céljait.⁷⁷ Az expedíció tagjait⁷⁸ a címlapkép egy tanácskozás közepette ábrázolja.

Az 1890-es évekre a tartomány konszolidálódott, a helyőrségek, a posta, a tömegközlekedés, a hivatalok berendezkedése befejeződött, és mindezek dinamikusan bekapcsolták a tartományt a monarchia kulturális-társadalmi-gazdasági véráramába. Ezekben az évtizedekben kevesebb cikk jelenik meg Bosznjáról a *Vasárnapi Újság*ban, s azok is inkább turisztikai célzattal – immár fényképmelléklettel illusztrálva. Elsősorban Szokolay Kornél írásairól van szó (amelyekről később részletesen szólunk); szemléletes példa, hogy a kultúrmissziós retorika ekkor is a hivatalos politika paramétereit követi. Erődi egykori sorozatával azonos című cikkében (*Bosnyák képek*) írja Szokolay:

Nekünk magyaroknak különösebben kell érdeklődnünk e tartományok iránt, mert a keleten igen fontos érdekeink forognak koczánk. Magyarországé a nemes hivatás, hogy a kultura közvetítője legyen nyugot Európa és a balkánfélszigeti országok között; ennek a

---

77 „A magyar nemzetnek századokon át nagy szerepe volt a Balkán-félszigeten. A déli szlávoknak a félhold elleni harczaiban Hunyadi János volt a vezér és Hollós Mátyás vitt kulturát a Balkán lejtőire. A török hatalom megtörése után mintegy önmagától elementáris szükségesség gyanánt merült föl a dunai konföderáció eszméje, mely a keleti népeket magyar erkölcsi hegemonia alatt akarta egyesíteni. A nemzet vezérei is érezték, hogy Magyarország van hivatva a Balkán-félszigeten vezérszerepet vinni és ott a nyugati kulturát elterjeszteni.” S–I A–n, „Egy magyar expedíció a keleten”, *Vasárnapi Újság* 33, 14. sz. (1886): 213–214, 213.

78 Strausz Adolf mellett György Endre képviselő, a *Nemzetgazdasági Szemle* és a *Vasúti Közlöny* szerkesztője, a *Keletre magyar* című munka (1878) szerzője; Inkey Béla geológus; Weis Berthold gyáros; Novák Bertalan, az államvasutak főmérnöke és Réthy László, a Nemzeti Múzeum munkatársa szerepel a képen.

hívatasának a teljesítése egyszersmind jövőjének egyik záloga, mert politikai és gazdasági jelentőségünk jó-részt a szerint fog alakulni, hogy minő állást tudunk foglalni a Száván és a Dunán alul.⁷⁹

A cikk folytatásában a szokásos történelmi legitimáció szó-lama következik.

Úgy tűnik, a történelmi jogoknak az uralmat legitimáló ar-gumentumként való használata mindig is jellemezte a magyar politikát. Az általunk tárgyalt cikkeket olvasva gyakran talál-kozunk a középkori Magyar Királyságtól többé vagy kevésbé függő helyzetben lévő Boszniai Fejedelemség (később király-ság), a törökök elleni harc, illetve a hódoltság és ottomán Bosznia közötti kapcsolatok említésével. A Jajca (Jajce) váro-sát bemutató cikkek e vonatkozások közül nem hagyhatják említetlenül Mátyás király harcait, a „magyarság utolsó vég-vár[ánál] Boszniában”, hiszen a Boszniai Királyság bukása után, II. Mehmedtől 1463-ban azt visszafoglalta, s majd csak Mohács után sikerült újra bevenniük Jajcát az oszmánoknak. Egy 1887-es cikk hivatkozásaiból is látszik, milyen korán alaplúnak tekintették Asbóth könyvét a Boszniába vetődő utazók. A cikk útirajzként olvasható, hiszen a történelmi kap-csolatokon túl (előad egy anekdotikus történetet is a „keresz-ténység bástyája” bevételéről) a legfontosabb látnivalókról számol be, s megemlíti a felkelés harcaiban áldozatul esett ka-tonák számára állított obeliszket a közeli Jezerónál: „Az utolsó felkelés alatt sok derék katonánk vérzett el itt.”⁸⁰

79 SZOKOLAY Kornél, „Bosnyák képek”, *Vasárnapi Újság* 41, 39. sz. (1894): 634–638, 634.

80 „Jajca. A magyarok utolsó végvára Boszniában”, *Vasárnapi Újság* 34, 10. sz. (1887): 165–166, 165. A lapszám illusztrációként Asbóth könyvéből származó metszeteket vesz át. Hasonló szellemben fogalmaz sok évvel később a következő

A történelmi vonatkozások között a Mátyás király koronázási palástja érdekes, amelynek két cikket szentelt a lap. Az első apropóját 1886-ban az adta, hogy az uralkodó megvásárolta a fojnicai ferences kolostortól a Corvin-címerrel gazdagon kivarrt korabeli miseruhát, s elrendelte a koronázásokon való használatát, a budavári plébánosra bízva a kincset. Dr. Czobor Béla, a középkori magyarországi művészet szakértőjének cikke beszámol a palást háttértörténetéről is: a fojnicában őrzött casuláról eszerint Kállay Béni már szerbiai fő konzul-sága idején tudomást szerzett.⁸¹ A cikk Ipolyi Arnold tíz évvel korábbi leírására hivatkozik,⁸² emellett Klösz György fényképeit közli a miseruha elülső és hátulsó részéről, ám a szöveg alapján ez még a 1876. évi műipari és történelmi kiállításon készült, amikor a miseruhát kiállították (Ipolyi cikke is ekkor íródott). A téma még egy névtelen cikk erejéig visszatér két évvel később a *Vasárnapi Újság*ban. A koronázási palást az *Archeológiai Értesítő* tanulmányaira alapozva közli a kutatás újabb fejleményeit: a fojnicai casula mását Galgócon (Hlohovec) az Erdődy-kastélyban találták meg, a trónkárpiton azonban a Corvin-címer helyett Bakács (Bakócz)-címer szerepel. Ebből származik a felismerés, hogy a Bakócz-címer későbbi betoldás, s a két műkincs egymás párját alkotta, mégpedig Mátyás király reneszánsz trónkárpitjaként. A cikk ennek firenzei eredete mellett szól, hipotézise szerint Benedetto du Majna mester munkája. Az írás illusztrációként a galgócí trónkárpit

---

rövid cikk: ROSKOVICS Ignác, „Jajcze. Bosznia gyöngye”, *Vasárnapi Újság* 53, 52. sz. (1906): 844. (A lapszámban több jajcei fénykép illusztráció található, s Roskovics két rajza is.)

81 Dr. CZOBOR Béla, „A Corvin Mátyás-féle casula. Koronázási új klenodium”, *Vasárnapi Újság* 33, 10. sz. (1906): 157–158.

82 A hivatkozás pontos helye: I[POLYI] A[rnold], „Magyar mű- és történeti emlékek kiállítása”, *Századok* 9, 6. sz. (1876): 486–561, 524–528.

mellett a fojnicai casuláról is közöl egy ábrázolást, valamint egy korabeli kárpitos francia trón képét.⁸³

A történelmi témák között különös figyelmet érdemel a *Bogumilok és magyarok* című írás, amelyben a szerző saját úti élményeiről számol be, mégpedig a középkori síremlékekkel való találkozásáról. Az ifjú Malcomes Béla, a későbbi közgazdasági szakíró cikke a hivatalos – és a modern történettudomány által cáfolt – bogumil-hipotézist ismerteti. A középkori Boszniába valóban indult kereszteshadjárat Magyarországról, a szerző szerint Bosznia bogumil volt, s arisztokráciájának köszönhető, hogy lepaktáltak a törökökkel, majd miután azok elfoglalták az országot, áttértek az iszlámra. Mátyás korában, amikor „a bogumil-üldözés a legnagyobb méreteket öltött”, ráadásul a huszitákkal is kapcsolatot tartottak fenn, „így Mátyás a bogumilokban nemcsak a katolikus vallás, de egy-szersmind nemzetünk ellenségeit is látta.” A cikk szerint a bogumilizmus később a „legfélreesőbb vadonok rejtekhelyeire” szorult vissza, s beszámol egy bizonyosan téves, ismeretlen forrású konjici Helezs nevű családról, amely „csak néhány évvel ezelőtt tért át az izlamra.”⁸⁴ Összefoglalóan, a bogumil hipotézis a boszniai muszlimok hivatalos, Kállay Béni által is támogatott nemzetépítési munkájának eszköze volt, amely a többnyire katolikus horvátok és a pravoszláv szerbek mellett történelmileg igazolható, az iszlamizációt megelőző felekezeti sajátossággal legitimálta a bosnyák nemzet létezését.⁸⁵

Az illusztrált hetilapok profiljába illően a korban keresettnek számítottak az egyes tájegységek lakóinak, népeinek képei, a tipikus alakok és népviseletek ábrázolásai. A *Vasárnapi*

83 „A koronázási misemondó ruha”, *Vasárnapi Újság* 35, 4. sz. (1888): 63–64.

84 Báró MALCOMES Béla, „Bogumilok és magyarok”, *Vasárnapi Újság* 45, 29. sz. (1898): 499–500.

85 WENZEL, „Bosanska povijest i austrougarska politika...”.

Újság ekkorra már hagyományt teremtett a történelmi Magyarország különféle tájegységeit, azok lakóit és nemzetiségeit bemutató, azokra mint hazai egzotikumokra tekintő képek közlésével. A szándék, hogy a lap képet adjon az olvasóknak Bosznia több felekezetéhez tartozó népeiről, e hagyomány felől értelmezendő.

Már az okkupáció idején, ugyanabban a számban, amely Erődi *Bosnyák képek* című cikkét közölte, található egy hat alakot ábrázoló *Bosnyák népalakok* című illusztráció (3. kép), jóllehet az átvett metszetek nem konkretizálják az alakok identitását.⁸⁶

Tíz évvel később a lap Vastagh György eredeti, szépen kidolgozott festményeiből közöl képeket. A *Délszláv nők*⁸⁷ címmel megjelent három alak (*Bosnyák leány* [4. kép], *Cigány-asszony*, *Bánáti szerb leány*) a képaláírás szerint Mara Čop-Marlet, az első női horvát etnográfus hasonló című művéhez készült.⁸⁸ Vastagh György számára e feladat bizonyára testhezálló volt, hiszen zsánerképeinek fontos témájaként a cigánylányok, a paraszti, nemzetiségi (oláh, sokác, magyar) és regionális (kalotaszegi, havasi) népalakok ábrázolása egész pályafutása során visszatér. A képekhez magyarázatképpen a könyvről beszámoló cikk (*Délszláv nők*) is tartozik a 446–447. oldalon. A cikk emellett érdekes ismertetőt közölt Bosznia felekezeteinek keresztény és muszlim, szerb és cigány női világából, az udvarláshoz és a házassághoz kapcsolódó szokásokról.

86 „Bosnyák népalakok”, *Vasárnapi Újság* 25, 43. sz. (27. okt. 1878): 684.

87 „Délszláv nők”, *Vasárnapi Újság* 35, 27. sz. (1888): 444–445.

88 Mara ČOP-MARLET, *Südslawische Frauen. Auf Höhen und Tiefen der Balkanländer* (Budapest: Carl Grill, 1888). A kiadványban Vastagh György öt illusztrációjával, valamint az írónő portréja is megtalálható.

1895-ben riport jelet meg a szandzsákbeli Plevlje helyőrségéről, ahol a 32. pesti gyalogezred szolgált. Markó Miklós hírlapíró riportja nemcsak a bakavilágról, de a helyi lakosságról is képet ad, több helyszíni fotót is közöl. Illetve a riport mellett található még három kép a helyi népalakokról, *Képek Plevjéből – Székely László amateur fölvételei* címmel. A cikk a vidék népét jól bejáratott sztereotípiák mentén prezentálja: e közepső kép teljesen lefátyolozott muszlim nőt ábrázol ún. feredzsében (5. kép),⁸⁹ a vallási (iszlám) fanatizmus és az elzárkózás jelképeként.⁹⁰ Műtermi képekből 1901-ben találunk példát, ekkor közzétették ugyanis Vágó Bertalan budapesti fényképész *Boszniai és hercegovinai népalakok* című sorozatát, amely kimondottan beállított, ünnepi népviseletben mutatja be az alakokat (6. kép).⁹¹ A gazdag képanyaghoz Szokolay Kornél *A bosnyák nő* című cikke járult, valamint egy másik írás a boszniai muszlimok családi berendezkedéséről.

Az utóbb említett három vizuális megjelenítésben érdemes összehasonlítani a sztereotipikus muszlim nő – képekből tüköröződő – jellemző vonásait. Mind a három ábrázoláson fiatal helyi muszlim nő látható. Vastagh György illusztrációja bármennyire fotografikus, s tipikus öltözetet mutat, mégiscsak festmény, s érezhetően esztétizáló. A műtermi fotók is azok, de nem az ábrázolás, hanem a beállítás által. Így vagy úgy, a 4. és a 6. képen látható női alakok bájos, vágyteli képet közvetítenek a muszlim nőről, míg az 5. számú ábrázolás a testet teljesen elfedő feredzsés alakokkal egészen más képzeteket kelt. A „nyugati” tekintet számára a másokban az idegent, a meg-

89 MARKÓ Miklós, „Katonáink Plevjében”, *Vasárnapi Újság* 42, 26. sz. (1895): 426–428, 427.

90 Uo.

91 VÁGÓ Bertalan, „Boszniai és hercegovinai népalakok”, *Vasárnapi Újság* 48, 31. sz. (1901): 498.

ismerhetetlent, a vágy tárgya helyett annak tilalmát reprezentáló alakot láttatja. Jó, ha tudatosítjuk azonban a különböző népeket jellemző imázsok, illetve imagé mák működésének ellentmondásosságát: a feredzsa Szarajevóban is az idegenek előtt óvó női viseletnek számított, otthon nem viselték, csak az utcán. Így akár a 6. fotón látható lány is beillene a török asszony leányának. A „muszlim nő” olyan imagé mája lesz vizsgálatunk tárgyának, amely a későbbiekben közölt cikkek esetében is visszatér.

Összegzés: imagológiai tanulságok

Az okkupáció időszakában a frissen belakott, becsatlakoztatott tartomány még az alteritás, a megismerendő másik, a titokzatosból, a szilajból megismertté, megszeli dítetté válik, domesztikálódik. Mindez abban is tükröződik, ahogy a *Vasárnapi Újság* képet ad Bosznia-Hercegovináról, illetve arról, hogy e képzetek az okkupáció idején, majd azt követően miképp változnak meg. Ahogy Edin Hajdarpasic megjegyzi a Boszniával kapcsolatos politikai imaginációkat vizsgáló művében, a régi szomorú Bosznia képét egy pozitív, boldog Boszniára cserélte a hatalom, amely egy imperialista tündérmesét álmodott: Bosznia, az alvó szépség felébresztése a reneszánsz, egy új korszak beköszöntének szimbóluma.⁹²

Ha összevetjük Erődi Béla (1878) és Szokolay Kornél (1894) fentebb említett, a véletlen folytán azonos, *Bosnyák képek* című cikkét, megragadó példát láthatunk az imagológiai képzet alakulására. E domesztikált képben a vad táj bejárhatóvá válik, az ellenséges lakosság az egzotikus, a koloniális vágy

---

92 HAJDARPASIC, *Whose Bosnia?...*, 189–190.

tárgyaként a megismerendő másik pozíciójába helyeződik át. A térképzeteket illetően is szembetűnőek a változások: az úttalan utak vidéke, amelynek vadregényes tája csupa veszély, meghódolt, uralom alá hajtattott – a vasút és a posta segítségével a hatalom által felügyeltté, később pedig a turizmus számára is attraktívvá, s biztonságossá vált.

A koloniális diskurzus törvényszerűségei szerint a másíkról alkotott kép szimbolizációs folyamatai közül többre is ráismerhetünk a *Vasárnapi Újság* boszniai vonatkozású cikkeit olvasgatva. A boszniai muszlimok megformálását illetően különösen erőteljesre sikerült a Bosznia-kép pozitív áthangolása. A bosnyák identitásnarratívákat a Kállay-kormányzat formálta meg, s mellette több magyar legitimálta mind történeti, mind kulturális szempontból (Thallóczy Lajos, Asbóth János, Strausz Adolf). Az egykor ellenséges, honvédeink vesztét leső, iszlamista fanatikus lázadók alakjából a barát és szövetséges alakja áll elő.

E vonásban a kolonizáció befogadó, inklúziós eljárását ismerhetjük fel, amelyet Stijn Vervaet e kontextusban az inkorporáció és az appropriáció Robert J. C. Youngtól átvett fogalmaival jellemez.⁹³ Vervaetnél találkozunk a koloniális hatalmi berendezkedést érvényesítő következő diskurzus-alapozó eljárással, a Frederic Coopertől származó fogalommal, a gyarmat historizálásával (*historizing the colony*), amely a középkori Magyar Királyság és Bosznia közötti kapcsolatot hangsúlyozza.⁹⁴ Mintha csak azt sugallaná, hogy – miképp Vervaet írja – az okkupáció semmi mást nem jelent, mint a régi, dicső keresztényi Magyarország kebelébe való visszatérést.⁹⁵

93 VERVAET, *Centar i periferija...*, 113.

94 Uo., 77.

95 Uo., 76.

A heteroimázsok szempontjából az autochton iszlám kultúra a leginkább érdekes, az orientalizáló gesztusok meglétére számos példa kínálkozik. S különösen az iszlám nő pozíciója számít ezen belül termékenynek, a gyarmati vágymechanizmus eredményeként. A lakosságot bemutató népalakokat illetően is rá hárul a legtöbb figyelem.

A tartomány lakóit illetően gyakori a sztereotípa vagy imago-típa, amely természetéből fakadóan esszencializál, illetve pontosabban Daniel Henri Pageaux felfogásában az attribútumot felcseréli az esszenciálissal, s amely mindig egyalakú (*monomorphe*) és egyjelentésű (*monosémique*).⁹⁶ A boszniai, s különösen a hercegovinai muszlimok fanatizmusa tartozhat ide, amelyet gyakran az eltörökösödés neofita buzgalmának tulajdonítanak. A férfiak restsége és a nők dolgoztatása szintén e csoportba tartozik.

A nők felvilágosításának missziója egybevág a vidéket illető kultúrmisszióval, amely Bosznia, az alvó szépség felébresztését tűzi ki célul, az iskolaügyet és a népművelést szorgalmazva. Az okkupáció kezdetén a lakosság „primitivitása” negatív színben tűnt fel, később viszont a bizakodó hangnem dominál.

Jelen vizsgálat csak egy szűk szeletét, a *Vasárnapi Újság* cikkei vizsgálja az adott korszak tárgyunkat illető diskurzusainak és képzeteinek, ám éppen a vizsgált orgánum reprezentatív, széles rétegeket megszólító, s éppen ezért képszerűsége törekvő jellege miatt szolgálhat jelzésértékkel. Az imagológia szempontjából mindenesetre az okkupációkor felépített, illetve az azt követő, nagyrészt a Kállay-kormányzatban zajlott korszak Bosznia-képe közötti elmozdulás azt mutatja, hogy a vázolt átalakulásokban sajátos imagémák azonosíthatóak.

---

⁹⁶ Daniel-Henri PAGEAUX, *La littérature générale et comparée* (Paris: Armand Colin, 1994).

Ezek Joep Leerssen szerint olyan komplex képek, amelyek a kép és az ellenkép közötti ellentmondást feloldhatóvá teszik, s ugyanakkor mélystruktúráként ellentétes attribútumokat gerjesztenek.⁹⁷ A fanatikus lázadókból barátságos mohamedánokká avanzsáló boszniai muszlimok, a vad és veszélyes vidék bejárhatóvá és (köz)biztonságossá válása mind-mind ilyen imagémáknak számítanak.

Képmelléklet

↑ 1. kép: „Bosnyák felkelők a travnik-i hegyszorosokban”, *Vasárnapi Újság* 26, 34. sz. (1878): 537.

⁹⁷ Joep LEERSEN, „Imagology: On Using Ethnicity to Make Sense of the World”, *Iberic@l: Revue d'études ibériques et ibéro-américaines* 10 (2016): 13–31, 18; Manfred BELLER és Joep LEERSEN, *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey* (Amsterdam: Rodopi, 2007), 28–29.

Szelim, bosnyák fölkelő.

↑ 2. kép: „Szelim, bosnyák felkelő”, *Vasárnapi Újság* 28, 1. sz. (1880): 13.

↑ 3. kép: „Bosnyák népalakok”, *Vasárnapi Újság* 25, 43. sz. (1878): 684.

BOSNYÁK LEÁNY.

Török asszony és leánya.

↑ 4. kép: [VASTAGH György], „Bosnyák leány”, *Vasárnapi Újság* 35, 27. sz. (1888): 444.

↑↑ 5. kép: [SZÉKELY László], „Török asszony és leánya”, *Vasárnapi Újság* 42, 26. sz. (1895): 427.

Szerajevói bosnyák leány.

← 6. kép: [VÁGÓ Bertalan:] „Szerajevói bosnyák leány”, *Vasárnapi Újság* 47, 31. sz. (1901): 498.

Iparnépszerűsítés a *Vasárnapi Újságban*

**Az 1885-ös Országos Kiállítás
és előzményei**

/

Bollók János

A *Vasárnapi Újság* számos irodalmi, tudományos probléma és azokat érintő szöveg mellett fontosnak tartotta a hazai innovációk, a technikai és ipari fejlődés fajsúlyosabb újításainak bemutatását, és a kezdetektől írások sokaságával támogatta ezeket a területeket, témákat megismertetését az olvasókkal. Írásomban egy kiemelkedő ipari tárlat lapbéli reprezentációjáról szólnék, melynek sikere a lap iránti érdeklődésre is visszahatott.

Az 1885-ös Országos Kiállításról méltatlanul kevés szó esik, pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ország ipara és mezőgazdasága továbbfejlődjön, illetve fontos szerepe volt abban, hogy a nagyközönség is megismerje a két ágazat aktuális helyzetét, az új gépeket, eljárásokat, nemcsak magyar, hanem nemzetközi viszonylatban is. Nem ez volt ugyanakkor az első ipari tárlat Magyarország történetében. Kisebb kiállítá-

sokat már korábban is tartottak, 1872-ben Kecskeméten, 1876-ban Szegeden, 1879-ben pedig Székesfehérvárott. Ezek viszont nem adtak átfogó képet a hazai ipar helyzetéről: vidéki városokban rendezték őket, így nem remélhettek nagy látogatószámot, illetve külföldi cégeknek sem volt lehetőségük képviseltetni magukat.

Egy nagy volumenű, a fővárosban tartandó iparkiállítás komolyabban először 1873-ban merült fel lehetőségként. Ekkor rendezték meg Bécsben a hetedik világkiállítást, amely nagy sikerrel zárult, és amely követendő példát jelentett a magyarok számára is. Az 1896-os millenniumi kiállítás utólag némileg elhalványította az 1885-ös rendezvényt, sőt, sokan az 1896-os ünnepek „főpróbájának” tartották, ám a komolyabb építkezések és a területrendezés ütemezésének problémái elsőként ekkor merültek fel, hiszen korábban még nem volt szükség ekkora méretű és ilyen típusú logisztikai feladatok megoldására. A következőkben szeretném bemutatni az 1885-ös Országos Kiállítás szervezésének és lezajlásának mozzanatait, melyek sajtórepresentációja a *Vasárnapi Újság*ban is jól nyomon követhető.

Az ipar és a mezőgazdaság helyzetének javítása először a reformkorban került terítékre. Ekkoriban számos egyesület alakult, amelyek az állattenyésztés, a mezőgazdaság vagy a gépesítés köré szerveződtek. Ilyen volt például a Magyar Gazdasági Egyesület vagy az Állattenyésztő Társaság. Ezek az egyesületek célul tűzték ki a magyar ipar fejlesztését, ennek érdekében kezdtek el gépbemutatókat, vásárokat szervezni. Ezt a folyamatot vitte tovább az 1841-ben alakult Iparegyesület, amelyet Kossuth Lajos bőkezű adománnyal támogatott. Az egyesület a következő évben szervezte meg az Első Magyar Iparműkiállítás nevű eseményét, amelyet 1843-ban és 1846-ban

újabb alkalmak követtek.¹ Ezek azonban nem voltak országos hatókörűek és jelentőségűek; vásári funkciójuk miatt viszont alkalmasak voltak arra, hogy az iparosok üzleti kapcsolatokat tudjanak kötni, valamint szűkebb körben bemutathassák újtársaikat, reklámozhassák, eladhassák gépeiket.

A tervek szerint ez a kiállítás háromévente került volna megrendezésre, de az időközben kitört forradalom ezt a tervet megvalósíthatatlanná tette, noha a Magyar Királysághoz hasonlóan Európa más országaiban is éppen a forradalmi eseményekkel párhuzamosan emelkedett a kiállítási kedv és az arra vonatkozó igény. Az ipar és a mezőgazdaság ebben az időben minden országban fejlődő szakaszba lépett, emellett pedig felismerték a kiállítások reprezentációs funkcióját is. Többek között ez adta a háttérét az első világkiállítás megrendezéséhez, melyet 1851-ben Londonban tartottak.

Ebben az évben a magyar ipar komoly veszteséggel zárt. A forradalmat követő véres megtorlások, valamint a szigorú társadalmi ellenőrzés, illetve a cenzúra miatt az Iparegyletet 1851-ben megszüntették. A Bach-korszakban az ipar fejlesztésének kérdése meglehetősen háttérbe szorult. Európában viszont ugyanekkor egymást érték a világkiállítások, aminek megvoltak a maga hátulütői is. Az adott országok iparának, kultúrájának bemutatására irányuló igény egyre inkább eltűnt a látványos, szenzációhajhász, szórakoztatónak szánt elemek mögött, miközben a látogatói létszám – és ezzel együtt a bevétel is – jelentősen csökkent. Ráadásul a világkiállítás megszervezése Európában sem volt olcsó, a befektetések nem minden esetben térültek meg. Évtizedek múltával változott

---

1 KOLLEGA TARSOLY István, „Az 1885. évi országos általános kiállítás”, *Honismeret* 13, 6. sz. (1985): 21–25, 21.

meg a forma: az ipari ágazatok és termékek bemutatására egy országos kiállítás látszott legalkalmasabbnak.²

A kiegyezést követően az Iparegyesület Országos Magyar Iparegyesület néven alakult újjá. Első intézkedéseik közé tartozott az ipar ügyének kézbevétele. Egy hazai, budapesti helyszínen megrendezendő országos kiállítás ötletével felhívást intéztek a fővároshoz, illetve az államhoz. Ez azt a célt szolgálta, hogy felmérjék, hány kiállítóval – iparosokkal és ipari egyesületekkel – számolhatnak, és ennek tükrében határozták volna meg a helyszínt, az időpontot, illetve a költségvetést. Érdemi eredményt viszont 1873-ig nem tudtak elérni, utána pedig a világ figyelme az ugyanebben az évben megrendezett bécsi világkiállítás felé fordult.

A testület az előzményeket, köztük a három vidéki kiállítást tanulmányozva arra jutott, hogy az újabb iparkiállítást mindenképpen Budapesten kell megszervezni, ugyanis mindhárom helyszínen nagyon alacsony volt mind a kiállítók, mind a látogatók száma, s így a bevétel is. Ennek okán az Iparegyesület szerette volna, ha a Budapestre tervezett kiállítás megfelelő eszközökkel, biztos anyagi támogatással, alapos kidolgozás alapján kerülne megrendezésre. 1879 végén választmányt hívtak életre egy programtervezet kidolgozására. Ez a tervezet tartalmazta az előmunkálatokat és a rendezvény arculatának meghatározását is.

A tervezetet 1881-re dolgozták ki.³ Bemutatására a május 12–13-i ülésszakon került sor, az Iparegyesület alelnöke, Ráth Károly vezetésével. Ekkor a kiállítás még csak az ipar köré szerveződött volna, de a tervek szerint nem zárkóztak el attól,

---

2 RÁTH KÁROLY, *A magyar iparkiállítások múltban és jövőben. A Budapesten rendezendő országos kiállítás tervezetével: különlenyomat a „Magyar Ipar”-ból* (Budapest: Országos Magyar Iparegyesület, 1881), 1–3.

3 RÁTH, *A magyar iparkiállítások...*, 74–75.

hogy a mezőgazdaságra és más területekre is kiterjesszék azt. A legnagyobb segítségre az államtól, illetve Budapeستől számítottak: a főváros engedélyére volt szükség a tervezett építkezési munkálatok, csatornázás, vízvezetékrendszer kiépítéséhez. A terület kijelölésében szintén a városvezetés véleményét kérték ki, s szerették volna, ha a területhasználatért nem kell fizetniük. Az államtól postamentességet, valamint szállítási és közlekedési kedvezményeket kértek. A terv ki mondta azt is, hogy fel kell állítani egy nagybizottmányt, amely a leendő kiállítás minden folyamatát ellenőrzése alatt tartja. A nagybizottmány tiszteletbeli elnökének József főherceget, elnökének gróf Széchényi Pált, helyettes elnöknek pedig a tervezet kidolgozóját, Ráth Károlyt kérték fel. A tagok között ott találjuk Posner Károly Lajos nyomdászt, valamint gróf Zichy Jenő országgyűlési képviselőt is. Az összes pozíció közül azonban a fővédnök kiválasztása volt a legfontosabb. Szóba került, hogy magát az uralkodót, Ferenc Józsefet kéri fel, végül a fiával, Rudolf trónörökösrel vették fel a kapcsolatot. Zichy és Posner mellett a bizottmány további tagjait a szakegyesületekből, a fővárosi vezetők közül, a Földmívelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium munkatársaiból, valamint a kiállításra létrehozott garanciaalap tagjaiból tervezték kiválasztani. A bizottság tagjai szerették volna elérni, ha az alapba legalább 50 000 forint összegyűlik, amelyet a kiállítás szervezésére fordítanának.

A nagybizottmány mellett egy ideiglenes előkészítő bizottságot is életre hívnak, melynek fő feladatául a garanciaalap felügyeletét, a helyszínek kijelölését, a költségvetés közben tartását, a programtervezet összeállítását, az adminisztrációs munkák elvégzését, valamint az időpont kijelölését szabták meg. Az első tervek szerint a kiállítást a nyári időszakban kívánták megrendezni. A bizottság tagjait az Iparegyesület, az

Általános Magyar Iparegylet, a Fővárosi Iparosok Köre és más ipari egyesületek tagjai közül választották ki.

A kiállítás időpontjáról és helyszínéről két évvel később, 1883-ban született végleges döntés. Ekkor már nemcsak hazai, hanem külföldi közönség megjelenésére is számítottak. A rendezvény időtartamát hat hónapban határozták meg (1885. május 2. és november 4. közé tervezve). Hogy kellő figyelmet biztosítsanak az Országos Kiállításnak, törvényt hoztak arról, hogy a tárlat időtartama alatt más, hasonló rendezvényt nem tarthatnak. Az 1883. évi XII. törvénycikk továbbá arról is rendelkezett, hogy a kiállításra a következő három évben összesen 400 000 forint állami támogatás vehető fel.⁴

A rendezvény szervezési munkái lehetőséget biztosítottak arra, hogy a szakemberek az ország iparának állapotáról is képet kapjanak. Még 1882-ben hároméves felmérés vette kezdetét, hogy információt gyűjtsenek a termelés mértékéről, melyről végül nem kaptak pontos adatokat. Egy kitöltendő jelentkezési lap segítségével a mezőgazdaság helyzetére és a termelékenységre kérdeztek rá, mely statisztikai adatokból később jelentések készültek.

Hosszas egyeztetés után a 61 tagú szervezőbizottság – melyet Matlekovics Sándor, a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium államtitkára vezetett, de tagja volt többek között Ráth Károly főpolgármester, Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója, gróf Zichy Jenő, az Országos Iparegylet nem sokkal korábban megválasztott új elnöke, illetve Keleti Károly, a Központi Statisztikai Hivatal igazgatója

---

⁴ MEGYERI Helga, „»Felébredt a haladás igaz barátaiban az a vágy, hogy végre egy igazi, teljes, országos kiállítás rendeztessék« – Az 1885-ös Budapesti Országos Általános Kiállítás”, hozzáférés: 2024.01.22, <https://www.archivnet.hu/felebredt-a-haladas-igaz-barataiban-az-a-vagy-hogy-vegre-egy-igazi-teljes-országos-kiállítás>

is – döntést hozott arról, hogy a kiállítást három nagy, azon belül pedig 32 alkategóriára osztják fel. Az ipar kapta a legtöbb, 19 csoportot, a mezőgazdaságnak 7 csoport jutott, a maradék 6 csoport pedig az egyéb szakmákat képviselte (közoktatás, zeneművészet stb.) A részvételhez három kritériumnak kellett megfelelni: a tárgy állapota kifogástalan, működőképes legyen; a kiállított anyag legyen figyelemfelkeltő és releváns, illetve elvárás volt, hogy kifejezetten magyar művészek, mesterek alkotásai szerepeljenek.⁵

A *Vasárnapi Újság* az 1883-as határozat elfogadása után folyamatosan tudósított a kiállítás szervezéséről. Elsőként az 1883. március 25-i lapszám közölt hírt a szervezőbizottság megalakulásáról. A fentebb említettek mellett a bizottság tagjai között tüntetik fel Thaisz Elek budapesti rendőrfőkapitányt, dr. Schnierer Gyula miniszteri tanácsost, valamint Balogh Vilmos miniszteri titkárt, előbbi a Kiállítási Hivatal igazgatójának nevezték ki, utóbbit pedig titkárnak.⁶

Az 1883. május 6-i számban újabb felhívást közölt a lap a jövőbeni Országos Kiállításról, kitérve arra, hogy az 1846-os iparműkiállítás óta nem volt az országban ipari tárlat. Ebben a cikkben kerül először szóba a témabővülés, azaz hogy „nem kizárólag iparkiállítás lesz, hanem gazdasági és állatkiállítás-sal, továbbá tanügyi, művészeti tárgyak kiállításával összekötve és így közgazdasági és közművelődési helyzetünk teljes képét van hivatva feltüntetni.”⁷ Mivel a *Vasárnapi Újság* mindig törekedett az aktualitások ismertetésére, minden kapcsolódó cikkükben külön felhívták az iparosok figyelmét arra,

5 HORVÁTH Vera, „Az 1885. évi Országos Kiállítás iparművészeti jelentősége”, *Az Iparművészeti Múzeum évkönyvei* 7 (1964): 35–44, 36–37..

6 „Mi ujság?”, *Vasárnapi Újság* 30, 12. sz. (1883): 194–195, 194.

7 „Mi ujság?”, *Vasárnapi Újság* 30, 18. sz. (1883): 296–297, 297.

hogy milyen szempontokat tartsanak szem előtt, így például a működési haszon, érték, reprezentáció fontosságát.

Az esemény jelentőségét felismerve a lap az 1883-as évfolyam hátralevő lapszámaiban rendszeresen tájékoztatást nyújtott hosszabb-rövidebb cikkekben az Országos Kiállítás szervezési munkálatairól. A május 20-i lapszámban közölték, hogy Zichy Mihály festőművész 512 forintot utalt a Képzőművészeti Társulatnak, amely külön épülettel fogja képviselni magát az eseményen. A június 10-i számban már a kiállítás építési terveinek elfogadásáról tudósítottak. A szervezőbizottság a Városligetet tartotta ideális helyszínnek. Az épületek terveit Kauser József építész készítette el, aki már az 1878-as párizsi világkiállítás magyar osztályának tervezésében is közreműködött. Kauser tervei szerint a pavilonok a Stefánia út két oldalán helyezkednek el, a mezőgazdasági-ipari épületek, csarnokok az út bal oldalán, a főépület, illetve a többi osztályt kiszolgáló épületek pedig a jobb oldalán.⁸

A következő jelentősebb cikk a július 29-i lapszámban jelent meg, fókuszba állítva az Építészeti Bizottság Kauser korábbi terveire alapozott újabb, részletesebb építészeti koncepcióját. Itt vált nyilvánossá egy állandó használatra szánt nagy Iparcsarnok terve, melynek az üzemeltetését a kiállítás után a főváros veszi át, valamint az is, hogy más csarnokokat is építenek, többek között mezőgazdasági és gépcsarnokot, közegészségügyi-, közlekedési- bor-, és háziipari csarnokot, valamint egy vendéglőt, ahol a kiállítás látogatói ebédelhetnek. Az összes épület költségvetését 1 millió 300 ezer forintra kalkulálták. A megépítésükre kiírt pályázatra külföldiek is adhattak be terveket.

---

8 „Mi újság?”, *Vasárnapi Újság* 30, 23. sz. (1883): 376–377, 376.

A kiállítás pontos helyszíne ugyanakkor sokáig bizonytalan volt. A Városliget rendezéséhez ugyanis a környéken lévő fákat ki kellett volna vágni. Ezért szóba került az Aréna néven ismert terület, nem messze a Városligettől, illetve az Orczy-kert is, de ezeket mind a szervezőbizottság, mint a fővárosi vezetés elvetette. A helyszínproblémáról a *Vasárnapi Újság* 1883. október 7-i száma közölt hosszabb cikket, megemlítve, hogy Széchényi Pál a bizottsági tagokkal járja Budapestet, hogy alkalmas helyszínt találjon.⁹ A következő, október 14-i szám már arról tudósít, hogy Budapest hajlandó a ligetet átengedi, sőt, a szomszédos területet is biztosítja. Abból a szempontból valóban a Városliget volt a legideálisabb választás, hogy az akkoriban még üres, beépítetlen terület kiváló atmoszférával rendelkezett, s a kor egyik legnépszerűbb sétáló- és kirándulóhelye volt, tehát itt számos épület kaphatott volna a kiállítás után más funkciót.

A további munkálatokról a *Vasárnapi Újság* az év hátralevő részében csupán egy cikket közölt a december 9-i számban, közreadva a kiírt pályázatok győzteseinek neveit. Kauser József, aki korábban már nyújtott be terveket, elnyerte a munkagépcsarnok és a mezőgazdasági csarnok díját, az Iparcsarnokot Proell és Scharovszki, míg az igazgatósági épületet Quittner Zsigmond tervezhette meg.¹⁰ A tervek alapján a szervezőbizottság úgy döntött, hogy megemeli a munkálatokra szánt források összegét 2 millió forintra. Az eredetileg tervezett 400 000 forintos várható költség tehát az ötszörösére emelkedett – így a kiállítás pénzügyi szempontból már ekkor veszteségesnek volt mondható.¹¹

9 „Mi ujság?”, *Vasárnapi Újság* 30, 40. sz. (1883): 653–654, 653.

10 Az Iparcsarnok végül azonban Ulrich Keresztély tervei alapján Kohn János (a Schlick gyár későbbi vasszerkezeti tervezője) elgondolása szerint épült fel.

11 KOLLEGA TARSOLY, „Az 1885. évi...”, 22.

Ahogy közeledett az 1885 tavaszi nyitás ideje, a *Vasárnapi Újság* is egyre több cikket közölt a munkálatokról. Ekkor már épültek a csarnokok, és elkezdtek kidolgozni a hatósági intézkedéseket is. Mivel nagyszámú látogatóra számítottak, megfelelő védelmet kellett biztosítani mindenki számára, valamint ezzel párhuzamosan Budapestet is megpróbálták népszerűsíteni, vonzóvá tenni. Ekkor vették fel a kapcsolatot a szervezők a hajózási és vasúti társaságokkal, hogy biztosítsák a kiállításra való eljutást, illetve a margitszigeti gőzhajóforgalmat is sűríteni kívánták.

Az ipar aktuális állapotának bemutatása mellett a rendezvény szervezői annak fejlesztését is célul tűzték ki. Ennek elősegítésére alapították meg 1884-ben az Iparművészeti Társulatot. A társaság első tervei között szerepelt a hazai ipar 1885-ös állapotát bemutató jelentés elkészítése. Ennek megírására a „művészi ügyek kiváló ismerőjét”, Szalay Imre kultuszminisztériumi osztálytanácsost kérték fel.¹² Szalay alapos, minden ipari ágra kiterjedő vizsgálatából számos érdekes dologra derült fény: a bútoripar még mindig elmaradott állapotban van, az aranyművesség biztató szinten áll, csak művészileg kell megújulnia, míg a porcelángyártásnak egyedi motívumok kidolgozását javasolta Szalay, hogy a darabok ne hasonlítsanak a környező, északi és nyugati országok porcelánjaira.¹³

A *Vasárnapi Újság* az építési munkálatokról is aktívan tudósított. A március 16-i számban közölték, hogy a kiállítási műcsarnok Pfaff Ferenc tervei alapján fog felépülni. A június 8-i lapszámban már előrehaladott állapotokról számoltak be. A kiállítás fontos pillérét képező Iparcsarnok alapja ekkor már

---

12 HORVÁTH, „Az 1885. évi...”, 38–39.

13 HORVÁTH, „Az 1885. évi...”, 39.

készen állt, készülő sarokpavilonjai, kapuzatai „impozánsul” emelkedtek ki.¹⁴ Mivel az ekkor lezárult jelentkezési határidő szerint közel ötezer kiállító jelentkezett, szükség is volt arra, hogy az Iparcsarnok grandiózus méretű, nagy befogadóképességű legyen. Ugyanakkor az épületek felállítása komoly ellenállásba ütközött a környékbeli lakosság részéről, akik kifogásolták, hogy a korábbi tervekhez képest sokkal nagyobb részt kerítettek el a rendezvény számára. A Gépcsarnok eredetileg 3 000 négyszögméternyi területét 7 000-re kellett emelni a nagyszámú jelentkező miatt, s hogy ne csupa fém lemezze a kiállítást, az épület elé egy kisebb virágoskertet is terveztek ültetni. A július 27-i lapszámban az Iparcsarnokról hoztak le egy rövid cikket, mely szerint ebben az épületben mutatják majd be a háziipar-kiállítást, valamint ugyanitt állítják ki a népviseleti tárgyakat. Ennek kapcsán felhívást küldtek az ország minden vidékére, hogy rajz vagy fotográfia formájában gyűjtsék össze népviseleti darabjaikat.¹⁵

A szervezőbizottság a kezdetektől fogva azon volt, hogy a tárlatot a szomszédos országok között is népszerűsítse. A *Vasárnapi Újság* augusztus 24-i száma tudósított arról, hogy Románia, Bulgária és Szerbia is nagy érdeklődést mutatott az esemény iránt.¹⁶ A szervezők már korábban felvetették egy keleti pavilon felállítását, ahol a keleti országok ipari, mezőgazdasági tárgyait állítanák ki. A fokozott érdeklődés okán megbízottakat küldtek a három országba, hogy a bemutatni kívánt eszközökről tárgyaljanak.

A *Vasárnapi Újság* 1885-ös évfolyamában már nem volt olyan lapszám, amelyben ne szerepelt volna legalább egy rövid cikk az Országos Kiállításról. A májusi megnyitóig igyekeztek

14 „Mi ujság?”, *Vasárnapi Újság* 31, 23. sz. (1884): 368–369, 369.

15 „Mi ujság?”, *Vasárnapi Újság* 31, 30. sz. (1884): 481–482, 481.

16 „Mi ujság?”, *Vasárnapi Újság* 31, 34. sz. (1884): 545–546, 545.

a legtöbb információt összegyűjteni és az olvasók elé tárni. Rögtön az első, január 4-i számban közöltek egy írást az 1884. december 31-én átadott Iparcsarnokról. A csarnok a korabeli sajtóforrások szerint is az Országos Kiállítás talán legimpozánsabb épülete lett. Az átadáson Weissenbacher mellett részt vett Zichy Jenő, Matlekovics Sándor, illetve Müller Béla királyi főmérnök is. A cikk szerint Weissenbacher úgy adta át az épületet Matlekovicsnak, hogy „az a magyar ipar diadalának lesz színhelye.”¹⁷

Amikor már csak egy hónap volt hátra az Országos Kiállítás megnyitójáig, a szerkesztők úgy gondolták, hogy érdemes megemlékezni az 1842-es első magyar iparműkiállításról, s a március 29-i és május 5-i számban hosszabb cikket közöltek a 43 évvel korábbi rendezvényről. A cikk felidézte, hogy az 1842-es eseményen 218 iparos 293 tárgyat állított ki, a látogatók száma pedig 14.425 fő volt.¹⁸ A cikk további része két, akkor nagy figyelmet kapó ágazatot emelt ki, a cukorrépa-termesztést, illetve a szódaipart: előbbi Pozsonyból a Kiessling testvérek gyára, illetve az Adamovich család birtokán működő csepini cukorgyár képviselte, utóbbit pedig Oesterreicher Dávid szabolcsi gyára, valamint a kerekegyházi szódagyár. A cikk ezek kapcsán említi meg, hogy a magyar sziksófőző gyárakat a 18. században egész Európa ismerte, az országban ugyanis sok olyan terület volt, ahol a föld nagy mennyiségű sziksót tartalmazott, ám az iparág éppen a kiállítás idején kezdett hanyatlani.

Szűk egy hónappal a megnyitó előtt, az áprilisi lapszámok már folyamatosan képeket közöltek a készülő épületekről. A tájékozódás megkönnyítése érdekében az április 26-i szám

¹⁷ „Mi újság?”, *Vasárnapi Újság* 32, 1. sz. (1885): 15–16, 16.

¹⁸ „Az első magyar iparműkiállítás” *Vasárnapi Újság* 32, 13. sz. (1885): 210; 32, 18. sz. (1885): 284–286.

nagyméretű térképet is közzétett, középpontjában az Iparcsarnok épületével.

Az Országos Kiállítás 1885. május 2-án délben nyílt meg hivatalosan, s a megnyitón maga az uralkodó, Ferenc József és Rudolf trónörökös is részt vett, utóbbi tartotta a megnyitóbeszédet. A jelenlévők száma megközelítette a 10.000 főt.

A rendezvény hat hónapja alatt szinte nem volt olyan szám, amelyben a *Vasárnapi Újság* ne közölt volna cikket a kiállításról. A lap számos prominens, a munkálatokban részt vevő személyről közölt képes riportot, többek között a trónörökösről, aki számos alkalommal meglátogatta a helyszíneket, illetve gróf Széchenyi Pál földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterről és Trefort Ágostonról, az MTA ekkor megválasztott új elnökéről. Az első szám, amely szinte teljes egészében a kiállításról közölt cikkeket, 1885. május 3-án jelent meg, a megnyitó másnapján. A lapszám áttekintette a világkiállítások történetét, látogató- és kiállítószámokat is közölve. Eszerint az 1851-es londoni világkiállításon közel 14 ezer kiállító és 6 millió látogató volt jelen, míg az 1878-as párizsin már mintegy 53 ezer kiállító és 15,5 millió látogató vett részt.¹⁹ A budapesti rendezvény 12 ezer kiállítóval nyílt meg.

A pavilonok az ország nagyságát igyekeztek reprezentálni, minden régiót képviselve. Méretét tekintve kiemelkedett a Királyi Pavilon, az Erdészeti Pavilon, a Múcsarnok²⁰ (ma: Millennium Háza), a Mezőgazdasági Termények Kiállítási Csarnoka, illetve a Bányászat és Építés Csarnoka. Számos nagyvállalkozó, többek között a Ganz gyár, ifj. Hagenmacher Henrik sörgyáros és Prückler László pezsgőgyáros szerzett engedélyt arra, hogy saját pavilont építhessen.

¹⁹ „A kiállítások multjából”, *Vasárnapi Újság* 32, 18. sz. (1885): 283–284, 284.

²⁰ Ez az épület nem azonos a mai Múcsarnokkal, hanem az Olof Palme sétányon lévő épületről van szó, mely az 1885-ös Országos Általános Kiállításra készült.

Szintén a május 3-i lapszámban már több ezres látogatószámról tudósítanak, kiemelve a színes környezetet, s részletesen bemutatva a kiállítás épületeit. Az Iparcsarnokot „királyi emelvényként” aposztrofálták. A kiállítás presztízsét emelte a cikkek szerint, hogy a legnagyobb uradalmak és mintagazdaságok is képviseltetik magukat az ország minden tájáról, Erdélytől Nógrádon át egészen a Felvidékig. E gazdaságok kiállított tárgyai is széles skálát fednek le, megtalálhatóak köztük a juhtenyésztés, a tejgazdaság, a méhészet, a halászat, a szesztermelés vagy a kertészet jellemző használati tárgyai.

A reprezentáció fontos eleme volt a Ganz gyár csarnoka, ahol helyet kapott a déli vasutak, a magyar állami vasutak, illetve az osztrák állami vasutak pavilonja, amelyek többek között az akkori mozdonyaikat, valamint építési terveiket állították ki. A Ganz gyár 1844-ben vasöntödeként alakult, s az évtizedek során nemcsak országos, hanem nemzetközi jelentőségre tett szert. Ők gyártották Magyarországon az első vasúti kerekeket. A későbbiekben a cég bővítette a profilját, a hengermalmoknál használt vashengereket is ők gyártották. A vasúti vagonok és más ipari eszközök gyártásában is jeleskedő vállalat valamennyi ágazatával képviseltette magát.

A *Vasárnapi Újság* új, *Az Országos Kiállításról* című rovatában a kiállításhoz kapcsolódó rövid hírek jelentek meg. Többek között itt írtak a híres hazai vagy külföldi vendégekről, ismertették az időszakos tárlatok időpontját és helyszínét (ilyen volt az időleges kiállítások csarnokában május 11-én megnyílt rózsakiállítás), illetve ezt a rovatot is használták egy-egy kisebb mezőgazdasági vagy ipari osztály reklámozására. A június 14-i lapszámban például az Iparcsarnokba, az üvegkiállítás megtekintésére invitálták az olvasókat, akik többféle típusú üveget, valamint az üveggyártás folyamatát is megis-

merhették. Ebben a rovatban adtak hírt a Mudrony Soma által szerkesztett kiállítási katalógus megjelenéséről is, amely már az első napokra elkészült. Statisztikai adatok is jelentek meg a rovatban, amellyel fel lehetett mérni a látogatói érdeklődést.²¹

Az említett, hat hónapra vetített látogatói statisztikák igazolják, hogy az esemény nemcsak hazai, hanem nemzetközi tekintetben is jelentősen felülmúlta a várakozásokat. A hat hónap alatt számos külföldi uralkodó is megtekintette a kiállítást, köztük Milán szerb király, a svéd királyi pár, Lipót bajor herceg, György walesi herceg, Vilmos német császári herceg, illetve Sándor bolgár fejedelem. Az osztrák császári családból Rudolf trónörökösön kívül megtekintette a kiállítást Ferenc József, Erzsébet császárné, valamint Mária Valéria főhercegnő is.²² Rajtuk kívül összességében 2 millió ember vett részt a kiállításon. A *Vasárnapi Újság* rendszeresen beszámolt különböző vidéki társaságok, külföldi delegációk érkezéséről is, akik a kiállítás híreről értesülve ide utaztak. A kiállítás reprezentációs jellegét kívánták erősíteni a jelentős képanyaggal, egy-egy épületről többször is közöltek fotót.

A kiállítás zárónapja 1885. november 4-én volt. Délelőtt tíz órakor Rudolf trónörökös búcsúbeszéddel zárta le a rendezvényt. Ezután Tisza Kálmán miniszterelnöknek, Matlekovics Sándor bizottsági elnöknek, illetve Széchényi Pál miniszternek átadta beszéde egy-egy – saját kezűleg írott – példányát. Délután öt órakor bezárták a pavilonok ajtóit.²³

---

21 A július 5-i lapszám szerint például csak júniusban 289.564 fő látogatta meg a kiállítást. „Az országos kiállításról”, *Vasárnapi Újság* 32, 27. sz. (1885): 438–440, 438.

22 „Az országos kiállításról”, *Vasárnapi Újság* 32, 35. sz. (1885): 567.

23 „A kiállítás bezárása”, *Vasárnapi Újság* 32, 45. sz. (1885): 728–729.

Az utolsó olyan lapszám, amelyben hosszabb írás szerepelt a kiállításról, 1885. november 8-án jelent meg.²⁴ Ebben a szövegben számokra lebontva ismertetik, hogy a látogatók hány különböző jegytypust váltottak. E siker nagyban köszönhető a lapok tájékoztatásának, melyben a *Vasárnapi Újság* is élen járt. A cikkek szerzőire általánosságban jellemző a szakértelem és a szakszerű tájékoztatás igénye. Az írások színvonala kiemelkedő, minőségük teljes egészében igazodik a lap szellemiségéhez. Egyszerre adnak részletes és lényegre törő képet az eseményekről. A cikkírók között megemlíthetjük Jókai Mórt, K. Imre Lajost, valamint Ellinger Edét, utóbbihoz köthető számos, a kiállításhoz kapcsolódóan megjelent fotó is. Az újságra általánosságban jellemző, hogy sok esetben nem szerepel szerző a cikk végén, vagy csak egy monogram olvasható, a beazonosítás éppen ezért nem mindig könnyű.

Egy héttel később, a november 15-i lapszámban annak kapcsán jelent meg egy hosszabb cikk, hogy mihez kezdjenek a pavilonokkal és az épületekkel a kiállítás bezárását követően.²⁵ A kiállítás bizottsága hosszasan mérlegelte a lehetőségeket, s úgy döntött, hogy az Iparcsarnok, valamint az előtte fekvő korzó megmarad, a Fővárosi Pavilont pedig vendéglővé alakítják. Az Erdészeti Pavilont sportegyesületnek adják át, a Múcsarnokban múzeumot rendeznek be.

Végezetül érdemes összehasonlítást végezni abban a tekintetben, hogy más lapok hogyan tudósítottak az Országos Kiállításról. Mint láthattuk, a *Vasárnapi Újság* a hat hónap alatt egyetlen olyan számot sem adott ki, amelyben ne lett volna szó a kiállításról. A korszak másik jelentős hetilapja, az *Ország-Világ* szintén tudósított a szervezési folyamatokról, s a májusi

---

²⁴ Uo.

²⁵ „Az országos kiállításról” *Vasárnapi Újság* 32, 46. sz. (1885): 743.

megnyitóról is hosszú képes riporttal jelentkezett, áttekintve a kiállítás előzményeit, illetve helyszínrajzot is közölt.²⁶ Ez a lap is indított önálló rovatot, *A mi kiállításunk* címmel, ahol a különböző épületeket, ipari és gazdasági szakágakat kívánták bemutatni. Idővel azonban már csak elvétve jelent meg egy-egy ilyen írás. Bár itt is számos képet közöltek, az illusztrációk száma is kevesebb volt, mint a *Vasárnapi Újságban*.

Az Országos Kiállítás sikeréhez nagyban hozzájárult a sajtó aktív támogatása, elsősorban a *Vasárnapi Újság* tudósításai. A lap a kiállítás megszervezésétől kezdve, a hat hónap eseményein át egészen a záróünnepségig folyamatos, részletes tájékoztatást nyújtott az eseményről. A kiállításnak, és közvetve a lapnak is, fontos és vitathatatlan érdeme volt abban, hogy a külföldi látogatók számos magyar terméket, ipari találmányt ismerhettek meg.

---

26 BENEDEK Elek, „A mi kiállításunk”, *Ország-Világ* 6, 19. sz. (1885): 313–314.

„Arról se beszélek, hogy megérek-e nektek 290 frankot”

Ady és a *Vasárnapi Újság* gazdasági
kapcsolatáról

/

Borbás Andrea

Tanulmányomban Ady Endre a *Vasárnapi Újság*hoz fűződő kapcsolatának bemutatására vállalkozom, kísérletet téve ama előfeltevés igazolására, miszerint Ady Endrét jórészt gazdasági érdek vezette a folyóirathoz. Igaz, fontos szempont volt számára az is, hogy a lap segítségével szélesebb közönséget ért el verseivel, novelláival. Mégis maga Ady, valamint több kortársa is, egyértelműen az anyagiakban jelölte meg a *Vasárnapi Újsággal* való kapcsolódás mozgatórugóit.

Ady Endre egyedül a *Budapesti Naplónak* volt – 1905 és 1908 között – belső munkatársa; később nem került hasonló pozícióba egyetlen más lapnál sem, levelezését ezért végigkíséri az a szándék, hogy valamely szerkesztőség munkatársa lehessen – 1908 után is, a *Nyugat* mellett. A *Budapesti Napló* anyagi helyzete 1906 elején megrendült, ezért Adyt hazahívták

Párizsból. Kabos Edének szóló, 1906 november második felében Párizsban íródott levele alapján valószínűsíthető, hogy a *Budapesti Napló* ekkoriban szőlította fel Adyt, utazzon haza Budapestre, mert nem tudják állását fenntartani. A költő azonban halasztást kért, lehetőségek után kutatott más lapoknál. A *Budapesti Napló*val való szakítás után biztos jövedelme csak 1909 júniusától lett, az a 100 korona, amelyet a *Nyugattal* kötött szerződése alapján havonta kapott. 1909-től a *Nyugat* folyóirat ugyanis ragaszkodott verseinek első közléséhez, ha máshol is megjelent, azt engedélyeztetnie kellett. (Közölt tőle verset a *Pesti Napló*, a *Pesti Hírlap*, az *Új Idők*, az *Újság*, a *Nagyváradi Napló*, az *Arad és Vidéke*, a *Független Magyarország*.)

„[F]izet neked a Nyugat havonta 100 korona fixumot s ennek ellenében rád csak az a kötelesség hárulna, hogy verseket kizárólag a Nyugatnak írsz”¹ – ajánlotta Fenyő Miksa Adynak 1909. június 23-án. Ady június 26-án elfogadta az ajánlatot, de a *Vasárnapi Újság*ot kisebb akadályként említette: „Ami a nyugat [!] vers monopóliumát illeti, ezer örömmel. De a V U-nál van még három vagy négy versem.”² Ady tehát elfogadta a *Nyugat* ajánlatát, holott ez a honorárium nem volt elegendő a megélhetéshez, s pénzzavarai miatt egy belső munkatársi állásra lett volna szüksége állandó havi fizetéssel. Az anyagi bizonytalanság arra kényszerítette, hogy szerkesztőségeknél próbálkozzon elhelyezkedni. E próbálkozások azonban nem jártak sikerrel. Viszonyításképp Dénes Zsófia megállapítása szerint kétszáz korona egy „közepes újságíró havi

1 Fenyő Miksa – Ady Endrének, Budapest, 1909. június 23., in Ady Endre, *Levelezése, II (1908–1909)*, kiad. Hegyi Katalin és Vitélyos László, jegyz. Vitélyos László (Budapest: Akadémiai–Argumentum, 2001), 200–201.

2 Ady Endre – Fenyő Miksának [Érdmindszent, 1909. június 26.], in Uo., 203.

fizetése volt”.³ Ady havi 100 koronája 1910-ben 300 koronára emelkedett, és még ennek is tervezték emelését. Fenyő Miksa 1910. január 4-én írta Adynak, hogy „amennyiben a részvénytársaság megalakul, felemeltetem a havi fizetésed 400 koronára.”⁴ Ennek megvalósulásáról egy 1911. január közepére datált, Ady által megfogalmazott, s a Nyugat Rt. által elfogadott megállapodás tanúskodik: „a Nyugat r.t.-ra átszállandó munkáim kiadói jogaiért a Nyugat részvénytársaságtól havi 400 azaz négyszáz [korona], az üzlet fejlődésével arányban esetleg emelhető állandó fizetést húzok, mely nekem minden hó 1-jén előzetesen kifizetendő.”⁵ További viszonyításképp: a *Szerda* című folyóiratot pazarló gazdálkodással vádoló újságírók Hubert Emil általános szerkesztő és zenei rovatvezető, valamint Ignotus színházi rovatvezető szerződésben kikötött magas fizetését (havi 700, illetve 500 koronát) tollhegyre tűzték. A *Vasárnapi Újság*-beli honoráriumok pontos összegére Schöpflin Aladárnál is találunk utalást, 1910. február 18-i levelében a következőket írta Adynak:

Párisi leveled a V. U. febr. 20-i számában jelenik meg; verseidet is igyekszem mielőbb leadni. Hogy mit értesz az alatt, hogy a küldött 80 koronát megszolgálod, ha jobban léssz, azt nem értem; ez a pénz ennek a cikknek és két versnek honoráriumaként volt (kétszer 25 K + 30 K.), tehát már le van szolgálva.⁶

3 Ady Lajosné [DÉNES Zsófia], *Az ismeretlen Ady* (Budapest: Béta, 1942), 127.

4 Fenyő Miksa – Ady Endrének, Budapest, 1910. jan. 4., in Ady Endre, *Levelezése, III (1910–1911)*, kiad. VITÁLYOS László, (Budapest: Akadémiai–Argumentum, 2009), 8.

5 A Nyugat Rt. igazgatósága – Ady Endrének [Budapest, 1911. január közepe], in *Tessék színt vallani: Osvát Ernő szerkesztői levelezése*, 2 köt., kiad. KOSZTOLÁNCZY Tibor és NEMESKÉRI Erika (Budapest: Gondolat–OSZK, 2019), 1:516–517.

6 Schöpflin Aladár – Ady Endrének, Budapest, 1910. febr. 18., in Ady, *Levelezése, III...*, 30–31.

Ady helyzetét tovább súlyosbította, hogy a *Nyugat* nem vállalta publicisztikáinak közlését, vagy csak elvétve, így ezeket kénytelen volt más lapokhoz vinni, ahol ellenben verseket is kértek. A későbbiekben Schöpflin Aladárra és Révész Bélára való tekintettel a *Nyugattal* való megállapodás alól kivételt jelentett a *Vasárnapi Újság* és a *Népszava*.

Schöpflin Aladár 70 éves korában a következőképp emlékezett arra, miképp kezdett Ady a *Vasárnapi Újság*ban publikálni:

A Vasárnapi Újságnál kezdtem... Szerkesztője akkor Hoitsy Pál volt. Üriember, aki nem korlátozta a munkatársakat véleményükben. Nemsokára átvettem az irodalmi rovat vezetését és meg is tartottam mindvégig. Ebbe az időbe esett megismerkedésem Ady Endrével [...]. Ez 1907 tavaszán történt. Akkor jelent meg aztán az Új versek könyve. Nem mondom, hogy fenntartás nélkül tetszett. De nagyon foglalkoztatott. Hetekig magamnál hordtam a könyvet, sokat gondolkoztam rajta. Amikor úgy érzetem, hogy kiérlelődött a véleményem, írtam egy rövid kritikát az Új versekről a lapomba. Ady megérezhette az elmúlt hetek viaskodását az élménnyel, mert Párizsból levelet írt a szerkesztőségnek. Azt is kérdezte, hogy nem adnánk-e ki tőle párizsi aktualitásokról szóló cikkeket. Biztatásomra a szerkesztőség elfogadta az ajánlatot. Ezután Bölöni Györgyöt küldte el hozzám Ady a kérdéssel, hogy közölnénk-e tőle verset.⁷

Bölöni György is felidézte, hogy ő adta át Ady üdvözlését Schöpflin Aladárnak a lap szerkesztőségében. Bölöni mind-

---

⁷ „Beszélgetés a 70 éves Schöpflin Aladárral”, *Magyar Nemzet*, 1942. okt. 6., 9. Az említett Ady-levél elveszett.

azonáltal úgy látta, nem csak az anyagi érdek kergette Adyt a *Vasárnapi Újsághoz*:

Ők nem ismerték személyesen egymást, de Schöpflin, aki az „Új versek” –ről melegen írt a „V. Ú”-ban, jó úton volt, hogy egészen Ady mellé álljon. Ady megérezte, hogy itt még egy tétova híve jelentkezik és nem akarta a közeledést elszalasztani. [...] és igen kedvére való volt ez a kapcsolat, mert biztos pénzt jelentett nehéz párizsi napjaiban és bevezette őt ahhoz a konzervatívabb érzésű, de irodalomkedvelő és művelt, jórészt kálvinista vidéki magyarsághoz, melyből eredőnek vallotta magát, s melyhez verseivel igyekezett is hozzáférközni.⁸

A *Vasárnapi Újság* utódjában, a *Tükör* című folyóiratban Ady és a *Vasárnapi Újság* kapcsolatáról írva Schöpflin is megerősítette ezt, utalva azonban az anyagi források fontosságára:

Ady nagyra tartotta a *Vasárnapi Újsággal* való jóviszonyát. Nem anyagi okokból, hiszen amit innen kapott, nem volt sok. Állandó pénzzavarai között persze ez a kevés is jólesett neki. Sokkal fontosabb volt számára az, hogy e révén az elé a közönség elé került, amelyet a maga fajtájának tartott. Neki mindig nagy fájdalom volt, hogy azok nem hallják meg a szavát, akiknek tulajdonképpen szólott, hogy el van zárva a közönségnek attól a rétegétől, amelynek úgy érezte, vér a véréből.⁹

8 BÖLÖNI György, *Az igazi Ady* (Budapest: Magvető, 1955), 127.

9 SCHÖPFLIN Aladár, „Ady Endre a *Vasárnapi Újságban*”, *Tükör* 6, 8. sz. (1938): 602.

A *Magyar Album* első kötetében a *Barna ég alatt* címmel szereplő, eredetileg szintén a *Vasárnapi Újság*ban megjelent Ady-vers keletkezéstörténetéről írva a költő anyagi érdekeltségét hangsúlyozta Kádár Kálmán is, aki úgy vélekedett, hogy a költemény 1908 késő őszen születhetett Érmindszenten. Ám ezt csupán arra alapozta, hogy a munkával nehezen haladó, beteg, álmatlan, Diósiné Brüll Adéltól levelet hiába váró Ady-ra jellemző lehet e vers hangulata; s a „duk-duk affér” miatt kiközösített költő pénzhiányból küldhetett verset a *Vasárnapi Újság*ba.¹⁰ Ez utóbbi Kovalovszky Miklós szerint talán hosszabb ideig várhatott közlésre, ahogyan a *Vasárnapi Újság*ban megjelent más versek is.¹¹

A *Tükör* című folyóiratban Schöpflin Aladár kitért arra is, miképpen fizette a *Vasárnapi Újság* Adyt:

Mindig több kéziratot küldött egyszerre s azonnalra kérte a honoráriumot. Többször arra kért, küldjem neki Párisba táviratilag. A pénz mindig égetően sürgős volt neki. Mikor már idehaza élt, egyszer-másszor szülőfalujából, Érmindszentről küldött kéziratot azzal, hogy azonnal kéri a pénzt. Tudtam, hogy néhány nap múlva jön Pestre és megkérdeztem, mikor találkozottunk, hogy miért a sürgetés, hiszen Mindszenten, a szüleinél nincs szüksége pénzre. Elmosolyodott és ezt mondta: Azt akarom, lássa az apám, hogy pénzt keresek.¹²

10 KÁDÁR Kálmán, „Egy elfelejtett Ady vers”, in *Magyar Album I*, szerk. DALLOS István, 94–96 ([Nyitra]: „A Hid” Kulturális Egyesület, 1941).

11 *Emékezesek Ady Endréről*, 5 köt., kiad. KOVALOVSZKY Miklós (Budapest: Akadémiai, 1974), 2:188.

12 SCHÖPFLIN, „Ady Endre a Vasárnapi Újságban...”, 602.

De nemcsak Érmindszentre, hanem Monte-Carlóba is küldött Adynak Schöpflin honoráriumot, méghozzá az *Adjon Isten mindenkinek* című verséért. Schöpflin 1909. március 25-én érdeklődött a költőnél, hogy megkapta-e az előző héten Monte-Carlóba küldött pénzt. Ady néhány nap múlva, március 29-én nyugtázta az összeg megérkezését, és jelezte, hogy hová kéri a *Vasárnapi Újság* húsvéti számát. S bár Ady azonnal kérte a honoráriumot a *Vasárnapi Újságtól*, az átfutás hosszú volt, így az ott publikált művek datálása nehézséget jelent a filológusoknak:

A versek megjelenési dátuma legnagyobb részt körülbelül megegyezik a versek megírása idejével, talán csak a *Vasárnapi Újság* volt az, amely speciális és indokolt szerkesztési szempontjai miatt rendszerint egy-két hónappal a beküldés után tette közzé az Adytól kapott verset.¹³

Így nem ismerjük a *Vén diák üdvözlete*, *Az én testamentumon* vagy a már említett *Barna ég alatt* című versek pontosabb keletkezési idejét.

Mind 70 éves korában adott interjújában, mind *Tükörbéli* cikkében kitért Schöpflin arra is, hogy nem volt probléma nélküli Ady szerepeltetése a *Vasárnapi Újságban*. Egyrészt a *Budapesti Napló* szerkesztői vették rossz néven Adytól, hogy egyáltalán szerepel a lapban. De gazdaságilag sem vált a *Vasárnapi Újság* javára Ady írásainak közlése. „Aki tud valamit az akkori viszonyokról, az megérti, hogy vigyáznunk kellett a *Vasárnapi Újságban*. Nem riaszthattuk el a régi munkatársakat,

---

13 FÖLDESSY Gyula, „Ady verseinek időrendje”, in *Ady-Múzeum*, szerk. Dóczy Jenő és FÖLDESSY Gyula, 2 köt. 2:13–30 (Budapest: Athenaeum, 1924–25), 13.

mert attól kellett tartanunk, hogy velük elriasztjuk a régi olvasókat is, akik előtt a megszokott íróknak volt több hitele”¹⁴ – jegyezte fel Schöpflin.

Ugyanis a *Vasárnapi Újság* olvasói, különösen az előfizetők, felháborodott leveleket írtak a szerkesztőségnek. A konzervatív írók a magukénak tekintették a *Vasárnapi Újságot*, s nem látták meg Adyban a tehetséget. Schöpflin Jakab Ödön s különösen Szabolcska Mihály példáját említi, aki levélben jelezte, nem kíván Adyval egy lapban szerepelni. Schöpflinnek sikerült azonban meggyőznie Szabolcskát, aki „egy kis duzzogást”¹⁵ követően újra küldött verseket a lapnak. Ugyanakkor, ismét Schöpflin Aladár szavait idézve:

Ady belátta ezt a helyzetet s ennek megfelelően válto-gatta a nekünk küldött verseit. Politikai vagy forradalmi verset sohasem adott s többi verseiből is azokkal jött hozzám, amelyekről úgy gondolta, egyszerűbb irodalmi igényű olvasók is élvezhetik. Néhány nálunk közölt verse így is a legjobbak sorából való (A halál rokona, A halál lovai, Párisba egyszer beszökött az ősz stb.).¹⁶

Bizonyára nem volt véletlen, sőt a *Vasárnapi Újság* olvasóinak szánt egyfajta üzenetként is olvasható, hogy a megértés hiányát tematizáló *Az én testamentumom* is a *Vasárnapi Újságban* jelent meg. A „végre elkezdő” költő saját létének és jelentőségének a továbbélésében látta a magyarság értelmes megmaradásának egyetlen lehetőségét.

A versek mellett Ady publicisztikai írásokat és novellákat is publikált a lapban. Itt jelentette meg *Öreg és ifjú írók*, *A Grand*

14 SCHÖPFLIN, „Ady Endre a Vasárnapi Újságban...”, 602.

15 Uo., 603.

16 Uo.

*Guignol, Halott költő kritikája, A maradiság hitvallása, Francia-e Párizs?, Az irodalom divatja, A legíróbb író, illetve Verlaine és Carriere című újságcikkeit, ez utóbbit kifejezetten Schöpflin felkérésére.*¹⁷ Novellái közül pedig itt jelent meg a *Gyellej Farkas butykosa, A szobrok – élnek, Az asszonytalan Pándyak, a Mária és Gáspár, a Történetek egy temetőből, a „Két Elefánt”, Az öreg Borkonyi, A költő fia, az Elmúlt a temetés, a Lombay a kőfaragó, A Torony-ember gyilkossága, A gyilkos Sabaseff, A Dorbayak testamentuma, illetve a Lápossy Ruben megvénülése.*

Az Ady-írások a *Vasárnapi Újságban* egy publicisztikával, az *Öreg és ifjú írók* című, a francia irodalom gazdasági viszonyaiba is betekintést nyújtó párizsi levéllel indultak meg 1907. február 17-én. Ady 1907. január 24-én a következőképpen fogalmaz Bölöni Györgynek Párizsból írott levelében: „A V. Újságtól egy kis nyul farknyi cikkért kért [!] 30 frankot kaptam rögtön. Most fogok nekik okos dolgot írni.”¹⁸ Nem tudjuk azonban, melyik cikkről van szó. 1907 első két hónapjában az *Öreg és ifjú írók* című publicisztikán kívül nincs Ady-írás a *Vasárnapi Újságban*. Erre a cikkekre utalhatott a Bölöninek írott Ady-levél „Most fogok nekik okos dolgot írni” mondata.¹⁹ A cikkben a Goncourt Akadémia díja kapcsán Ady a következőket írta:

Zokognak, harsányan jajgatva panaszkodnak a fiatalok a Goncourt-Akadémia ellen. Egy díjat egy teljesen szintelen senkinek adtak volna oda a Goncourt-ok, egy másik

17 Schöpflin Aladár – Ady Endrének, 1910. ápr. 16., in Ady, *Levelezése, III...*, 75.

18 Ady Endre – Bölöni Györgynek [Párizs, 1907. jan. 24.], in Ady Endre, *Levelezése, I (1895–1907)*, kiad. VITÁLYOS László (Budapest: Akadémiai–Argumentum, 1998), 197.

19 Uo.

díjat udvariasságból, avagy rokoni ellágyulásból, tavaly egy negyvenéves fiatal kapta a fiatalok díját. No és az idén betelt a mérték, mondják. Most már nyilvánvaló, hogy a Goncourt-Akadémia tagjai csak olyanokat tesznek híresekké a koszorúval s az elég csinos ötezer franknyi összeggel, akik nem teszik az ő számukra veszedelmessé a – versenyt.²⁰

Összehasonlításképp Ady Biró Lajosnak szóló, 1907. április 3-i leveléből kiderül, hogy a *Vasárnapi Újság* egy novelláért 15 forintot fizetett neki, a *Budapesti Naplótól* kapott honorárium pedig 290 frank volt. Ugyanebből a Biró Lajosnak címzett levélből olvasható ki egyértelműen, hogy gazdasági motiváció vezette Adyt a *Vasárnapi Újsághoz*: „Bűnül rójjátok föl, hogy a *Vasárnapi Újságban* 15 forintért írtam egy kis rongy-novellát” – írja Ady, majd a következőképp folytatja:

Arról se beszélek, hogy megérek-e nektek 290 frankot. Nem tudom, nem írsz a dolgokról. Csak azt tudom, hogy nem voltam kevésbé munkás, mint kilenc hónap, a kijövetelem óta általában. S nem lehet, nem szabad azt hinned, hogy éppen az utolsó időkben, amikor maximum két – két és fél hónap választ el a hazamenéstől, akartok kiéheztetni. (Égesd el ezt a levelet.) Az öreg Révész csinosan berántott engem. Szintén kétszáz frank az, amit eddig kiizzadtam. Képzeld el ezt egy havi háromszáz frankos budget-nél. Csak magyarázatképen. Sohse rosszabb, gonoszabb helyzetben nem voltam s éppen

---

20 DIÓSADI [ADY Endre], „Öreg és ifju írok. (Párisi levél)”, *Vasárnapi Újság* 54, 7. sz. (1907): 127–128.

csak emiatt. Hát irtam volna-e én másképpen a Vasárnap-i Ujságnak?²¹

Sajnálatos módon Ady a szerkesztőség válaszeveleit nem őrizte meg, de a *Budapesti Napló* szerkesztőségének írott saját levelei is hiányoznak ebből az időszakból.

Érdekes, hogy tematikailag is összekapcsolódnak a *Vasárnap-i Ujságban* közölt Ady-művek. Egyrészt hálózatot alkotnak a párizsi levelek a francia tematikájú szövegekkel, másrészt több versben és novellában is megjelenik a falu világa (*A Toronyember gyilkossága* című novellában és az *Elsüllyedt utak* című versben például), továbbá *Az öreg Borkonyi* című novella és a *Séta bölcső-helyem körül* című vers egyaránt Diósiné Brüll Adél érmindszenti látogatásának témájából született. Itt jegyzendő meg, a *Vasárnap-i Ujságban* is tetten érhető Ady világ-irodalmi recepciójának azon sajátossága, mely – Fried István szerint – önnön legitimitását azzal igyekezett erősíteni, hogy

a múlt irodalmából azt emeli ki, azt tartja értéknek, amit a maga költészetéből rálát a múlt jelenségeire; valójában Borgesnek az a tétele igazolódik, miszerint egy költészet megalkotja, létrehozza a maga előzményeit, azt az irodalmi sort, amely feléje vezet, amely általa értelmezhető-értelmezendő.²²

Maga Borges ezt így fogalmazza meg: „Az a valóság, hogy minden író maga teremti meg az előfutárait. Műveivel módosítja

21 Ady Endre – Bíró Lajosnak [Párizs, 1907.] ápr. 3., in Ady, *Levelezése, I...*, 207.

22 FRIED István, „Csokonai és Csokonai közt: Ady Endre költészetfelfogásához”, in *Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MENYHÉRT Anna és SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Újraolvasó, 66–78 (Budapest: Anonymus, 1999), 66.

a múltképünket, amint jövőnket is megváltoztatja.”²³ Remek példa erre Ady *Ceruzasorok Petrarca könyvéen* című verse vagy Verlaine és Carriere című cikke, melyek egyaránt a *Vasárnapi Újságban* jelentek meg.

Ady Schöpflinnel való kapcsolatának következménye, hogy *Vér és arany* című kötete a Franklin Társulatnál jelent meg, ugyanis Schöpflin teremtette meg Ady és a társulat kapcsolatát. Az 1906. január 28 és 1907 vége között keletkezett verseket tartalmazó kötet 1908-as évszámmal, 1907 karácsonya előtt jelent meg, megjelenése után a *Vasárnapi Újság* is hirdette a Franklin Társulat kiadványai között, három koronáért.

Végezetül, Ady és a *Vasárnapi Újság* kapcsolatának gazdasági jellegét látszik erősíteni egy névtelen cikk is a lapban, melynek szerzője Ady *Sápadt emberek és történetek* című novelláskötetéről írva kifejezetten melléktermékként jelöli meg az Ady-elbeszéléseket. Ez a vélemény akár arra vonatkozó utalásként is olvasható, hogy ezek leginkább pénzkereseti források voltak: „Ady Endre bizonyára maga sem tartja tulajdonképeni terrénumának a prózai novellát, – természete, egész lénye annyira lírai, annyira hiányzik belőle a novellához szükséges belső egyensúly, hogy novellisztikus dolgait alig tarthatjuk – ez idő szerint – mint a költői munkálkodás mellékterményeinek.”²⁴

---

23 Jorge Luis BORGES, „Kafka előfutárai”, in Jorge Luis BORGES, *Az idő újabb cáfolata*, ford. SCHOLZ László és TÓTFALUSI István (Budapest: Gondolat, 1987), 211 [kiemelés az eredetiben].

24 [SCHÖPFLIN Aladár], „Sápadt emberek és történetek”, *Vasárnapi Újság* 54, 45. sz. (1907): 908.

Kaffka Margit, Schöpflin Aladár és a *Vasárnapi Újság*

/

Horváth Zsuzsa

Tanulmányomban Kaffka Margit és a *Vasárnapi Újság* kapcsolatát vizsgálom, különös tekintettel Schöpflin Aladár pártfogó szerepére, fókuszba állítva az író nő publikációs gyakorlatát, érintve recepcióját. Röviden kitérek a lapban 1911-ben folytatásokban megjelent *Színek és évek* című regény megjelenésére is, hiszen Kaffka nevéhez kiemelt remekműként kapcsolódik ez a mű, és az író nő *Nyugat* melletti közismert elköteleződése ellenére a fő műnek tekintett regény a *Vasárnapi Újság*ban látott napvilágot. Kutatásom során a recepcióban rögzült képet kívánom árnyalni Kaffka Margit és a lap irodalmi kapcsolatát tüzetesebben megvizsgálva. Ha Kaffka Margit és a *Vasárnapi Újság* neve egy mondaton belül merül fel, nem tekinthetünk el az őket összekötő legfontosabb kapcsolótól: Schöpflin Aladár nevétől és szerepétől sem, ezért nyomon követem Schöpflin szerepét is az író nő pályafutásában. Mielőtt rátérnék Kaffka Margit és a lap egymás életében betöltött kölcsönös viszonyának vizsgálatára, kiindulásképpen a

szűkebben vett témám felől összefoglalom, miképp jelentek meg a századforduló újító szellemiségű irodalmi alkotásai alapban.

A neves kritikus, Schöpflin Aladár 1898-ban került a Nagy Miklós által főszerkesztett laphoz, melyet Nagy 1905-ös leköszönése után a természettudós Hoitsy Pál vitt tovább. Hoitsy működésének időszakára esik Schöpflin saját irodalomkritikusi helyének önálló kiformálása – írja Széchenyi Ágnes.¹ Farkas Zoltán – aki ekkor kezdte művészetkritikusi pályáját – örököltette meg, milyen volt Hoitsy Pállal együtt dolgozni, akivel Schöpflin Aladár is és ő is nehéz ütközeteket vívott.

Nem volt könnyű, mert Hoitsy irodalmi és művészeti tekintetben fölötte korlátolt ember volt. Ízlése teljesen a múltban gyökeredzett, és ezért Aladárnak sok küzdelme volt vele. Valami kálvinista puritanizmus volt benne, nagyúri allűrökkel keveredve. Eredetileg politikus volt, erős magyar érzésű. Irodalmilag, legalábbis világviszonylatban műveletlen volt, magyar szempontból Gyulaiék felfogásának fáklyavivője. Schöpflint Nagy Miklóstól örökölte, és csínján kellett vele bánnia, mert a Franklin vezérigazgatója, a kiváló matematikus, König Gyula az irodalom megújulásának szükségét teljesen átérezve, Schöpflin mögött állott. [...] Schöpflin nélkül a *Vasárnapi Újság* színvonala elképzelhetetlen lett volna, lesüllyedt volna vidéki lapok szintjére. Aladárnak a lap hátsó részében közölt bírálatai, ismertetései nagyon számottevő szerepet játszottak a magyar kritikában. Sohasem tett engedményeket, mindig benső

---

1 SZÉCHENYI Ágnes, *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban 1899–1921* (Budapest: Argumentum, 2018), 17.

meggyőződését írta meg. Különösen a dicséretben, s a kifogásokban kissé óvatosabb volt, amit Hoitsy ottléte tett érthetővé.²

Hoitsy főszerkesztőként hatalmi pozícióban volt, ugyanakkor helyzetét gyengítette, hogy a Franklin vezérigazgatója, a matematikus König Gyula átértelte az irodalom megújításának szükségességét, és Schöpflint támogatta. Így jelenhetett meg a lap hasábjain a magyar esztétikai modernség számos reprezentatív szövege.

A századfordulótól megjelenő modernség önnön ellentmondásaival együtt jelentkezik a *Vasárnapi Újság* írásaiban is, hiszen sok olyan mű említhető, amelyek – bár egy nagymúltú, tradicionális lapban, az 1854-ben alapított *Vasárnapi Újság*-ban publikálták őket szerzőik – értelmezhetőek a modernség fogalomkörében. Széchenyi Ágnes felhívja a figyelmet arra is, hogy más szempontból is komoly ellentmondás jellemezte a hetilapot: anyagában, irodalmi ízlésében a régi világot képviselte, de mint vállalat a legmodernebbek közé tartozott.³

Egyetérthetünk Széchenyi Ágnessel abban, hogy a kritikus számára a legnagyobb kihívás mindig saját nemzedéke tehetségének megtalálása, az új értékek felfedezése. Így a kritikus Schöpflin saját beérkezett felfedezettjeinek azok tekinthetők, akiket még nemzedéki, illetve nyugatos kanonizációjuk előtt egyedül fedezett fel magának, s akikről nyilatkozott is.⁴ A századelő éveiben egymás után figyelt fel azokra az újonnan érkező fiatalokra, akik hamarosan a *Nyugat* első nemzedékének élére vagy belső körébe emelkedtek. Ez volt a *Vasárnapi Újság* recenziójának legnagyobb jelentőségű cselekedete – összegzi

2 FARKAS Zoltán, „Emlékeimből”, *Új Forrás* 40, 3. sz. (2008): 86–99, 96–97.

3 SZÉCHENYI, *Schöpflin Aladár...*, 14.

4 Uo., 67–83.

Fülöp László.⁵ Jó néhány további név mellett közéjük tartozott Kaffka Margit. Az új irodalom képviselői ezekben az években próbálták megteremteni a modern irodalmi élet kereteit, fel-tételeit. A *Hét* a magyar „városi” irodalom autentikus fóruma volt, 1891-től Kiss József mellett itt érett országos hírű kri-tikussá Ignotus. A *Hét* mellett a huszadik század első néhány évében szegényes volt az újdonságra való fogékonyság, nyi-tottság. Eltérő sikerű lapkísérletek jellemezték az irodalmi modernség ezen időszakát: Osvát Ernő 1902–3-ban próbálko-zott a *Magyar Gényusszal*, 1903-ban Bródy Sándor, Ambrus Zoltán és Gárdonyi Géza fogott össze a *Jövendő* szerkeszté-sében. 1905-ben indult meg Osvát új lapja, a *Figyelő*, mely szellemében és munkatársi gárdájában a *Nyugat* közvetlen elődje. Az irodalmi modernség szellemiségét az említett új lapok mellett leginkább A *Hét* és a Vészi József szerkesztésében megjelenő napilap, a *Budapesti Napló* képviselték. A 20. század első néhány évének lapkísérletei után Osvát Ernő és Ignotus fokozatosan, lépésről lépésre építette ki majdani szerzői gárdáját és irodalmi koncepcióját, kiadási elveit, hogy aztán majd 1908-ban elinduljon a *Nyugat*. Nem előzmények nélkül.

1902 júniusában a *Magyar Gényusz* rövid életű hetilapjában Schöpflin több névre is felfigyelt: Fenyő Miksa, Szini Gyula és Gellért Oszkár neve mellett Kaffka Margitéra. Nyomon kö-vette kibontakozóban lévő munkásságukat, közös nemzedéki összetartozást látott bennük, az akkor még nem differenci-álódott modernség sokszínűségének jegyében. Kaffka Margit maga is bekapcsolódott a formálódó modern irodalmi életbe: 1904-től A *Hét* (Kiss József), 1905-től a *Figyelő* (Osvát Ernő), a *Jövendő* (Bródy Sándor) és a *Virágfakadás* (Endrődi Béla),

---

5 FÜLÖP László, *Schöpflin Aladár pályaképe* (Debrecen: KLTE Magyar és Össze-hasonlító Irodalomtudományi Intézet, 1993), 43.

1906-ban a rövidéletű Szerda (Ignotus, Ambrus Zoltán) közölte verseit, novelláit és kritikáit. Első valódi irodalmi fóruma, pályája elindítója, az első irodalmi kapcsolatok színtere a *Magyar Génusz* volt.⁶ Szerzőtársai Ady Endre, Cholnoky Viktor, Elek Artúr, Fenyő Miksa, Krúdy Gyula, Nagy Endre, Révész Béla, Szilágyi Géza, Szini Gyula és Gellért Oszkár, továbbá (ha még távolról is, de) kapcsolatba került a lapot 1902-ben felelős szerkesztőként átvevő Osvát Ernővel is. A két évvel fiatalabb Gellért Oszkárral a *Magyar Génusz*nak küldött versei kapcsán ismerkedett meg, és 1903 folyamán viszonylag sűrűn leveleztek; Kaffka leveleiből érződik a rokon szellemű irodalmi közösség keresésének igénye.⁷ 1904-től rendszeresen közölte verseit *A Hét*, s ekkor került meghatározó, személyes kapcsolatba Kiss Józseffel, illetve valamivel később Fenyő Miksával is. Fenyő Miksa személye jelentős segítség volt nemcsak a Kaffka műveire adott visszajelzésekben, de az irodalmi életben való eligazodásban is. Fennmaradt levelezéséből az is tudható, hogy Kaffka személyes, baráti kapcsolatait felhasználva próbálta a már megírt műveit honorárium, esetleg előleg fejében megjelentetni, sőt megrendelésre is dolgozott különféle lapoknak. A kor szokásainak megfelelően Kaffka Margitnak több folyóiratban is jelentek meg versei, novellái, elbeszélései. Hamarosan rendszeres kap-

6 Összesen harminchat alkotása jelent meg a *Magyar Génusz*ban. Vö.: RÓZSAFALVI Zsuzsanna, „Az Országos Széchényi Könyvtár Kaffka Margit-gyűjteménye”, in *Kaffka 100: Tanulmányok Kaffka Margitról*, szerk. MÉSZÁROS Zsolt, PARÁDI Andrea és RÁKAI Orsolya, 163–184 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2020), 163.

7 „Talán így, ha legalább valamelyes szellemi közösséget érezhetnék Önökkel néha, – inkább volna kedvem részt venni a munkájukban, amely, – úgy amint van, – tetszik nekem. [...] szeretem, hogy sem egyik, sem másik irányhoz nem csatlakoztak. Szeretném tudni, kik önök, és milyenek a törekvéseik, – hogy kerültek össze a Génusznál, – mit akarnak vele[.]” Kaffka Margit levele Gellért Oszkárnak, Miskolc, 1903. március 30., in *A lélek stációi: Kaffka Margit válogatott levelezése*, kiad. SIMON Zsuzsanna (Budapest: Nap, 2010), 93.

csolatot alakított ki több szerkesztővel is, akik Kiss Józsefet leszámítva mind a kortársai voltak.⁸

1903-ban publikálta első verseskötetét *Versek* címmel, 1905-ben pedig első prózakötete (*Levelek a zárdából – Nyár*) is megjelent.⁹ Mindkét kötetet Lampel Róbert könyvkiadójánál látott napvilágot. A cég Lampel halála (1874) után – az alapító nevét megőrizve – Wodianer Fülöp nyomdatulajdonoshoz került, aki többek között *Magyar Könyvtár* címmel indított sorozatot Radó György szerkesztésében, amelyben a magyar és világirodalom jelesei is feltűntek. Ebben sorozatban jelent meg 1905-ben Kaffka utóbbi, második könyve. Wodianer fia a századforduló időszakában perbe keveredett a Franklin Társulattal, így végül, a per lezárásaképpen eladta a Lampel-céget a Franklinnak, amely beolvasztotta azt a saját cégébe. „A Lampelt felvásárló Franklin Társulat meghagyta ugyan a kiadó nevét, de a könyvkiadói részleget bekebelezte sajátjába. Ennél, azaz a Franklin Társulat kiadói részlegénél dolgozott lektorként Schöpflin Aladár” – írja Rózsafalvi Zsuzsanna.¹⁰ Vagyis amikor Kaffka Margit könyve, a *Levelek a zárdából – Nyár* megjelent, a kiadó valójában már a Franklin Társulat volt, bár a borítón a Lampel név szerepelt.

Mészáros Zsolttal egyetértve állítható, hogy Kaffka Margit pályakezdőként tudatosan és jó érzékkel tájékozódott, publikált a korabeli nyomtatott sajtóban. Első novelláit Gellért Oszkár, a *Magyar Génius* szerkesztője közölte 1903-ban, aki költői indulását, valamint ugyanabban az évben napvilágot

---

8 Vö.: BORGOS Anna, „»Mit csinálhatok én az embervoltommal...«: Kaffka Margit”, in BORGOS Anna és SZILÁGYI Judit, *Nőírók és írónők: Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*, 33–78 (Budapest: Noran, 2011); BORGOS Anna, „»Talán senki nem vette olyan komolyan ezt az egész híres modernséget, mint ő«: Kaffka Margit személyes és irodalmi kötődései”, in *Kaffka 100...*, 63–92.

9 KAFFKA Margit, *Versek* (Budapest: Lampel R., 1903); *Levelek a zárdából – Nyár*, Magyar Könyvtár 437 (Budapest: Lampel R., 1905).

10 RÓZSAFALVI, „Az Országos Széchényi Könyvtár...”, 177.

látott első verseskötetének kiadását is egyengette. Rajta kívül a modern magyar irodalom olyan más fórumaival és azok szerkesztőivel került munkakapcsolatba a korai novellák esetében, mint a korábbiakban már említett *A Hét* (Kiss József) vagy a *Figyelő* (Osvát Ernő), de az olyan országos napilapokban is megjelentek írásai, mint a *Budapesti Napló*. Egy Fenyő Miksának írt 1906-os levélben tanácskéréssel fordul a szerkesztőhöz:

Amint látja, arról van szó, hogy elkezdjek egy életet, ami (most úgy hiszem) nekem valóbb, mint ez. Itt, Miskolcon, megömrülnék egy év alatt. [...] Most, nagyon kérem, tanácsolja-e nekem, hogy egy új laphoz lekössem magam? Elveszíteném Kiss Józsefet, akit személyesen is (hiába) nagyon szeretek, – és az Atheneumot [!] és Lampeléket, azonkívül az Új Időket, amely nagyon olvasott, és napilapok eshetőségét. Másrészt pedig végtelen vonz egy Figyelő szellemű lap.¹¹

E nagyon tanulságos levélből kiviláglik: a tanácsért folyamodás, a szellemi iránykeresés mellett a személyes és az írói identitás kialakítása is fontos volt Kaffkának; érzékelteti, hogy nem akarta elveszíteni azokat a publikációs fórumokat, ahol nagyobb olvasótáborhoz is szólhat, sőt keresi az újabbakat. A következő években a *Nyugat* folyóirat életének nemcsak követőjévé, de részesévé is vált; noha ez olykor személyes súrlódásokhoz, konfliktusokhoz vezetett, műveinek jelenléte a folyóiratban folyamatosnak mondható.¹² Utolsó, *Hangyaboly* című regényét a *Nyugat* közölte folytatásokban 1917 folyamán

11 Kaffka Margit levele Fenyő Miksának, 1906. szept. 10., in *A lélek stációi...*, 119.

12 Lásd bővebben Borgos Anna tanulmányát: BORGOS, „Talán senki nem...”

(1–6. szám), utolsó itteni írása pedig a *Glosszák* című tárca a 23. számból. 1918-ban bekövetkezett haláláig több írását nem közölte a lap.

Elbeszéléseinek kötetbe rendezését már 1905 nyarán megpendítette egyik irodalmi mentorának, Fenyő Miksának, aki készséggel magára vállalta az ezzel kapcsolatos ügyintézés. A megjelentetés részben anyagi okairól árulkodik, hogy Kaffka 1906 elején azzal a feltétellel adta volna oda kötetét a Franklinnak, ha rögtön megveszik, mivel Kaffka az ügyletből remélt „ötven privát és számfeletti” forintból egy hosszabb pesti tartózkodást tervezett a fővárosba való költözés előkészítése érdekében. Hozzátette, ha nem most akarnak fizetni, akkor más kiadót keres.¹³ Talán emiatt is egyezett meg végül az Athenaeummal március derekán, amelytől 100 korona szerzői díjat kapott. Egyébként Kaffka eredetileg tizenkét szöveggel számolt, ám a nyomda sürgetésére, hogy meglegyen a tíz ív, tizenharmadikként hozzácsapta a *Budapesti Napló*-ban közölt *Egy negyedóra* című novellát is.¹⁴ A *gondolkodók és egyéb elbeszélések* 1906 májusában került a könyvpiacra. Bár a *Csendes válságok* (1910) című, második elbeszélés-gyűjteményre élénkebben reagált a kritika, az első novelláskötet sem maradt visszhangtalan. Két lelkes recenzió jelent meg róla Schöpflin Aladár és Szini Gyula tollából. Közülük Schöpflin kulcsszerepet játszott Kaffka irodalmi kanonizációjában, és már ebben az írásában feltűntek azok a megállapítások, amelyek mind a mai napig fémjelzik az író recepcióját: a modern

---

13 Idézi: MÉSZÁROS Zsolt, „»én látom azokat a ruhákat«: Női hangok, divat és irodalmi modernség: A gondolkodók és egyéb elbeszélések (1906)” in *Kaffka 100...*, 93–116, 94–95.

14 Kaffka Margit levele Fenyő Miksának, Miskolc, 1906. március 29., in *A lélek stációi...*, 117–118. Vö.: MÉSZÁROS, „»én látom azokat a ruhákat«...”, 94–95.

női lélek ábrázolásának méltatása és az önéletrajziség hangsúlyozása.

Nem tisztem Schöpflin szerkesztői, kritikusai, portréírói, irodalomszervezői tevékenységéről hosszabban foglalkozni, hiszen megtette ezt legutóbb Rózsafalvi Zsuzsanna és Széchenyi Ágnes,¹⁵ az ő kutatásaikra és munkáikra támaszkodva csak összefoglalva idézem fontosabb megállapításaikat a szűkebben vett témámhoz kapcsolódva. Mint az ő kutatásaikból tudható,¹⁶ Schöpflin 1898-tól dolgozott a *Vasárnapi Újság* kötelékében, kezdetben segédszerkesztőként, Vargha Gyulát segítve, recenzióit korrigálva sajátította el a műkritika fogásait, majd 1901. május 1-től átveszi a lap utolsó oldalán elhelyezkedő, apróbb betűkkel szedett *Irodalom és művészet* című rovat vezetését.¹⁷

Schöpflin fokozatosan, lépésről lépésre jutott egyre magasabb és jelentősebb pozícióba a *Vasárnapi Újság* szerkesztőségén belül, s ezzel párhuzamosan a modern magyar irodalomtörténetben és -kritikában betöltött szerepe is megszilárdult, olyannyira, hogy 1937-ben, *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvének megjelenésekor már megkérdőjelezhetetlen tekintély volt.¹⁸ Ez azért is fontos, mert a modernséghez kapcsolható *Nyugatot*, írói körét és nem utolsósorban Kaffka Margit írásművészetét is először Schöpflin értékelte, értelmezte a kanonizálás igényével.

Egy 1908-as Ady Endrének írt levelében Schöpflin ekképp említi meg Kaffka Margit nevét: „Tegnap beszéltem Önről szememben az egyetlen magyar nővel, aki megérdemli az író nevet: Kaffka Margittal. Tudja, mit mondott? Hogy amióta

15 SZÉCHENYI Ágnes, *Schöpflin Aladár...*

16 RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében* (Budapest: Ráció, 2013); SZÉCHENYI, *Schöpflin Aladár...*

17 SZÉCHENYI, *Schöpflin Aladár...*, 8–11.

18 Uo., 7–8.

Önt olvasta, nem mer verset írni. Érzi, hogy nem bír szabadulni az Ön hatásától. Ez csak bók!”¹⁹ A levél is megerősíti azt a kritikákból tükröződő ítéletet, hogy a kortárs nőírók közül Kaffkát tekintette a legérdemesebbnek, valamint némileg az is kiolvasható az említésből, hogy majdan Kaffkát a líra felől a próza, a regényírás felé fogja terelni Schöpflin.

Schöpflin és Kaffka személyes és irodalmi kapcsolatának egyik lépéseként értelmezhető az 1908 októberében a Magyar Írók Egyesülete irodalmi társaság megalakulásáról szóló tag-sági felkérő levél, melyet több címzett is megkapott, a tagok között olvashatjuk Kaffka és Schöpflin nevét is.²⁰ Az 1909. július 20-án kelt levelében Kaffka már „Kedves jó Schöpflin!” megszólítással él, és Schöpflin Aladár Maderspach Irénnel kötött házasságához gratulál; ebben a levélben „szerkesztő és író közötti viszony”-ként utal a köztük lévő kapcsolatra,²¹ hiszen ekkor már több éve, pontosan 1906 óta publikált a *Vasárnapi Újságban*. A következő levéldokumentum is az író és szerkesztő-kritikus közötti gyümölcsöző kapcsolatra utal, hiszen Kaffka ebben az *Állomások* kötet Franklinnál való megjelenése felől érdeklődik, illetve a *Kis emberek, barátocskáim* című novellisztikus formában megírt gyermekjáték-gyűjteményről várja a kritikát.

Igen szépen kérem, legyen szíves rövid időn belül megírni nekem, hogy a Franklin megmaradt-e annál a szándékánál, hogy az „Állomások”-at május havában kiadja; továbbá, hogy elő van-e készítve arra, miszerint

19 Schöpflin Aladár – Ady Endrének, Budapest, 1908. febr. 29., in SCHÖPFLIN Aladár, *Összegyűjtött levelei*, kiad. BALOGH Tamás (Pécs: Pro Pannonia, 2004), 26.

20 A társulat végül nem alakult meg. Schöpflin Aladár Telekes Bélának, Budapest, 1908. okt. 29., in Uo., 42–43, 41.

21 Kaffka Margit – Schöpflin Aladárnak, Budapest, 1909. júl. 20., in Uo., 68.

a regény jóval hosszabb lesz, talán két kötetben is adható; s több mint második fele egészen újra szedendő. Mondanom sem kell, hogy az utóbbihoz törhetetlenül ragaszkodom; s hogy a Franklinnak, amennyiben egy kis költsége; sokkal inkább jól felfogott érdeke ez. A játékkönyv ottlévő néhány fejezetéről sem írt még semmit. Levelét nagyon várom, hisz ha a Franklin terve esetleg megváltozott, nem dolgoznék ilyen lóhalálból...²²

A levélben említett *Állomások* a folytatásos közlés után átdolgozva jelent meg 1917-ben a Franklin Társulatnál könyv formában. Schöpflin az *Állomások* kötetről, valamint az azt követő játékkönyvről is írt kritikát – előbbiről a *Pesti Napló*-ban,²³ utóbbiról az *Eszkendőben*. A játékkönyvről, a *Kis emberek, barátocskáimról* szintén írt az *Eszkendőben* 1918-ban.²⁴

A töredékesen fennmaradt levelezésük adataiból és kortársak visszaemlékezéseiből is következtethetünk arra, hogy az írói szerkesztői viszonymál szorosabb, rendszeresebb kapcsolat volt Kaffka és Schöpflin között. Schöpflin nemcsak végigkövette kritikusként Kaffka írói, alkotói pályáját, de egyengette, biztatta is; a levelek hangvételéből, a felvetett problémákból, reakciókból baráti, közvetlen, bizalmas viszonyra következtethetünk (esküvői gratuláció, alkotói problémák, családi öröm, háborútól való félelem stb.) Fennmaradt levélváltásuk mérlegét így vonja meg Rózsaferalvi Zsuzsanna:

A személyes, baráti és munkakapcsolat respektusa érezhető ugyan a leveleken, melynek csupán egyik, de jellemző adaléka, hogy Kaffka gratulál a kritikus

22 Kaffka Margit – Schöpflin Aladárnak, Temesvár, 1916. márc. 13., in Uo., 161.

23 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit új regénye”, *Pesti Napló* 68, 28. sz. (1917): 19.

24 KAFFKA Margit, „Kis emberek, barátocskáim”, *Eszkendő* 1, 1. sz. (1918): 169–170.

házasságához, azonban utolsó üzenetei inkább a művek megjelentetésének finánciális hátteréről szólnak, egészen prózaian a háborús évek közepette anyagi szükségét szenvedő író honóráriumokat illető alkudozásairól, és a kiadók közötti kézirat-köröztetésekről, vagy éppen az autográfok visszaszerzéséről. 1916-ban még a majd 1917-re átcúsuló az *Állomások* megjelenésének előkészítését egyeztetik, de Kaffka egyre inkább más kiadókat keres meg művei megjelentetésével. Végül a Franklinnak felajánlott novelláskötet honóráriumát kevésnek találja, így a Nyugat és a Pallas jelenteti majd meg azokat.”²⁵

Kaffka halála után Schöpflin Aladár Schilling Oszkárénak, az író sógornőjének küldött köszönőleveléből derül ki, hogy az író irodalmi hagyatékából Schöpflin magánál tartotta Kaffka Margit kisfiához intézett néhány levelét, melyeket a *Nyugatban* közzé is tett 1937-ben.²⁶ A levelek Schöpflinnél maradtak, a levélben utalt is rá, hogy „öröm lenne ereklýeül megtartani őket.”²⁷

Schöpflin már az 1904-es *Versek* című kötetről ismertetést közölt a *Vasárnapi Újság Irodalom és művészet* rovatában.²⁸ Mutatványul közli Kaffkától az *Epilogus* című verset, mely az író első publikációjának számít a lapban.²⁹ A következő évben is hírt ad Kaffka Margit munkájáról,³⁰ rövid ismertetése

25 RÓZSAFALVI, „Az Országos Széchényi Könyvtár...”, 176.

26 „Kaffka Margit levelei kisfiához”, *Nyugat* 30, 6. sz. (1937): 411–416.

27 Schöpflin Aladár – Schilling Oszkárénak, Budapest, 1937. máj. 14., in SCHÖPFLIN, *Összegyűjtött levelei...*, 336.

28 [SCHÖPFLIN Aladár], „Irodalom és művészet”, *Vasárnapi Újság* 51, 5. sz. (1904): 174.

29 Uo.

30 [SCHÖPFLIN Aladár], „Irodalom és művészet”, *Vasárnapi Újság* 52, 51. sz. (1905): 828.

a frissen megjelent prózakötetet, a *Levelek a zárdából* címűt ajánlja.

Schöpflin a lap hasábjain 1906 júniusában írt először hosszabb lélegzetű kritikát Kaffkáról: A *gondolkodók* című novellaskötetet méltatta. A kritikust az a törekvés jellemezte, hogy saját nemzedékéből találja meg a tehetségeket, az új értékek felfedezésével, ennek a kanonizációs szándéknak megfelelően emelte ki a tizenhárom elbeszélés közös pontját, a „gondolkodók” témáját, melyben Kaffka a modern nő nagy problémájának gyökerét ragadta meg Schöpflin szerint.³¹

Azokat a nőket kell a „gondolkodók” alatt érteni, akik kiemelkedtek már a régi asszony szűk, hagyományok által korlátozott értelmi köréből, akiknek agyveleje a tudományos munkában, a kenyérért folyó küzdelemben edződött, de a szívük még a régi asszony szíve, ép oly fogékony a szerelem lázas fellobbanásai, emésztő kínjai és titkos gyönyörei iránt, ép úgy szenved és vergődik, eped és ujjong, épp úgy hullámszik, mint a többi nőké szokott – mióta a világ.³²

Zárásképpen leszögezte, hogy a fiatal írónőnek „most már van saját látása, a dolgokat mindinkább a maga szemével, a maguk teljes valóságában nézi és fogja meg, s van saját egyéni nyelve is”, „elbeszélései a mai irodalmi termelés legmagasabb rendjéből valók”.³³

Schöpflin kritikusként ezután szorosan nyomon követve az írónő munkásságát, minden próza- vagy verseskötetéről írt:

31 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit: A gondolkodók”, *Vasárnapi Újság* 53, 23. sz. (1906): 375–376.

32 Uo., 375.

33 Uo., 376.

1907-ben verseiről, a *Kaffka Margit könyve* címűről,³⁴ 1910-ben a *Csendes válságok*,³⁵ majd 1912-ben a *Süppedő talajon* című novellásköteteiről,³⁶ illetve a *Színek és évek* című regényről is.³⁷ 1913-ban a *Mária éveiről*³⁸ és végül 1918-ban a posztumusz megjelent *A révnél* novelláskötetről.³⁹ 1918-ban Schöpflin Aladár közölt nekrológot Kaffka Margitról a lapban.⁴⁰

Kaffka Margitnak a *Vasárnapi Újság*ban az első önálló, nem kritikába ágyazottan, nem pusztán mutatványul megjelenő műve a *Czigányballada* című vers volt 1906-ban.⁴¹ A december 9-i lapszámban szerepel, előtte Endrődi Sándor *Nehéz idők. Az anakreóni dalokból* című verse, közvetlenül utána pedig Mikszáth Kálmán *A Noszty-fiú esete Tóth Marival* című folytatásokban közölt regényének egy részlete olvasható. Ha végignézzük a *Vasárnapi Újság* repertóriumát,⁴² akkor láthatjuk, hogy 1906-tól 1914-ig folyamatosan jelentek meg különféle műfajú írási: a versek és elbeszélések mellett két regénye is itt jelent meg folytatásokban, a *Színek és évek* és az *Állomások*. A másik két regénye a *Mária évei* és a *Hangyaboly* a *Nyugat*ban láttak napvilágot.

Különbőség a *Nyugatra* és a *Vasárnapi Újságra* nézvést Kaffka publikációs stratégiájában, hogy utóbbiban nem közölt

34 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit könyve”, *Vasárnapi Újság* 54, 7. sz. (1907): 134–135.

35 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit: Csendes válságok”, *Vasárnapi Újság* 57, 6. sz. (1910): 131.

36 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit: Süppedő talajon”, *Vasárnapi Újság* 59, 10. sz. (1912): 195.

37 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit: Színek és évek”, *Vasárnapi Újság* 59, 46. sz. (1912): 932.

38 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit: Mária évei”, *Vasárnapi Újság* 60, 21. sz. (1913): 420.

39 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit: A révnél”, *Vasárnapi Újság* 65, 51. sz. (1918): 708–709.

40 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit (1881–1918)”, *Vasárnapi Újság* 65, 49. sz. (1918): 675.

41 KAFFKA Margit, „Czigányballada”, *Vasárnapi Újság* 53, 49. sz. (1906): 795.

42 GALAMBOS Ferenc, *A Vasárnapi Újság repertórium*a, hozzáférés: 2023.10.19, https://mek.oszk.hu/12900/12941/pdf/12941_1.pdf

recenziókat. Már írói pályája elején a lapelőzménynek számító *Figyelő* nemcsak figyelmét keltette föl, de mentorát, Fenyő Miksát több alkalommal is irodalmi pályafutásának egyengetésére kérte fel. Kaffka Margit 1905. június 11-én Fenyő Miksának, a *Figyelő* szerkesztőjének írt levelében jelezte, szívesen megpróbálkozna a könyvbírálattal.⁴³ Így már 1905-ben nyomtatásban megjelent Kaffka Margit első kritikája a *Nyugat* lapelőzményének tekinthető *Figyelő*ben, Jörgné Draskóczy Ilma verseskötetéről. A kritikáirói tevékenység lendülete későbbi alkotói pályáján is kitartott, és végül életműve termékeny, bár részleteiben kevésbé ismert részévé vált ez a műfaj. Írt kritikát *A Hét*be, a *Színjáték*ba, 1917-ben pedig több bírálatát közölte a *Pesti Napló*. Kritikusi tevékenységének legfontosabb orgánuma a *Nyugat* volt, amely tizenhét e körbe tartozó publikációját jegyzi.⁴⁴ Kaffka Margit a *Figyelő* rovatba írt recenzióval jelent meg a *Nyugat* hasábjain már rögtön az első számban, Kosztolányi Dezső *Négy fal között* című kötetéről írt, majd 1908 és 1911 között több hasonló szöveget tett közzé.

A *Vasárnapi Újság*ban 1906-tól gyakorlatilag folyamatosan jelentek meg Kaffka Margittól különböző műfajú szép-irodalmi szövegek. 1914-ig összességében két regénye mellett (*Színek és évek*, *Állomások*) nyolc verse, egy versfordítás-gyűjteménye⁴⁵ és 21 elbeszélése⁴⁶ jelent meg az enciklopédikus

43 „Könyvbírálatot a legszívesebben írnék, ha néhány szerkesztőségbe küldött könyvet, – illetve tiszteletpéldányt elkölcsönöznének, – mert ami könyv a vidéki boltokban kapható, – azt nem érdemes bírálni. Itt nem lehet művelődni. Semmi új vagy régi jó könyv, forrásmunka, vagy értékes idegen itt nem kapható. Sokban szorulnék a segítségükre.” Kaffka Margit levele Fenyő Miksának, Miskolc, 1905. jún. 11., in *A lélek stációi...*, 108.

44 Kaffka Margit kritikusi tevékenységéről bővebben lásd: MERCS István, „Kaffka Margit kritikáiról”, in *Kaffka 100...*, 117–136.

45 A versek címei évszámokkal: *Cigányballada*, 1906; *Regény*, 1908; *Erdőn*, 1908; *Fakó ritmusok*, 1910; *Áriák* (1. *Religioso* 2. *Sostenuto* 3. *Gracioso*) 1911; *Tán zsol-tárok elé...*, 1912; *Furcsa esti gondolatok*, 1912; *Individuum*, 1912. 1913-ból 11 versfordítás, *Kínai versekből* címmel.

46 Az elbeszélések címei évszámokkal: *Utak*, 1906; *Mesék a temetőből*, 1907; *A jó barát*, 1907; *Ünnep*, 1908; *Kaland*, 1909; *Felszabadultan*, 1909; *Forgóék*, 1910;

lapban. Utolsóként az *Állomások* című regény az 1914-es év folyamán. A gyümölcsöző kapcsolatnak feltehetően a háború következtében beálló rosszabb anyagi viszonyok vethettek véget, illetve „a pénzügyi okokon túl a lapot sújtó, a háború okozta papírhány miatt kialakult kényszerűen csökkentett terjedelem és az ellenőrzött tartalom révén is alakulhatott így”.⁴⁷

A lap 1918-ban Kaffka Margit halálhírére Schöpflin egy hosszabb nekrológjával⁴⁸ és Székely Aladár fényképével⁴⁹ közölte. Az író személyes alakjának felidézése után írói munkásságát is mérlegre teszi Schöpflin, kitérve lírai és prózai pályafutásának fontosabb állomásaira:

Irói pályája a legutóbbi másfél évtized magyar irodalmának legfeltűnőbb arcvonásai közül való. Versei, a melyekkel kezdte, rövid kísérletezés után egészen új, egyéni hangot ütnek meg: az ideges feszültség vezetékén szikráztak ki bennük a képek, a szólamok, a világgal viaskodó asszonyi érzékenység és túlhevített intelligencia csendül ki bennük. Minden szépségük mellett volt e versekben valami objektív, tudatos mellékhang,

---

A jöttment, 1910; János, 1910; A barlangvasút, 1910; Kijegyzések egy memoire-könyvből, 1911; Egy régi eset, 1911; Átutazóban, 1911; Temetés, 1911; A Kirilláné múltja, 1912; A tarzusi, 1912; Úrnapja, 1912; Péter délutánja, 1912; Wagner Friderik, 1913; Egy régi katonáról, 1913; A Toronyalja-utcában, 1914.

47 RÖZSAFALVI, „Az Országos Széchényi Könyvtár ...”, 176–177.

48 SCHÖPFLIN, „Kaffka Margit (1881–1918)...”

49 Székely Aladár Kaffkáról készült portréja része annak az íróportré-sorozatnak, amit a huszadik század eleji portréfényképezés úttörőjeként számontartott fotográfus művész készített, dokumentálva többek között a *Nyugat* szerzőit. A kép 1912 körül készült, akkor Kaffka már jelentős írója a *Nyugat*nak. A portré megkomponált, fegyelmezett szerkezetű alkotás: az arcot tökéletes szimmetriában és némiképp felülről mutatja, Kaffka öntudatos, dacosan néz bele a kamerába. Vö.: E. CSORBA Csilla, *Új vizeken: Írók és művészek Székely Aladár műtermében* (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2021).

amely arra vallott, hogy Kaffka Margit igazi terrénuma nem a líra, hanem az elbeszélés.⁵⁰

Kaffka írói pályájának ismertetésében megjelennek az értékelő hangsúlyok is, a lírával szemben a prózai munkák kiemelése, a regények méltatása kapcsán a *Színek és évek*, remekműként való megjelölése.

Előbb novellákkal próbálta ki erejét, aztán tehetségének igazi természete a regény felé vitte. Első regénye, a *Színek és évek*, melyet lapunk vitt először a közönség elé, a legnagyobb irodalmi sikerek egyike volt, a miket az utóbbi években láttunk. [...] Ez a regény meggyőződéssünk szerint a modern magyar regényírás legérettebb, legszélesebb medrű terméke, a pusztulás felé sodródó magyar úri középosztály s benne az anyáink nemzedékéhez tartozó nők sorsának hatalmas arányú, teljes és mindenfelé éles kontúrokkal elhatárolt képe s előadásban, a részletek összehangolásában, az árnyak és fények elosztásában is olyan egyenletes, a milyenek csak elsőrendű írók művei szoktak lenni. Ezután is írt még regényeket, a *Mária évei*-t, az *Állomások*-at, a *Hangyaboly*-t, a meghatóan szép *Két nyár* című kisebb regényt. Ezekben mindben megvan írói ereje, de remekműve mégis csak a *Színek és évek* marad.⁵¹

A *Vasárnapi Újság* és Kaffka kapcsolatát illetően jogosan vetődik fel a kérdés, vajon 1911-ben miért épp a *Vasárnapi Újság*-ban jelentette meg Kaffka első regényét, a *Színek és éveket*?

50 SCHÖPFLIN, „Kaffka Margit (1881–1918)...”, 675.

51 Uo.

S nem például a *Nyugat*ban ahol már szintén publikált ekkorra. Közvetlen filológiai adatot eddig nem találtunk ennek magyarázatára, de annál több közvetettet. A regény születésének nehézkes alkotói körülményeit, bizonytalanságait jól mutatja Kaffka egy Hatvany Lajoshoz címzett 1911 őszi levelének alábbi passzusa: „Írom szakmányba azt a rossz regényt; nekem már csak ez maradt! Dehogysis jó az! Ha egy teljes nyugodt évem van rá, dosztojevszkiji arányú dolgot lehetett volna csinálni az anyagból – így csupa léhaság és vaskos elírások...”⁵² Ha hiszünk Kaffkának, talán nem találta elég jónak, hogy megpróbálja a *Nyugat*ban közölni. Egy másik magyarázat lehet, hogy Kaffka tudatosan készült arra az irodalmi kapcsolatait építgetve, hogy minél több publikálási lehetőséghez jusson, illetve a szélesebb olvasóközönséghez való eljutás vágya is megfogalmazódott benne. Tovább Schöpflin a modern szellemű kortárs irodalomból Kaffka műveit tarthatta a leginkább összeegyeztethetőnek a *Vasárnapi Újság* liberális-konzervatív szemléletével. Alighanem fontos érv lehetett Schöpflin jelenléte a *Vasárnapi Újságnál* Kaffka Margit számára, annál is inkább, mivel a lektor-szerkesztő – mint a korábbiakban is láthattuk – kitüntette figyelmével az író nő munkásságát. A *Nyugat* első nemzedéke prózairói közül Schöpflin Kaffka Margitot az elsők között méltatta, s a legjobb nőírónak tartotta. A kritikus soha meg nem szűnő figyelme és elismerése Kaffka írásművészetére iránt recenzióiban és az írónőről készített esszéportréiban is érzékelhető. Valószínűsíthetően a mű közvetett születésében is volt szerepe Schöpflinnek, hiszen Kaffka Margitot is Schöpflin terelte a regényírás felé.⁵³ Erről

---

52 Kaffka Margit levele Hatvany Lajoshoz, 1911. ősz, in *A lélek stációi...*, 206–207.

53 Vö.: RÓZSAFALVI, „Az Országos Széchényi Könyvtár...” 175.

a *Színek és évek* esztétikai mérlegét megvonó, *Husadik Század*-beli recenzióban is ír:

Szabad egyszer dicsekedni is: alighanem e sorok írója gondolt először arra, hogy Kaffka Margitban kitűnő regényíró-tehetség rejtőzik s tőle eredt a biztatás első regénye megírására. Ez a regény *Színek és évek* cím alatt jelent meg s mindjárt eleve ki kell mondani: egyike a legkitűnőbb magyar társadalmi regényeknek s Móricz regényei mellett a legnagyobb szabású modern magyar regény.⁵⁴

Schöpflin az írók közül kiemelkedő tehetségűnek tartotta Kaffkát, miként láttuk, legelső köteteitől, műveitől nyomon követte munkásságát, lát(hat)ta a fejlődés ívét is. Az 1906 júniusában megjelent kritikájából fentebb már idéztem, most csak összegzem az értékelését, eszerint Kaffka Margitról szólva

színvonal dolgában pedig elbeszélései a mai irodalmi termelés legmagasabb rendjéből valók.⁵⁵

Talán az eddig idézett értékelő megjegyzések, kritikai észrevételek elég bizonyító erejűek, hogy miért közli szerkesztőként Kaffka Margit műveit az újságban. És hogy a *Színek és évek* miért a *Vasárnapi Újság*ban jelent meg? A fentiekén túl érdekes adalékkal szolgálhat Farkas Zoltán megjegyzése a kiadást nehezítő körülményekről, amelyek ellenére Schöpflin mégis ragaszkodott a közléshez.

54 SCHÖPFLIN Aladár, „Szépirodalmi szemle”, *Husadik Század* 14, 1. sz. (1913): 494–502, 498.

55 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit: A gondolkodók”, *Vasárnapi Újság* 53, 23. sz. (1906): 375–376.

Igen nagyra tartotta ellenben és méltán Kaffka Margitot, aki a mi időnk legkiválóbb nőírója volt, *A színek és évek* című regényét nagy küzdelemben Hoitsy Pállal, a *Vasárnapi Újságnak* Nagy Miklósról következő szerkesztőjével ő adta ki ott.⁵⁶

A megjelenést követő Schöpflin-kritikában szintén egyértelműen a méltató szólam a domináns:

Kaffka Margit nagy regénye, mely a múlt évben a mi lapunk hasábjain került először a közönség elé, most megjelent könyvalakban is. A regény már akkor, amikor mi közöltük, nagy és mély hatást tett a közönségre és az irodalmi körökre egyaránt, már előre érezni lehetett, hogy erősen és sokáig fogja foglalkoztatni a figyelmet.

Vagy:

A legnagyobb arányú regények egyike újabb irodalmunkban [...] Kaffka Margit a legfinomabb lélektani megfigyelők egyike [...] stílusa is talán összes munkái közt itt a legérettebb és legkészebb [...] Bizonyos, hogy ezzel a könyvvvel elsőrendű regényíró nyertünk Kaffka Margitban.”⁵⁷

Schöpflin nemcsak az író munkáját dicséri, hanem a lap olvasóit is, így arra is következtethetünk, hogy beváltak a laphoz fűzött remények, szélesebb körhöz eljutott Kaffka regénye,

---

⁵⁶ FARKAS, „Emlékeimből...”

⁵⁷ SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit, Színek és évek”, *Vasárnapi Újság* 59, 46. sz. (1912): 932.

illetve sikerült egy tematikájában és formájában, stílusában is modern, újszerű szöveggel, vagyis az újabb irodalom alkotásai közül eggyel megismertetni az olvasóközönséggel:

Az irodalmi közvéleményben *Kaffka Margit* már régóta magában, versenytárs nélkül áll írónőink közt, széles, átfogó és mélyre hatoló intelligencia és művészi szellem dolgában, – a nagy közönség szélesebb köreiben azonban csak most vált a maga egész valójában ismertté *Színek és évek* című regényével, melyet a múlt év második felében közölt lapunk. E művében, mely könyvalakban még meg sem jelent, találkozott az írók és az olvasók elragadtatott tetszése s az írónő egyszerre megtalálta azt a széles rezonáló felületet, melyet minden írónak áhítania kell: a művelt olvasók tömegeinek figyelmes és rokonszenvező érdeklődését.⁵⁸

Mivel a *Vasárnapi Újság* az egyik legnagyobb példányszámú lap volt, a *Nyugatnál* lényegesen szélesebb körhöz ért el.

Schöpflin felfigyelt a tehetségre, jóllehet Kaffka első verseskötete megjelenésekor még óvatosan fogalmazott; idővel aztán korának egyik legnagyobb tehetségét látta benne, irodalomtörténetében már a nagybetűs Írónak tartotta, első sorban prózáíróként értékelte nagyra:

Körülbelül Kaffka Margit a magyar irodalomban az első asszony, akiben az író minden asszonyi kézimunka-diletantizmustól megtisztulva, igaz művész mivoltában nyi-

---

58 SCHÖPFLIN Aladár, „Kaffka Margit: Süppedő talajon”, *Vasárnapi Újság* 59, 10. sz. (1912): 195.

latkozik meg, de asszonyságának teljes megőrzésével [...] Nincs ilyen asszonyias író több, talán az egész világon.⁵⁹

Az újságban hétről hétre folyamatosan közölték – az újságra jellemző gyakorlatot követve – a *Színek és évek* szövegét a későbbi könyvbeli 24 fejezetét 25 részletben. A folytatásokon belül 3 részre bontva közlik a regényszöveget, az 1. rész I–VII. fejezetből, a 2. rész a VIII–XIV. fejezetből, a 3. rész a XV–XXIII. fejezetekből áll. Ezek a nagyobb részek tartalmi, dramaturgiai pontokon állítják meg a regényt, az 1. rész a Vodicska Jenővel kötött házasságig, míg a 2. rész a házasságtól Vodicska öngyilkosságáig, a 3. rész az öngyilkosságtól az emlékezés végéig tart. Ahol a terjedelem engedte, egy részlet megfelelt egy fejezetnek.⁶⁰ Ahol nem, ott vagy két fejezetet hoztak le egyszerre⁶¹ – július 16-án az I. és a II. részlet, ami megfelelt a könyvbeli 1. és 2. fejezetnek – vagy a másik lehetőség az volt, hogy a hosszabb fejezeteket két részletben közölték,⁶² illetve számozás nélkül megbontották több fejezet belső egységét, míg nem tudták fejezethatáron tördelni a szöveget. Megbontás esetén nem számozták a szöveg elején a regényszöveget, illetve a „(Folytatása következik.)” fordulattal éltek. Ez utóbbi megoldás még izgalmasabb dramaturgiai szempontból, hiszen fejezetek határán átlépve, több, két fejezetből közölték a részleteket. Ilyenkor meglátásom szerint az olvasói figyelem

59 SCHÖPFLIN Aladár, *A magyar irodalom története a XX. században* (Budapest: Grill Károly, 1937), 183–184.

60 III. fejezet – júl. 23. IV. – júl. 30. V. – aug. 6. VI. – aug. 13. VII. – aug. 20. VIII. – aug. 27. IX. – szept. 3. X. szept. 10. XI. – szept. 17. XII. – szept. 24. XIII. – okt. 1. XIV. – okt. 8. – XVII. – nov. 12. XVIII. – nov. 19. („Volt egy régi Szaniszló, a Gutkelek és Balog-Semjének osztályosa, aki valami asszonyért levágta a kisujját, hogy gyűrűstül vethesse elébe; mert egyszer megfogadta neki, hogy ott lesz a gyűrű örökre az ujján.”)

61 I., II. fejezet – júl. 16.

62 XV. fejezet – okt. 15. (Mit tehetnék mást?) és okt. 22. XVI. fejezet – okt. 29. (Lehetséges volna ez?) és nov. 5.

fenntartása lehetett a többletelvárás a terjedelmin túl.⁶³ Nemes Nagy Ágnes szavaival élve ez volt „a folyt. köv. varázsa”.⁶⁴

Esztétikai szempontból nehéz lényegi különbségekre rámutatni a *Nyugatban* és a *Vasárnapi Újságban* megjelent szövegek között, és bár mennyiségi értelemben a *Nyugat* felé mozdulna a mérleg, kijelenthető, hogy Kaffka sikeresen és jól használta ki a két sajtóorgánium eltérő irányultságát, imázsát, témarepertoárját és bejósolható közönségét, vagyis elmondhatjuk, hogy tudatosan próbált műveinek megfelelő felületet találni, tudatosan próbált nagyobb olvasóközönséghez eljutni. A *Nyugat* mellett és azzal párhuzamosan Kaffka Margit másik legfontosabb orgánuma a *Vasárnapi Újság* volt az első világháború kezdetéig Bár általában nyugatos szerzőként tartja számon a kulturális emlékezet, fontos felhívni a figyelmet arra, hogy írói identitásának, önértékelésének és anyagi biztonságának kialakulásában, megerősödésében, és nem utolsósorban irodalmi kanonizálódásában fontos szerepet játszott mindkét folyóirat, és a folyóiratok mögött lektor-szerkesztőként Schöpflin Aladár.

---

63 Ezt alátámasztandó fentebb lábjegyzetben közöltem az érintett sorokat, így érezhető, tapintható a feszültség, mely az olvasói várakozást, feszültséget volt hivatott fenntartani a következő hétig.

64 „A folytatás ígérete. Nem arról van szó, mint talán kezdetben hittük, hogy technikai okokból kell felszeletelni a túl hosszú közleményt kiadványokban vagy bármifajta közlési módban. És nem is csak a várakoztatás, a felfüggesztett feszültség kezdetleges, de örök trükkje hat ránk. van itt valami más is a sorozatok lélektana körül, amit nem könnyű megközelíteni. Talán nem is a várakozás feloldását akarjuk elsősorban, a cselekmény erre vagy arra dőlését, ahogy a várakozást magát, azt az időszakot, ami után következik valami szabályosan érkező eseményke, ahogyan sorra megjelenik az időben a szerda, az őszibarack, a nagytakarítás, a tél. A változatos ismétlődést akarjuk feltehetőleg, a cövekkel kijelölt folyamatot, ami annyira hasonlít... mire is? Nos, természetesen életritmusunkra, a cselekvésre és a nyugalomra, a reggelre és az estére.” Vö.: NEMES NAGY Ágnes, „A folyt. köv. varázsa”, in NEMES NAGY Ágnes, *A magasság vágya. Összegyűjtött esszék II.*, kiad. 299–304, 299.

„A Vasárnapi Újságból meg lehetett tudni mindent”

Krúdy Gyula és a Vasárnapi Újság

/

Wirágh András

Az 52. évfolyamában járó *Vasárnapi Újság* 1905. szeptember 10-én első ízben közölt szépirodalmi szöveget Krúdy Gyulától, aki ekkoriban, ha nem is volt teljesen ismeretlen a magyar olvasók számára, nem számított széles körben ismert és elismert szerzőnek. Habár az időszaki kiadványokban az ezt megelőző esztendőkből már kétszáznál több írása jelent meg, sőt, számos kötete is elhagyta a sajtót, az igazi áttörés még váratott magára. A századelőn még meglehetősen nagy presztízsű *Vasárnapi Újság* olvasói évekkel ezelőtt debütáló kötetéről (*Üres a fészek és egyéb történetek*, 1897) olvashattak néhány soros beharangozót, illetve elvétve könyvreklámokban, kiadói hirdetésekben is találkozhattak a nevével. Megjelent kötetének nagy része nem érte el a kritikusi ingerküszöböt: vagy lapmellettként (*Az aranybánya*, Wodianer, A Budapest Regénycsarnoka, 1901) vagy nagy példányszámú, de terjedelméből

adódóan nem nagy figyelmet kapó füzetes könyvsorozatban (a Singer és Wolfner Filléres Könyvtárában) jelentek meg. Bár a Radó Antal szerkesztette Magyar Könyvtár sok helyre eljutó reklámjában a *Nyíri csend* (1903) című kötet a „legújabb magyar elbeszélőgárda egyik legkiválóbb tagjának” szerzeményeként szerepelt, a könyvről csak egyetlen komolyabb, de igencsak szűkszavú kritika jelent meg.⁶⁵ Krúdy 1905 körüli pozíciója arra enged következtetni, hogy az irodalmi tömegtermelés szabályainak kitűnő elsajátítása még nem feltétlenül vezetett az írókarrier valódi felíveléséhez. Az ehhez szükséges előfeltételek közül pedig a szoros (és ami még fontosabb, a szerző számára is kifizetődő) kiadói kapcsolat vagy kapcsolatok hiánya jelenthette a legnagyobb akadályt. Ezért is lehetett fontos a szerző számára, hogy bejusson a *Vasárnapi Újság*ba, ezen keresztül pedig a Franklin Társulathoz, hiszen az 1873 óta részvénytársaságként működő neves kiadó valóságos kiadói konszernt működtetett, amelynek legfontosabb és legolvasottabb sajtótermékei a *Vasárnapi Újság* és melléklapjai (*Képes Folyóirat*, *Világkrónika*, *Képes Néplap* és *Politikai Újdonságok* stb.) voltak.

Krúdy Gyula az első világháború alatt kényszerből (hiszen a transzgresszív kontextusban jelentősen megváltoztak a napilapok tartalomszolgáltatói protokolljai: a lapszámok terjedelmének csökkenése mellett felértékelődött a hírek és publicisztikai írások szerepe a szépirodaloméval szemben) publicistának állt. Ekkor kezdett bele (még évtizedeken át folytatott) memoárfüzérjébe, amely éppen úgy felölelte a 19–20. század neves és elfeledett íróit, költőit és lapszerkesztőit, mint a századforduló különböző típusú és jellegű időszak kiadványait a divatlapoktól kezdve a nagy példányszámú napi-

---

65 sz. gy. [SZINI Gyula], „Nyíri csend”, *Pesti Napló*, 1903. okt. 18., 14.

lapokon át a kezdetben nagy élvezettel forgatott képes hetilapokig. A háború előtti sajtóaranykor felvázolásában fontos szerep jutott a *Vasárnapi Újságnak* is. A vidéki Magyarország minden szegletébe eljutó, poszt-reformkori divatlapokkal együtt indult, de azokat (színvonalban is) túlélő hetilap évfolyamai Krúdy memoárfüzérének tanulsága szerint gondosan archiválva, bekötött formában sorakoztak a családok könyvespolcain, a lapból kivágott képek szobák, kamrák és fészerek falát díszítették.

Egy 1917-es publicisztikájában a *Vasárnapi Újság* fejlődését keltette életre: „A messzi történelmi időkben, a háború előtt, vidékre utazni még akkor is szívingató cselekedet volt, ha nem várta az embert a gólyafészkes ház és a lugasban pipázó atyafi (a régi Vasárnapi Újság címlapjáról).”⁶⁶ Míg *A tiszai Solymosi Eszter* folytatásos közlésében ekképpen jellemezte a régi vidéki olvasókat:

A nép újságot nem olvasott, némely politizáló falusi potentáton kívül, éppen elegendő volt a Méhner-féle kalendárium vagy a Rózsa Kálmán és Neje kiadásában megjelent Egyiptomi álmoskönyv, amelyet a vásáron, ponyván árultak. A Vasárnapi Újságból meg lehetett tudni mindent, aki nagyon érdeklődött a világ dolgai iránt. Aki nevetni akart: annak ott volt az Urambátyám, a Borsszem Jankó, de a Bolond Istók című élclap is, amelyek egymás sarkát taposták le igyekezetükben, hogy megnevetessék a magyarokat. A napilapokat csak ügyvédek, közéleti férfiak és zsidók olvasták, akiknek tudni kellett az ország állapotát.⁶⁷

66 KRÚDY Gyula, „Te, földi Kánaán: Fogadó a Régi Világhoz”, *Magyarország*, 1917. máj. 4., 3.

67 KRÚDY Gyula, „A tiszai Solymosi Eszter” (10), *Magyarország* 1931. márc. 12., 11.

Krúdy tehát számos fiktív és biográfiai jellegű írásában idézte fel a lappal kapcsolatos emlékeit, de mivel ezek jelentős része a lap megszűnése után, az 1920-as és 1930-as években keletkezett, óhatatlanul magukon viselik az emlékezet másodlagos megmunkálásának, az utólagos megszépítésnek a nyomait. A szerző és a lap viszonyának feltárásához ez a szövegcsoport egyetlen kivételt leszámítva egyébként sem nyújt sok kapaszkodót. A szóban forgó írás témája nem is elsősorban a lap, hanem annak egyik legfontosabb főszerkesztője, Nagy Miklós, akit Krúdy a *Világ* tárcasorozatában mutatott be a nagyerdeműnek.⁶⁸ Ebben azt olvashatjuk, hogy „nehéz, szinte lehetetlenséggel határos volt fiatal írónak, költőnek” a laphoz „»bejutni« Nagy Miklós idejében”, ami megmagyarázhatja, hogy Krúdy miért csak Hoitsy Pál főszerkesztősége alatt kezdett publikálni a hetilapban. Hoitsy, aki megszűnéséig irányította a lapot, az 1905. augusztus 6-i lapszámban vette át a stafétabotot, s Krúdy első, *A Gaálok öröksége* című elbeszélése egy hónap múlva meg is jelent a lapban.

Krúdy Gyula és a *Vasárnapi Újság* viszonya rövid, másfél évtizedes epizód volt mind a szerző, mind a periodika történetében, de a kapcsolat vizsgálata egyszersmind túlmutat lap és szerző viszonyán, hiszen Krúdy 1905 és 1920 között vált ismert íróból sztáriróvá, sőt, celebritássá. Emiatt szükséges reflektálni például a legkorábbi, a Krúdy és a Franklin kapcsolatára utaló dokumentumra, egy 1905. március 21-én aláírt szerződésre, amely alapján a szerző száz korona ellenében vállalta egy *Hét szilvafa* című kötet megjelentetését (a kötet 1907-ban jelent meg a Franklin által felvásárolt Lampelnél), vagy a Singer és Wolfnerrel 1912 folyamán között megállapodásokra, amelyek egyszerre utalnak Krúdy „árfolyamának” növekedé-

---

68 Krúdy Gyula, „Nagy Miklós”, *Világ*, 1922. nov. 11., 2.

sére (a szerződésekben 200, 600, sőt, 2 000 koronás tételek is előfordulnak), de a különböző stílikre is.⁶⁹ A másfél évtizedes epizód három szakaszra bontható: 1905 és 1910 között Krúdy eredeti elbeszéléseket adott a *Vasárnapi Újságnak*, 1911 és 1914 között a kapcsolat fennmaradt, de a szerző már utánközléseket is közölt ez idő tájt, míg a háború alatt, 1920-szal bezárólag a kapcsolat tulajdonképpen megszűnt. A kérdésre, hogy mi vezetett ehhez a publikációs gyakorlathoz és a kapcsolat megszűnéséhez, az egyik válasz Krúdy Gyula írói sztárrá válásában keresendő.

Megelőlegezendő a tanulmány végkövetkeztetését, Krúdy számára a *Vasárnapi Újság* soha nem bizonyult kiemelten fontos nyilvánosságfórumnak. Ha megnézzük az 1905 és 1920 között különböző műfajú írásainak, tárcanovelláknak, hosszabb elbeszéléseknek, meséknek, regényeknek és publicisztikáknak helyet adó időszak kiadványok listáját, azt láthatjuk, hogy a *Vasárnapi Újság*ot a közölt szövegek számának tekintetében megelőzte a két legfontosabb gyereklap, *Az Én Újságom*, a – Franklin portfóliójába tartozó – *Jó Pajtás*, de még az 1913-ban indult *Az Érdekes Újság* is.

Mediális okokkal is magyarázható, miért találhatjuk a lista élén a korszak napilapkinálatának három kimagasló tagját, a *Magyarországot*, a *Pesti Naplót* és *Az Újság*ot. Ezekben hetente átlagosan egész kötetnyi szépirodalmi szöveg látott napvilágot, de csakis a periodicitást alapul véve – lévén ugyanúgy hetente megjelenő orgánumokról volt szó – nem világíthatunk rá arra, miért kapott hatszor több szöveget az *Új Idők*,

---

69 Krúdy egy Petőfi-regényt és a *Szindbád ifjúságát* is a Singernek adta el (jobban mondva felvett ezekre 200 koronát), de előbbi el sem készítette, utóbbit pedig átvitte a Nyugat Kiadóhoz. A Singertől 250 koronányi előleget és további 150 koronányi honoráriumot sepett be a *Szárnyas ember* című, soha el nem készült munkáért. KELECSÉNYI László, *Krúdy Gyula kézjegyei* (Budapest: Múzeum Antikvárium, 2003), 27–31.

mint a *Vasárnapi Újság*. Ez a két lap első látásra ugyanannyira volt – a napilapokhoz képest – korlátozott publikálási felület, nem lehetett viszont egyenlőségjelet tenni a lapokból vezető kiadói outputok, a Franklin vagy a Singer és Wolfner közé. Krúdy számára ez legkésőbb az 1910-es években teljességgel nyilvánvalóvá lett. Utóbbi hírhedten egyoldalú szerződéseket kötött a szerzőkkel, viszont garantáltan országos szintű lefedettséget biztosított. Mindebből következik az, hogy amikor egy lap és egy szerző kapcsolata a vizsgálat tárgya, az olyan nyilvánvaló faktorok mellett, mint az átadott szövegek száma és színvonala, a lap megjelenési gyakorisága, illetve a kapcsolat időtartama, az egyes lapok kiadói kapcsolatait is szükséges áttekinteni. Krúdy 1905 környékén már több, visszhangtalan kötetet, vagy inkább könyvecskét jelentetett meg a Singernél, de ezek, mint már korábban jeleztem, nem keltették fel a lapok kritikusaiknak érdeklődését. Arra Krúdy nem is gondolhatott, hogy leszámol a kapcsolattal (ezért folyamatosan küldte írásait a Herczeg Ferenc szerkesztette lapnak, sőt, társlapjainak, *Az Én Újságom*nak vagy a *Magyar Lányoknak* is), ellenben megpróbálkozhatott kapcsolatainak bővítésével, ez pedig a *Vasárnapi Újság* esetében Nagy Miklós főszerkesztői posztról való lemondásával vált reális lehetőséggé.

Krúdy és a *Vasárnapi Újság* viszonya nem is alakulhatott volna biztatóbban: 1905-ben a szerző három elbeszélése jelent meg a lapban, ezek mindegyikét újraközölte a *Képes Folyóirat*, az év végén pedig megjelent a Franklinnál *A cirkuszkirály* című ifjúsági regény is, amelyet eredetileg a *Néptanítók Lapjában* publikált folytatásokban. Ez utóbbi esemény hosszú idő után egy könyvismertetést eredményezett a hetilapban, amelyet ráadásul több napilap és hetilap is átvett.⁷⁰ A kritika to-

---

70 [SCHÖPFLIN Aladár], „A cirkuszkirály”, *Vasárnapi Újság* 52, 53. sz. (1905): 869.

vábbra sem kényeztette el Krúdyt (hosszabban és elmarasztaló hangon csak Harsányi Kálmán emlékezett meg a kötetről a katolikus *Magyar Szemlében*), de a *Vasárnapi Újság* előfizető- és olvasótábor a kicsit közelebb kerülhetett a szerzői brandhez, ráadásul a megjelent kötet előrevetítette Krúdy és a Franklin további kapcsolatát is.

1906-ban hét, 1907-ben három elbeszélést adott a hetilapnak, de az utóbbi év némiképp áttörésnek is nevezhető, hiszen a *Vasárnapi Újság* (ezen belül is Schöpflin, a lap vezető kritikus, igaz, névtelenül) először szentelt nagyobb teret Krúdy két új kötetének (*A pajkos Gaálék*, *A szakállszárítón*) bemutatására.⁷¹ A pozitív hangvételű írás egyszerre említi Krúdy rendkívüli termékenységet és néha zavaró modorosságát. 1908-ban három, 1909-ben és 1910-ben négy-négy írást adott a *Vasárnapi Újságnak*, 1909-ban pedig megjelent a Franklin kiadásában *A bűvös erszény és egyéb elbeszélések* című kötet, amelyet egy újabb rövid anonim Schöpflin-kritika követett.⁷² *A bűvös erszény* volt az első hosszabb, folytatásokban megjelenő szövege a lapban, illetve 1905 és 1910 között ez volt az egyetlen, amelyet – a laphoz tartozó társlapok, a *Képes Folyóirat* és a *Képes Néplap* mellett – máshol is publikált. A regény a nagyváradi *Szabadságban* klasszikus tárcaregényként 44 folytatásban jelent meg 1908-ban, átcsúsztatva az 1909-es évbe is. Maga a kötet pedig azt a publikálástörténeti sajátosságot rejt, hogy a másik két bekerülő szöveg, a *Vad vizek mentén* és az *Egy különös fiatalemberről* már az 1903-as *Nyíri csend* című kötetben is megjelentek. A kritikusok azonban erről a kötetről sem emlékeztek meg tömegével.

71 [SCHÖPFLIN Aladár], „Krúdy Gyula elbeszélései”, *Vasárnapi Újság* 54, 14. sz. (1907): 282–283.

72 [SCHÖPFLIN Aladár], „A bűvös erszény”, *Vasárnapi Újság* 56, 45. sz. (1909): 943.

A századfordulón nem volt olyan lapszerkesztő vagy könyvkiadó, aki pontosan tisztában lehetett azzal, hogy az adott szerző megjelentetendő/kiadandó írása milyen formában és hol jelent meg korábban. A publikálási adatok birtokában ezért is lehet jelzésértékű az a tény, hogy 1910 végéig Krúdy csak eredeti, sehol nem publikált elbeszéléseket adott át a – Schöpflin által egyébként is erős kontroll alatt tartott – hetilapnak. Ezek ráadásul az említett hosszabb írás kivételével nem is lettek újraközölve, így a *Vasárnapi Újság*gal való viszony 1911-től kezdődő átformálódásának egyik okaként akár egy beigért, de valamilyen okból elmaradt elbeszéléskötetet is megjelölhetünk, hiszen a korban ritka volt az, hogy egy ekkora (jelen esetben 24 darabból álló) szövegtörzs szinte csak egy periodika hasábjain maradt hozzáférhetővé. De az is lehetséges, hogy a *Vasárnapi Újság* főmunkatársának, Mikszáth Kálmánnak, a Krúdy kapcsán gyakorta emlegetett irodalmi apafigurának az 1910 közepén bekövetkező halála is szerepet játszott a hangsúlyeltolódásban. Ugyanakkor az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Krúdy 1911 elejétől kezdte el gőzerővel publikálni Szindbád-elbeszéléseit a *Pesti Napló* hasábjain, ráadásul a szövegekből jutott a *Nyugat*nak és az új polgári radikális-szabadkőműves napilapnak, a *Világnak* is. Akár a szövegek elementáris hatásáról, akár pusztán reklámhadjáratról volt is szó, de a *Nyugat*ban Szép Ernő még azelőtt szánt recenziót⁷³ Szindbádnak, hogy a végül 1912 elején (vagy még 1911 legvégén) a Nyugat Kiadó gondozásában megjelent volna az első Szindbád-kötet (*Szindbád ifjúsága*). Az Osvát-levelezésből tudható,⁷⁴ hogy Krúdy egy másik Szindbád-kompiláció

73 Szép Ernő, „Sinbad”, *Nyugat* 4, 10. sz. (1911): 905–906.

74 „Krúdy Gyula levele Osvát Ernőnek 1911. július 16-án”, in *Tessék színt vallani: Osvát Ernő szerkesztői levelezése*, kiad. KOSZTOLÁNCZY Tibor és NEMESKÉRI Erika, 2 köt. (Budapest: Gondolat–OSZK, 2019), 1:538–539.

lehetőségét is felajánlotta a *Nyugat*nak, de mivel erre ők nem tartottak igényt (vagy csak lassan reagáltak az ajánlatra), a Singer és Wolfner lecsapott a szerzőre, és tulajdonképpen eljuttatta őt a korabeli irodalmi intézményrendszer előszobájába: Krúdy Gyula a kiadónál megjelent könyvei hatalmas sikerének köszönhetően 1913. december 19-én a Petőfi Társaság tagja lett.

1911 és 1914 között (vagyis az első világháború kitörése előtt) Krúdy feleannyi szöveget küldött a *Vasárnapi Újságnak*, mint az ezt megelőző hat évben, de ezek között már nemcsak eredeti elbeszélések voltak. Az *Öreg írók dalidója* (1911) más címen 1908-ban a *Pesti Napló*-ban, 1910-ben a *Magyar Nemzet*-ben (majd még ebben az évben az aradi *Függetlenség*-ben és a nagyváradi *Szabadság*-ban) is megjelent, *A kócsag, a hajnal* című elbeszélésnek (1911) 1907-ben *Az Újság* adott helyet, a *Krumasza örökösét* (1912) 1906-ban a *Pesti Napló*, 1912-ben a *Magyar Nemzet* olvasói is elolvashatták, míg a *Bús lovag* (1913) 1907 és 1912 között több lap mellett például a *Budapesti Újságírók Egyesületének Almanachja* 1912-es kötetében is napvilágot látott. Az *öreg báró lelke* (1914) pedig egy kifejezetten régi szöveg (címében) felfrissített variánsa volt: először 1901-ben a *Magyar Hírlap* hozta le *Egy öreg férfi történetéből* címmel, majd a *Magyar Szó* egy évvel később *Az öreg báró lelke* változatban. Innen vitte át Krúdy 1903-ban a *Független Magyarországhoz* (*A báró halála* címmel). A negyedik címváltozat egyébként 1914-ben még Temesvárott (*Temesvári Hírlap*) és Szegeden (*Délmagyarország*) is megjelent. Rögtön hozzátehetjük, hogy a *Vasárnapi Újság* szerkesztői feltehetően nem voltak tisztában a korban egyébként teljesen elfogadott utánközlés tényével, de ha így is történt volna, feltehetően nem ellenkeztek volna az ellen, hogy az egyik legsikeresebb magyar író szövegeket kíván náluk közzétenni.

A *Vasárnapi Újság* a jelzett bő három és fél évben mindegyik újonnan megjelent Krúdy-kötetről közölt írást. Krúdy növekvő ázsioja, ha máshonnan nem is, ezekből az írásokból is jól nyomon követhető. Schöpflin Aladár immár teljes névvel annak ellenére közölt hosszú, egyoldalas írást a *Zoltánka* című Krúdy-darab Magyar Színházban tartott premierjéről, hogy nem volt megelégedve az előadás alapjául szolgáló szöveggel. Krúdy *Mákvirágok kertje* című regényét a lap az 1913. január 5-i számban kezdte közölni, a közlés pedig felvezetőt is kapott:

Krúdy a legújabb időben hatalmasat lendült az irodalmi körök és a nagyközönség becsülésében egyaránt, novelláinak, regényeinek nagy s egyre fokozódó közönségük van, amely élvezettel méltányolja sajátos mély és meleg hangulatú előadásmódját, meleg humorát, a magyar életet színesen tükröző alakjait és történeteit. Új regénye egyike legérdekesebb műveinek, az írónak olyan adománya nyomul benne előtérbe, mely eddigi műveinek inkább csak a háttéréből csillogott elő: a humora, a mely egészen eredeti, egyéni és mindenekfölött szeretetreméltó és rokonszenves.⁷⁵

A *Mákvirágok kertje* című, a Franklinnál 1914-ben megjelent kötet bizonyos tekintetben esszenciája Krúdy és a *Vasárnapi Újság* kihűlő kapcsolatának, hiszen színvonalban jócskán elmarad Krúdy korabeli „magisztrális” szövegeitől (ráadásul a kötetben szintén találhatóak más kötetekben már megjelent elbeszélések). Ekkorra azonban már sürgősség volt rendszeresen publikálnia a *Vasárnapi Újság*ban, hiszen a lap olvasói

---

75 SCHÖPFLIN Aladár, „Új regényeink”, *Vasárnapi Újság* 60, 1. sz. (1913): 15.

– ha máshonnan nem is – a reklámokban, ismertetőkből és recenziókban gyakran találkozhattak a nevével, sőt, arcképét is megcsodálhatták, amelyet a lap a szerző Petőfi-társaságbéli bevélasztása alkalmával tett közzé 1914 elején. Az, hogy ekkor még Krúdy számára nem volt semleges a lap, egy apró reflexió is bizonyítja, hiszen a *Mákvirágok kertjének* egyik bevezető jelenetéből kiderül, hogy a főhős, Merseházy Miklós külföldről hazatérve gyakorta „lapozgatta” a „régí Vasárnapi Újság be-kötött évfolyamait”.⁷⁶

Ami 1905 környékén vonzó lehetett Krúdy számára, már ami a *Vasárnapi Újsággal* kapcsolatos közvetlen és közvetett terveket illeti, az tíz évvel később, egy jelentősen megváltozott közegben már korántsem bizonyult ennyire megnyerő lehetőségnek. Bár Krúdy folyamatosan küldött szövegeket a lapnak, 1905 és 1914 között jócskán megnőtt a fővárosi és vidéki idő-szaki kiadványok száma, sőt, megszokasodtak a képes lapok is. Pontos adataink erre vonatkozóan nincsenek, de feltételez-hető, hogy az idő előrehaladtával az 1901-től megjelenő, leg-inkább másodközléseket tartalmazó *Tolnai Világlapja*, majd a háború előtt nem sokkal indult *Az Érdekes Újság* is sok előfi-zetőt szerzett a vidéki olvasók köréből. Talán másként alakult volna a lap és a szerző viszonya, ha sikerül a Franklinnál egy valóban sikeres kötetet megjelentetni, de elnézve az ez időben megjelenő kötetekbe felvett szövegek első publikálási helyét, a *Vasárnapi Újság* látványosan alulteljesített. Lehet, hogy a publikálási felület idővel valóban szűknek (szűkebbnek), a ho-norárium pedig kevésnek (kevesebbnek) bizonyult, minden-esetre Krúdy háború előtti években született legfontosabb

---

76 KRÚDY Gyula, *Mákvirágok kertje* (Budapest: Franklin, 1914), 11. (A reflexió a szöveg folyóiratos közlésében is szerepelt.) Krúdy a lapban közölt harmadik elbe-szélésében, a *Holdas éjjelen* című darabban említi a *Vasárnapi Újságot*, amelynek képeit az én-elbeszélő nagynénje nézegette.

írásai a *Pesti Napló*, *A Hét*, az *Új Idők*, a *Világ*, a *Nyugat* és a *Magyar Figyelő* lapszámaiból indultak el hódító útjukra – a *Vasárnapi Újság* és a Franklin csak a lepattanókat tudta bezsebelni. (Megjegyzendő, hogy a fontos írásokat közlő lapok többségénél Krúdy ismerősei, jóbarátai, például Cholnoky Viktor és Kabos Ede dolgoztak szerkesztőként.)

Az első világháború alatt a *Magyarország* vált az elsődleges publikálási közeggé, Krúdy pedig továbbra is évente sok kötetet dobott piacra, de a *Vasárnapi Újság*ban már csak két szöveggel szerepelt. Az 1917-es *Verbénai, vagy egy pesti polgár megtérése* az 1919-ben a Pallasnál megjelenő *Tótágasban*, az 1920-as *Utazás Európa legszegényebb népei között* című publicisztika pedig az Athenaeumnál megjelenő *Magyar tükörben* jelent meg. A háborús-forradalmi helyzettel is magyarázható, hogy nemcsak Krúdy szövegei maradtak el a lapból, de a köteteiről szóló reflexiók is: 1920-ig a Franklin Társulat gondozásában megjelenő három kötetéből (*Zenélő óra*, 1915; *Útitárs* és *Pesti album*, 1919) csak a legutolsóról jelent meg írás a *Vasárnapi Újság*ban, de a kiadóval ettől függetlenül fennmaradt a viszonya. Ennek egyik nyoma egy végül az utolsó pillanatban megghiúsult publicisztikakötet, a *Magyar Köztársaság Almanachja*, amellyel kapcsolatban a Franklin vállalta, hogy amennyiben a szerző legalább 500 megrendelőt szerez rá, ki nyomtatja, honoráriumként pedig példányonként 15 koronával jutalmazza. Bár ez a (minimum) 7 500 korona a háborús hiperinfláció időszakában nem volt annyira magas összeg, mint 1914 előtt, cseppet sem bizonyult egyoldalú megállapodásnak. Egy Krúdy Zsuzsa által közölt levél alapján az előfizetők száma szépen szaporodott, de a Tanácsköztársaság végül elsöpörte a kiadvány megjelentetésének terveit.⁷⁷ Pontosabban

⁷⁷ KRÚDY Zsuzsa, „Talán mégis megjelenhetne? Egy ismeretlen Krúdy-könyvről”, *Népszabadság Vasárnapi melléklet*, 1973. aug. 16., 7.

a kötetet kinyomtatták, de bezúrták – csak az előfizetési felhívás, a címlap, valamint az előszó és a tartalomjegyzék kézírata maradt fenn.⁷⁸ Krúdy 1919-ben szerkesztője lett a Franklin által kiadott *Néplap*nak, ami fontos érv volt az új rendszer prominenseinek szemében Krúdy 1920-tól kezdődő ellehetetlenítése mellett.

Krúdy legutolsó, a *Vasárnapi Újság*ban megjelent szövegét, illetve cikksorozatát a következőképpen vezette fel a lap:

Európa legszegényebb népei közt címmel kezdjük közölni mai számunkban Krúdy Gyula egy pompás cikksorozatát, amelyben finom tollal és meleg szóval írja le a rutén nép földjét és életét. Hazánk ez északkeleti darabját is el akarják tőlünk szakítani, a magyarhoz váltig hű népének tiltakozása daczára s ez már magában is különös érdekességet ad Krúdy szép és szinmagyar lelkű írásának. A cikksorozatot azon a helyen közöljük, a hol az eredeti regény szokott lenni s néhány számra fog terjedni utána⁷⁹

Mind a szerkesztőség, mind Krúdy nagy reményeket fűzhetett a folytatásos közléshez, ez a szöveg központi, lapkezdő pozíciójából is kikövetkeztethető. Az írás végül öt folytatásban jelent meg, de ez jelentette Krúdy hattyúdalát a nagy múltú hetilapban. (Amelynek karaktere a többi lapéhoz hasonlóan megváltozott a háború alatt, így például ugyanúgy kevesebb szépirodalmat közölt, mint 1914-et megelőzően. Ez a faktor is szerepet játszhatott Krúdy és a lap viszonyának utolsó periód-

78 (BOGÁCSI), „Új Krúdy-életműkiadás: Beszélgetés az író leányával”, *Magyar Nemzet*, 1976. nov. 12., 4. A kötetet végül 1988-ban jelentették meg a fennmaradt címlap faksimiléjével. Köszönöm Császtvay Tündének, hogy erre felhívta a figyelmemet.

79 „Irodalom és művészet”, *Vasárnapi Újság* 67, 1. sz. (1920): 11.

dusában.) Ennek egyik oka a szerzőt ekkoriban sújtó, politikai alapú támadássorozat lehetett, amely a *Magyar Múzsza* című új, csak egyetlen évig működő irodalmi folyóirat hasábjain zajlott. A Pekár Gyula szerkesztésében megjelenő lapban Császár Elemér (a felelős szerkesztő) és Négyesy László vélt vagy valós politikai szerepvállalása miatt próbálta diszkreditálni Krúdyt, aminek az lett az eredménye, hogy bizonyos lapok és kiadók többé nem biztosítottak publikálási lehetőséget számára. Noha a *Vasárnapi Újság* nem tartozott a korszak keményvonalas kormánypárti lapjainak sorába, lehet, hogy Hoitsy – a következményektől tartva – elzárta Krúdy előtt a lapban való megjelenési lehetőséget. (Ezt alátámaszthatja az, hogy Krúdy folyamatosan megjelent köteteiről a lap nem közölt semmilyen írást.)⁸⁰ Krúdynak 1920 és 1922 között soha nem tapasztalt nehézségekkel kellett szembesülnie. Amíg a magyarországi szerzők írásainak bőséggel helyet adó határon túli lapok hálózata ki nem fejlődött, a szerző publikálási számai a pályakezdés éveikhez hasonló mennyiségekre zuhantak vissza.

Krúdy Gyula és a *Vasárnapi Újság* viszonyát mindvégig befolyásolták a külső körülmények, amelyek közé éppen úgy besorolható a szerző változó (1911-től meredeken emelkedő) megítélése, folytonosan bővülő publikálási hálózatának ebből fakadó dinamikája, a kiadói kapcsolatok megszerzésére és megerősítésére tett erőfeszítések, valamint a kapcsolat utolsó éveiben őt ért irodalompolitikai támadássorozat. Az biztos, hogy a lapban publikált 38 írás, a Franklinnál megjelenő kilenc kötet,⁸¹ Schöpflin számos, a *Vasárnapi Újság*ban megjelenő

80 Leszámítva a Hajnal Kiadónál 1920 folyamán megjelent *Az oltárterítő – Csillagok a Kárpátok felett* című, eredetileg 1901-ben *Az Én Újság*omban folytatásokban megjelenő szöveget tartalmazó kötettel kapcsolatos egysoros megjegyzést. „Ifjúsági könyvek”, *Vasárnapi Újság* 67, 24. sz. (1920): 288.

81 Beleértve ebbe természetesen az 1904-ben a Franklin által felvásárolt Lampelnél 1910-ben megjelenő kötetet, az *Utazás a Tiszánt* is.

Krúdy-kritikája, valamint a különböző reklámok és hirdetések anyagi haszonnal, kritikai megbecsüléssel és az olvasók számának növekedésével is jártak Krúdy számára, és mindez annak fényében is kiemelkedő teljesítménynek számít, hogy a kapcsolat 1911-től elhalványodott, majd több alkalommal is évekre megszakadt.

Krúdy Gyula korán, de legkésőbb 1896-os fővárosba érkezését követően rájöhett arra, hogy a korabeli sajtóhálózat által felkinált sokszínű nyilvánosságteret (ezen keresztül pedig az irodalmi piac minden szegmensét) leghatékonyabban a szerialitás különféle műfajai és praktikái segítségével lehet meghódítani. Ezzel is magyarázható, hogy számos kortársához hasonlóan sikeresen alkalmazta azt az elvet, miszerint minél több műfajú szöveget minél több helyen és a lehető leggyakrabban kell publikálni: Krúdy az 1900-as évek elején tömegével szállította a folytatásos regényeket és elbeszéléseket a budapesti és vidéki orgánumoknak, s noha ekkor még szoros kiadói kapcsolatokkal nem állt annyira jól, viszonylag nagy olvasóközönséget tudhatott magáénak. Mindez azonban csak (fontos) alapesete volt a szerialitásnak, amelyhez ideális esetben hozzáadódott az is, hogy elbeszéléseinek sajátos, fiktív világán belül, egy-egy jellemző hős vagy hóstípus köré épültek történetei. A szövegek tényleges sorozatgyártását Krúdy ilyen értelemben 1911-ben, Szindbád (eredetileg Sinbad) nevű figurája segítségével indította el, de ennek legfontosabb előzményei az ún. Zathureczky–Gaál történetek voltak, amelyeket a szakirodalom az 1902 és 1907-es időszak fontos szövegtípusaként emleget.⁸² Ha csupán a legfontosabb jelölők szintjén maradunk, a *Vasárnapi Újság* legalább öt, ebbe a korpuszba

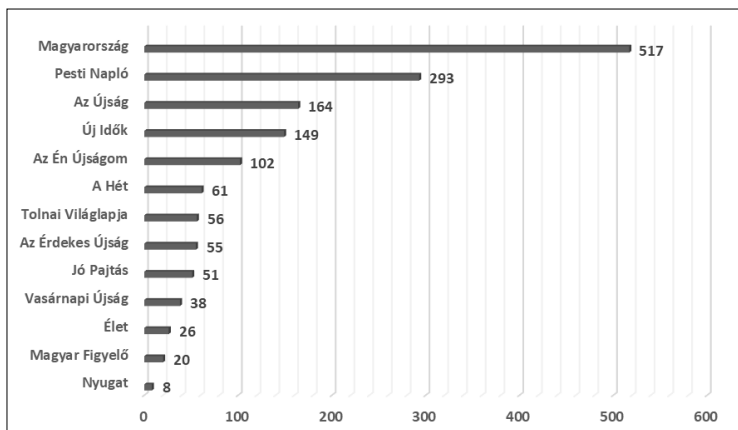
---

82 Vö.: BEZECZKY Gábor, „Az ismétlődés szerepe Krúdy »mikszáthos« korszakában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92 (1987–1988): 422–439, 423.

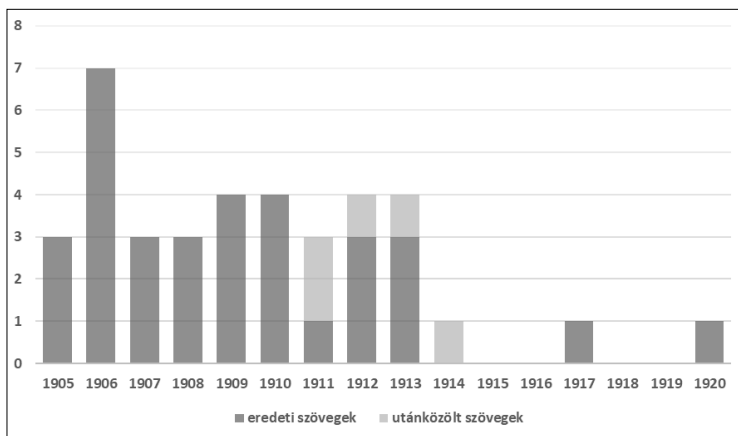
sorolható elbeszélést jelentetett meg (*A Gaálok öröksége, Az utolsó lovagi torna, Holdas éjjelen, Zathureczky tréfája, Három pipa*), ez pedig azt jelenti, hogy a viszony kezdeti időszakában Krúdy azokból az írásokból küldött Hoitsy Pálnak, amelyektől éppen leginkább remélte azt, hogy segítségükkel utat talál a legszélesebb olvasóközönséghez.

Ezekből az elbeszélésekből a későbbi években csak nagyon kevés jelent meg kötetben, sőt, a szocializmus idején válogatott szövegkiadásaiába sem vették fel mindegyik írást. Mivel a Kalligram Kiadónál megjelenő (évek óta szünetelő) Krúdy-összkiadás is csak 1902-ig ért el az elbeszélések közlésében, a *Vasárnapi Újság*ban megjelent Krúdy-szövegek elolvasásához több esetben is magához a *Vasárnapi Újság*hoz kell nyúlnunk. Krúdy ezzel a feltehetően indirekt húzással, mármint azzal, hogy nem szerkesztette kötetbe itt publikált szövegeit, sőt, mai ismereteink szerint legtöbbször átírt vagy változatlan alakban más lapokhoz sem vitte át, maga teremtetette meg kiterjedt szövegkorpuszának egyik mikroarchívumát. A 21. század olvasóinak persze nem kell feltétlenül a lap bekötött példányait fellapoznia, ha például a *Régi ház régi lakója* című novellát akarja elolvasni, de a 19–20. század olvasóihoz hasonlóan rá van kényszerítve arra, hogy a *Vasárnapi Újságot*, illetve ebben az esetben a lap fakszimiléjét vegye tüzetesebben szemügyre.

Képmelléklet

↑ 1. ábra: Krúdy Gyula különböző fővárosi lapokban megjelent szövegei 1905 és 1920 között

↑ 2. ábra: Krúdy Gyula eredeti és utánközölt szövegei a Vasárnapi Újságban 1905–1920

Pogány József, Petőfi Sándor és Szegedi István

Az irodalomkritika és a könyvismertetés
mint a *Vasárnapi Újság* megmentésének
eszközei a Magyarországi Tanács-
köztársaság idején

/

Vörös Boldizsár

1919. március 20. eseményeiről *Forró hamu* című emlékiratában beszámolva Szélpál Árpád azt írta:

Este a Centrál kávéházban komor a hangulat. A *Nyugat* asztalától hozták a hírt, hogy a nyugodt, flegmatikus, konzervatív Schöpflin, aki eddig hallani sem akart a kommunizmusról, az előbb mindenki füle hallatára kijelentette, hogy az antant megveszett, és ő ezerszer inkább vállalja a kommunizmust, mint az ország megcsonkítását.¹

---

1 Szélpál Árpád, *Forró hamu* (Budapest: Magvető, 1984), 435.

Schöpflin Aladárnak azonban néhány napon belül nemcsak azzal kellett szembesülnie, hogy a március 21-én létrejött Magyarországi Tanácsköztársaság irányítói nem vállalják a küzdelmet az ország területi integritásáért,² hanem a kiépülő diktatúra intézkedéseivel is. Már április 1-jei, a *Vasárnapi Újság* szerkesztőjeként legifjabb Szász Károlyhoz írott levelében azt állította, hogy „terror alatt” élnek, és meghatározta a folyóirat közreadóinak aktuális feladatát is: „Lapunkat úgyszólván a beszüntetés veszedelme fenyegeti s minden gyanút keltő mozdulat csak siettetné ezt, – most azt tartjuk kötelességünknek, hogy a magyar kultúrának ezt a régi, tisztességes organumát igyekezzünk megmenteni a jobb idők számára.”³

Az új rendszer döntéshozói 1919 tavaszán pedig még sem Schöpflin szerkesztői tevékenységét, sem a lap megjelenését nem állították le.⁴ Az ezen ügyekben illetékes Sajtódirektórium április 4-ei ülésének jegyzőkönyvében ez is olvasható: „Tudomásul veszi a direktorium, hogy a Vasárnapi Újság egyelőre Schöpflin Aladár ellenőrzése alatt áll”,⁵ és – noha a Tanácsköztársaság létrejötte után hamarosan számos napilap és folyóirat betiltására került sor – a testület április 6-ai ülés jegyzőkönyvében ezt is rögzítették: „Elhatározza a Direktorium, hogy a Vasárnapi Újság megmaradhat”.⁶ Ám abban, hogy jónéhány, még a diktatúra kikiáltása előtt indult, ere-

2 Lásd erről például: VÖRÖS Boldizsár, „»Hát csak jöjjenek, most én védlek meg tőlük«: Kortársak véleménye, reményei a Tanácsköztársaság sikeres küzdelméről a magyar határokért”, in *Metszéspont: Tanulmányok Trianon 100. évfordulóján*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, 113–119 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2021).

3 Lásd: Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK), Kézirattár, Levelestár, Schöpflin Aladár – legifj. Szász Károlyhoz, 3. sz.

4 A Magyarországi Tanácsköztársaság sajtójáról lásd például: JÓZSEF Farkas, *Értelmiség és forradalom: Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban* (Budapest: Kossuth, 1984), 103–176.

5 Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) K 807 PTI 601. f. 3. cs. 1. 6. e. 46.

6 Uo., 53.

dendően nem baloldali szellemiségű lap továbbra is megjelenhetett, minden bizonnyal azok a szempontok is érvényesültek, amelyeket Göndör Ferenc a Sajtódirektórium egyik bizottságának április 15-ei ülésén, annak jegyzőkönyve szerint ekként fogalmazott meg:

A polgári lapok megszüntetése ügyében az a nézet, hogy sok milliós befektetés kell ahhoz, hogy olyan propaganda organumokat tudjunk teremteni, mint a mi-lyenek a jól bevált szervezettel bíró polgári lapok. Sőt sokkal inkább lehet a meglevő régi lapok címei alatt propagálni az új eszméket, mint hogy ha az olvasó közönség nagy részének új lapokat akarunk adni.⁷

Március végén–április elején változtatásokra került sor a *Vasárnapi Újságnál*. Míg az 1919. évi 13., március 30-ai számnál a lap fejlécében az állt, hogy „Szerkesztő Hoitsy Pál”, az össze-vont 14–15., április 13-ai szám fejlécébe ennek helyére a „Szép-irodalmi és ismeretterjesztő hetilap” önmeghatározás került.⁸ A 13. szám impresszumában még szerepelt felelős szerkesztőként Hoitsy Pál, a szerkesztőségi iroda címe és az, hogy lapkiadó tulajdonos a Franklin Társulat – a 14–15. számtól kezdve ezen adatok közül a Tanácsköztársaság ideje alatt csak a szerkesztőségi iroda címe maradt meg.⁹ Továbbá míg a 13. lapszám

⁷ Uo., 65–66.

⁸ A folyóirat már korábban is így határozta meg magát: a február 23-ai számban például azt írták közreadói, hogy „A »*Vasárnapi Újság*« a legrégibb magyar szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilap”, „A »*Vasárnapi Újság*« 66-ik évfolyama”, *Vasárnapi Újság* 66, 8. sz. (1919): 94.

⁹ E változtatásokra minden bizonnyal azon rendelkezések nyomán került sor, amelyek Mayor József, a Forradalmi Kormányzótanács vidéki sajtóosztálya főnökének több újság szerkesztőségének küldött, 1919. márc. 25-ei táviratában rögzítetttek: „szigoruan bizalmas. kizárólag szerkesztoesegi informalasra. a sajto-direktorium intezkedesere marcius 25toel kezdve mindenfele nevjegyzes nelkuel tartoznak a lapok megjeleni, tehat a lapokon sem a foeszerkesztoe, sem a feleloes,

12 oldal terjedelmű volt, a 14–15. nem 24, hanem szintén csak 12 oldalas lett, ám a 16. szám 16 oldalas, amivel 4 oldalt a közreadóknak sikerült visszanyerniük. A további, július 6-áig még megjelent lapszámok 12 oldal terjedelműek voltak; nem változott az újság mérete sem. A 14–15. számban pedig már helyet kaptak a diktatúra eszmevilágát határozottan megjelölő cikkek is: *Az irodalom a kommunista társadalomban*¹⁰ és a *Proletár*.¹¹

A *Vasárnapi Újság* közreadóinak korábbi gyakorlatát követve¹² a diktatúra idején napvilágot látott számok képanyaga is tudósított aktuális belföldi és külföldi eseményekről – az egyes illusztrációk kiválasztása és a hozzájuk kapcsolódó aláírások ugyanakkor szintén alkalmasak voltak a hivatalos nézetek közvetítésére az olvasók felé, sőt arra is, hogy demonstrálják a lap, illetve megjelentetőinek elkötelezettségét a Tanácsköztársaság iránt. Így például a május 11-ei számban látható volt a diktatúra panteonjában legjelentősebb figurának számító Karl Marx arcképe, a következő aláírásokkal: „Marx Károly – születésének százegy éves évfordulója alkalmából. / (A »Vasárnapi Újság« 1883. évi folyamának képe.)”¹³

---

sem a [társ]szerkesztő, sem a kiadó, vagy a nyomda szóval egyáltalában semminemű nevjegyzes nem szerepelhet. – ez az intézkedés természetesen nem vonatkozhatik a lapokban megjelent cikkekre melyek alairással továbbra is ellathatok.” Lásd: MNL OL K 803 PTI 606. f. 1/21. ö. e. I. k. 38. sz., vö. uo. 46. sz. Lásd ehhez: JÓZSEF, *Értelmiség és forradalom...*, 152–153.

10 „Az irodalom a kommunista társadalomban”, *Vasárnapi Újság* 66, 14–15. sz. (1919): 160–161.

11 „Proletár”, *Vasárnapi Újság* 66, 14–15. sz. (1919): 161.

12 Lásd például: BAKI Péter, *A Vasárnapi Újság és a fotográfia (1854–1921)*, A magyar fotográfia forrásai 2 (h. n.: Magyar Fotográfiai Múzeum, 2005), 33–38; LANDGRAF Ildikó, „Háború és béke képei a Vasárnapi Újságban az első világháború alatt”, in *Médiatörténeti tanulmányok 2014*, szerk. KLESTENITZ Tibor és SZ. NAGY Gábor, Médiatudományi könyvek, 127–156 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015).

13 Lásd: *Vasárnapi Újság* 66, 19. sz. (1919): 211. Ehhez lásd: VÖRÖS Boldizsár, „A múltat végképp eltörölni”? Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokráta és kommunista propagandában 1890–1919, Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 33 (Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2004), 85–108.

A zárójeles közlés azt jelezhetette, hogy a folyóirat figyelme a baloldali eszmék iránt korántsem újkeletű, konjunkturális jelenség, hiszen már évtizedekkel korábban, a forradalmár halála kapcsán adtak közre róla portrét. A május 4-ei számban egy fotó a „Népbiztosok a Franklin-Társulat zászlóalja előtt” aláírással jelent meg,¹⁴ a május 18-ai számban pedig két fénykép ezzel: „A Franklin-Társulat munkás zászlóaljának kiképzési gyakorlata.”¹⁵ (1–2. kép.) E fotók egyértelműen azt juttatták kifejezésre, hogy a lap kiadásában közreműködők nemcsak az általuk végzett munkával, hanem, ha kell, a fegyveres harcban való részvétellel is szolgálják a Tanácsköztársaságot.¹⁶ Ugyanakkor az ilyen szövegek és képek közzététele a *Vasárnapi Újság* megmentését is elősegíthette a diktatúra fennállásának 133 napja alatt.

Ez a sajátos kettősség érvényesülhetett a folyóirat hasábjain ekkoriban közreadott irodalomkritikák és könyvismeretetések esetében is. Ezek egy része baloldali, nem egy esetben a Tanácsköztársaság irányításában fontos szerepet játszó alkotó művével foglalkozott, akár annak színházi bemutatója kapcsán is. A lap április 27-ei számának *Színház* rovatában láttott napvilágot Schöpflin Aladár kritikája az Írók Tanácsában, majd az állami támogatásban részesítendő írók kataszterét összeállító bizottságban is részt vevő Barta Lajosnak a Víg-színházban bemutatott *A sötét ház* című színdarabja előadásáról. Az írás nemcsak az előadással, hanem a szerzővel, művének történetével, magával a drámával, sőt hatásával is foglalkozott. Schöpflin szerint Barta,

14 *Vasárnapi Újság* 66, 18. sz. (1919): 202.

15 *Vasárnapi Újság* 66, 20. sz. (1919): 228, 229.

16 Lásd ehhez például: VERTES Ferenc, „Százéves a Franklin Nyomda”, *Magyar Grafika* 17, 6. sz. (1973): 33.

ez a magvas és erős lendületű író pályája első lépése óta a szociális igazságtalanságnak volt az írója, az egy Révész Bélán kívül senkinek munkájában nem szólalt meg oly erősen és nyomatékosan az elnyomott tömegek jajkiáltása, vágyódása a megváltás után és forradalmi indulata, mint az övében¹⁷

A mű történetének rövid ismertetésében pedig helyet kapott a forradalmak előtti időszak viszonyainak bírálata is: „Uj darabja, *A sötét ház* még a háború alatt, a mult év eleje táján készült, de akkor természetesen nem volt előadható, nem akadt színház, a mely színre hozatalára vállalkozni mert volna. Most átdolgozva végre színre került.” Az utóbbi mondatban a „végre” szó azt juttathatta kifejezésre, hogy a dráma olyan mű, amelyet érdemes előadni, tehát értékes alkotás. A kritikus a továbbiakban összegzően azt állapította meg róla, hogy az „a proletár-nyomor legégetőbb sebeit mutatja meg egy összésűrített képben”. A színdarab, illetve előadása legalábbis remélt hatásáról pedig ez olvasható a szövegben: a főszereplő, „[a] fogságból hazatért katona nemcsak a darab lelkiismeretét jelenti, hanem az íróét és a nézőét is: benne érik cselekvésig az a tiltakozás, a mely a társadalmi igazságtalanság rikító bűneinek láttára fellázít mindenkit, a kiben emberséges érzület van.”¹⁸ A diktatúra eszmevilágával tehát összhangban volt Barta értékelése, a forradalmak előtti állapotok kárhoztatása, a darab ismertetése (bár Schöpflin tett kisebb, bíráló észrevételt is) és a hatásáról írottak is. Mindezek értékét a kortársak, köztük Barta Lajos számára is növelte, hogy a szöveget széles körben elismert kritikus jegyezte, ekként is érzékeltetve

17 SCHÖPFLIN Aladár, „Barta Lajos: *A sötét ház*; a Vigszínházban”, *Vasárnapi Újság* 66, 17. sz. (1919): 189.

18 Uo.

A sötét ház, illetve előadásának jelentőségét.¹⁹ A pozitív értékelésekért hálás szerző pedig tanácsköztársasági vezetőként alkalomadtán felléphetett a *Vasárnapi Újság* érdekében – ami szintén a folyóirat megmentését segíthette elő.²⁰

Ugyancsak Schöpflin Aladár adott közre kritikát Pogány József külügyi népbiztos *Napoleon* című drámájának nemzeti színházi előadásáról a lap május 25-ei számának *Irodalom és művészet* rovatában. Szemmel láthatóan igyekezett ügyelni a méltató és a bíráló megállapítások egyensúlyára. A mű alapgondolatáról azt állította, hogy „[n]agyon érdekes gondolat ez, igazi íróra vall s igazi íróra vall a mód is, a hogy Pogány felállítja.” A darab egyes részleteivel kapcsolatban azonban több bíráló észrevételt is tett, így például szerint az első felvonás „[j]ól van megfogva, de több meggondolással, mint megérzéssel kidolgozva: nagyon is apróra, részletezve indokol, szinte ki-preparálja Napoleonon a problémát, a motivumokat nem vonja össze, külön-külön fejt ki, mintegy paragrafusonként s ezzel a felvonás túlhosszúra nyulik.” A mű ismertetésének lezárásába viszont ismét több pozitív értékelés is bekerült: „Elgondolkodva és impresszionáltan, bár kissé fáradtan jövünk ki a színházból. Komoly dologban vettünk részt, komoly, gondolkodó és elmés író mutatta meg magát előttünk.”²¹ Az írás egészének ér-

19 Vö.: BALOGH Tamás, „Az irodalom közmunkása: Elnagyolt arcképvázlat Schöpflin Aladáról”, in SCHÖPFLIN Aladár, *Összegyűjtött levelei*, kiad., jegyz. BALOGH Tamás, Pannónia könyvek, 5–7 (Pécs: Pro Pannonia, 2004), 5; RÓZSAFALVI Zsuzsanna, *A portré alakvariánsai Schöpflin Aladár életművében* (Budapest: Ráció, 2013), 18–21, 217; SZÉCHENYI Ágnes, *Ő a magyar kritika: Schöpflin Aladár*, Osiris irodalomtörténet: Monográfiák (Budapest: Osiris–Ludovika Egyetemi, 2022), 483–491.

20 Vö. ehhez a *Vasárnapi Újság* és Drasche-Lázár Alfréd kapcsolatát az első világháború időszakában. Erről lásd: SZÉCHENYI Ágnes, „Schöpflin Aladár és a szocialista eszme, a forradalmak és Trianon a Vasárnapi Újság írásai és irodalomtörténete (1937) tükrében”, in *Üdvözlét a győzőnek: Tanulmányok 1918 mikrotörténelméről*, szerk. KAPPANYOS András, 285–303 (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020), 298–299.

21 SCHÖPFLIN Aladár, „Pogány József: Napoleon; dráma 3 felvonásban. A Nemzeti Színházban”, *Vasárnapi Újság* 66, 21. sz. (1919): 242–243.

tékét pedig ez esetben is növelte, hogy szerzője saját nevével tette közzé. A bíráló megállapítások ugyanakkor alkalmasak lehettek arra, hogy a *Vasárnapi Újságnak* a rendszerrel nem szimpatizáló olvasói felé jelezzék: a lap nem kritikátlan kiszolgálója a Tanácsköztársaságnak, igyekszik megőrizni és érvényesíteni még korábban kialakított értékrendjét. Ez pedig elősegíthette az olvasótábor megtartását, ami, az adott viszonyok között, szintén hozzájárulhatott a folyóirat megmaradásához.

A *Vasárnapi Újság* június 1-jei számának *Irodalom és művészet* rovatában látott napvilágot rövid kritika Révész Béla (ekkoriban az Írói Direktórium és az Írók Szakszervezete vezetőségének tagja) *Miniatűrök* című elbeszéléskötetéről. Az összegző értékelés szerint

Mély zengésű szociális költészet ez, nem a pártprogrammok zajos páthosza, jelszavak és aktualitások retorikája, hanem az a szivbeli, az író lényébe szívódott szocializmus, a mely nem egyéb, mint testvéri érzés a szenvedő tömegekkel és a szenvedő egyénnek, a munkának, a küzdelemnek, a nyomornak áhítatos tisztelete, programmszerűség nélkül, de élményből, igaz átérzésből. Szocializmusa annál igazibb, mert szándékosság nélküli, önkénytelen, lelki kényszerből fakadó. A mód, a hogy megszólal, tömény, néha szinte túlsűrű művészet, mely épen tömény voltánál fogva érinti olykor azt a határt, a hol már a modorosság kezdődik. Révész Béla a magyar szocializmusnak eddig legkiválóbb írója, talán az egyedüli fenntartás nélküli, igazi művésze, ő rakja annak a hidnak a pilléreit, a mely átvezet az

egyes osztályok irodalmából a nagy tömegek egyetemes, osztálytalan irodalmához.²²

Itt nemcsak az író és művének pozitív értékelése volt összhangban a diktatúra eszmerendszerével, hanem az eljövendő kor irodalmának megjelenítése is. A lap megmentését azonban nem csupán ezek a szövegrészek szolgálhatták, hanem annak hangsúlyozása is, hogy Révész könyve nem holmi aktuális pártpropaganda-anyag. Ezzel ugyanis a Tanácsköztársasággal nem szimpatizáló olvasók felé azt jelezhatték, hogy a *Vasárnapi Újság* még a diktatúra idején is elutasítja az irodalmilag értéktelen propagandamunkákkal való foglalkozást, és ekkor is csak egy esztétikailag értékes műről közöl méltató megállapításokat.

Az újság megmentését segíthette elő a Tanácsköztársaság illetékeseinek retorzióitól az olyan művek ismertetése is, amelyeknél a kiemelkedő jelentőségű szerzőt a diktatúra közvélemény-formálói maguk is rendkívül pozitívan értékelték. Így került sor a rendszer panteonjában fontos figurának számító Petőfi Sándor verseskötetének rövid ismertetésére a folyóirat március 23-ai számának *Irodalom és művészet* rovatában,²³ valamint Rubinyi Mózes Ibsenről szóló könyvének nemcsak kis terjedelmű bemutatására a március 30-ai szám *Irodalom és művészet* rovatában,²⁴ hanem hirdetéseire is a *Vasárnapi Újság* reklámjai között, több számban is. Ezek szerint a könyv „[h]ézagpótló mű, nélkülözhetetlen minden modern gon-

22 „Miniatűrök”, *Vasárnapi Újság* 66, 22. sz. (1919): 255. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban 1898–1921*, kiad. SZÉCHENYI ÁGNES (Budapest: Argumentum, 2018), 849–850, 1144.

23 „Petőfi legszebb költeményeit...”, *Vasárnapi Újság* 66, 12. sz. (1919): 143. Lásd ehhez még például: VÖRÖS, „A múltat végképp eltörölni”?..., 86–108.

24 „Ibsen Henrikről...”, *Vasárnapi Újság* 66, 13. sz. (1919): 155.

dolgos ember könyvtárában”.²⁵ Az új rendszer eszméinek terjesztői által kiemelkedőnek tekintett alkotóval foglalkozó munkának „hézagpótló”-ként való ajánlása a „modern gondolkodású” emberek számára így megfeleltethet a hivatalosság elvárásainak.²⁶ A *Vasárnapi Újság* április 20-ai számában kezdődött el Henri Barbusse *Világosság* című regényének folytatásos közlése. E lapszám *Irodalom és művészet* rovatában pedig rövid ismertetés látott napvilágot a szerzőről és alkotásáról, amely szerint „Barbusse az egyetlen igazán elsőrendű író azok között, a kiket a háború fölvetett”. A regény

hatalmas erővel, mély lírai átérzéssel s ábrázolásnak rendkívül dús és finom művészetével s forró szociális együttérzéssel mutatja be a béke és háború képeit, a mint azok a kis emberek életében tükröződnek. Barbusse a szó legnemesebb értelmében szocialista, az emberiség egyetemes szenvedéseinek átérzője, az eddigi társadalmi rend kiméretlen bírálója, a ki előtt az új, nemesebb és magasabbrendű ember ideálja ragyog.²⁷

A mű és alkotója ilyen értékelései összhangban voltak a diktatúra nézetrendszerével: a *Világosság* ezek jegyében történő közlése így hozzájárulhatott a folyóirat fennmaradásához. A Tanácsköztársaság közvélemény-formálóinak körén kívül is elismert szerzők: Petőfi, Ibsen és Barbusse esetében e művek ismertetéseit pedig a diktatúrát elutasító olvasók is elfogadhatták, ami a *Vasárnapi Újság* megmentését olvasótáborának megtartásával segíthette elő. Azon olvasók ugyanis, akik nem

²⁵ *Vasárnapi Újság* 66, 12. sz. (1919): 144.

²⁶ Lásd ehhez például: VÖRÖS, „A múltat végképp eltörölni”?..., 56; JÓZSEF, *Értelmiség és forradalom*..., 252.

²⁷ „Világosság”, *Vasárnapi Újság* 66, 16. sz. (1919): 182.

szimpatizáltak a Tanácsköztársasággal, ezekkel kapcsolatban nem róhatták fel a lapnak, hogy az új rendszert kiszolgálva irodalmilag értéktelen szerzőket, illetve műveket reklámozna és adna közre.

A *Vasárnapi Újság* megmentését segíthette elő az is, hogy egyes művek ismertetéseinél a közreadók megmutattak bennük valamiféle forradalmiságot, így igyekezve hozzákapcsolni azokat, illetve az újságban róluk megjelent értékeléseket a fennálló rendszer valós vagy olykor talán csak vélt elvárásaihoz. Például a folyóirat március 30-ai számában látott napvilágot (nem is először) Szabó Endre *Villámlások* című kötetének reklámja, a költő „forradalmi versei”-ként jelölve meg az abban közölt alkotásokat.²⁸ (Ez az értékelés egyébként a könyv címlapján is helyet kapott.)²⁹ Az összeállítást a Franklin Társulat jelentette meg, így annak itteni hirdetési a *Vasárnapi Újságnál* más esetekben is megfigyelhető kiadói önreklámok közé is tartoztak.³⁰ A Tanácsköztársaság időszakában ez a még március 21. előtt kiadott kötet és hirdetési kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy a hivatalosság felé bizonyítsák a Franklin Társulat, illetve a folyóirat „forradalmár” szimpátiáit: ugyanis a lap még március 2-ai számának *Irodalom és művészet* rovatában megjelentetett ismertetésében ezeket is lehetett olvasni róla:

---

28 *Vasárnapi Újság* 66, 13. sz. (1919): 156.

29 *Villámlások. Szabó Endre forradalmi versei* (Budapest: Franklin-Társulat, 1919), borító, 1.

30 A kiadói önreklámokról, amelyek már korábban is jelentek meg a lapokban lásd például: SZÉCHENYI Ágnes, „»Támpontjai egy majdani összefoglalásnak«”, in *Schöppflin Aladár a Vasárnapi Újságban...*, 7–132, 35; BUZINKAY Géza, KÓKAY György, *A magyar sajtó története, I. A kezdetektől a fordulat évéig*, Sajtó.com 1 (Budapest: Ráció, 2005), 155; KOVÁCS Krisztina, „A csábítás művészete: A Nyugat reklámhirdetéseiről”, *Kalligram* 28, 9. sz. (2019): 80–81, 85.

Érdemes költőnk nem most, alkalmilag lett forradalmár, már a hetvenes években pengetett olyan húrokat, amelyek az akkori közhangulatban igen éles forradalmi hangot jelentettek, s a mi különösen figyelemre méltó, forradalmár szellemének volt erős szociális íze már akkor, a mikor a szociális problémák nálunk alig foglalkoztatta [így!] még az elméket. [...] Versgyűjteménye érdekes bizonyítéka annak, hogy az a szellem, a mely ma kirobbant a magyar életben, már ott lappangott évtizedek óta a hamu alatt s néha meg is mutatta magát egy szikrával, egy lángnak a kilobbanásával.³¹

A kötet reklámja még többször is megjelent a *Vasárnapi Újság* április–májusi számaiban. Szabó 1919. június 3-ai, 70. születésnapja alkalmából pedig a folyóirat június 1-jei számában méltató írás látott napvilágot róla, amelynek szerzője foglalkozott e verseskötettel is. Eszerint a költő

Éles szatirikus is volt, bátor forradalmi szellem, a ki korának nemcsak politikai, hanem társadalmi viszonyait is éles tollal ostorozta s az elsők egyike volt, a kik a magyar költészetben megütötték a szociális hangot. Keményen üldözte a magyar politika korrupcióját, az uralkodó osztályok kiméretlen önzését, a társadalmi és politikai elnyomást, a melyben a népet tartották. Ebbe a genreba való verseiből néhány hónappal ezelőtt adott ki egy kötetet, forradalmi verseit, a melyekből minden-

---

31 „Villámlások”, *Vasárnapi Újság* 66, 9. sz. (1919): 107. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban...*, 1143.

ki láthatja, hogy Szabó Endre egyik úttörője volt a magyar szociális költészetnek.³²

Kádár Endre *Balalajka* című regényének az április 20-ai szám *Irodalom és művészet* rovatában közzétett ismertetésében pedig az is olvasható, hogy a mű egyik főszereplője, egy „orosz forradalmár, fantaszta, magában évvődő, őstalajából kilépett és az új talajban gyökeret verni nem tudó, nosztalgiától gyötört, idegenekkel összhangelődni képtelen” férfi.³³ A május 18-ai lapszám *Irodalom és művészet* rovatában Rényi Edit verseiről jelent meg rövid ismertetés, amelynek szerzője címének megadásával is foglalkozott a *Forradalom előestéjén* című költeménnyel.³⁴

A *Vasárnapi Újság* megmentését ekkoriban az az eljárás is elősegíthette, hogy a lap hasábjain közzétett ismertetésekben nem egyszer helyet kapott a már letűnt társadalmi rendszerek külföldi jelenségeinek határozott elítélése is (amint ez már Schöpflin Aladárnak *A sötét házról* közzétett írásában is megfigyelhető volt). Erre jó példa a lap április 13-ai számának *Irodalom és művészet* rovatában publikált rövid kritika Nagy Endre *Gróf Mách Zsigmond* című regényéről, amely szerint a mű

---

32 „Szabó Endre”, *Vasárnapi Újság* 66, 22. sz. (1919): 254.

33 „Balalajka”, *Vasárnapi Újság* 66, 16. sz. (1919): 182. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban...*, 846–847, 1143.

34 „Rényi Edit versei”, *Vasárnapi Újság* 66, 20. sz. (1919): 231. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban...*, 848–849, 1143. A Tanácsköztársaság idején Rényi, visszaemlékezései szerint, a Közoktatásügyi Népbiztosságnál dolgozott, ehhez lásd például: RÉNYI (GYÖMRŐI) Edit, „[Emlékezés]”, in *A Vasárnapi Kör: Dokumentumok, összeáll., bev., jegyz. KARÁDI Éva és VEZÉR Erzsébet*, 64–66 (Budapest: Gondolat, 1980), 65–66. Annak tisztázása, hogy e tevékenysége összefüggésben volt-e a verseskötetéről írott ismertetés megjelentetésével, további kutatásokat igényel.

a legkomolyabb írói erőfeszítés, a mit ez a szeretetre-méltó író eddigi pályáján felmutatott. Széles alaprajzú történeti regény a múlt század elejéről s olyan témáját fogja meg a régi magyar életnek, a mely tele van a mai időkbe is belehangzó aktuális mellékszövegekkel: a jobbágyság sorsát a rendi világban s azt a pszichológiai folyamatot, a mely a nemesség jobb részét abban a mozgalmas időben a jobbágy felszabadítás irányába sodorta. A nemesség harcrai a vármegyeházán a rendi alkotmányért a királyi hatalom ellen, a vidéki urak duhaj, parlagiasan viharos életmódja, a sűrű magyar vér sötét lobogása, a Martinovics-pör emlékei, az ébredező irodalmi szellem s a jobbágy-nép gyötört, kizsartolt sorsa, a rendiség rettentő igazságtalansága és nemzetpusztító mérge adják a regény hátterét.

Az ismertetés szerint „az alaptéma megfogása egészen a mai levegőből való”.³⁵ A múlt számos negatív jelenségét ábrázoló, aktuálisnak tekinthető mű pozitív értékelése a folyóirat eddigiekben bemutatott túlélési stratégiájába illeszkedhetett.

A lap június 8-ai számának *Irodalom és művészet* rovatában Mikes Lajos *Nem lesz bankett* című vígjátékának nemzeti színházbéli előadásáról közzétett Schöpflin-kritikában viszont a közelmúlt, az 1918–1919-es forradalmak előtti Magyarország viszonyainak könyörtelen bírálata kapott helyet. Eszerint

Nem most íródott a darab, hanem tíz-tizenkét évvel ezelőtt, – a *Nem lesz bankett* már reménye-vesztetten temetkezett el az író fiókjában. Bizonyára nem azért

35 „Gróf Mátyás Zsigmond”, *Vasárnapi Újság* 66, 14–15. sz. (1919): 167. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban...*, 845–846, 1143.

nem került színre, mert a színház-igazgatók előadhatatlannak találták. Egyszerűen nem merték előadni, mert az író túlságos bátran és szabadszájúan beszél benne a forradalmak előtti magyar közélet szennyes dolgairól, a színigazgatók bátorsága fordított arányban állott az íróéval. / Mikes darabjában közszemlére teszi ki a parlamentáris politika fertőjét.

Szereplői „mind ismert alakok, körülöttünk éltek – és hatalmaskodtak még tegnap s az egész fertőzött levegő megszőkott, már észre is alig vett levegője volt a közéletnek.”³⁶ A kritikában „a forradalmak” explicit megjelölése korszakhatárként ez esetben azoknak Schöpflin szerinti pozitívumára, vagyis a korábbi politikai rendszer megdöntésére utalt, amely értékelés összhangban volt a diktatúra eszmevilágával és így hozzájárulhatott a *Vasárnapi Újság* megmentéséhez.

A folyóiratban mindezek mellett megjelentek olyan könyvismertetések is, amelyek, a lap ismeretterjesztő voltának megfelelően, valamilyen népszerűsítő-tudományos munkára hívták fel a figyelmet, amivel a közreadók jelezhették hasznosságukat akár a diktatúra közvélemény-formálói, akár a rendszerrel nem szimpatizáló olvasók felé, ekként is elősegítendő a *Vasárnapi Újság* megmaradását. A március 23-ai szám *Irodalom és művészet* rovatában kapott helyet rövid ismertetés Charles Robert Gibson *A modern gyáripár* című kötetéről, amely szerint „[e]bben a könyvben olvashatja a magyar közönség először a mai gyáripár teljes és részletes leírását.”³⁷

36 SCHÖPFLIN Aladár, „Nem lesz bankett. Mikes Lajos szatirikus vigjátéka a Nemzeti Színházban”, *Vasárnapi Újság* 66, 23. sz. (1919): 266–267. Lásd még Schöpflin írását Bíró szindarabjáról a *Színház* rovatban: SCHÖPFLIN Aladár, „Bíró Lajos: Franciaország; a Belvárosi színházban...”, *Vasárnapi Újság* 66, 12. sz. (1919): 127.

37 „A modern gyáripár”, *Vasárnapi Újság* 66, 12. sz. (1919): 143. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: Schöpflin Aladár a *Vasárnapi*

Az április 20-ai számban, a hirdetések között jelent meg Alvinczy Mihály *A többtermelés könyve vagy A kisgazda tudománya* című munkájának reklámja, azt is állítva róla, hogy „[e] könyv a magyar kisgazdának akar útmutatója és vezetője lenni, rámutatva a többtermelés szükségességére és lehetőségére.”³⁸ A hirdetés még többször napvilágot látott az április-júniusi számokban. A május 4-ei lapszámban pedig mellette kapott helyet „A házi- és kertgazdaság hasznos útmutatói” címmel reklámozott sorozat Rombay Dezső *A zöldségtermesztés. A zöldségfélék eltartása, konzerválása*; Krolopp Alfréd *A aprójószág tartása és nevelése*; Szántó Péter *A bogyós gyümölcsök tenyésztése és értékesítési módjai* (Kuthy Béla átdolgozásában); *A kis gyümölcsstermelő. A gyümölcsfák tenyésztése és ápolása*; Rombay Dezső *Szőlőmivelés a legujabb elvek és tapasztalatok alapján*; Sávoly Sámuel *Melegágy a házikertben. Korai és igen korai konyhakerti vetemények előállítása házilag* című könyveivel. A hirdetés szerint e művek kaphatóak és megrendelhetőek a Franklin Társulat könyvkiadó-hivatalában.³⁹ Ez kiadói önreklám is volt, akár csak a Szabó-kötet esetében. Az összeállítás még többször megjelent a *Vasárnapi Újság* május-júniusi számaiban, rendszeresen az Alvinczy-könyv reklámja mellett: az azonos tárgyú művek együttes, több alkalommal történt reklámozásával pedig a folyóirat közreadói hangsúlyozhatták a gazdasági ismeretek fontosságát.⁴⁰

Újságban..., 1143. Lásd még a folyóirat e számában STEINHOFFER Károly *Tanulságos olvasmányok* című könyvének rövid ismertetését: „Benedek Elek kis könyvtára...”, *Vasárnapi Újság* 66, 12. sz. (1919): 143.

38 *Vasárnapi Újság* 66, 16. sz. (1919): 183.

39 *Vasárnapi Újság* 66, 18. sz. (1919): 207.

40 Lásd még a *Miképp leszek erős és egészséges?* című könyv reklámját: *Vasárnapi Újság* 66, 13. sz. (1919): 156; és a *Modern Villamos Gyógymódról* reklámját: *Vasárnapi Újság* 66, 14–15. sz. (1919): 168.

Ám nemcsak könyvismertetések közreadása, hanem ilyen anyag elhagyása is elősegíthette a *Vasárnapi Újság* megmentését. A lap március 30-ai számában jelent meg „Új, szenzációs könyv!” értékeléssel dr. Bokor Ervin *Menekülés a szibériai fogságból Japánon és Anglián keresztül. Két magyar tiszt viszontagságai* című első világháborús visszaemlékezésének reklámja, amely szerint „[a] szerző egy Verne-regényt meg-szégyenítő érdekességgel mondja el szibériai hadifogságának s onnan kalandos menekülésének történetét.”⁴¹ A hirdetésből kiderül, hogy a művet a Franklin Társulat jelentette meg, ami így szintén kiadói önreklám volt. A későbbi számokba azonban már nem került be e könyv reklámja – feltehetőleg azért, mert az újság közreadói (összhangban az idézett, április 1-jei Schöpflin-levélben megfogalmazottakkal) nem akarták, hogy a hazafias, németbarát visszaemlékezés⁴² népszerűsítésével kiváltsák a diktatúra közvélemény-formálóinak valamiféle retorzióját.⁴³ A Tanácsköztársaság idején persze megjelentek a *Vasárnapi Újság* hasábjain olyan ismertetések is, amelyeknél sem a mű, sem a róla közzétett szöveg nem illeszkedett a diktatúra eszmerendszeréhez, de nem is támadta a fennálló viszonyokat: így Karinthy Frigyes *Holnap reggel* című szín-

41 *Vasárnapi Újság* 66, 13. sz. (1919): 156. A könyvről rövid ismertetés már megjelent a folyóiratban, az *Irodalom és művészet* rovatban: „Menekülés szibériai fogságból”, *Vasárnapi Újság* 66, 10. sz. (1919): 118. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban...*, 841–842, 1143.

42 Lásd: dr. BOKOR Ervin, *Menekülés a szibériai fogságból Japánon és Anglián keresztül: Két magyar tiszt viszontagságai* (Budapest: Franklin-Társulat, 1919), 27, 175–176, 342–344, 466, 517.

43 Schöpflin Aladárnak legifjabb Szász Károlyhoz írott, 1919. ápr. 1-jei levele szerint egy munka kihagyása a *Vasárnapi Újság*ból elősegítheti a lap „megmentését” a Tanácsköztársaság idején: „sajnálattal értesítlek, hogy czikk sorozatod befejező részének közléséről le kellett mondanunk. Olyan terror alatt élünk, hogy jobbnak látjuk úgy a lapra, mint terád nézve ezt az elhatározást, – most gyanús dolognak találnák, hogyha akármilyen ártalmatlan ügygel kapcsolatban szerepeltetünk olyanvalakit, aki a Tisza-féle kormányrendszerben bármiképpen is exponálva volt.” OSZK Kézirattár, Levelestár, Schöpflin Aladár – legifj. Szász Károlyhoz, 3. sz.

darabjáról a március 23-ai szám *Színház* rovatában,⁴⁴ Frederic Masson *Napoleon és a nők* című könyvéről (a reklám több ízben is megjelent),⁴⁵ Berkes Imre *Nem haltam meg tőle* című elbeszéléskötetéről a március 30-ai szám *Irodalom és művészet* rovatában,⁴⁶ Török Gyula *A halszemű három fia* című elbeszéléskötetének hirdetése szintén a március 30-ai szám-ban,⁴⁷ Szegedi István *Gyöngyvirág* című verseskötetéről a május 4-ei szám *Irodalom és művészet* rovatában,⁴⁸ Ferenczi Sári *A vörös daru* című regényéről a június 15-ei szám *Irodalom és művészet* rovatában.⁴⁹ Ezek esetében az újság közreadóinak nem kellett tartaniuk a hatalom valamiféle rosszallásától, ám a Tanácsköztársaságot elutasító olvasók felé jelezhatték azt, hogy így is igyekeznek egyfajta távolságot tartani a hivatalosnak számító nézetektől – ekként is törekedhettek e csoport megtartására közönségükként: ezáltal is elősegítendő a *Vasárnapi Újság* megmentését.

A Szellemi Termékek Országos Tanácsa Sajtóbizottságának 1919. június 11-ei ülésjegyzőkönyve szerint Osváth Ernő bizottsági tag jelentést tett arról is, hogy „A Vasárnapi Újság szerkesztője Schöpflin Aladár július 1.-től kezdődőleg havi 3000 koronát fog szerkesztői fizetésként kapni. [...] A Bizottság a jelentéseket tudomásul veszi és fentnevezetteket a Közoktatásügyi Népbiztosságnak szóban forgó elhatározásairól

44 SCHÖPFLIN Aladár, „Karinthy Frigyes: Holnap reggel; a Modern színházban”, *Vasárnapi Újság* 66, 12. sz. (1919): 127.

45 Például: *Vasárnapi Újság* 66, 12. sz. (1919): 144.

46 „Nem haltam meg tőle”, *Vasárnapi Újság* 66, 13. sz. (1919): 155. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban...*, 844–845, 1143.

47 *Vasárnapi Újság* 66, 13. sz. (1919): 156.

48 „Gyöngyvirág”, *Vasárnapi Újság* 66, 18. sz. (1919): 207. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban...*, 847–848, 1143.

49 „A vörös daru”, *Vasárnapi Újság* 66, 24. sz. (1919): 279. Széchenyi Ágnes szerint az írás szerzője Schöpflin Aladár, vö.: *Schöpflin Aladár a Vasárnapi Újságban...*, 850–851, 1144.

értesíti.”⁵⁰ Ennek alapján feltételezhető, hogy a diktatúra illetékesei ekkor a folyóirat hosszabb távon történő megjelentetésével számoltak. A *Vasárnapi Újságnak* a Tanácsköztársaság fennállása alatt napvilágot látott utolsó, 27. száma azonban a július 6-ai volt. A Sajtóbizottság július 17-ei ülésjegyzőkönyvében viszont Schöpflinről, mint „a szünetelő Vasárnapi Újság szerkesztőjé”-ről történik említés,⁵¹ ami azt jelzi, hogy nem egyszer s mindenkorra betiltották, hanem csak szüneteltették a megjelentetést, így a lapot később akár újra is indíthatták volna. Ám a következő, a 28. lapszám csak a diktatúra bukása után, 1919. október 19-ei dátummal került forgalomba. Az ebben megjelent *Az olvasóhoz* című beköszöntőjében a korábbi pozícióját immár visszanyert szerkesztő, Hoitsy Pál ezeket állította a *Vasárnapi Újság* szüneteltetéséről: „végül teljesen beszüntették a lapot. Ürügyül azt hozták fel, hogy nincs papíros. Pedig a »Vasárnapi Újság«-nak megvolt a maga saját papírosa, csak hogy azt elorozták, hogy népbolondító propaganda-írásokkal nyomassák tele.”⁵² Mindazonáltal a folyóirat a Tanácsköztársaság idején túlélte több lapbetiltási hullámot is – amihez minden bizonnyal hozzájárult közreadóinak az irodalmi kritikák, könyvismertetések esetében is megfigyelhető óvatos működése.

A fentiekben idézett, elemzett szövegek jól mutatják, hogy miként segíthették elő az irodalomkritikák, könyvismertetések a *Vasárnapi Újság* megmentését a Magyarországi Tanácsköztársaság idején. Számos eljárás, mint például a diktatúra irányításában fontos szerepet játszó szerző művének tárgyalása, a rendszer közvélemény-formálói által kiemelkedőként értékelt alkotókhoz kapcsolódó könyvek ismertetése, hirde-

50 MNL OL K 807 PTI 601. f. 3. cs. 2. ő. e. 27–28.

51 Uo., 53.

52 HOITSY Pál, „Az olvasóhoz”, *Vasárnapi Újság* 66, 28. sz. (1919): 318.

tése, egyes művek valamiféle forradalmiságának megmutatása, a letűnt társadalmak jelenségeinek határozott elítélése, tudományos-ismeretterjesztő kiadványok reklámozása elősegíthette az esetleges retorziók elkerülését. Néhány eljárás, így a *Vasárnapi Újság* még korábban kialakított arculatának meghagyása, a rendszer vezető személyiségei közé tartozó írók alkotásának óvatos bírálata, a programjellegű propaganda-anyagoktól való elhatárolódás, az ismertetett művek irodalmi értékének hangsúlyozása, a Tanácsköztársaság eszmevilágát nem hirdető munkák tárgyalása pedig hozzájárulhatott az eredendően nem baloldali folyóirat még 1919. március 21. előtt kialakult közönségének megtartásához, ebben a fennálló viszonyokat elutasító olvasókkal is. A tárgyalt szövegek egyes részletei megítélésem szerint jól mutatják, hogy Schöpplin Aladár és munkatársai miként lavíroztak e számukra rendkívül problematikus, nem is veszélytelen helyzetben. A *Vasárnapi Újság*ban a Tanácsköztársaság idején közzétett irodalomkritikák, könyvismertetések sorozata ekként, önmagán túlmutatóan, általánosabb érvénnyel szemlélteti ilyen művek lehetséges viszonyulásait egy diktatórikus politikai rendszerhez és azt, hogy egy, még e rendszer létrejötte előtt indult, másféle szellemiségű folyóiratban ezek hogyan segíthetik elő a lap fenntartását egy számára válságos időszakban is.

Másfelől azonban, figyelembe véve a Göndör Ferenc által megfogalmazottakat, a folyóirat tanácsköztársasági sorsa, a vizsgált szövegek egy része, szintén önmagukon túlmutatóan, általánosabb érvénnyel is jól szemlélteti, hogy egy saját magát radikális újitóként megjelenítő rendszer miként használhat fel még a kikiáltása előtt megteremtett, eszmerendszerétől egészében véve eredendően távol álló kiadványokat propagandájában saját nézeteinek terjesztéséhez. Ezzel kapcsolatban itt

érdemes idézni André Chastelnek az 1789-es francia forradalomról megfogalmazott megállapítását: „Mindaz, ami a forradalomban látványos, teátrális, kiszámított – természetesen a tömegmegmozdulásoktól és az erőszaktól eltekintve –, az a Fény Százada kialakította öntőformákba ömlik.”⁵³ A *Vasárnap* *Újság* esetén hasznosítása a Tanácsköztársaság közvélemény-formálói által ugyanis illeszkedett más, hasonló jellegű eljárások sorozatába, mint például a szintén még 1919. március 21. előtt indult, eredendően nem baloldali szellemiségű képes hetilapok (*Az Érdekes Újság*, *Tolnai Világlapja*), ifjúsági lapok (*Az Én Újságom*, *Jó Pajtás*, *Magyar Lányok*, június második felétől *Lányok Újsága* címmel), sőt élclapok (*Borsszem Jankó*, *Mátyás Diák*) megjelentetése, immár a diktatúra eszmerendszerének terjesztőiként.⁵⁴ Továbbá ide sorolható az ekkor hivatalosan kiemelkedőként értékelt történelmi személyiségek, köztük Marx és Engels, intézményelnevezésekkel, (ideiglenes) emlékművekkel és bélyegeken ábrázolással méltatása⁵⁵ vagy a Tanácsköztársaság szellemiségének megfelelő tananyagok közrebocsátása.⁵⁶ A hagyományosnak számító propaganda-eszközök ilyen, új, forradalmi tartalommal történő feltöltése

53 André CHASTEL, „Ünnepi felvonulások, ünnepélyes terek”, in André CHASTEL, *Fabulák, formák, figurák: Válogatott tanulmányok*, ford. GÖRÖG Livia, vál. NEMETH Lajos, 189–193 (Budapest: Gondolat, 1984), 191.

54 Lásd ezekről például: VÖRÖS Boldizsár, „Az átírt Ady és a kisajátított Hésziodosz: Átalakított klasszikusok Az Én Újságom tanácsköztársasági számaiban”, in VÖRÖS Boldizsár, *Eszmék, eszközök, hatások: Tanulmányok a magyarországi propagandáról, 1914–1919*, Médiatudományi könyvek, 242–247 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018); „Disztópia helyett utópiák: Az új világrend víziói a Magyar Lányok / Lányok Újsága tanácsköztársasági számaiban”, in *Médiatörténeti mozaikok 2022*, szerk. PAÁL Vince, Médiatudományi könyvtár 48, 175–187 (Budapest: Médiatudományi Intézet, 2023); „A pöröly lecsapott: Karikatúrák a Magyarországi Tanácsköztársaságban”, in *Universitas – historia: Tanulmányok a 70 éves Szógi László tiszteletére*, szerk. DRASKÓCZY István, VARGA Júlia és ZSIDI Vilmos, 603–614 (Budapest: Magyar Levéltárosok Egyesülete, 2018).

55 Lásd ezekről például: VÖRÖS, „A múltat végképp eltörölni”?..., 86–94.

56 Lásd ezekről például: VÖRÖS Boldizsár, „Új történelemtanítás – átértékelt történelmi hősök? Kiemelkedő személyiségek a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos történelem-tananyagaiban”, in VÖRÖS, *Eszmék...*, 225–232.

ugyanakkor alkalmas lehetett arra is, hogy rendkívüli határozottsággal érzékeltesse a változások radikalizmusát a közönség felé.⁵⁷ A *Vasárnapi Újság* tanácsköztársasági anyagainak, ebben az irodalomkritikáknak, könyvismertetéseknek a vizsgálata tehát nemcsak a folyóirat történetének, hanem a 133 napig fennállt diktatúra eszmevilágának, propagandájának megismerését is elősegítheti.

Képmelléklet

↑ *Vasárnapi Újság* 66, 20. sz. (1919)

⁵⁷ Lásd ehhez például: Vörös Boldizsár, „»De ez a diktatúra csak átmeneti állapot«: A Magyarországi Tanácsköztársaság önképe”, in „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá”: *Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára*, szerk. DUBNICZKY Zsolt, HERMANN Róbert, KOC SIS Annamária, LIGETI Dávid és OROSZ László, 256–265. (Budapest: Ráció, 2020)

SORAKOZÁS A GYAKORLATRA A NYOMDA ÉPÜLETE ELŐTT.

↑ „A Franklin-Társulat munkás zászlóaljának kiképzési gyakorlata”,
Vasárnapi Újság 66, 20. sz. (1919): 228.

Bibliográfia

A kötet összesített irodalomjegyzéke az alábbi nyilvános Zotero-könyvtárban elérhető:

https://www.zotero.org/groups/5570302/vasrnapi_jsg

A sorozat korábbi kötetei

„Próza az, amit kinyomtatnak”

Tanulmányok Ottlik Gézaról

Szerkesztette: Bednaries Gábor, Hansági Ágnes,

Horváth Csaba, Palkó Gábor, Wernitzer Júlia

(2013)

„tánc volnék, mely önmagát lejtí”

Tanulmányok Weöres Sándorról

Szerkesztette: Bartal Mária, Kulcsár-Szabó Zoltán, Palkó Gábor

(2014)

„Csillagtoronyban”

Tanulmányok Jékely Zoltánról

Szerkesztette: Palkó Gábor, Péterfy Sarolt

(2014)

„Határincidens”

Tanulmányok Szilágyi Domokosról

Szerkesztette: Palkó Gábor, Szilágyi Zsófia Júlia

(2016)

„helyretolni azt”

Tanulmányok Örkény Istvánról

Szerkesztette: Palkó Gábor, Szták Péter

(2016)

„Álom visszhangja hangom”

Tanulmányok Szép Ernőről

Szerkesztette: Palkó Gábor

(2016)

„folyékony szobor vagy szilárd szökökút”

Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újhholdasokról

Szerkesztette: Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn

(2017)

„Örök véget és örök kezdetet”

Tanulmányok Szabó Lőrincről

Szerkesztette: Kabdebó Lóránt, Kulcsár-Szabó Zoltán,

L. Varga Péter, Palkó Gábor

(Prae Kiadóval közösen, 2019)

„Nincs vége. Ez a befejezés.”

Tanulmányok Esterházy Péterről

Szerkesztette: Lőrincz Csongor, L. Varga Péter, Palkó Gábor

(Prae Kiadóval közösen, 2019)

Kafka 100

Tanulmányok Kafka Margitról

Szerkesztette: Mészáros Zsolt, Parádi Andrea, Rákai Orsolya

(2020)

Az én testamentumom

Tanulmányok Ady Endréről

Szerkesztette: Borbás Andrea, Nagy Réka

(2020)

Kelj föl és járj, Petőfi Sándor!

1848 emlékezete a kultúra különböző regisztereiben

Szerkesztette: Dobás Kata, Kalla Zsuzsa, Parádi Andrea,

Tóth Dóra

(2021)

„A szellős térben és a szűk időben”

Tanulmányok Térey Jánosról

Szerkesztette: Balajthy Ágnes, Melhardt Gergő, Radnai Dániel

Szabolcs (2023)

A varázsló kertje

Tanulmányok Csáth Gézárról

Szerkesztette: Molnár Eszter Edina, Parádi Andrea,

Radvánszky Anikó (2023)

Az irodalom-üzlet

Vállalkozás és kultúra a könyvkiadásban

Szerkesztette: Hites Sándor, Rózsafalvi Zsuzsanna,

Somorjai Szabolcs (2023)

Bollók János
Borbás Andrea
Császtvay Tünde
Horváth Zsuzsa
Klestenitz Tibor
Radnai Dániel Szabolcs
Rózsafalvi Zsuzsanna
Sárai Szabó Katalin
Száz Pál
Vörös Boldizsár
Wirágh András

Magyar Nemzeti Múzeum
Könyvtárgépményi Központ

PETŐFI IRODALMI MÚZEUM

